МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 31

Одеса
2018

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України
відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 326 від 04.04.2018 р.

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 5 від 27.03.2018 р.

Видавнича рада:

С. В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **А. Ф. Крижановський**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови ради; **С. А. Андронаті**, акад. НАН України; **О. М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **Д. А. Зайцев**, д-р техн. наук, проф.; **В. М. Запорожан**, д-р мед. наук, проф., акад. АМН України; **М. З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р тех. наук, проф.; **М. П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **В. А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **Я. В. Лупій,** народний артист України; **Г. П. Пекліна**, д-р мед. наук, проф.; **І. В. Ступак**, д-р філол. наук, проф.

Головний редактор – д-р юрид. наук, проф., член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України **А. Ф. Крижановський**

Заступник головного редактора серії – д-р. юрид. наук, проф., завідувач кафедри теорії та історії держави і права **Н. М. Крестовська**

Редакційна колегія серії «Юриспруденція»:

К. В. Бєлякова, д-р юрид. наук, проф. (Польща); **В. В. Дудченко,** д-р юрид. наук, проф., Заслужений юрист України; **К. В. Горобець,** канд. юрид. наук (Нідерланди); **В. М. Дрьомін,** член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; **Т. С. Ківалова**, д-р юрид. наук, проф., Заслужений юрист України; **О. С. Кізлова,** д-р. юрид. наук, проф.; **О. О. Подобний,** д-р юрид. наук, проф.; **В. О. Туляков,** член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф., Заслужений діяч науки і техніки; **Є. О. Харитонов,** д-р юрид. наук, проф.; **Г. І. Чанишева,** член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; **Mark Weston Janis William F.,** Starr Professor of Law (США).

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету»,
допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання на
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16818-5490Р від 10.06.2010

Адреса редакції:
Міжнародний гуманітарний університет
вул. Фонтанська дорога 33, каб. 402, м. Одеса, 65009, Україна,
Телефон: +38 099 269 70 67, www.vestnik-pravo.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.
Серія: «Юриспруденція», 2018
© Міжнародний гуманітарний університет, 2018

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.1

Євдокимов В. А.,
доктор економічних наук, професор, ректор
Житомирського державного технологічного університету

НОРМОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ГАЛИЦЬКОГО СЕЙМУ ТА РОЗВ'ЯЗАННЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОТИСТОЯННЯ

Анотація. У статті на прикладі нормотворчої діяльності Галицького сейму розкриваються особливості українсько-польського політичного протистояння. Аргументується думка про те, що основною причиною протистояння була не лише міжетнічна ворожнеча, а й австрійське імперське законодавство, що використовувало національне питання для забезпечення розвитку регіонів та придушення визвольних рухів. Наводяться відомості компромісних політичних акцій у стінах сейму, що призводили не тільки до міжнаціонального порозуміння, а й до вирішення низки практичних проблем.

Ключові слова: Галицький сейм, нормотворча діяльність, імперська конституція, українсько-польські стосунки, суспільно-політичний устрій, законодавство.

Постановка проблеми. Сьогодні ми вкотре стаємо свідками загострення суспільно-політичної думки стосовно українсько-польських стосунків. Ініціаторами такої інформаційної і політичної ситуації є самі поляки, які акцентують увагу на подіях XX ст., особливо повоєнному десятиліттю після Другої світової війни. Однак стосунки між поляками та українцями, зокрема на політичному рівні, були напруженими і раніше. Особливо гострими вони були в час, коли обидва народи проживали в межах однієї провінції у складі імперії Габсбургів.

Може також скластися думка, що українсько-польські стосунки в Галичині другої половини XIX ст. є абсолютно вичерпаною тематикою у науковому плані. Однак автори наявного значного комплексу монографічних праць, наукових та публіцистичних статей, у яких аналізуються міжнаціональні взаємини у краї, не звертають уваги на правову і політичну складові частини цих взаємин. Загалом проблема правового забезпечення розв'язання українсько-польських стосунків є малодослідженою.

Наукова актуальність дослідження зумовлюється необхідністю визначення ролі і місця Галицького сейму, його нормотворчої діяльності у проблемі розв'язання польсько-українського протистояння XIX ст.

Серед вітчизняних істориків права, зокрема тих, хто представляє львівську наукову школу, нагромаджено цілий комплекс праць, що розкривають особливості правового становища галицьких українців у складі імперії Габсбургів. Серед провідних вітчизняних науковців у цій сфері варто відзначити Т. Агдрусяка, П. Гураля, Н. Гриб, Л. Ілина, В. Кульчицького, М. Мацькевича та інших. Чимало фактологічних відомостей містяться у працях таких вітчизняних та зарубіжних істориків, як О. Аркуша, М. Мудрий, О. Турій, І. Чорновол. Об'єктивний аналіз праць згаданих науковців є методологічною основою нашого дослідження.

Мета статі полягає у характеристиці основних векторів нормотворчої діяльності Галицького сейму, які стосувалися розв'язання польсько-українського політичного протистояння другої половини XIX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. У XIX ст. Галичина, яка становила автономну провінцію імперії Габсбургів, стала основним центром польсько-українських відносин. Як влучно зауважив з цього приводу М. Мудрий, етнополітичний розвиток Галичини кінця XVIII – початку XX ст. виражався яскравою регіональною специфікою, що випливало з наявного тут конституційного устрою та ідей парламентаризму [11, с. 465]. Автономний статус Галичини був основним чинником специфічної етнополітичної ситуації в краї. Це було безпосереднім наслідком імперської політики середини XIX ст., яка українсько-польське протистояння використовувала як засіб для стабілізації крайової політики та стримування ідей федералізму. Конституційні реформи імперії Габсбургів 1861 р. поклали початок формуванню нової моделі міжнаціональних відносин, що грунтувалися на конкретних правових засадах.

Причин наростання міжнаціонального політичного протистояння було декілька. По-перше, до цього вів національний та соціальний розвиток краю. У Королівстві Галичини та Лодомерії з Великим князівством Краківським, яке займало площу 78,493 км^2 територія Східної Галичини, де етнічну більшість складали українці, становила 55,335 км^2 [12, с. 47]. Тобто територія з етнічно українським населенням була більшою. Що стосується демографічної ситуації, то згідно з переписом населення на початку 1870-х рр. тут проживало близько 5,5 млн чоловік, а уже у 1910 р. – більше 8 млн. В адміністративному відношенні цей край поділявся на 81 повіт, з яких 30 становили Західну Галичину, населену переважно польським населенням, і 51 повіт – Східну Галичину, населену здебільшого українцями [14, с. 75; 4, с. 87].

Відповідно до статистичних даних на межі 60–70-х рр. XIX ст. 45,9% населення були римо-католиками (здебільшого поляки), 45,4% – греко-католиками (як правило, українці), решта – близько 8% – сповідувала іудаїзм (євреї). Польське населення становило виразну більшість у західних регіонах провінції, а українське – у східних. Українці проживали переважно у сільській місцевості, а в містах і містечках домінували поляки та євреї. У Львові в 1873 р. мешкало 87 тис. чоловік, з яких 46 тис. належали до римо-католицького, а 12 тис. – до греко-католицького віросповідання [12, с. 47].

Що стосується статистичних відомостей початку XX ст., то у 1910 р. населення Східної Галичини поділялося за національною ознакою так: українців – 3 132 233 чоловіки (58,9 %), поляків – 2 114 792 чоловіки (39,8%), німців – 64 845 чоловік (1,2%), інших – 5288 чоловік (1,1%). Варто, однак, зазначити, що ці дані не відповідали дійсності, оскільки до польської національ-

ності були віднесені і євреї, а кількість українського населення була явно применшена. Статистичні дані про віросповідання дають можливість дещо уточнити розподіл населення Східної Галичини за національною ознакою. Так, греко-католиків було 3 293 073 чоловіки (61,72%), римо-католиків – 1 349 626 чоловік (12,35%), інших – 34 000 чоловік (0,64%) [7, с. 24–28]. Однак і ці дані теж применшували кількість українців та збільшували кількість поляків.

Отже, статистичні відомості свідчать про строкатість національного складу Галичини. Національна строкатість пов'язувалася також із відмінним віросповіданням. Це ще більше загострювало протистояння між українцями і поляками. Українсько-польські стосунки, зважаючи на етнополітичну ситуацію, були вкрай гострими і суперечливими, а тому пошук шляхів їх правового врегулювання був досить актуальним.

Друга причина загострення польсько-українських політичних стосунків полягала у зростанні рівня національної свідомості. Якщо поляки пам'ятали власні традиції державотворення, оскільки їх держава перестала існувати в кінці XVIII ст., то українці протягом першої половини – середини XIX ст. тільки набували політичний досвід. Як слушно зауважує з цього приводу Л. Ілин, у другій половині XIX ст. сформувалася чітка національна самоідентифікація українців, що призвела до активізації міжнаціонального чинника, який часто виступав каталізатором національно-політичного руху [3, с. 60].

Вперше національне питання у Галичині набрало правових рис під час загальноєвропейської революції «Весни народів» 1848–1849 рр. Безпосереднім наслідком революції стало скасування кріпосної залежності селянства, що відбулося 15 травня 1848 р. Враховуючи те, що революційні настрої в імперії не припинялись, імператор Фердинанд I видав 25 квітня 1848 р. патент, яким затвердив першу австрійську Конституцію (так звана конституція Піллерсдорфа – таку назву Конституція отримала за ім'ям міністра внутрішніх справ Австрії, під керівництвом якого вона розроблялась) [8, с. 239].

Однією з найкращих рис конституції 1848 р., на думку Н. Гриб, було законодавче закріплення громадянських та політичних прав мешканців Австрійської імперії. Зокрема, у розділі III Конституції гарантувалась свобода віросповідання та свобода совісті (§ 17) [1, с. 99].

Згідно з § 25 Конституції її положення поширювались на всіх без винятку громадян держави: вони визнавались рівними перед судом, однаково підлягали військовій службі та податковому обов'язку і жоден з них не міг бути позбавлений всупереч своїй волі справедливого суду [1, с. 99]. Загалом австрійська Конституція від 25 квітня 1848 р. була прогресивним документом. Скориставшись її положеннями, представники галицької інтелігенції та духовенства заснували 2 травня 1848 р. у Львові Головну Руську Раду на чолі з єпископом Г. Яхимовичем. Вона повинна була представляти інтереси українського населення монархії [8, с. 239] на противагу Раді народовій, що була створена галицькими поляками 15 квітня 1848 р. [9, с. 15].

У 1849 р. імператор Франц Йосиф I дарував народу Конституцію, яка хоч і мала консервативний і стриманий характер, проте окреме місце визначала і національному питанню. Окремого розділу, присвяченого правам громадян, у Конституції не було, однак у другому розділі про громадянство проголошувалися окремі національні свободи. Так, § 23 другого розділу проголошував єдине для усіх народностей імперії громадянство, а у § 27 вказувалося, що усі громадяни рівні перед законом [2, с. 83].

Незважаючи декларативний характер Конституції 1849 р., її значення було вкрай важливим, оскільки було закладено початок конституційним перетворенням та політичному реформуванню імперії Габсбургів.

Черговий етап реформування австрійського законодавства на засадах конституційного розпочався у 1860-х рр. Цей час був часом глибоких процесів політичної трансформації, коли під впливом сукупності внутрішніх та зовнішніх чинників було прийнято кілька нормативно-правових актів, що отримали статус конституційних. Так, 20 жовтня 1860 р. був проголошений «Імперський диплом для регулювання внутрішніх відносин конституційної монархії», що одержав назву «Жовтневого диплому». Згідно з цим Законом проголошувалося встановлення в імперії конституційного ладу, скликання парламенту та провінційних сеймів, основні повноваження яких зводилися до «права приймати чи ліквідовувати закони тільки за участі Імператора чи Імперської ради» [16].

Демократичний характер конституційної реформи був суттєво обмежений куріальною виборчою системою та становим підходом. Однак, незважаючи на половинчастість закону, це був початок нової конституційної ери. Конституційні перетворення дали змогу полякам, чехам та угорцям як політично найактивнішим народам імперії здобути національно-політичні переваги, через систему виборів до Сейму активізувати свою політичну діяльність. Відповідно до «Жовтневого патенту» провінційні Сейми отримували досить широкі повноваження у сфері місцевого самоврядування і забезпечували обрання послів до Державної Ради у Відні. Загалом згаданий вище «Жовтневий диплом» був своєрідним компромісом між федералістськими та централістськими тенденціями, поєднанням середньовічних засад представництва інтересів з новими ліберально-демократичними ідеями [15, с. 26].

На відміну від поляків, чехів та угорців українці не змогли повністю скористатися декларованими національними правами. Причиною цього, на нашу думку, була соціальна приналежність українців, оскільки відсутність інтелігенції (за винятком духовенства) позбавляла їх найактивнішої політичної верстви. Саме польська інтелігенція взяла на себе політичний провід у краї і активно відстоювала свої права на загальноімперській арені. Натомість українське греко-католицьке духовенство сповідувало достатньо консервативні і навіть прагматичні погляди на подальшу долю краю. Декларуючи абсолютну відданість імператору, українці саме у ході політичного протистояння з поляками декларували власні національно-політичні прагнення.

Черговим етапом реформування системи парламентаризму стало опублікування газетою «Wiener Zeitung» 26 лютого 1861 р. тексту нового «Лютневого патенту» та 46 додатків до нього [13, с. 29]. «Лютневий патент» значно розширив повноваження двопалатного рейхсрату, чітко визначив межі законодавчої ініціативи сеймів, порядок організації їхньої роботи та регламенту засідань, виборчої системи. Друга стаття «Лютневого патенту» вказувала на бажання імператора відновити для королівств, князівств та герцогств імперії колишні конституції, якщо їх положення не виходили за рамки чинного законодавства [17].

Наступним поворотним пунктом в австрійській історії став 1866 р., коли сусідня Пруссія під проводом Отто фон Бісмарка перемогла Австрію у війні, що тривала лише шість місяців.

Ця перемога Пруссії ліквідувала вплив Габсбургів на німецькі землі в Центральній Європі. Імператор Франц Йосиф I (1848–1916 рр.) змушений був шукати компроміс та підтримку. Прямим наслідком цього стало австро-угорське порозуміння та створення дуалістичної Австро-Угорської імперії. Скориставшись ситуацією, поляки в 1868 р. висунули власні вимоги, безпосереднім результатом яких було створення у Відні в 1871 р. Міністерства у справах Галичини, що мало представляти інтереси провінції в імперському уряді. Від заснування міністерства і аж до розпаду імперії у 1918 р. усі міністри були винятково поляками [10, с. 361].

Завершальним етапом реформування імперського законодавства та державного устрою імперії Габсбургів було прийняття 21 грудня 1867 р. нового конституційного Закону про загальні права громадян, ст. 1 якого повторювала зміст конституції 1849 р. і вказувала, що усі народності імперії, представлені у рейхсраті, є австрійськими громадянами, а відповідно до ст. 2 вони є рівними перед законом [6]. У цьому аспекті відбулося певне розмежування за національним принципом, оскільки представництво у рейхсрат обиралося шляхом виборчого права у кожній з провінцій імперії, де обиралися посли від народу (у Галичині це були українці та поляки).

Для галицьких українців особливо актуальними були норми Конституції 1867 р. задекларовані у ст. 14 та 19, які гарантували усім народам імперії свободу совісті та рівність усіх народів. Свобода віросповідання ще більше зміцнила авторитет греко-католицької церкви і духовенства, яке було найосвіченішим прошарком суспільства середини XIX ст. та взяло на себе роль політичного провідника. Перший пункт ст. 19, окрім расової і національної рівності громадян, гарантував вільний розвиток національних мов і їх застосування у владному процесі на місцях [6]. Цей припис став визначальним стимулом для галицьких українців, оскільки гарантував рівність та свободу їх головних ідентифікаційних як для народності ознак – особистості, мови, релігії.

Однак більшість із проголошених Конституцією норм мала для українців Галичини декларативний характер. Особливо це можна прослідкувати на дотриманні принципів національної рівності та вільного використання мови. Свідченням неабиякої актуальності мовного питання є постійне його обговорення у стінах Галицького сейму [5, с. 394]. Члени «Руського клубу» (українська сеймова фракція) не погоджувалися з тим, що сеймові засідання проводилися польською мовою.

На практиці не дотримувалася постанова від 27 квітня 1866 р. про друкування стенограм і постанов українською (*руською*) мовою.

Водночас варто відзначити, українсько-польські стосунки не завжди характеризувалися відвертим протистоянням. Упродовж другої половини XIX ст. відбулося кілька спроб міжнаціонального порозуміння, які мали різні практичні наслідки та вплив на суспільну думку і свідомість як українців, так і поляків. Серед основних варто відзначити угодову пропозицію українського сеймового посла Ю. Лаврівського, що впродовж 1869–1871 рр. була основним вектором налагодження міжнаціональних стосунків у краї, та політику «нової ери» 1890–1894 рр., ініційовану також українцем (Ю. Романчуком) [4, с. 91].

Висновки. Отже, правові підстави розв'язання національного питання у Галичині були закладені внаслідок конституційних перетворень в імперії Габсбургів 60-х рр. XIX ст. Конституція від 21 грудня 1867 р. гарантувала широкий спектр політичних, національних, культурних та релігійних прав і свобод. Однак декларування політичних свобод для народностей імперії не гарантувало їх практичної реалізації, а тому друга половина XIX ст. була часом напруженої політичної боротьби між українцями та поляками за розширення національних прав.

Галицький крайовий сейм став центром українсько-польських політичних стосунків, а прийняті в його стінах нормативно-правові акти були водночас як виявами політичного компромісу, так і ефективними практичними механізмами розв'язання низки господарських, культурних та інфраструктурних питань.

Література:

1. Гриб Н.П. Австрійська Конституція 1848 р.: політико-правові передумови прийняття, структура та основні положення. Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». 2012. Випуск 56. С. 95-102.
2. Гриб Н.П. Австрійська Конституція 1849 р.: особливості її прийняття, структура та основні положення. Часопис Київського університету права. 2011. Вип. 4. С. 81-86.
3. Ілин Л.М. Еволюція правосприйняття українців починаючи з середини XIX ст. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія «Право». 2016. Вип. 1 (13). С. 59-64.
4. Ілин Л.М. Пошук правових шляхів розв'язання українсько-польського політичного протистояння у Галичині в II половині XIX ст. Університетські наукові записки. Часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2013. Вип. 7. С. 86-92.
5. Кондратюк К., Вушко І. Мовне питання в українському національному русі другої половини XIX ст. (за матеріалами журналу «Правда»). Збірник праць науково-дослідного центру періодики Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Львів, 2001. Вип. 9. С. 393-402.
6. Конституційний закон про загальні права громадян королівств і земель, представлених в рейхсраті 1867 р. URL: http://constituanta.blogspot.com/2011/08/1867.html.
7. Краткие сведения о государственном устройстве и управлении Австро-Венгрии и земель австрийской короны. СПб. 1914. 70 с.
8. Кульчицький В.С., Тищик Б. Історія держави і права України: підруч. для студ. вищ. навч. закл. К. Видавничий Дім «ІнЮре», 2007. 624 с.
9. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців (1848–1914): на підставі споминів. Львів: Друкарня О. Василіан у Жовкві, 1926. 736 с.
10. Магочій П.Р. Історія України: монографія. К. Часопис «Критика», 2007. 640 с.
11. Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії. Вісник Львівського університету. Серія «Історична». Вип. 37. Част. 1. 2002. С. 465-500.
12. Мудрий М. Проблема автономії Галичини в діяльності Галицького Крайового сейму (кінець 60-х – початок 70-х років XIX ст.). Вісник Львівського університету. Серія «Історична». Вип. 3. Львів, 1995. 56 с.
13. Никифорак М.В. Розвиток правових основ австрійського парламентаризму у 1859–1918 рр. Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наук. праць. Вип. 105: Правознавство. Чернівці. 2001. С. 29-33.
14. Областное, административное и общественное устройство Галиции по австрийскому законодательству. Петроград, 1915. 409 с.
15. Arkusza O. Ukraińskie przedstawicielstwo w sejme galicyjskim Ukraińskie tradycje parlamentarne, XIX–XX wiek. Kraków, 2006. S. 13-57.

16. Kaiserliches Diplom zur Regelung der inneren staatsrechtlichen Verhältnisse der Monarchie (vom 20. Oktober 1860 (R.G.Bl. 226/1860)). URL: http://www.verfassungen.de/at/at-18/oktoberdiplom60.htm.
17. Kaiserliches Patent Die Verfassung der österreichischen Monarchie, nebst zwei Beilagen (vom 26. Februar 1861). URL: http://www.verfassungen.de/at/at-18/februarpatent61-i.htm.

Евдокимов В. В. Нормотворческая деятельность Сейма и решение украинско-польского политического противостояния

Аннотация. В статье на примере нормотворческой деятельности Сейма раскрываются особенности украинского-польского политического противостояния. Аргументируется мысль о том, что основной причиной противостояния была не столько межэтническая вражда, а австрийское имперское законодательство, которое использовало национальный вопрос для обеспечения развития регионов и подавления освободительных движений. Приводятся сведения компромиссных политических акций в стенах сейма, ведущих не только к межнациональному согласию, но и к решению ряда практических проблем.

Ключевые слова: Галицкий сейм, нормотворческая деятельность, имперская конституция, украинско-польские отношения, общественно-политический строй, законодательство.

Ievdokymov V. Normative activity of the Seym and the solution of the Ukrainian-Polish political confrontation

Summary. In the article, the peculiarities of the Ukrainian-Polish political confrontation are revealed in the norm-setting activity of the diet. The argument is argued that the main reason for the confrontation was not so much interethnic hostility, but Austrian imperial legislation, which used the national question to ensure the development of regions and the suppression of liberation movements. Information is provided on compromise political actions within the walls of the Seym, leading not only to interethnic agreement, but also to the solution of a number of practical problems.

Key words: Galician Seym, norm-setting activities, imperial constitution, Ukrainian-Polish relations, socio-political system, legislation.

УДК 348.58

Мацелюх І. А.,
кандидат юридичних наук,
докторант юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ДО ПРОБЛЕМИ ЦЕРКОВНОГО СУДОУСТРОЮ РУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Анотація. Стаття присвячена проблемі з'ясування структури церковного судоустрою Руської держави. З'ясовано належність першої, другої та третьої інстанції. Акцентовано увагу на самобутності церковно-процесуальної традиції на Русі.

Ключові слова: джерела церковного права, церковний суд, інстанції, судочинство, юрисдикція, підсудність, Руська держава.

Постановка проблеми. Після прийняття християнства у Руській державі з'явився новий політичний інститут – церковний суд. Модель його функціонування була вироблена законодавчою практикою Візантії. Проте, потрапляючи на чужий ґрунт руського язичницького суспільства, пряма рецепція візантійської судової практики не стала доконаним фактом. Конкретні історичні умови суспільного буття змушували пристосовуватися та створювати плацдарм для започаткування власної традиції церковного судочинства.

Проблемами функціонування церковного суду Руської держави цікавилася значна кількість дослідників, серед яких Е. Белякова, Е. Гранова, Н. Красножен, М. Левчук, Н. Мілаш, А. Павлов, А. Попов, І. Пристінський, М. Суворов, В. Ципін, проте з огляду на незначну кількість оригінальних джерел висновки вчених не є суголосними. Окрім того, окремі дослідники, аналізуючи церковний судоустрій, переносять структуру ланок церковного суду Візантії на правовий ґрунт Русі, що, на нашу думку, є невиправданим.

Мета статті – проаналізувати особливості організації функціонування церковно-судових інстанцій в Руській державі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правова дійсність дохристиянської Русі створила сприятливі умови для закладення підвалин самобутньої, відмінної від візантійської, системи церковного судочинства. І. Бердніков стверджував, що функціонування церковного суду на Русі визначалося Номоканонами, проте в руській церкві ці начала сприймалися дещо інакше, ніж у грецькій, саме через низький рівень суспільної свідомості в новоохрещеному руському народі, а також через високу морально-просвітницьку місію руського духовенства серед народу [1, с. 509]. Отже, керуючись історичними джерелами та конкретними історичними умовами християнізації Руської держави, спробуємо розв'язати дискусійну проблему церковного судоустрою.

Нагадаємо, що у Східно-Римській імперії існувала триланкова система церковного суду, яка складалася із суду єпископа, суду митрополита та патріаршого суду. Поділяючи думку окремих дореволюційних учених, вважаємо, що нижчу ланку церковного суду на Русі становив суд пресвітера, середню – єпископський суд, вищу – суд Київського митрополита [2, с. 19 39].

Незважаючи на те, що великокнязівські Устави Володимира та Ярослава вказували на існування двох судових інстанцій (нижча – суд єпископа, вища – митрополита) [3, с. 242, 244], авторитетний дослідник І. Попов небезпідставно стверджував, що практика судочинства була не такою однозначною у частині послідовності судових ланок на Русі. За його твердженням, перша ланка церковного суду належала пресвітерам, водночас у Візантії – єпископам. Його наукова позиція базується на тому, що у момент прийняття Руссю християнства і у перші роки потому кількість єпархій була незначною, а територія, на яку поширювалася їх юрисдикція, охоплювала великі простори. За таких обставин єпископ не міг контролювати церковне життя в окремих приходах своєї єпархії. Імовірно, церковне судочинство на місцях здійснювали не єпископи, а священики [4, с. 48–49].

У процесі наукового пошуку нам вдалося виявити літописні свідчення, які справді вказують на недостатню кількість церковних ієрархів [5, с. 338–353]. З метою заповнення вакансій у церковних інституціях князь Володимир був змушений навіть спорядити посольство до Константинополя, яке мало набрати достойників для церковної служби [6, с. 87]. Брак церковних ієрархів на Русі унеможливлював функціонування суду єпископа як судової ланки першої інстанції. Саме тому ця місія перекладалася на нижче духовенство, тобто на пресвітерів.

Наукова версія І. Попова забезпечується ранніми джерелами церковного права, наприклад, «Святительським повчанням новопоставленому священику», що міститься в Софіївській редакції Кормчої Книги. У ній прямо вказується на обов'язки пресвітерів: «Навчати, виправляти вчинки громади, забороняти гріховні дії, накладати епітимії, а непокірних – відлучати від церкви» [7, с. 107]. Відомості про суд приходського священика виявлені у «Єпископських повченнях Собору єпархіального духовенства» XIII ст., де зазначена важливість функціонування пресвітерського суду, що перебуває під наглядом єпархіального архієрея. Повчання гласить: «Якщо хто не зрозуміє Вас, то мене запитайте, а я не полінюся і скажу вам; якщо хто буде чинити супротив вашому судочинству, то мені повідомте, я викрию і від церкви відлучу; ви повинні розуміти, як тримати дітей духовних: ні слабко, щоб не були лініві, ні жорстоко, щоб не впали у відчай, <…> розумійте, кого слід відлучити від тіла і крові Господніх, кого прогнати із церкви та на який час,<…> службу тяжку з трепетом виконуйте» [7, с. 114].

На існування пресвітерських судів як нижчої церковно-судової ланки вказують дореволюційні предстоятелі церкви. Так, митрополит Макарій стверджував, що, окрім суду єпархіального архієрея, на Русі були допоміжні судові органи на місцях та в округах [8, с. 29–30]. Основним джерелом, на яке спирався митрополит, були руські літописи, котрі й досі зберігають відомості

про існування численних причтів із пресвітерами, що входили до складу Десятинної церкви у Києві. Серед них виділявся старший протоієрей, який очолював її церковний суд [8, с. 30].

Незалежно від судів пресвітерів функціонували церковні суди при монастирях, які отримали від центральної чи місцевої влади відповідні дарувальні грамоти. Ними надавалося право настоятелю монастиря здійснювати судочинство над ченцями, прихожанами та церковними людьми, що проживали на території, підпорядкованій обителі [2, с. 37]. У разі розгляду складних справ скликався собор старших ченців, які допомагали постановити справедливе судове рішення [2, с. 39].

Отже, на відміну від Візантійської імперії, де історично першою і нижчою інстанцією був суд єпископа, на Русі склалася інша практика. Нижчою інстанцією в структурі церковного судочинства був суд пресвітера та настоятеля монастиря. Кожен із них здійснював управління своїм приходом та виконував судові функції у справах прихожан, віднесених до церковної юрисдикції. Самі ж церковні клірики підпадали під суд єпархіального архієрея, який був для такої категорії справ першою інстанцією.

Другою ланкою в системі церковної юрисдикції Русі був суд єпископа, що був у кожній єпархії. Тут розглядалися скарги на судові ухвали пресвітера та справи проти духовенства відповідного округу. Суд єпископа характеризувався самостійністю та автономністю. Він був незалежний від світської адміністрації, в його роботу заборонялося втручатися іншим церковним ієрархам. «І цього не слід порушувати ні дітям моїм, ні внукам, ні всьому роду моєму довіку, не змінювати людей церковних, не втручатися у суди їх», – ішлося в церковному Уставі Володимира [3, с. 242]. Єпископи здійснювали судочинство особисто, їм у цьому допомагали представники криласу. У разі відсутності єпископа чи неможливості з інших причин здійснювати судочинство тимчасово призначався намісник, який постановляв відповідні судові рішення [2, с. 25–27].

Вищою судовою інстанцією в системі церковних судів був митрополит Київський. На нього покладався обов'язок розгляду найрезонансніших справ, що стосувалися охорони основ християнської віри, церковного устрою, а також апеляційні скарги на рішення єпархіальних судів. Лише він здійснював судочинство щодо вищого духовенства – єпископів, настоятелів великих монастирів. Історії відомі такі судові справи Київських митрополитів над архієреями: 1280 року митрополит Кирило III відлучив від богослужіння єпископа Ростовського Ігнатія; митрополит Максим 1295 року звільнив із Володимирської кафедри єпископа Якова, а митрополит Петро 1311 року позбавив сану єпископа Сарайської кафедри Даниїла [9, с. 141].

Традиційно митрополит одноосібно постановляв рішення, проте в особливо складних випадках він скликав помісний собор. До його складу входили Київський митрополит, єпархіальні архієреї, намісники найбільших монастирів і окремі представники від білого духовенства. Інколи запрошувався Великий князь Київський. Собор очолював митрополит, а ухвалені рішення мали для руської православної церкви безумовний характер.

Джерела містять поодинокі випадки скликання соборів, адже віддаленість єпархій ускладнювала частоту їхнього скликання. Проте на Русі усталилася практика проведення приватних (домашніх) соборів, що складалися із ієрархів найближчих єпископій. За твердженням дореволюційних дослідників, Київський митрополит скликав з'їзд із єпископів Юріївської, Переяславської і Бєлгородської кафедр. Резолюції таких соборів мали дорадчий характер, митрополит, зрештою, виносив остаточне рішення [2, с. 19–24].

Позаяк у Київській митрополії Руської держави посада київського єпископа була відсутньою, то на митрополита покладався обов'язок здійснення єпископського суду у межах підвідомчої йому єпархії. Як бачимо, в одній особі поєднувалися повноваження другої та третьої судових інстанцій православної церкви [10, с. 69].

З огляду на те, що Київська митрополія була частиною Константинопольської патріархії, то константинопольський патріарх зі своїм собором був найвищою судовою інстанцією. Він міг порушувати справи проти київських митрополитів. На практиці константинопольські патріархи, як правило, не втручалися в церковно-судову систему Русі, зберігаючи за нею повну автономію [11, с. 138]. Джерела фіксують лише поодинокі випадки звернень руських митрополитів за допомогою до Константинополя, зокрема у частині узгодження судових ухвал із найрезонансніших справ [2, с. 19].

Висновки. Отже, на Русі сформувалася триланкова система церковного судоустрою, де нижчою інстанцією був суд пресвітерів та настоятелів монастирів. Другою ланкою церковного суду на Русі був суд єпископа. Функції третьої інстанції зосереджувалися у митрополита Київського, який або самостійно ухвалював рішення, або скликав помісний Собор, або ж звертався за допомогою до Константинопольського патріарха. У зв'язку з цим під впливом конкретних історичних умов, пристосовуючись до нового соціуму, на Русі з'являється самобутня традиція церковного процесуального права. Спираючись на засади візантійської моделі, вітчизняна церковна юстиція не стала її ідентичним відтворенням.

Література:

1. Бердников И.С. Краткий курс церковного права православной церкви. Казань, 1913. 1443 с.
2. Бердников И.С. О церковном судоустройстве в древней России. СПб., 1874. 101 с.
3. Мацелюх І. А. Джерела церковного права за доби українського Середньовіччя: монографія. Київ, 2015. 290 с.
4. Попов А. Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву. Казань, 1904. 516 с.
5. Барсов Т Константинопольский патриарх и его власть над русскою церковью. СПб., 1878. 592 с.
6. Софийский временник, или Русская летопись с 862 по 1534 год. Ч. 1. С 862 по 1425 год. Москва, 1820. 458 с.
7. Русская историческая библиотека, издаваемая археографическою комиссиею: в 40 т. Т. 6. Памятники Древне-Русскаго Канонического права. Ч. 1. Пам'ятники XI – XV ст. СПб., 1880. 930 с.
8. Булгаков М. История русской церкви: в 12 т. Т. 1. История Русской церкви в период совершенной зависимости её от Константинопольского патриархата (988–1240). СПб., 1868. 286 с.
9. Вакін В. Українська канонічна спадщина: Собор 1274 р. у Володимирі на Клязьмі. Волинський вісник. 2015. №3. С. 137–150.
10. Скворцов И. Записки по церковному законоведению. Київ, 1857. 286 с.
11. Лащенко Р. Лекції по історії українського права. Ч. 1. Княжа доба. Прага, 1923. 150 с.

Мацелюх И. А. К проблеме церковного судоустройства на Руси

Аннотация. Статья посвящена проблеме выяснения структуры церковного судоустройства на Руси. Выяснено принадлежность первой, второй и третьей инстанции. Акцентировано внимание на самобытности церковно-процессуальной традиции Руси.

Ключевые слова: источники церковного права, церковный суд, инстанции, судопроизводство, юрисдикция, подсудность, Русь.

Matselyukh I. Concerning the problem of ecclesiastical judicial organization of Ancient Rus

Summary. The article is devoted to the problem of elucidation of the structure of the church judiciary of the Rus state. The affiliation of the first, second and third instance has been established. The emphasis is placed on the identity of the church-procedural tradition in Rus.

Key words: sources of ecclesiastical law, ecclesiastical court, instances, court proceedings, jurisdiction, jurisdiction, Rus state.

УДК 340.12: 342.72/.73

Христова Г. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПОЗИТИВНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВИ В СИТУАЦІЇ ВИМУШЕНОГО ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ

Анотація. Стаття присвячена визначенню юридичних підстав та засадничих підходів до позитивних зобов'язань держави в умовах вимушеного переміщення всередині країни, а також обсягу таких зобов'язань стосовно захисту та забезпечення прав внутрішніх переселенців з урахуванням стандартів ООН та Ради Європи.

Ключові слова: зобов'язання держави, позитивні зобов'язання, права людини, внутрішньо переміщені особи, практика Європейського суду з прав людини.

Постановка проблеми. Питання вимушеного переміщення всередині країни тривалий час лишалась поза належною увагою української юриспруденції та національної політики. У своїй новітній історії Україна вже опинялись перед таким викликом, коли в 1986 р. сталась одна з найбільш масштабних у XX сторіччі техногенних катастроф – вибух на Чорнобильській АЕС. Незаконна анексія Криму в березні 2014 р. та збройний конфлікт, що почався на Сході України в квітні 2014 р., призвели до нової хвилі масового переміщення цивільних осіб як всередині країни, так і за її межі.

У сучасному світі в більш ніж 50 країнах світу 26 мільйонів людей вимушено полишають свої домівки та переміщуються всередині власної країни через збройні конфлікти або порушення прав людини [1, с. 3]. Станом на 22 січня 2018 р., за даними структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій, взято на облік 1 492 851 переселенців або 1 218 686 сімей з Донбасу і Криму [2]. З такою кількістю внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) Україна опинились у першій десятці країн, населення яких потерпіло від вимушеного переміщення через збройний конфлікт та насильство, а в «пік» переміщення Україна посідала четверте за чисельністю нових ВПО місце в світі після Ємену, Сирії та Іраку [3]. Такі невтішні дані, за якими стоять тисячі людських доль, актуалізували проблему захисту прав ВПО та відповідних зобов'язань держави у вітчизняних політико-правових дослідженнях.

Через свій масштабний характер та безпосередній вплив на фундаментальні права і свободи осіб, які потерпіли від свавільного переміщення, ця проблематика ґрунтовно досліджена на доктринальному та практичному рівнях у світовій літературі [4; 5; 6; 7]. Практичні проблеми захисту прав ВПО, які вимагають оперативного вирішення в українських реаліях, послідовно досліджуються, викладаються у звітах та адвокатуються міжнародними організаціями, які активно долучились до гуманітарного реагування та моніторингу дотримання прав людини з початку конфлікту в 2014 р. (Управління Верховного комісара ООН з питань біженців (УВКБ ООН), Моніторингова місія ООН, Норвезька Рада у справах біженців, Данська рада у справах біженців та ін.), а також звітах неурядових організацій (БФ «Право на захист», Українська Гельсінська спілка з прав людини та ін.).

Практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ або Суд) та інші стандарти Ради Європи з питань внутрішнього переміщення ґрунтовно проаналізовано експертами Проекту Ради Європи «Посилення захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб в Україні» [8; 9]. Проблеми захисту окремих прав ВПО (політичних, майнових, соціальних), а також їхнє місце в загальній теорії права розглядаються у відповідних наукових публікаціях, що з'являються у фаховій юридичній літературі (див. праці Л. Наливайко, М. Савчина, В. Устименка, А. Федорової та ін.), а проблеми їхнього правового статусу – навіть на рівні галузевих дисертаційних досліджень (див. працю О. Фесенко «Адміністративно-правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні»). Отже, за чотири роки внутрішнього переміщення ця проблема знайшла широке висвітлення в українській юриспруденції, однак за межами уваги дослідників лишились загальнотеоретичні проблеми зобов'язань держави в ситуації вимушеного переміщення, які дозволяють спрямувати державну політику та юридичну практику у відповідності до універсальних та європейських стандартів прав людини та гуманітарного права.

Отже, метою статті є визначення юридичних підстав та засадничих підходів до позитивних зобов'язань держави в умовах вимушеного переміщення всередині країни, а також обсягу таких зобов'язань стосовно захисту та забезпечення прав ВПО з урахуванням практики ЄСПЛ та інших стандартів Ради Європи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Через зростання чисельності локальних збройних конфліктів та масштабів техногенних і природних катастроф ООН наприкінці XX сторіччя зосередило увагу на систематизації положень міжнародного права, які визначають вимоги до реагування країн світу на вимушене переміщення. Перший Представник Генерального Секретаря ООН з питань внутрішнього переміщення, д-р Ф. Денг (F. Deng), був призначений у 1992 р. з мандатом скомпілювати міжнародні стандарти, що становлять нормативну основу для вирішення питань внутрішнього переміщення. Результатом стали *Керівні принципи ООН щодо внутрішнього переміщення* (далі – Керівні принципи), які були представлені Комісії ООН з прав людини в 1998 р. Ці принципи відповідають міжнародному праву з прав людини та гуманітарному праву, відображають їхні вимоги та деталізують стосовно вимушеного переміщення гарантії, які випливають з більш абстрактних приписів цих галузей права [1, с. 3].

У Керівних принципах детально викладаються доступні для ВПО гарантії, що спрямовані на запобігання свавільному (примусовому) переміщенню, а в разі його виникнення – на пом'якшення його наслідків та припинення. Вони охоплюють усі фази переміщення, включаючи заходи захисту від переміщення, захист під час переміщення та права, що стосуються фази пост-переміщення, коли стає можливим повернення або інші довгострокові рішення. Крім того, Керівні принципи встановлюють стандарти надання гуманітарної допомоги [1, с. 4; 5, p. XIV].

Основоположний принцип, на якому ґрунтуються Керівні принципи, наголошує, що зобов'язання держави щодо захисту та надання допомоги особам, які перемістилися всередині країни, базуються на існуючому міжнародному праві, в тому числі на встановлених правилах міжнародного права з прав людини та, в умовах збройного конфлікту, міжнародного гуманітарного права [1, с. 11]. Як зазначає розробник всесвітньо відомих Анотацій до Керівних принципів В. Калін (W. Kalin), Керівні принципи об'єднують в єдиний документ правові стандарти, що стосуються ВПО, вони залучені з міжнародного права з прав людини, гуманітарного права та права біженців за аналогією. Окрім узагальнення існуючих норм, вони охоплюють «сірі зони» та прогалини, виявлені у праві. У результаті ці принципи стали першим «офіційним викладенням» (англ. – *authoritative statement*) прав вимушених переселенців, а також зобов'язань держав та інших суб'єктів, що здійснюють ефективний контроль, над певною територією та населенням [5, p. VIII]. Ф. Денг зазначає, що хоча Керівні принципи не є юридично обов'язковим інструментом, таким як договір, вони з часом зможуть досягти статусу звичаєвого міжнародного права (англ. – *customary international law*) [5, p. XIV].

Керівні принципи (Принцип 3) зазначають, що основна (першорядна) відповідальність (англ. – *primary responsibility*) за захист вимушених переселенців, як і всіх інших осіб у межах власної країні, покладена на національні органи влади країни. Національна відповідальність є основною концепцією реагування на внутрішнє переміщення. Це фундаментальний принцип функціонування міжнародного співтовариства, на якому наголошують самі держави, адже він є проявом їхнього суверенітету.

Таким чином, відповідальність держав (*йдеться про прогресивну (позитивну) відповідальність – Г.Х.*), в яких відбувається внутрішнє переміщення, ґрунтується на двох ключових засадах:

1. Державний суверенітет передбачає не тільки право держави на здійснення державної влади, а й також головний обов'язок та відповідальність щодо забезпечення, захисту і підтримки свого населення без будь-якої дискримінації, в тому числі й ВПО, відповідно до міжнародного права з прав людини та гуманітарного права [1, с. 3]. Західні дослідники наголошують, що суверенітет держави означає не лише суверенні права, а й «відповідальність відносно тих людей, які знаходяться на даній території. Основна відповідальність за безпеку, благополуччя та свободу людей лежить саме на державі <…> Ні одна держава, що претендує на легітимність, не може ігнорувати обов'язок захищати всіх своїх громадян від порушення прав людини. Ефективний суверенітет передбачає наявність системи правопорядку, що відповідає потребам населення» [6, с. 9].

2. Хоча ті, хто переміщується в межах своєї країни, мають право на повний захист їхніх прав, який гарантується населенню в цілому, переміщення призводить до особливої вразливості з боку постраждалих від нього осіб. З цією метою, а також для забезпечення того, щоб переміщені особи не були позбавлені своїх прав, держави зобов'язані передбачити спеціальні заходи захисту та допомоги ВПО, які відповідають рівню їхньої вразливості, з тим, щоб забезпечити рівне поводження з ВПО порівняно з особами, які не зазнали вимушеного переміщення [1, с. 3].

Втім, іноді органи влади, які відповідають за захист та сприяння забезпеченню прав ВПО, не можуть або не бажають виконувати цю функцію держави, а в деяких випадках вони можуть бути самі безпосередньо дотичні до примусового виселення цивільних осіб. У такому разі вони зобов'язані прийняти гуманітарну допомогу від міжнародних партнерів. Проте навіть тоді роль міжнародних акторів (суб'єктів) полягає в *підсиленні, а не підміні національної відповідальності*. Це передбачає заохочення держав та їхніх органів влади виконувати свої обов'язки щодо захисту за міжнародним правом та підтримку розвитку національного та місцевого потенціалу для їх виконання [7, с. 9–10].

Держава, її органи та установи несуть відповідальність за повагу та забезпечення поваги (англ. – *to respect and ensure respect*) до їхніх зобов'язань стосовно прав людини в усі часи. В період конфлікту всі його сторони, незалежно від їхнього правового статусу та легітимності, зобов'язані поважати та забезпечувати дотримання норм міжнародного гуманітарного права. Отже, національні органи влади мають забезпечити, щоб були вжиті наступні конкретні заходи, які складають основу зобов'язань держави в умовах вимушеного внутрішнього переміщення:

– вживати всіх можливих заходів, щоб запобігти та уникнути умов, які можуть спричинити або сприятимуть вимушеному переміщенню. Це може включати, наприклад, забезпечення поваги до верховенства права, боротьбу з безкарністю та створення в будь-який інший спосіб сприятливого середовища для реалізації прав;

– утримуватись від того, щоб змушувати осіб та громади залишати свої домівки чи місця звичного проживання і захищати їх від свавільного переміщення з боку інших осіб. Національна влада має шукати всі можливі альтернативи, перш ніж вдаватися до переміщення;

– коли переміщення є необхідним і обґрунтованим, органи влади повинні вжити заходів для того, щоб мінімізувати масштаби переселення і пом'якшити його несприятливі наслідки. Зокрема, органи влади повинні забезпечити максимально можливою мірою, щоб переміщення відбувалося за задовільних умов безпеки, забезпечення притулку, харчування, охорони здоров'я та гігієни, а також щоб члени однієї родини не були роз'єднані;

– забезпечити, щоб переміщення тривало не більше, ніж того вимагають обставини, і щоб довгострокові рішення було знайдено для всіх, кого це торкнулося. Влада повинна прагнути створити умови для добровільного повернення і реінтеграції та/або поселення в інших місцях країни, а також полегшити їх реалізацію. ВПО не мають бути дискриміновані в результаті вимушеного переміщення та повинні мати право на реституцію та/або компенсацію за майно, якого вони були свавільно позбавлені;

– забезпечити захист та допомогу ВПО. Якщо національна влада не здатна або не має наміру дотримуватись цих зобов'язань, вона має забезпечувати швидкий та безперешкодний доступ гуманітарних акторів (англ. – *humanitarian actors*), тобто інституцій, що надають гуманітарну допомогу, до населення, яке її потребує, та полегшити вільне постачання гуманітарної допомоги;

– відстоювати перед сторонами збройних конфліктів інтереси осіб, які потерпають від конфлікту, незалежно від залучення певної країни (країн), та вживати всіх відповідних заходів для того, щоб примусове переміщення цивільних осіб не відбувалось, якщо воно не є необхідним для їх власного захисту або необґрунтоване нагальними військовими причинами [7, с. 140].

Таким чином, Керівні принципи містять не лише зобов'язання щодо поваги (*негативні зобов'язання*), а й широкий спектр *позитивних зобов'язань* щодо захисту та забезпечення прав людини ВПО, детальний огляд яких виходить за межі цього дослідження. Нагадаємо, що в найбільш загальному вигляді негативні зобов'язання держави передбачають її обов'язок утримання від порушень прав людини, будь-яких форм неправомірного втручання в їх реалізацію, тоді як *позитивні зобов'язання* (англ. – *«positive obligations», «duties»*) вимагають від національних органів влади вжити прийнятних (розумних) та належних заходів (англ. *reasonable and appropriate measures*), спрямованих на забезпечення, захист та сприяння здійсненню прав людини.

Керівні принципи ґрунтуються на існуючих стандартах прав людини та гуманітарного права, відображають чинні правила та уточнюють, як саме вони застосовуються до умов внутрішнього переміщення, а не створюють нові зобов'язання. Такий підхід сприяв швидкому міжнародному визнанню Керівних принципів, про що свідчить їх всезростаюче загальне застосування в межах національних правопорядків країн, які зазнали внутрішнього переміщення. Вони також визнаються з боку регіональних систем захисту прав людини, в тому числі *Ради Європи* – організації, що об'єднує 47 держав-членів з метою сприяння утвердженню демократії, верховенства права і прав людини.

В межах Ради Європи відсутня спеціальна конвенція, присвячена проблемі внутрішнього переміщення, основні підходи до визначення обсягу та характеру зобов'язань держави стосовно прав людини ВПО викладені в резолюціях та рекомендаціях Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) та Комітету Міністрів Ради Європи (КМРЄ), а також у відповідній практиці ЄСПЛ. Основоположні вимоги щодо поваги та захисту прав ВПО в межах європейського правопорядку викладені в Рекомендації Rec(2006)6 КМРЄ державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб, яку було схвалено на 961-му Засіданні заступників міністрів 5 квітня 2006 р. [10].

Як зазначається в роз'яснювальному меморандумі, Рекомендація КМРЄ Rec(2006)6 переслідує три основні завдання. По-перше, вона спрямована на заохочення і сприяння реалізації Керівних принципів у державах-членах Ради Європи (юридична природа яких вже була досліджена вище). Другим завданням цієї Рекомендації є вихід за межі «простого переказу Керівних принципів». Ґрунтуючись на існуючих стандартах, розроблених в Раді Європи, Рекомендація підкреслює важливість проблеми ВПО в контексті юридичних зобов'язань, взятих державами-членами Ради Європи, які перевищують рівень зобов'язань, відображених у Керівних принципах. У зв'язку з цим Рекомендація містить посилання на Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ), яка виступає доволі ефективним інструментом захисту прав ВПО в Європі. Третє завдання Рекомендації КМРЄ Rec(2006)6 полягає в підвищенні обізнаності серед держав-членів щодо деяких питань, які Рада Європи вважає особливо актуальними у зв'язку з ситуацією ВПО в Європі. З цією метою, Рекомендація прагне відобразити передові практики в галузі захисту і допомоги вимушеним переселенцям [11].

Рекомендація КМРЄ Rec2006(6) визначила 13 змістовних блоків щодо захисту прав людини вимушених переселенців, вказавши на такі обов'язки держави:

– передусім, слідом за Керівними принципами, підкреслюється, що, на відміну від ситуації з біженцями, захист ВПО та їхніх прав, а також постачання їм гуманітарної допомоги є першорядним обов'язком держави, в якій відбулося переміщення (при цьому за державою визнається право звертатися по допомогу до міжнародного співтовариства). Тут слід наголосити, що ЄСПЛ напряму пов'язує питання відповідальності держави з проблемою юрисдикції, адже держава може мати зобов'язання щодо забезпечення прав людини лише в межах своєї юрисдикції, на що прямо вказує стаття 1 ЄКПЛ (див. справу *Ілашку та інші проти Молдови та Російської Федерації (Ilaşcu and Others v. Moldova and Russian Federation*). Це означає, що держава має повний обсяг як негативних, так і позитивних зобов'язань стосовно ВПО, які перемістились на контрольовану нею територію;

– заборона дискримінації через вимушене переміщення, з урахуванням особливої уваги до захисту осіб, що належать до національних меншин та інших найбільш уразливих груп населення. Держави повинні вжити належних і ефективних заходів для забезпечення рівного ставлення до всіх ВПО, а також до них та інших громадян. У результаті цього може виникнути зобов'язання розглянути питання щодо особливого поводження з ВПО з огляду на їхні потреби (тобто йдеться про застосування позитивних дій, преференційного ставлення до вимушених переселенців);

– відповідно до своїх зобов'язань згідно зі статтями 2 «Право на життя», 3 «Заборона катування» та 5 «Право на свободу та особисту недоторканність» ЄКПЛ, держави повинні вжити належних заходів, щоб, з одного боку, запобігти діям, які можуть порушити право внутрішньо переміщених осіб на життя, тілесну недоторканність, свободу і безпеку, а з іншого – ефективно розслідувати можливі порушення цих прав;

– відповідно до статті 8 ЄКПЛ, яка захищає право на повагу до приватного і сімейного життя, держави зобов'язані вжити належних заходів з метою сприяння возз'єднанню сімей, що були розділені внутрішнім переміщенням;

– ВПО повинні бути забезпечені всіма документами, що необхідні для ефективного здійснення їхніх прав в якомога коротший термін після їхнього переміщення, без висунення необґрунтованих вимог;

– держави повинні вжити належних правових і практичних заходів, щоб ВПО могли повноцінно реалізувати своє право голосувати на національних, регіональних або місцевих виборах;

– ВПО мають право користуватися своїм майном згідно з міжнародним правом із прав людини. Зокрема, ВПО мають право на повернення своєї власності, що була залишена у зв'язку з їхнім переміщенням (тобто право на реституцію в широкому значенні *restitutio in integrum*). Якщо вимушені переселенці позбавлені можливості повернути свою власність, така втрата має бути належно компенсована;

– нарешті, вимушені переселенці мають право на обрання одного з варіантів «сталих рішень» (англ. – *durable solutions*): добровільне, безпечне і гідне повернення до власних помешкань або місць постійного проживання; переселення до іншої частини країни; належна та стійка інтеграція ВПО в місцях їх переміщення. Слідуючи Керівним принципам, Рекомендація КМРЄ Rec2006(6) вказує на зобов'язання держав вжити всіх розумних та необхідних заходів для сприяння реалізації вимушеними переселенцями самостійно обраного ними варіанту сталого рішення.

Останні два блоки зобов'язань держав розкриваються докладно у двох наступних надзвичайно важливих документах Ради Європи стосовно внутрішнього переміщення, схвалених ПАРЄ: Рекомендація 1877 (2009) «Забуті люди Європи: захист прав людини осіб, переміщених на тривалий час» від 24 червня 2009 р. [12], також Резолюція 1708 (2010) «Вирішення майнових питань біженців і внутрішньо переміщених осіб» від 28 січня 2010 р. [13] (так звані *принципи Паулсена*), яка, серед іншого, вказує на позитивні зобов'язання держави «гарантувати вчасне й ефективне відшкодування втраченого доступу та прав на житло, землю й майно, залишені біженцями або ВПО, не очікуючи на результати переговорів щодо вирішення збройних конфліктів або статусу певної території» (п. 10.1 Резолюції). У цьому зв'язку ЄСПЛ, із врахуванням *принципів Паулсена* та *принципів Пін'єйру* (Принципи ООН відносно реституції житла та майна в контексті повернення біженців та переміщених осіб, 2005 р.), однозначно стоїть на позиції необхідності впровадження державами механізмів компенсації вартості майна, житла, землі у випадку неспроможності забезпечення можливості повернення до нього або у випадку його знищення чи пошкодження. При цьому ЄСПЛ не вимагає повну компенсацію вартості майна, однак вимагає дотримання принципу розумності та справедливості [14, с. 26, 27]. Проте це питання має стати предметом самостійного аналізу.

В цілому, аналіз відповідної практики ЄСПЛ дозволяє виділити наступні категорії справ та визначальні рішення, які стосуються внутрішнього переміщення, з урахуванням юридичних проблем, пов'язаних зі збройним конфліктом як його причиною: документування *(Мозер проти Республіки Молдова та Росії (Mozer v. the Republic of Moldova and Russia), рішення від 23 лютого 2016 р.)*; ефективний контроль та юрисдикція *(Кіпр проти Туреччини (Cyprus v. Turkey), рішення від 10 травня 2001 р.; Лоїзіду проти Туреччини (Loizidou v. Turkey), рішення від 23 березня 1995 р.)*; сімейне життя та обмеження свободи пересування *(Кіпр проти Туреччини (Cyprus v. Turkey), рішення від 10 травня 2001 р.)*; сімейне життя та житло в контексті потужних сімейних зв'язків *(Ментеш та інші проти Туреччини (Menteş and Others v. Turkey), рішення від 27 липня 1998 р.)*; житло та приватне життя *(Саргсян проти Азербайджану (Sargsyan v. Azerbaijan), рішення від 16 червня 2015 р.; Дімейдс проти Туреччини (Demades v. Turkey), рішення від 31 липня 2003 р.)*; адекватне житло *(Доган та інші проти Туреччини (Dogan and Others v. Turkey), рішення від 29 червня 2004 р.; Гюльмаммалдова проти Азербайджану (Gulmammaldova v. Azerbaijan), рішення від 22 квітня 2010 р.)*; соціальні пільги відповідно до статті 1 Першого протоколу *(Стек та інші проти Сполученого Королівства (Stec and Others v. the United Kingdom), рішення від 06 липня 2005 р.)*; право на отримання пенсії *(Пічкур проти України (Pichkur v. Ukraine), рішення від 7 листопада 2013 р.)*; механізм відшкодування за втрачену власність *(Ксенідес-Арестіс проти Туреччини (Xenides-Arestis v. Turkey), рішення від 22 грудня 2005 р.)*; освіта та мова навчання *(Катан та інші проти Молдови і Росії (Catan and Others v. Moldova and Russia), рішення від 19 жовтня 2012 р.)*; виборчі права *(Азіз проти Кіпру (Aziz v. Cyprus), рішення від 22 червня 2004 р.)* (переклад цих рішень українською мовою див. на сайті Офісу Ради Європи в Україні [15]).

Стандарти, викладені у вказаних рішеннях ЄСПЛ, матимуть важливе значення під час розгляду Судом справ, які стосуються внутрішнього переміщення в Україні. За даними Секретаріату ЄСПЛ, до Суду було подано більше 4400 індивідуальних справ, пов'язаних з конфліктом на Сході та в Криму. З них близько 400 справ стосується подій у Криму, більше ніж 150 справ – зникнення, вбивства, викрадення родичів заявників; отримання заявниками ушкоджень; більше ніж 250 справ подані військовими та їхніми родичами; нарешті, більше ніж 3600 справ пов'язані з порушенням прав людини у зв'язку з подіями на Донбасі та внутрішнім переміщенням. Справи останньої категорії стосуються таких питань: знищення чи пошкодження власності; порушення права на свободу, розумні строки розгляду справи, оскарження рішення, винесеного в кримінальній справі, доступ до суду та обмеження свободи пересування; порушення права на повагу до приватного життя; неможливість отримати пенсію (реалізувати майнове право в контексті захисту власності); дискримінація; участь у місцевих виборах.

У 2017 р. ЄСПЛ ухвалив перші два рішення у справах проти України, які стосувалися ймовірних порушень прав людини у зв'язку з конфліктом на Донбасі: *Хлебік проти України (Khlebik v. Ukraine)*, рішення від 25 липня 2017 р., та *Цезар та інші проти України (Tzezar and others v. Ukraine)*, рішення від 13 лютого 2017 р. В обох з них ЄСПЛ не визнав порушення прав людини з боку України. Однак у контексті досліджуваної проблеми слід наголосити, що ЄСПЛ оцінював саме виконання державою позитивних зобов'язань. В обох рішеннях Суд вказав на відсутність сумнівів, що органи влади Держави-відповідача навмисно «заборонили» чи «обмежили» здійснення права заявника на доступ до суду, тобто порушили свої негативні зобов'язання. «Перед Судом радше стоїть питання, чи Держава-відповідач вжила всіх заходів, що їй доступні, для організації роботи своєї судової системи в такий спосіб, який би надавав права, гарантовані статтею 6 ЄКПЛ <…>, з огляду на загальноприйнятий принцип, що Конвенція спрямована на гарантування прав, що є реальними та ефективними, а не теоретичними та ілюзорними <…> Під час розгляду цього питання Суд розуміє контекст, в якому була відкрита справа, особливо контекст збройного конфлікту в регіоні, та зазначає, що неприроднім буде розглядати фактичні обставини справи без розгляду загального контексту (п. 71 рішення у справі *Хлебік проти України*, п. 48 рішення у справі *Цезар та інші проти України*). Викладені

Судом у названих рішеннях підходи та правові позиції матимуть важливе значення під час ухвалення наступних рішень у справах, пов'язаних зі збройним конфліктом та окупацією частини території України, отже вимагають особливої уваги з боку національної правозахисної системи та мають слугувати орієнтиром для її термінового вдосконалення.

Висновки. Здійснене дослідження дозволяє дійти висновків, що стандарти поваги та захисту прав людини ВПО, сформовані в межах ООН та Ради Європи, є взаємоузгодженими та єдиними за своїми принципами й основним змістом, взаємодоповнюють одне одного. Зобов'язання держави щодо їх дотримання та виконання ґрунтуються на міжнародному праві з прав людини та узгоджуються з міжнародним гуманітарним правом. При цьому Рада Європи зробила наступний крок уперед, забезпечивши юридично обов'язковий характер таких зобов'язань та міжнародно-правову відповідальність за їх невиконання через відповідну практику ЄСПЛ, рішення якого застосовуються національними судами України як джерела права.

Поряд із забезпеченням захисту прав людини ВПО відповідно до міжнародних стандартів, *Рамки національної відповідальності* (англ. – *The Framework for National Responsibility*) визначають 12 кроків, які зобов'язана вжити держава для забезпечення ефективного національного реагування на вимушене внутрішнє переселення. До них належать: 1) запобігання переміщенню та мінімізація його несприятливих наслідків; 2) підвищення національної обізнаності про проблему; 3) збір даних про кількість та стан вимушених переселенців; 4) підтримка тренінгів щодо прав вимушених переселенців; 5) створення правової бази (англ. – *a legal framework*), що забезпечує захист прав ВПО; 6) розробка національної політики щодо внутрішнього переміщення; 7) визначення координуючого органу (англ. – *focal point*) щодо питань ВПО; 8) заохочення національних правозахисних інституцій (англ. – *national human rights institutions*) опікуватись питаннями внутрішнього переміщення; 9) забезпечення участі ВПО у прийнятті рішень; 10) підтримка довгострокових рішень; 11) виділення достатніх ресурсів для вирішення питань внутрішнього переміщення; 12) співпраця з міжнародним співтовариством, коли національні ресурси є недостатніми [7, с. 10].

Ці засади національного реагування на вимушене переміщення всередині країни були проаналізовані в контексті української кризи [9], а надані європейськими експертами рекомендації за результатами базового аналізу – частково виконані. Зокрема, створене у 2016 р. Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України розробило Стратегію інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року, схвалену Кабінетом Міністрів України 15 листопада 2017 р. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та її офіс активно опікується питаннями вимушених переселенців з початку конфлікту. Однак наступні кроки на шляху виконання позитивних зобов'язань держави стосовно забезпечення та захисту прав людини ВПО та вдосконалення національної політики в цій сфері мають визначати напрями подальших пошуків стосовно цього питання. При цьому європейський вибір України підкреслює необхідність урахування відповідних рекомендацій, викладених у Резолюції ПАРЄ 2133 (2016) «Засоби правового захисту від порушень прав людини на українських територіях, що знаходяться поза контролем української влади» від 12 жовтня 2016 р. [16], а також нещодавній Резолюції ПАРЄ 2198 (2018) «Гуманітарні наслідки війни в Україні» від 23 січня 2018 р. [17].

Література:

1. Protection Internally Displaced Persons: A Manual for Law and Policymakers. Brookings Institution. University of Bern: Project on Internal Displacement, 2008. 280 p.
2. Обліковано 1 492 851 переселенець. Мінсоцполітики. URL: http://www.msp.gov.ua/news/14678.html (дата звернення: 10.04.2018).
3. International Displacement Monitoring Center (IDMC). Global report on internal displacement. IDMC and Norwegian Refugee Council. 2016. URL: http://www.internal-displacement.org/assets/publications/2016/2016-global-report-internal-displacementIDMC.pdf (дата звернення: 15.01.2018).
4. Ferris E., Mooney E., Stark C. From Responsibility to Response: Assessing National Responses to Internal Displacement. Brookings Institution. LSE Project on Internal Displacement. 2011. URL: https://www.brookings.edu/multi-chapter-report/from-responsibility-to-response-assessing-national-approaches-to-internal-displacement/ (дата звернення: 10.04.2018).
5. Kalin W. Guiding Principles on Internal Displacement. Annotations. The American Society of International Law. The Brookings Institution. University of Bern Project on Internal Displacement. 2008. 171 p.
6. Пособие по применению руководящих принципов по вопросу о перемещении лиц внутри страны. Проект по вопросу о перемещении лиц внутри страны. Координация гуманитарной деятельности. Институт Брукингса, 1999. 47 с.
7. Handbook for the Protection of Internally Displaced Persons. Global Protection Cluster. 2010. 533 p. URL: http://www.refworld.org/docid/4790cbc02.html (дата звернення: 10.04.2018).
8. Параскева К. Захист внутрішнього переміщених осіб відповідно до Європейської конвенції з прав людини та інших стандартів Ради Європи: посібник. Харків: Право, 2017. 151 с.
9. Вдосконалення національного законодавства України стосовно захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб / Е. Муні, Є. Джакомополу, К. Параскевас та ін.; за заг. ред. А. Вихрест, Г. Христової. Київ: «К.І.С.», 2016. 231 с.
10. Recommendation Rec(2006)of the Committee of Ministers to member states on internally displaced persons / Council of Europe. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001 6805d8265 (дата звернення: 10.04.2018).
11. Draft Recommendation Rec(2006)of the Committee of Ministers to member states on internally displaced persons. Explanatory memorandum. CM Documents (CM(2006)36-Add). General Considerations / Council of Europe. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d8728 (дата звернення: 10.04.2018).
12. PACE Recommendation 1877 (2009) Europe's forgotten people: protecting the human rights of long-term displaced persons / Council of Europe. URL: http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17759&lang=en (дата звернення: 10.04.2018).
13. PACE Resolution 1708 (2010) On solving property issues of refugees and internally displaced persons / Council of Europe. URL: http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17814&lang=en (дата звернення: 10.04.2018).
14. Федорова А.Л. Право внутрішньо переміщених осіб на компенсацію втраченого, пошкодженого або зруйнованого житла у практиці Європейського суду з прав людини. Журнал європейського і порівняльного права. 2016. Вип. 4. С. 18–30.
15. Проект Ради Європи «Посилення захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб в Україні» / Офіс Ради Європи в

Україні. URL: http://www.coe.int/uk/web/kyiv/idps (дата звернення: 10.04.2018).
16. PACE Resolution 2133 (2016) Legal remedies for human rights violations on the Ukrainian territories outside the control of the Ukrainian authorities / Council of Europe. URL: http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=23167&lang=en (дата звернення: 10.04.2018).
17. PACE Resolution 2198 (2018) Humanitarian consequences of the war in Ukraine / Council of Europe. URL: http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=24432&lang=en (дата звернення: 10.04.2018).

Христовая А. А. Позитивные обязательства государства в ситуации вынужденного внутреннего перемещения: международные стандарты

Аннотация. Статья посвящена определению юридических оснований и основополагающих подходов к позитивным обязательствам государства в условиях вынужденного перемещения внутри страны, а также объема таких обязательств по защите и обеспечению прав внутренних переселенцев с учетом стандартов ООН и Совета Европы.

Ключевые слова: обязательства государства, позитивные обязательства, права человека, внутренне перемещенные лица, практика Европейского суда по правам человека.

Khrystova G. State Positive State Obligations in Situation of Forced Internal Displacement: International Standards

Summary. The article is devoted to legal grounds and fundamental approaches to positive obligations of a state under conditions of forced displacement within its territory, as well as the scope of such obligations to protect and fulfill the rights of internally displaced persons in line with UN and Council of Europe standards.

Key words: state obligations, positive obligations, human rights, internally displaced persons, case-law of the European Court of Human Rights.

УДК 34.04.15 10/14

Ковальова С. Г.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії і теорії держави і права
Чорноморського національного університету
імені Петра Могили

ПРОТИПОЖЕЖНА БЕЗПЕКА ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СЕРЕДНЬОВІЧНОМУ МІСЬКОМУ ПРАВІ (XI – XV СТ.)

Анотація. У статті встановлено сутність та основні риси правового захисту громадської безпеки в аспекті протипожежних заходів у середньовічних самоврядованих містах Європи. Зроблено висновки щодо сформованих у середньовічному міському праві моделей організації протипожежної служби та особливостей превенції пожеж.

Ключові слова: середньовічне право, міське право, середньовічні самоврядні міста, громадська безпека, протипожежні заходи.

Постановка проблеми. Забезпечення суспільного порядку та громадської безпеки як колективно усвідомлених соціальних цінностей є однією з найважливіших задач публічної влади на всіх етапах її існування. Тож вивчення історичного досвіду в цій сфері представляє великий інтерес для сьогодення, оскільки дозволяє оптимізувати відповідно спрямовані владні та суспільні зусилля. Особливого значення набуває дослідження організаційних та правових засад підтримання суспільного порядку та громадської безпеки у самоврядованих спільнотах, адже саме там виникали та кристалізувались основні якості громадянського суспільства, побудованого на підґрунті індивідуальної та групової ініціативності, сформованої правосвідомості, самодисципліни та самоорганізованості населення. Виразним прикладом таких спільнот є європейські середньовічні міські громади, в яких протягом XI–XV ст. сформувалися та функціонували специфічні європейські феномени, якими були містяни як впливовий фактор соціальної та політичної реальності, а також міське право як окрема, більш-менш автономна система права. У правосвідомості різного за соціальним походженням та майновим становищем міського населення міст-комун рано вкоренилася переконаність у цінності громадської безпеки та суспільного порядку, що були єднальними чинниками, а отже, і запорукою існування та адекватного функціонування всього міського загалу.

Справа підтримки громадської безпеки включала декілька аспектів, серед яких важливе місце відводилося превенції руйнівного впливу стихійних сил, зокрема пожеж. Тож вивчення правових та організаційних засад реалізації протипожежних заходів у незалежних від феодалів середньовічних містах є корисним та своєчасним.

Попри багаторічну традицію наукового дослідження середньовічної міської історії, зауважимо, що вказане питання розглядалося здебільшого фрагментарно, переважно в контексті вивчення інших проблем європейських середньовічних міст. Окремі відомості щодо протипожежних заходів міської адміністрації наведені у працях Г. фон Белова, К. Гюльманна, А. Сванідзе, М. Кобилецького. Однак слід вказати, що у пам'ятках міського права та середньовічних наративних джерелах міститься інформація, що дає змогу реконструювати та осмислити систему протипожежних заходів у самоврядованих європейських містах XI–XV ст.

Мета статті – встановлення сутності та основних рис правового захисту громадської безпеки в аспекті протипожежних заходів у середньовічних самоврядованих містах Європи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиція державного регулювання заходів протипожежної безпеки бере витоки ще з античних часів. У Давньому Римі періоду республіки було впроваджено посади трьох спеціальних магістратів (triumviri nocturni), до обов'язків яких входило патрулювання нічного міста з метою підтримання громадської безпеки у нічний час. Їм підпорядковувався загін, що складався із забезпечених протипожежним реманентом громадських рабів, поділених на групи по 20–30 осіб. Ці групи постійно чергували біля міських воріт, тому були напоготові у випадку виникнення пожежі. Джерела свідчать, що діяльність triumviri nocturni суворо контролювалася владою: декілька із цих магістратів були оштрафовані за недостатньо швидке прибуття до крамнички ювеліра, що горіла [1, с. 56].

Із розростанням території Риму в період пізньої республіки створена система запобіжних протипожежних заходів втратила ефективність. Однак поглиблення системної кризи, що її зазнали всі сфери суспільного і державного життя Риму, стало на заваді подальшому реформуванню протипожежної справи. Міська адміністрація не могла приділяти потрібної уваги збільшенню та фінансуванню протипожежного загону, хоча посади triumviri nocturni зберігались. Проте загроза громадській безпеці від пожеж зростала. Тому справа запобігання пожежам була взята під контроль самим суспільством. У період пізньої республіки в Римі створювались добровольчі товариства, що безоплатно виконували обов'язки пожежників. Незважаючи на очевидне зростання ефективності протипожежних заходів, влада скептично сприймала волонтерські загони, оскільки їхня діяльність набула політичного забарвлення. Тож у 6 р. до н.е. Октавіан Август запровадив нову організацію підтримання суспільного порядку та громадської безпеки. Було створено корпус вігілів на чолі з префектом, який призначався імператором із вершників [2, с. 198–199]. Корпус вігілів складався з 7 000 осіб, поділених на сім очолюваних трибунами когорт, кожна з яких охороняла по два міські квартали (Рим періоду пізньої республіки та принципату налічував 14 кварталів). Когорта поділялася на очолювані центуріонами загони. Вігіли виконували функції і нічної варти, і пожежників. Вони несли

відповідальність за стан нічного порядку та пожежний стан. З метою забезпечення протипожежної безпеки префект вігілів був уповноважений оглядати кухні, печі та опалювальні системи будь-якого з будинків, контролювати наявність у них достатньої кількості води на випадок виникнення пожежі.

До повноважень префекта входило розслідування причин і обставин виникнення пожеж. Якщо виявлялося, що пожежа виникла через недбалість мешканців будинку, то винуватці каралися побиттям, а навмисний підпал карався смертю [1, с. 56-57]. Отже, зміцніла державна влада не лише взяла під контроль систему протипожежних заходів, а і встановила відповідальність за пожежі, усвідомлюючи їхню небезпечність для міста.

Римська практика охорони громадської безпеки в аспекті запобігання пожежам виробила дві моделі організації протипожежних заходів. Перша передбачала покладання відповідних функцій на спеціально створені та фінансовані державою органи, наділені спеціальними повноваженнями. Відповідно до іншої моделі забезпечення протипожежної справи покладалося на міську громаду і реалізовувалося безоплатно на громадських засадах.

Пожежі, що часто траплялись в античні часи, залишались серйозною загрозою і для середньовічних міст. Цьому сприяла тісна забудова території міста високими вузькими будинками, матеріалом для яких здебільшого було дерево. Згідно з даними середньовічних джерел англійські, німецькі, фламандські, датські, шведські, польські, руські, молдавські міста переважно будувались із дерева. Наприклад, німецькі міста Шпайер, Вецлар у XIV ст. згадуються як цілком забудовані дерев'яними спорудами [3, с. 66]. Хроніки та літописи свідчать, що дерев'яні будинки превалювали у середньовічних Києві, Луцьку, Вільно, Полоцьку, Новгороді, Твері, Любліні, Львові, Чернівцях тощо. Пожежа, повінь та чума складали трійку відображених у міській символіці найбільших лих, що могли відбутися в середньовічному Амстердамі. Отже, пожежі становили потенційну загрозу для безпеки мешканців середньовічних міст. Показовим у цьому аспекті є досвід міста Ворс, в якому лише протягом XIII ст. нищівні пожежі відбувалися шість разів [3, с. 67], під час цих пожеж руйнувалося до половини всіх міських будівель. Пожежа, що відбулася 3 червня 1527 р. у Львові, призвела до катастрофічних наслідків: «<…> усе місто <…> дощенту з усіма своїми будовами повністю було зруйноване і залишилося неначе безлюдним, а нещасні громадяни були доведені до великого відчаю» [4, с. 202].

Крім небезпеки для життя та майна членів міської общини, пожежа могла спричинити втрату потерпілим його статусу містянина. Як відомо, необхідною умовою для набуття такого статусу було володіння нерухомим майном на території міста. Знищення пожежею будинку означало втрату містянином такого майна. Отже, під час пожеж місто могло втратити більшість свого населення (як загиблих, так і тих, хто залишився без житла). Однак різке зменшення кількості мешканців негативно впливало на політичне та економічне становище міста, тому міська адміністрація дбала про збереження населення. Так, у XIII ст. до статутів Фрайбургу та Берна було внесено норми, що зберігали за особами, котрі втратили будинки внаслідок пожежі, статус містян, якщо такі особи продовжували сплачувати встановлені містом податки на нерухоме майно [5, с. 48; 6, с. 134]. Із наданого 28 грудня 1360 р. Казимиром III підтвердження ухваленого львівськими райцями та лавниками статуту дізнаємося, що сусіди-мешканці кварталу мали допомагати та надавати підтримку постраждалим від пожежі львів'янам під час відновлення та відбудові ними згорілого будинку [4, с. 75].

В умовах перманентної загрози пожежі закономірним і зрозумілим було зосередження уваги влади на превенції пожеж. Зусилля міської адміністрації спрямовувались на організацію протипожежних заходів. Італійські міста-комуни наслідували досвід Риму.

Зауважимо, що запозичення римської моделі не було випадковим, адже у XI–XII ст. італійські міста переживали період інтенсивного вивчення, а також освоєння римської політичної, ідеологічної, культурної, правової спадщини. У ході цього процесу було закладено підвалини рецепції римського права та формування міського spatium publicum [7, с. 107]. Державність Риму стала сприйматись як досконалий зразок політичної організації.

Така тенденція у XII–XIII ст. стала актуальною в німецьких містах, а з поширенням феномену міського права на теренах Центрально-Східної Європи у XIV–XV ст. була засвоєна польськими, угорськими, литовськими, білоруськими та українськими містами (хоча і у трансформованому варіанті).

Проте модель організації протипожежних заходів, запроваджена в імператорському Римі, виявилась непридатною в умовах середньовічних міст поза межами Італії. У переважній більшості самоврядованих міських громад було створено спеціальні органи з охорони суспільного порядку. До їхніх численних обов'язків, крім іншого, входило і гасіння пожеж. Такі органи фінансувались із міського бюджету, тож вони не могли мати чисельний склад з огляду на незначний матеріальний ресурс середньовічних міст. Проте невеликі за кількістю осіб загони не могли діяти ефективно, тому установчі акти – статути, хартії, грамоти – покладали обов'язки підтримки протипожежної безпеки на населення міста, залишаючи за офіційними муніципальними органами керівну та організаційну функції. Типовим заходом стало впровадження в містах пожежної повинності, коли дорослі мешканці міст мали брати участь у ліквідації пожежі. Здебільшого таку повинність покладали на цехових ремісників, оскільки були організованими спільнотами. Так, у XIV ст. у Кельні за ініціативою громади було створено пожежну дружину з теслярів, ковалів, покрівельників, будівельників та каменярів [3, с. 67]. Дружина була організована за територіальним принципом (кожному кварталу на випадок пожежі визначався його пост) і брала участь у гасінні пожеж безоплатно. Пожежна дружина Регенсбургу складалась із пивоварів, пекарів, теслярів, каменярів. Аналогічні дружини діяли у Цюриху та Відні. Згідно зі статутом Мілану на цех бондарів покладалася повинність підвозити воду до місця пожежі [8, с. 28]. Статут Нюрнбергу закріпив цей обов'язок за візниками та мірошниками, які мали підвозити воду власними кіньми та возами [3, с. 67–68]. Збірка шведських міських законів Стадслаг встановила, що постійні міські пожежні загони із двома наглядачами на чолі мали функціонувати у кожному з чотирьох міських округів. Однак у разі виникнення пожежі подавався сигнал за допомогою спеціального дзвону, почувши який, мешканці міста мали приєднуватись до ліквідації пожежі. Стадслаг докладно регламентував завдання кожної групи учасників: загони трьох сусідніх кварталів разом із своїми наглядачами та мешканцями кварталу мали прибути на місце пожежі з відповідним протипожежним реманентом, а мешканці того кварталу, який горів, рятували майно з палаючих будинків [9, с. 92]. Отже, в середньовічних містах Центральної, Центрально-Східної та

Північної Європи забезпечення протипожежних заходів покладалося на членів міської громади і виконувалося безоплатно.

Міська рада, як правило, брала на себе обов'язок сповіщення мешканців про настання небезпеки, однак це робилося не з метою сприяти порятунку містян та їхнього майна, а для того, щоб скликати членів громади для гасіння пожежі. Для оптимізації інформування про пожежу в німецьких містах з 1344 р. використовували спеціальний пожежний дзвін [8, с. 28]. Своєрідна система оповіщення мешканців про пожежу виробилась у містах Центрально-Східної Європи. Так, у середньовічному Золочеві коштами громади утримувався сурмач, звичайним обов'язком якого було щогодинне повідомлення часу, а в разі пожежі сурмач бив у міський дзвін [10, с. 222].

Для підтримки протипожежної безпеки загони забезпечувались потрібним інструментом (відрами, діжками, драбинами, гаками, сокирами тощо), придбаним за кошти міста, цехів або і самих містян. Так, у багатьох німецьких містах існував узаконений звичай вимагати від осіб, що вступали до міської громади, подарунок місту у вигляді шкіряного відра [3, с. 68], яке застосовувалось під час гасіння пожеж. Поширеною була практика покладання обов'язку забезпечення протипожежних загонів потрібним приладдям на мешканців міста. У Нюрнбергу кожний домовласник мав тримати вдома бак або діжку з водою [11, с. 100]. Перша збірка шведських міських законів «Бйоркьоареттен» встановила, що в оселі кожного містянина мають бути сокира і відро на випадок пожежі, пізніше у Стадслагу вказувалося, що домовласник повинен придбати ще і пожежну драбину довжиною у шість альнів та пожежний гак довжиною в дванадцять альнів [9, с. 90]. Отже, забезпечення необхідного для гасіння пожеж приладдя, як і сама організація протипожежних служб, здебільшого покладалося на містян. Наведений у пам'ятках міського права перелік інструментів дозволяє зробити висновок щодо примітивності знарядь для гасіння пожеж, а отже, і щодо об'єктивної неможливості для протипожежних загонів ефективно виконувати свої функції.

До системи протипожежних заходів міське право відносило не лише правила організації протипожежної служби, а і превентивні заходи, спрямовані на попередження пожеж. Уже в XIII–XIV ст. статути міст встановлювали заборони на проведення робіт з матеріалами, що легко загоралися, біля відкритого вогню. Цеховим ремісникам Аугсбургу під загрозою покарання заборонялося виготовляти мотузки, а домашнім майстриням – м'яти льон та чесати вовну поблизу камінів та вогнищ [8, с. 28]. Статут італійського міста Бієлли заборонив містянам випікати хліб у дворових печах під час сильного вітру та розпалювати вогнища у дворах, що не огороджені кам'яними парканами [12], а у Регенсбургу не дозволялися вуличні танці зі смолоскипами.

З метою запобігання міським пожежам адміністрація піддавала правовій регламентації правила спорудження не лише громадських, а і приватних будинків. Так, у Страсбургу після потужної пожежі, коли вогонь легко перекидався на іншу сторону вулиці через виступаючі другі поверхи будинків, було заборонено такий архітектурний прийом [3, с. 68], хоча він і дозволяв містянам збільшити площу свого житла, не перешкоджаючи вуличному руху. Солом'яні дахи, що існували в європейських містах аж до Нового часу, становили ще одну потенційну загрозу пожеж. Через це міські статути Мілану, П'яченци, Модени, Падуї, Болоньї, Аугсбургу виробили низку норм, що забороняли дахи з соломи та дранки [8, с. 27], а статут Бієлли впровадив покарання за зберігання соломи та гілля під дахом житлових і виробничих приміщень та тримання сіна й соломи біля стін будинків [12]. У Бреславлі після пожежі на міському ринку в 1363 р. було заборонено будувати нові будинки з дерева, дозволялося відбудовувати згоріле житло лише з каменю або цегли [3, с. 68]. З ініціативи урядників міської ради Києва в 1624 р. було порушено судову справу проти ченців Печерського монастиря, що незаконно звели будівлі навколо ринку. Занепокоєння радців було викликане тим, що ченці «<…> мыльнє, кухни, издебки з лєдаякими и неопатрными коминами дєрєвянныє побудували и в них дворников лядаяких напровадили з великим нєбєзпєченством мєста всєго» [13, с. 194]. Дбаючи про запобігання пожежам і усвідомлюючи їхню загрозу для громадської безпеки, урядники вимагали знесення дерев'яних споруд у місцях щільної забудови та скупчення народу. Отже, основним методом запобігання пожежам у середньовічному міському праві була заборона як потенційно небезпечних дій, так і використання легкозаймистих матеріалів.

В умовах властивої середньовіччю слабкої центральної влади міська адміністрація перекладала на містян купу обов'язків стосовно підтримки громадської безпеки. Поширеним у середньовічних містах засобом профілактики пожеж було посилення відповідальності мешканців міста за підпали. Так, судова практика Київської Русі передбачала смертну кару за умисний підпал. У руських (українських і білоруських) містах Великого князівства Литовського і Польщі підпали вважалися одними із найтяжчих злочинів, що підлягали юрисдикції винятково державного суду. Відповідальність могла настати і у разі необережності. Статут Відня (XIII ст.) встановив, що особи, з будинку яких почалася пожежа, каралися штрафом в один фунт на користь суду, а виняток робився лише для містян, чий будинок згорів під час пожежі [14, с. 161]. З огляду на збитки, що їх зазнав власник згорілого будинку, він звільнявся від сплати штрафу.

Висновки. Отже, протипожежна безпека розглядалась середньовічним міським правом як один з аспектів підтримання громадської безпеки та порядку в місті, тому міські адміністрації приділяли певну увагу заходам протипожежної безпеки. Під час організації протипожежних заходів середньовічні європейські міста використовували відповідні моделі та практики, які були сформовані ще у Давньому Римі. Італійські міста здебільшого запроваджували спеціальні служби для запобігання пожежам та боротьби з ними, які утримувалися коштами міста. Відповідно до статутів німецьких, скандинавських, фламандських, руських (українських і білоруських), литовських, польських, угорських міст спеціальних протипожежних органів не створювалося. Протипожежний нагляд та гасіння пожеж покладалося на органи, що здійснювали загальний поліцейський нагляд. Однак утримання таких служб ускладнювалося обмеженістю міського бюджету, тому у XIII–XIV ст. міські статути закріплювали норми, що зобов'язували містян зберігати у домівках протипожежний інвентар та брати участь у гасінні пожеж.

Середньовічне європейське міське право встановлювало низку превентивних заходів, що мали знизити ризик виникнення пожеж. Такими були заборони використання легкозаймистих матеріалів для будівництва, у побуті тощо. Встановлювалися заходи протипожежної безпеки для ремісників, які використовували пожежонебезпечні матеріали для своїх виробів. Основним методом превенції була заборона, адресована мешканцям міста. Обов'язок відновлення згорілих будівель та споруд також покладався на самих містян.

Отже, основний тягар реалізації протипожежних заходів несло міське населення. Така практика виховувала у мешканців

міст відповідальність за власну поведінку, за порядок і безпеку в місті, формувала навички самоорганізації та самодисципліни.

Література:

1. Гиро П. Частная и общественная жизнь римлян / пер. с франц.; под ред. С.П. Моравского. Репринтное издание 1899 г. СПб.: Альфарет, 2016. 640 с.
2. История Древнего Рима: учебник / под ред. В.И. Кузищина. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Высш. Школа, 1982. 336 с.
3. Белов Г. фон. Городской строй и городская жизнь средневековой Германии / пер. с нем. Е. Петрушевской. М.: Изд-во М. и С. Сабашниковых, 1912. 292 с.
4. Гошко Т. Хрестоматія з історії України литовсько-польської доби. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2011. 642 с.
5. Право города Фрейбурга: из редакции 1200 года. Средневековое городское право XII–XIII веков: сб. текстов / под ред. С.М. Стама. Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1989. С. 46–49.
6. Городское право Берна. Средневековое городское право XII–XIII веков: сб. текстов / под ред. С.М. Стама. Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1989. С. 129–141.
7. Вальков Д.В. Северо-итальянские городские коммуны sub specie romanitatis в XI–XV веках (на примере эпиграфических памятников Пизы, Генуи, Болоньи, Модены, Милана). Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия 1. «Богословие. Философия. Религиоведение». 2004. Вып. 2. С. 78-118.
8. Гюльманн К.Д. Общественная и частная жизнь в европейских городах средних веков / пер. с нем. СПб.: Тип. Н. Греча, 1839. 296 с.
9. Сванидзе А. Из истории городского строя Швеции XIII века. Средние века. М.: Наука, 1965. Вып. 28. С. 80-94.
10. Кобилецький М.М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.): історико-правове дослідження. Львів: ПАІС, 2008. 406 с.
11. Нюрнбергские хроники. Средневековое городское право XII–XIII веков: сб. текстов / под ред. С.М. Стама. Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1989. С. 94-100.
12. The Statutes of the Commune of Bugelle (Biella) and the documents which have been added the Statutes. The Press of G. Testa, 1904. URL: https://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost13/Biella/bie_inta.html (дата звернення: 04.04.2018).
13. Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття: міська влада і самоврядування. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 360 с.
14. Городское право Вены. Средневековое городское право XII–XIII веков: сб. текстов / под ред. С.М. Стама. Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1989. С. 153-163.

Ковалёва С. Г. Противопожарная безопасность как объект правового регулирования в европейском средневековом городском праве (XI – XV вв.)

Аннотация. В статье выявлены сущность и основные черты правовой защиты общественной безопасности в аспекте противопожарных мероприятий в средневековых самоуправляемых городах Европы. Сделаны выводы относительно сформированных в средневековом городском праве моделей организации противопожарной службы и особенностей превенции пожаров.

Ключевые слова: средневековое право, городское право, средневековые самоуправляемые города, общественная безопасность, противопожарные мероприятия.

Kovalyova S. Fire safety as a subject of legal regulation in European medieval city law (XI – XV centuries)

Summary. The article reveals the essence and main features of the legal protection of public security in the aspect of fire prevention measures in medieval self-governing cities in Europe. Conclusions are drawn regarding the models of the organization of the fire service and the fire prevention peculiarities which were formed in medieval city law.

Key words: medieval law, city law, medieval self-governing cities, public safety, fire prevention measures.

УДК 340.12 : 341.171

Джолос С. В.,
кандидат юридичних наук,
викладач циклової комісії суспільних дисциплін
Черкаського державного бізнес-коледжу,
старший викладач Навчально-наукового центру
«Інститут міжнародної освіти»
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

ОБ'ЄДНАНА ЄВРОПА: ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Досліджено історичні витоки об'єднаної Європи. Виявлено, що основними політичним утвореннями, що передували Європейському Союзу, були Давній Рим, імперія Карла Великого, Священна Римська імперія, імперія Наполеона. Підкреслено визначальну роль насильства та еліт у формуванні та функціонуванні державно-правових інститутів. З'ясовано, що сучасна об'єднана Європа відрізняється від своїх попередників конфедеративним, а не імперським характером. Висловлено припущення, що в майбутньому залежно від визначення та успішності виконання своїх функцій Європейський Союз трансформується у федеративну державу або припинить своє існування.

Ключові слова: Європа, Давній Рим, імперія Карла Великого, Священна Римська імперія, імперія Наполеона, Європейський Союз, насильство, інтеграція, імперія, конфедерація.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку людської спільноти (як і в її історії) чільне місце належить Європейському регіону. Попри ту обставину, що Європейський континент завжди був осередком культури та цивілізації, його бурхлива історія знала чимало піднесень і падінь. Навіть сьогодні минуле, теперішнє і перспективи об'єднаної Європи є предметом численних наукових дискусій. Крім того, досліджувана проблематика є особливо актуальною для сучасної України, яка саме зараз робить свій цивілізаційний вибір.

Загалом історії формування об'єднаної Європи (як і окремим аспектам та етапам цього процесу) присвячено чимало наукових розвідок. Серед праць, які варто було би згадати у контексті цього дослідження, слід назвати праці Е. Аннерса [1], С.О. Глотова [2], М.М. Марченка, К.М. Дерябіної [3], А.С. Намазової, Б. Емерсона [4], А.Дж. Тойнбі [5], М. Фуше [6] та інших учених.

На нашу думку, дещо більшої уваги заслуговують окремі загальнотеоретичні аспекти досліджуваного феномену, зокрема питання про сутність та еволюцію політико-правових форм об'єднаної Європи. Саме з'ясуванню цього питання і присвячена ця стаття.

Мета статті. Для кращого пізнання природи, сутності та подальшої долі будь-якого явища необхідно дослідити його витоки та історичні засади формування і розвитку. З огляду на це ми плануємо такі дії: а) навести огляд основних історичних етапів формування об'єднаної Європи; б) прослідкувати певні тенденції її функціонування; в) висловити науково обґрунтовані припущення щодо її майбутнього.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зазначити, що впродовж останніх двох з половиною – трьох тисячоліть розвиток європейського регіону балансував між двома діалектично єдиними та діаметрально протилежними тенденціями – когезією та сепаратизмом.

Видатний мислитель С.О. Глотов зазначає, що періодизація історії Європи може бути співвіднесена з етапами європейської інтеграції та дезінтеграції [2, с. 32]. Дослідник визначає такі етапи:

1) Античний період (IV ст. до н.е. – V ст. н.е.), що ознаменувався державою Олександра Македонського та Давньоримською державою;

2) Варварський період (V – VIII ст.), що відзначився утворенням на руїнах Римської імперії розрізнених варварських королівств, найвеличнішим з яких було Франкське королівство;

3) імперія Карла Великого і романо-германський період (IX – X ст.), що уславився формуванням європейської єдності та закладенням національних кордонів, що здебільшого збереглися і дотепер;

4) період Священної Римської імперії (X – XVIII ст.), що був першим досвідом створення та функціонування наддержавних структур, які занепали у зв'язку з формуванням буржуазного суспільства;

5) капіталістичний період (XIX ст. – 1930-ті рр.), що ознаменувався утвердженням в Європі системи національних держав після падіння Священної Римської імперії та Наполеонівської Франції;

6) період Третьої імперії германської нації (1930-ті – 1940-ві рр.), що уславився блискучими перемогами гітлерівських військ та формуванням силою *об'єднаної Європи*, що виявилася не надто життєздатною формацією, оскільки відповідала інтересам лише однієї нації та була знищена силою радянської зброї;

7) період Європейської спільноти та створення Європейського Союзу (з 1950 р. – дотепер), що відзначився як спроба уникнути в майбутньому всесвітнього територіального й економічного переділу світу за допомогою певного локально-європейського механізму соціально-економічного процвітання та взаємних гарантій територіальної цілісності окремих держав [2, с. 32–33].

Найуспішнішими спробами формування об'єднаної Європи С.О. Глотов вважає імперію Карла Великого, Священну Римську імперію (засновану Оттоном I) та імперію Наполеона I (що охоплювала території від Мадрида до Варшави і від Риму до Північного моря) [2, с. 33–34].

Слід зазначити, що втілення тенденції когезії (єднання) впродовж історії Європи було пов'язане з певною могутньою державою (імперією), яка претендувала на загальноєвропейське (якщо не світове) панування. Проте сепаратистська тенденція в Європі, як правило, була пов'язана із незгодою окремих правителів підкоритися імперським амбіціям певної наймогутнішої держави, що намагалася їх підкорити. Крім того, аж до середи-

ни XX ст. основним і найулюбленішим способом переходу від однієї до іншої тенденції була війна.

Першим етапом у формуванні об'єднаної Європи слід вважати Давній Рим, історія якого охоплює 753 р. до Р.Х. – 476 р. від Р.Х. Антична Римська державність, як відомо, пройшла три етапи – Період Царів (753 р. до Р.Х. – 509 р. до Р.Х.), Період Республіки (509 р. до Р.Х. – 27 р. до Р.Х.) та Період Імперії (27 р. до Р.Х. – 476 р. від Р.Х.). Римляни підкорили величезні території від Британії до Карфагену і від Іберії до Близького Сходу, а їх держава стала першою довготривалою імперією, відомою європейській історії. На противагу імперській тенденції об'єднання Європи різні варварські народи (германці, кельти, слов'яни тощо) відчайдушно боролися за збереження своїх традицій, звичаїв та самого життя, а також робили набіги на територію Давньоримської держави і зрештою разом із занепадом римської еліти стали важливим фактором падіння Давнього Риму в 476 р. від Р.Х.

Вплив класичних традицій та імперських прагнень Античного Риму був вельми відчутним навіть через тисячу років після падіння так званого Вічного міста. Так, наприклад, одна з частин безсмертної праці сера Томаса Мелорі «Смерть Артура» (бл. 1485 р.) – «Повість про шляхетного короля Артура, як він став імператором завдяки доблесті своїх рук» – розповідає про те, як лицарі Круглого столу підкорили пів-Європи, а король Артур на Різдво був коронований як імператор Риму [7, с. 201–250]. Зараз нам зрозуміло, що автор «трохи» погрішив проти істини і приписав деякі заслуги Карла Великого напівміфічному вождю бриттів V – VI ст., але цей твір є доволі показовим, оскільки демонструє, що упродовж усього Середньовіччя в Європі не було величнішої ідеї, ніж об'єднання та відродження Римської імперії (навіть у Британії, яка завжди займала досить обережну і дистанційовану позицію в контексті Європейської політики).

Крім того, у 476 р. Римська імперія не вмерла і не загинула, адже її нащадками, які суттєво вплинули на процеси об'єднання Європи, стали Візантія (що проіснувала до 1453 р.) і християнство (яке стало не тільки духовною основою Європейської цивілізації, але й підставою, на якій католицька церква упродовж Середньовіччя та подекуди й Нового часу складала реальну конкуренцію світській владі і мала політичні амбіції згідно з доктриною «Двох мечів» [8, с. 244]).

Наступною спробою відродження об'єднаної Європи стала діяльність Карла Великого, за часів якого держава Франків фактично сполучила усі західноєвропейські землі, а сам Шарлемань був коронований короною імператора Заходу у Римі на Різдво 800 р. Однак невдовзі сепаратистські тенденції знову перемогли: у 843 р. онуки Карла Великого відповідно до Верденського договору розділили його імперію, з частин якої у перспективі виникли Франція, а також Німеччина та Італія [9, с. 330]. Наведені факти демонструють, з одного боку, роль особистості в історії, а з другого – показують, що доля народів, держав і світу залежить від волі політичної еліти, а сам історичний процес з усім його різноманіттям (війни, повстання, революції тощо) є лише сукупністю заходів боротьби політичних еліт між собою. Отже, теорії еліт [10, с. 142–143] належить чільне місце під час дослідження як давніх, так і сучасних суспільно-політичних процесів.

Черговий етап реставрації величі Давнього Риму був пов'язаний з таким утворенням, як Священна Римська імперія (з 1512 р. – Священна Римська імперія германської нації), що була заснована імператором Оттоном I і проіснувала з 962 р. до 1806 р. Проте слід пам'ятати досить відомий вислів Вольтера, що вона не була «ні священною, ні римською, ні імперією» [11, с. 801]. До того ж це утворення відверто претендувало на статус спадкоємця Римської імперії й водночас поєднувало у собі дві взаємовиключні тенденції – когезію і сепаратизм. Це можна пояснити тим, що воно чи не вперше в історії мало наддержавний характер. Попри те, що існувала формальна єдність, низка країн, що входили до складу цієї імперії, не лише мали ознаки суверенітету, але й вели запеклі війни між собою та проти імперії в цілому. Крім того, когезія Європи під скіпетром Габсбургів стикалася із супротивом (сепаратизмом) низки абсолютних монархій, (зокрема, Франції), що загалом сприяло дозріванню націй та формуванню національних держав у XVII – XVIIIст.

На початку XIX ст. нову спробу об'єднати Європу здійснив видатний французький полководець і державний діяч – Наполеон Бонапарт. Наполеонівські війни стали закономірним продовженням війн революційної Франції, коли остання від оборони перейшла у наступ, що стало можливим не лише завдяки військовому генію Наполеона, але й завдяки посиленню Франції за допомогою авторитарного режиму Бонапарта. Слід звернути увагу на те, що Французька революція замість свободи, рівності, братерства завершилася багаторічними війнами, диктатурою, відновленням монархічної форми правління (династія Бонапартів), формуванням Першої імперії, а згодом, після низки поразок 1812–1814 рр. і «Ста днів» 1815 р., реставрацією Бурбонів. Однак завоювання Франції часів Наполеона цікаві тим, що це була, імовірно, одна з перших спроб об'єднання Європи не під римською назвою.

Слід сказати, що на території Європи єдиними державними утвореннями, які можна за розмірами порівнювати з ЄС, були Західна Римська імперія, Франкська держава та Священна Римська імперія. Крім того, упродовж останнього тисячоліття Європа була роздробленою, хоча ідея створення Сполучених Штатів Європи виникла після Війни за незалежність США і приписується Наполеону I Бонапарту [12].

Паралельно з описаними вище тенденціями формування єдиної імперії в об'єднаній Європі з часів Великих географічних відкриттів низка держав зосередилася на утворенні великих колоніальних імперій, спрямувавши свою увагу (а також війська) не всередину Європи, а назовні. Першими стали Іспанська та Португальська колоніальні імперії у XVI ст., а згодом найбільшою – Британська, яка припинила своє існування тільки внаслідок послаблення Британії після Другої світової війни.

Доволі цікавим є той факт, що держави та імперії, які розв'язали та брали участь у Першій світовій війні 1914–1918 рр., загалом не планували повного знищення своїх супротивників та об'єднання Європи під одним скіпетром, що, ймовірно, було даниною взаємній ввічливості і братерській любові між кузенами-монархами. Однак повсталий люмпен не мав жодного уявлення про великодушність, шляхетність та галантність, внаслідок чого у 1917–1918 рр. чотири імперії загинули у полум'ї революцій.

Чергову, вельми своєрідну і надзвичайно криваву, спробу об'єднати Європу здійснив у 1939–1945 рр. «богемський єфрейтор» і фюрер Німеччини – Адольф Гітлер. Однак ця спроба виявилася провальною, оскільки у 1941 р. вона зіткнулася із не менш амбітним проектом – так званою Світовою революцією товариша Сталіна, наслідком якої мало стати об'єднання всього

світу під прапором соціалізму і скасування державності як апарату класового насильства (та насильства взагалі).

Отже, підсумовуючи викладене, слід вказати, що з часів Античності й аж до середини XX ст. найголовнішим знаряддям об'єднання Європи (як і політики загалом) було відверте застосування насильства у всіх його можливих формах. Однак для справедливості слід вказати на дві особливості. По-перше, реальним фактором, на якому тримається будь-яка влада, є сила, тож теорія насильства [13] заслуговує на увагу не лише у контексті походження державності, але й під час пізнання її єства, природи та сутності. По-друге, хоча А. Гітлер та Й.В. Сталін, безперечно, були вельми жорстокими диктаторами, однак не слід вважати, що вони були кривавішими деспотами і тиранами, ніж видатні правителі Античності чи Середньовіччя. Просто завдяки промисловій революції їм дісталися ефективніші знаряддя убивства, ніж були у їхніх попередників. Якщо франкам Карла Великого було досить складно відрубати голови 4500 саксам у Вердені в 782 р., то фашистам було значно легше знищити мільйони людей за допомогою концтаборів, газових камер та автоматичної зброї.

У середині XX ст. відбувається трансформація поглядів на шляхи об'єднання Європи. Якщо у попередні епохи певний діяч прагнув силою зброї завоювати більше земель та під своєю владою утворити імперію (а за можливості ще й назватися «римським імператором», аби точно увійти до Історії), то з середини XX ст. Європа єднається у формі конфедерації, тобто тимчасового об'єднання держав для досягнення спільних економічних, політичних чи військових цілей. Отже, величного імператора-полководця на троні замінив хитрий бізнесмен, а гуркіт гармат, рух дивізій та возів з награбованими трофеями – вільний рух капіталів, робочої сили та товарів у Європейському Союзі (а також і поза його межами).

Якщо утворенню Європейського Союзу значно сприяла загроза економічної експансії США та військового вторгнення СРСР, слід розуміти, що будь-яка конфедерація існує лише упродовж того часу, поки наявна необхідність спільно вирішувати нагальні економічні, політичні чи військові проблеми. Однак діє так званий залізний закон конфедерації, який каже, що через певний час конфедерація або розпадається, або еволюціонує у федеративну державу [14, с. 66].

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зробити такі висновки:

1) з часів Давнього Риму в Європі існують дві діалектично єдині, але діаметрально протилежні тенденції – когезія та сепаратизм;

2) основними історичними етапами формування об'єднаної Європи слід вважати такі: Давній Рим (753 р. до Р.Х. – 476 р. від Р.Х.); Візантія (395–1453 рр.); імперія Карла Великого (кінець VIII – початок IX ст.); Священна Римська імперія (962–1806 рр.); претензії католицької церкви на світську владу та об'єднання християнського світу; Перша імперія Наполеона Бонапарта (1804–1815 рр.); Третій Рейх (1933–1945 рр.); Європейський Союз;

3) протидія імперським амбіціям Габсбургів сприяла формуванню абсолютних монархій та національних держав у Європі в XVII – XVIII ст.;

4) різноманітні політичні перипетії (повстання, революції, війни тощо) є формою боротьби політичних еліт за владу, тому історичний процес залежить переважно від волі та діянь політичної еліти, заручником чого є народ;

5) теорія насильства відображає не лише походження державності за допомогою завоювання і поневолення одних людей (народів) іншими, але і вказує, що саме сила є основою влади і державності, що слід враховувати під час провадження внутрішньої та зовнішньої політики, аби не стати жертвою порад «дружніх» сусідів, які прагнуть послабити та знищити державу-конкурента;

6) упродовж кількох тисячоліть насильство було головним знаряддям об'єднання різних держав, проте у середині XX ст. на зміну відкритій війні прийшла економічна взаємодія та експансія, внаслідок чого стало можливим об'єднання європейських держав та утворення Європейського Союзу, щоправда, у формі конфедерації, а не імперії;

7) відповідно до «залізного закону конфедерації» у деякій перспективі Європейський Союз, імовірно, або припинить своє існування, або еволюціонує у федеративну державу, тому вже зараз слід розмірковувати над тим, що більше відповідатиме потребам майбутнього і яких заходів слід вжити, аби досягти бажаного результату.

Перспективними напрямками розробки цієї проблематики слід вважати подальше ґрунтовне дослідження особливостей утворення, існування, розвитку та занепаду політичних утворень, що були попередниками сучасного Європейського Союзу, з приділенням особливої уваги впливу інтегруючих та дезінтегруючих факторів.

Література:

1. Аннерс Э. История европейского права / перевод со шведского Р.Л. Валинского; отв. ред. В.Н. Шенаев. Москва: Наука, 1996. 397 с.
2. Глотов С.А. Право Европейского Союза в редакции Лиссабонского договора: учебное пособие. Москва: Издательство Международного юридического института, 2010. 452 с.
3. Марченко М.Н., Дерябина Е.М. Право Европейского Союза: вопросы истории и теории: учебное пособие. Москва: Проспект, 2010. 432 с.
4. История европейской интеграции (1945–1994 гг.) / под ред. А.С. Намазовой, Б. Эмерсона. Москва: Институт всеобщей истории Российской академии наук, 1995. 304 с.
5. Тойнби А.Дж. Цивилизация перед судом истории: сборник / перевод с английского. Москва: Рольф, 2002. 592 с.
6. Фуше М. Европейская республика: исторические и географические контуры / перевод с французского В. Серебренникова, Т. Серебренниковой. Москва: Международные отношения, 1999. 172 с.
7. Мэлори Т. Смерть Артура / пер. с англ., примеч., указ. имен И. Бернштейн; предисл. Л. Сумм. Москва: Эксмо, 2007. 688 с.
8. Кухта Б., Романюк А., Старецька Л. Мечів двох доктрина. Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів: Кальварія, 2003. С. 244.
9. Глиняний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник. 5-те видання, перероблене і доповнене. Київ: Істина, 2005. 768 с.
10. Кухта Б., Романюк А., Старецька Л. Елітарності концепції. Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів: Кальварія, 2003. С. 142–143.
11. Душенко К.В. Большая книга афоризмов. Издание 6-е, исправленное. Москва: ЭКСМО-Пресс, 2002. 1056 с.
12. История Европейского Союза // Википедия: свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/История_Европейского_союза (дата звернення: 30.03.2018).
13. Тимошенко В.І. Теорія насильства. Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. Т. 6. URL: http://leksika.com.ua/15660721/legal/teoriya_nasilstva (дата звернення: 30.03.2018).
14. Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права: елементарний курс. Вид. 2-е. Харків: Одіссей, 2008. 432 с.

Джолос С. В. Объединенная Европа: исторические истоки и перспективы

Аннотация. Исследованы исторические истоки объединенной Европы. Выявлено, что основными политическими образованиями, которые предшествовали Европейскому Союзу, были Древний Рим, империя Карла Великого, Священная Римская империя, империя Наполеона. Подчеркнуто определяющую роль насилия и элит в формировании и функционировании государственно-правовых институтов. Определено, что современная объединенная Европа отличается от своих предшественников конфедеративным, а не имперским характером. Выражено предположение, что в будущем в зависимости от определения и успешности выполнения своих функций Европейский Союз трансформируется в федеративное государство или прекратит свое существование.

Ключевые слова: Европа, Древний Рим, империя Карла Великого, Священная Римская империя, империя Наполеона, Европейский Союз, насилие, интеграция, империя, конфедерация.

Dzholos S. United Europe: Historical Origins and Perspectives

Summary. The article is devoted to the historical origins and roots of the United Europe. It is found, that there were such main predecessors of European Union, as Ancient Rome, Charlemagne's Empire, Holy Roman Empire, Empire of Napoleon. The great role of violence and elites in the processes of formation and functioning of state and law was emphasized. It was found, that the main difference between modern European Union and its predecessors is its confederative, but not imperial essence. There was expressed the assumption, that in future, depending on the EU's functions and their realization, European Union will transform into a federative state or will disintegrate.

Key words: Europe, Ancient Rome, Charlemagne's Empire, Holy Roman Empire, Empire of Napoleon, European Union, violence, integration, empire, confederation.

УДК 340.1

Андрухів О. І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
проректор з соціально-виховної роботи
Університету Короля Данила

БОРОТЬБА З ДИТЯЧОЮ БЕЗПРИТУЛЬНІСТЮ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ В УМОВАХ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД НАЦИСТСЬКИХ ОКУПАНТІВ

Анотація. У статті розкриваються особливості реалізації радянської політики по боротьбі з дитячою безпритульністю в західних областях Української Радянської Соціалістичної Республіки після їх звільнення від нацистських окупантів. Наводяться статистичні відомості стосовно правового статусу та особливостей функціонування дитячих будинків та притулків для сиріт. Акцентується увага на позитивних наслідках освітнього складника державної політики у сфері боротьби з дитячою безпритульністю.

Ключові слова: дитяча безпритульність, радянська держава, постанова, дитячі будинки, патронатна служба, державна політика.

Постановка проблеми. Радянський період української державності з позиції права надзвичайно ґрунтовно вивчений. Проте є низка питань, що вимагають ґрунтовного дослідження з огляду на проблеми сьогодення. Однією із таких проблем є дитяча безпритульність та норми права, що повинні перешкоджати поширенню такого явища, боротися з ним у разі існування. Дитяча безпритульність як соціальне, політичне, економічне і морально-етичне явище вимагає ґрунтовного підходу на законодавчому рівні. Однак не варто нехтувати окремими правовими і практичними доробками, які застосовувалися у попередні історичні періоди.

Період перших повоєнних років був часом активної правотворчості, зокрема у сфері питань, що передбачають боротьбу з дитячою безпритульністю. Незважаючи на негативні наслідки запровадження радянського законодавства, позитивною рисою його була активна соціально-трудова відповідальність малолітніх злочинців. Перебування у спеціалізованих виховних закладах завжди поєднувалося з отриманням освіти та виробничої професії.

Наукова актуальність дослідження зумовлюється не лише відсутністю комплексних, узагальнених праць стосовно цієї проблеми, а й тим, що дитяча безпритульність в останні роки Другої світової війни була зумовлена кількома причинами і мала глибоке ідеологічне підґрунтя. Наслідки війни призвели до збільшення кількості дітей-сиріт і тих, хто втратив засоби до існування, були також і діти «ворогів народу», тобто діти тих, хто не підтримував радянську владу, яких більшовики намагалися перевиховати в рамках офіційної ідеології. Саме тому в нашому дослідженні основний акцент буде здійснено на західноукраїнські землі, де кількість дітей «ворогів народу» була особливо великою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській історико-правовій науці відсутні праці, що розкривають правові засади боротьби з дитячою безпритульністю в останні роки Другої світової війни та повоєнні роки. Окремі відомості містяться в працях істориків, які наводять цінні статистичні відомості та розкривають особливості тогочасної соціально-політичної ситуації. У цьому аспекті вартими уваги є дослідження Н.М. Касьянової [14; 15], Р. Поппа [16], М.О. Солов'я [17], І.С. Спеки [18].

Основні відомості стосовно цієї проблеми містяться у фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань та державних обласних архівах Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської областей.

Метою статті є визначення основних правових засад розв'язання проблеми дитячої безпритульності в умовах звільнення західноукраїнських областей від нацистських загарбників.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах військових дій Другої світової війни ведення ефективної соціальної політики було неможливим, особливо на окупованих нацистами територіях. Поступово звільняючи територію України від окупантів, радянською владою здійснювалися заходи, спрямовані на вирішення проблеми дитячої безпритульності, масштаби якої були особливо вражаючими. Як слушно зауважує Н.М. Касьянова, найпоширенішими видами влаштування безпритульних дітей в радянський період були такі: влаштування їх до дитячих будинків, патронат, опіка, працевлаштування і усиновлення [15, с. 70].

Зазначимо, що перші ефективні кроки з метою боротьби з дитячою безпритульністю були здійснені ще у 1942 р. Так, 23 січня 1942 р. була видана постанова Ради народних комісарів СРСР (далі – РНК СРСР) «Про влаштування дітей, які залишилися без батьків», яка започаткувала відновлення в Україні діяльності дитячих будинків. Цей процес розпочався із східних областей – Ворошиловградської (нині – Луганська), Сталінської (нині – Донецька), Харківської, які першими були звільнені від нацистських загарбників у ході наступу Червоної армії. Відновлення дитячих будинків доводилося розпочинати у важких умовах, оскільки більшість приміщень було зруйновано в ході бойових дій. Так, у Ворошиловградській області із 23 дитячих будинків, в яких до війни перебувало понад 3 000 дітей, не вціліло жодного. Було розграбовано все їхнє майно, бібліотеки, шкільне обладнання [14, с. 17].

У Сталінській області із 42 дитячих будинків (на 5 000 місць) приміщення 31 будинку (на 3 280 місць) були повністю зруйновані. Інші дитбудинки виявилися ушкодженими частково [20, с. 26]. Однак, незважаючи на труднощі, станом на 5 квітня 1944 р. у Ворошиловградській області було відновлено роботу 8 дитячих будинків, у яких перебувало 1 050 дітей. А в

Сталінській області станом на 1 грудня 1943 р. вже діяло 28 дитячих будинків, у яких перебувало 2 158 вихованців [17, с. 103].

Важливо відзначити, що саме у 1943 р. виникає низка ініціатив з будівництва нових та відбудови зруйнованих дитячих будинків. Проте ці ініціативи виходили не від місцевих Рад чи органів народної освіти, а від трудових колективів, які організовували збір коштів і передавали їх місцевим органам управління. Одними з перших з такою ініціативою до Сталінського облвиконкому звернулися жінки Казахстану, які в телеграмі повідомляли, що вони вирішили створити в Донбасі на власні кошти дитячий будинок для дітей, батьки яких загинули в боротьбі проти гітлерівців. Передавши 1 150 тис. крб зібраних грошей, вони просили назвати новозбудований дитячий заклад «Дитячий будинок імені жінок Караганди». Такий дитячий будинок на 150 місць було невдовзі збудовано в Харцизькому районі [17, с. 103].

Слід зауважити, що більшість подібних ініціатив власне вперше апробувались із зрозумілих причин у Сталінській області, засвідчуючи цим самим свою «любов і повагу» до Й. Сталіна, обласний центр якого носив його ім'я – Сталіно. Зокрема, у Донецькій області з ініціативи колгоспників у с. Червона Зірка (Чистяківський район) було створено перший в Україні міжколгоспний дитячий будинок [17, с. 104].

Наприкінці 1943 р. – на початку 1944 р. було відновлено і довоєнну практику шефства над дитячими будинками трудових колективів, комсомольських та профспілкових організацій, а також створення для дитячих будинків умов з організації при них підсобних господарств, коштом яких мали частково покриватися потреби у продуктах харчування (м'ясі, молоці, фруктах, овочах) [24, с. 4].

Станом на 1 квітня 1944 р. у звільнених від нацистських окупантів областях УРСР було взято на облік 66 868 дітей-сиріт і безпритульних. У Дніпропетровській області – 4 100 дітей, Сталінській – 5 203, Сумській – 5 142, Чернігівській – 13 638 дітей, решта – в інших областях. Оскільки Наркомат освіти мав лише 217 придатних дитячих будинків для розміщення 21 218 дітей (зокрема, 56 спеціальних дитячих будинків для дітей фронтовиків і партизанів, у яких перебувало 10 200 дітей), то 26 710 дітей було передано під патронування промислових і сільськогосподарських трудових колективів (близько 3 000 дітей) та під опіку сімей (понад 20 тис.). Решту неповнолітніх підлітків (14–16 років) було направлено на навчання у фабрично-заводські школи (далі – ФЗШ) та ремісничі училища [23, с. 17–18]. Однак відсутність належних побутових умов у дитячих будинках та ФЗШ, а особливо продуктів харчування, низький професійний рівень вихователів змушували чималу частину дітей і підлітків утікати з цих закладів. Так, станом на 1 квітня 1944 р. із дитячих будинків за січень – березень втекла 181 дитина, а ФЗШ та ремісничі училища самовільно залишили 2 552 учні [23, с. 18–19].

Характерною особливістю першої половини 1944 р. було й те, що значно збільшується кількість «дітей вулиці», які прибули на територію України з інших союзних республік. Зокрема, впродовж січня – травня 1944 р. через приймальники-розподільники органів міліції пройшло 8 486 затриманих дітей, з них 3 247 прибули зі східних і північних районів РРФСР [23, с. 19].

З метою покращення матеріально-побутових умов перебування дітей-сиріт та безпритульних у дитячих будинках, під патронуванням й у ФЗШ і ремісничих училищах голова РНК УРСР М. Хрущов звернувся 21 липня 1944 р. до голови РНК СРСР В. Молотова з листом, в якому просив виділити спеціальні речові та продовольчі пайки. Зокрема, речових пайків (одяг, взуття) на суму 15 млн крб (із розрахунку на 40 тис. патронованих дітей і на 35 тис. дітей, які пройдуть через приймальники-розподільники, тобто вартість одного пайка на дитину – 200 крб) і продуктових пайків на суму 5 млн крб (для 30 тис. дітей, які перебували під патронатами в сільській місцевості (вартістю 100 крб один пайок), та для 10 тис. дітей, які перебували під патронатом у містах (вартістю 200 крб один пайок)) [23, с. 1-2].

Постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У «Про заходи у боротьбі з дитячою безпритульністю і бездоглядністю» від 30 липня 1944 р. стала керівництвом до дії для відновлених органів влади у звільнених західних областях. Цією постановою вимагалося до 10 серпня 1944 р. скласти й затвердити конкретні плани з розвитку матеріально-навчальної бази відновлених дитячих будинків [6, с. 58]. Так, на засіданні бюро Станіславського обкому партії 21 серпня 1944 р. було розглянуто питання «Про заходи боротьби з безпритульністю та бездоглядністю дітей в Станіславській області» й ухвалено відповідну постанову про створення обласної, районних та міських постійних комісій, до складу яких увійшли представники органів влади, профспілок, комсомолу, міліції, відділів освіти та охорони здоров'я. До 20 вересня ці комісії мали виявити й взяти на облік безпритульних і бездоглядних дітей, забезпечити їх влаштування у дитячі будинки та передачу під індивідуальні й колективні патронати.

Від секретарів районних та міських комітетів партії, голів райміськвиконкомів, а також членів обласної та міськрайонних комісій вимагалося до 5–10 вересня організувати перевірку роботи діючих дитбудинків та намітити конкретні заходи для поліпшення їх роботи і подати свої пропозиції та конкретні плани дій на розгляд і затвердження до бюро обкому КП(б)У.

Відповідні вказівки стратегічного спрямування отримали облвно, Український народний комісаріат внутрішніх справ (УНКВС), облздороввідділ, облземвідділ, облторгвідділ, обком Ленінської комуністичної спілки молоді України (ЛКСМУ) та обком профспілки [1, с. 9].

Аналогічні спільні засідання партійних органів було проведено на рівні районів та ухвалено відповідні рішення. Наприклад, Отинійська райрада і райком партії на спільному засіданні 30 серпня 1944 р. розглянули питання «Про заходи боротьби з безпритульністю та бездоглядністю дітей в Отинійському районі» й ухвалили рішення створити постійну районну комісію з представників райвиконкому, райкому партії, РВ НКВС, відділу народної освіти та охорони здоров'я і до 20 вересня виявити та взяти на облік безпритульних дітей в районі й забезпечити влаштування їх в дитячі будинки та на індивідуальний і колективний патронат. Районний відділ охорони здоров'я зобов'язали провести ретельний медогляд виявлених дітей, райвідділ міліції мав налагодити роботу дитячих адресних столів і дитячих кімнат міліції, торговий відділ мав встановити «суворий контроль за своєчасною і повною реалізацією фондів для патронованих дітей», а комсомольські й профспілкові організації мали «розгорнути масову роботу серед молоді та членів профспілок з виявлення безпритульних дітей та збору речей, коштів на їх утримання» [3, с. 13].

Відповідні ухвали стосовно заходів з виявлення та обліку безпритульних і бездоглядних дітей, створення постійних комісій, створення дитячих будинків та організації в них належного побуту й навчання прийняли до кінця 1944 р. майже в усіх районах Станіславської області [2, с. 41; 4, с. 15; 7; 9, с. 179].

За аналогічною схемою діяли й партійно-радянські органи в інших західних областях. Так,18 вересня 1944 р. виконавчий комітет Дрогобицької обласної Ради депутатів трудящих ухвалив постанову № 54 «Про боротьбу з дитячою безпритульністю», згідно з якою до 20 жовтня мало бути обладнане приміщення для приймальника-розподільника у Дрогобичі, а до 20 листопада – у Стрию (на 50 осіб кожний), а також відновлено діяльність дитячих будинків [12, с. 77].

Активно відреагували облвиконкоми та обкоми партії західних областей і на виконання постанови РНК СРСР від 28 серпня 1944 р. «Про організацію інтернатів для дітей-сиріт, батьки яких загинули на фронті, перебуваючи в рядах Червоної армії та в партизанських загонах». Так, виконавчий комітет Волинської обласної Ради депутатів трудящих 25 вересня 1944 р. Постановою № 250 «Про організацію спеціальних дитячих будинків» ухвалив рішення організувати в Луцьку спеціальний дитячий будинок на 180 дітей. Крім того, передбачалося перетворення Володимир-Волинського дитячого будинку звичайного типу у спеціальний дитбудинок на 120 дітей. Загалом до кінця 1944 р. було влаштовано в дитячі будинки та передано під патронат майже 3 тис. дітей, для яких мешканцями області було зібрано 23 тис. крб, а також 180 пудів хліба, одяг і взуття [19].

Виконком Станіславської облради на засіданні 28 вересня 1944 р. ухвалив рішення організувати в області 3 спеціальні дитячі будинки на 300 вихованців з місцями розташування у Коломиї, Снятині, Богородчанах. Зокрема, будинки-інтернати в Коломиї і Богородчанах призначалися для 225 дітей-сиріт шкільного віку, а в Снятині – для 75 дітей-сиріт дошкільного віку.

Голови Коломийського міськвиконкому та Богородчанського і Снятинського райвиконкомів мали до 3 жовтня 1944 р. виділити відповідні приміщення для цих закладів. А обласний відділ освіти мав підібрати і призначити до 1 жовтня досвідчених педагогів на посаду директорів та до 10 жовтня повністю укомплектувати інтернати педагогічними кадрами.

Відповідні вказівки були дані й іншим відділам для організації нормальних умов життя, навчання й виховання дітей-сиріт [8, с. 82].

На виконання постанови виконком Коломийської міської Ради депутатів трудящих на своєму засіданні 25 вересня ухвалив рішення про організацію інтернату в Коломиї [11, с. 57].

На початок грудня 1944 р. у Станіславській області вже діяло 8 дитячих будинків (3 – спецбудинки, 5 – загального типу). З метою залучення вихованців до виробничого навчання в окремих з них було створено умови для виробничого навчання з промисловим та сільськогосподарським ухилом. Зокрема, постановою виконкому Станіславської обласної Ради депутатів трудящих «Про визначення навчально-виробничих профілів у дитячих будинках області та про утворення допоміжних господарств при цих закладах» від 6 грудня 1944 р. майстерні промислового профілю мали бути створені в Коломийському спеціальному дитячому будинку (слюсарна й кравецька), у Косівському дитячому будинку (художньо-текстильна (вишивка, килимарство) та художньо-деревообробна), у Калуському дитячому будинку (слюсарна й столярна), у Болехівському дитячому будинку (деревообробна й кравецька).

Допоміжні господарства сільськогосподарського профілю планувалося створити в Маринопільському дитячому будинку (Жовтневий – нині Єзупільський район) з ведення садово-городнього господарства та розведення свійської птиці, а в Тлумацькому дитячому будинку – з ведення городнього та дрібно-тваринницького господарства (свинарство, кролікництво).

Для нормального функціонування виробничих майстерень та підсобних господарств облфінвідділу наказувалося закласти в бюджеті на 1945 р. відповідні кошти; обласному відділу народної освіти впродовж першого кварталу 1945 р. забезпечити майстерні й підсобні господарства кваліфікованими педагогічними кадрами, інструментами й інвентарем, а виконавчі комітети райрад, на території яких створювалися підсобні господарства, мали виділити для Маріампольського дитячого будинку 25 га землі, а для Тлумацького – 15 га землі [10, с. 37].

Загалом у Станіславській області за період серпня – грудня 1944 р. було взято на облік 3 372 дитини-сироти (зокрема, 972 дитини інвалідів війни), з яких 2 682 дитини шкільного і 692 – дошкільного віку [21, с. 97]. Однак у 9 дитячих будинках загального типу і 3 спеціалізованих перебувало всього 385 дітей-сиріт [5, с. 17].

На території Львівської області станом на грудень 1944 р. діяло 9 дитячих будинків, більшість із яких у приміщеннях, забраних у чернечих чинів Греко- та Римо-католицької церков. Так, приміщення католицького монастиря на вул. Курковій, 53 у Львові, в якому до війни утримувалися одинокі особи похилого віку, було передано обласному управлінню народної освіти під дитячий будинок на 200 дітей. У приміщенні колишньої ремісничої школи, яка належала Львівській єпархії, було організовано дитячий будинок на 100 дітей.

У приміщенні католицького монастиря на вул. Скарбовій, 10, в якій до війни була жіноча гімназія, а в 1939–1940 рр. – гуртожиток для вчителів, було розміщено дитячий будинок на 100 дітей.

У монастирському приміщенні у с. Брюховичі під Львовом розмістили дитячий будинок на 120 дітей. Крім того, було забрано 86 дітей із притулків у Львові, що знаходилися на вул. Замартинівській, 108 (25 дітей), Плушинського, 11 (37 дітей) та Шашкевича,15 (18 дітей), якими під час окупації опікувалися сестри-монахині. Здебільшого це були діти-сироти (45 – польської і 41 – української національності), батьки яких загинули на фронтах війни. Дітей-сиріт польської національності було поміщено в дитячому будинку для дітей польської національності, а дітей-українців – у дитячих будинках, де перебували діти-українці [13, с. 31–32]. У Дрогобичі було відкрито 3 дитячі будинки і 2 дитячі садки [16, с. 442].

Висновки. Таким чином, керуючись урядово-партійними постановами, місцевими органами влади у західних областях до кінця 1944 р. було проведено значну організаційну роботу й закладено основи для створення мережі дитячих будинків. Як відзначалося в довідці завідувача відділом шкіл ЦК КП(б) У Пінчука від 12 березня 1945 р., у західних областях в прискореному порядку організовувались дитячі будинки, зокрема спеціальні будинки для дітей бійців Червоної армії і червоних партизанів; приймальники-розподільники, кімнати для безпритульних при відділах міліції; проводилась широка робота з влаштування дітей-сиріт на патронування в сім'ях трудящих, на опіку й усиновлення [22, с. 7].

Загалом в УРСР станом на 15 грудня 1944 р. було виявлено 125 тис. дітей-сиріт (проти 91 тис. станом на 01.08.1944 р.), з яких 33 тисячі влаштовано в дитячі будинки [22, с. 8].

Радянський досвід подолання дитячої безпритульності важливий з огляду на те, що в дитячих будинках діти забезпечувалися не тільки житлом та харчами, а й мали можливість отримати освіту і здобути професійний фах. Позитивом було і те, що радянська влада, незважаючи на ігнорування соціальних програм, приділяла достатню увагу проблемі дитячої безпритульності.

Література:

1. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 142. 41 арк.
2. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. Р-1039. Оп. 1. Спр. 1. 97 арк.
3. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. Р-1438. Оп. 2. Спр. 2а. 68 арк.
4. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. Р-1439. Оп. 2. Спр. 2. 17 арк.
5. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. Р-295. Оп. 5. Спр. 253. 27 арк.
6. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. Р-295. Оп. 5. Спр. 3. 74 арк.
7. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. Р-295. Оп. 5. Спр. 330. 265 арк.
8. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. Р-295. Оп. 6. Спр. 2. 226 арк.
9. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. Р-409. Оп. 1. Спр. 3. 325 арк.
10. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. Р-512. Оп. 1. Спр. 3. 40 арк.
11. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. Р-2019. Оп. 1. Спр. 1. 120 арк.
12. Державний архів Львівської області. Ф. Р-2022. Оп. 1. Спр. 1801. 363 арк.
13. Державний архів Львівської області. Ф. Р-221. Оп. 2. Спр. 13. 94 арк.
14. Касьянова Н.М. Боротьба з безпритульністю та бездоглядністю в Донбасі (1943–1953 рр.). Історичні і політологічні дослідження. 2010. № 3/4 (45/46). С. 102-108.
15. Касьянова Н.М. Роль органів освіти у стабілізації рівня дитячої безпритульності у перші повоєнні роки (на прикладі Донбасу). Історичні записки: зб. наук. праць. Вип. 27. Ч. 2. Луганськ, 2010. С. 69-73.
16. Попп Р. Культурно-освітнє життя Дрогобича у повоєнні роки (1944–1953). Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2008. Ч.17. С. 442-449.
17. Соловей М.О. Дитячі будинки Донбасу у роки Великої Вітчизняної війни (1943–1945 рр.). Історичні і політологічні дослідження. 2008. № 1/2 (37/38). С. 99-108.
18. Спека І.С. Стан дитячої безпритульності та бездоглядності в УРСР повоєнного періоду: історіографія проблеми. Вісник Черкаського університету: Історичні науки. Т. 315. 2014. № 22. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Hx4LcAwU3JQJ:history-ejournal.cdu.edu.ua/user/setLocale/uk_UA%3Fsource%3D%252Farticle%252Fview%252F356%252F373+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua.
19. Становлення соціально-побутової сфери на Волині у повоєнний період (1944–1953 рр.). URL: www.bibliofond/ru/view.aspx?id=449157.
20. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 7. Оп. 3. Спр. 1189. 38 арк.
21. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 7. Оп. 3. Спр. 1189. 38 арк.
22. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2411. 214 арк.
23. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1392. 32 арк.
24. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1393.
25. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 73. Спр. 338. 34 арк.

Андрухив О. И. Борьба с детской беспризорностью в западных областях Украинской Советской Социалистической Республики в условиях освобождения от нацистских оккупантов

Аннотация. В статье раскрываются особенности реализации советской политики по борьбе с детской беспризорностью в западных областях Украинской Советской Социалистической Республики после их освобождения от нацистских оккупантов. Приводятся статистические сведения относительно правового статуса и особенностей функционирования детских домов и приютов для сирот. Акцентируется внимание на положительных последствиях образовательной составляющей государственной политики в сфере борьбы с детской беспризорностью.

Ключевые слова: детская беспризорность, советское государство, постановление, детские дома, патронажная служба, государственная политика.

Andrukhiv O. Combating child abandonment in the western regions of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in the conditions of liberation from Nazi invaders

Summary. The article reveals the features of the implementation of Soviet policies to combat child abandonment in the western regions of the Ukrainian Soviet Socialist Republic after their liberation from the Nazi occupiers. Statistical information is provided on the legal status and features of the functioning of orphanages and orphanages. Attention is focused on the positive consequences of the educational component of state policy in the field of combating child abandonment.

Key words: children's homelessness, the Soviet state, resolution, children's homes, patronage service, state policy.

УДК 340.12

Бровко Н. І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії, теорії держави і права
та державного будівництва
Білоцерківського національного аграрного університету

ВПЛИВ МОВНОГО ПИТАННЯ НА ІСТОРИЧНИЙ ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню закономірностей історичного процесу формування правосвідомості автохтонного населення українських земель. Особливу увагу автор приділяє питанням, пов'язаним із визначенням природи, сутності та закономірностей цього процесу та впливу на нього мовного питання як взаємопов'язаним філософсько-правовим категоріям та суспільно-соціальним явищам. У статті окреслюються подальші напрями державної мовної політики у галузі правового виховання як головного засобу формування суспільної та індивідуальної правосвідомості.

Ключові слова: автохтонне населення, мова права, мовна особистість, мовна політика, мовна свідомість, правосвідомість, русифікаційний процес, юридична лінгвістика.

Постановка проблеми. Однією з головних особливостей наукового дослідження історичного процесу формування правосвідомості автохтонного населення українських земель та історії України взагалі є те, що останнім часом ці питання дедалі частіше набувають політичного значення.

Певними політичними колами, здебільшого закордонними, для виправдання своїх амбіційних та далеко не мирних планів у відношенні до України настирливо нав'язується світовому співтовариству так звана наукова концепція, згідно з якою українського народу ніколи не існувало, у нього не було предків на своїй землі, не було й ніякого права та відповідно й правосвідомості, не було й ніякої української мови, а була давня слов'янська, не було писемності та освіти, а отже, ніякої державності він не заслуговує.

Аналітичний огляд наукових праць та публікацій показує, що порушені нами питання були пред метом дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких слід відзначити С. Алексєєва, Р. Байніязова, А. Гетьмана, І. Гобозова, Ю. Грошового, О. Данильяна, О. Дзьобаня, В. Желтова, Д. Керімова, М. Костицького, Н. Костицьку-Кушакову, Й. Маковея, В. Малахова, О. Москалюка, В. Нерсесянца, Н. Паніну, О. Потякіна, П. Рабіновича, В. Сальнікова, В. Сташиса, В. Тація, Ю. Тихонравова, П. Толочка, С. Ханєєва, В. Хмелька, Б. Чміля, В. Шишкіна та інших.

Незважаючи на значну кількість публікацій, питання, пов'язані з визначенням природи, сутності та закономірностей ґенези процесу формування правосвідомості та впливу на цей процес мовного питання як взаємопов'язані філософсько-правові категорії та суспільно-соціальні явища досі лишаються малодослідженими. Зокрема, залишається чимало прогалин у дослідженні механізмів збереження української мови, її використання як впливового фактору формування правосвідомості як індивіда, так і вітчизняного суспільства в цілому.

Мета статті – на підставі аналітичного дослідження світової та вітчизняної духовно-історичної та філософсько-правової спадщини з питань ґенези формування засад правосвідомості та впливу на цей процес мови як загальнолюдської цінності визначити орієнтири їх застосування та подальшого розвитку у правотворчій та правозастосовній діяльності демократичної, правової та соціальної Української держави.

Основу джерельної бази дослідження склали історичні пам'ятки філософії та права, праці видатних зарубіжних і вітчизняних філософів і правознавців, які увійшли до золотого фонду світової наукової думки у галузі філософії, права, мовознавства та педагогічно-виховної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правосвідомість – це, насамперед, наявність у людини усвідомлення того, що вона має законне право на здійснення або виконання певних дій, здатна вирішувати проблеми та конфлікти з правової точки зору, може приймати юридично правильне рішення, розуміє, як вжити необхідних заходів, щоб уникнути проблем, знає, як і де знайти інформацію про закон, коли і як отримати відповідну юридичну допомогу, впевнена, що за допомогою права вирішить проблеми, які постали перед нею, визнає та вірить в силу правосуддя.

Як вважає Ю. Калиновський, позитивними характеристиками у етноментальному підґрунті правосвідомості українського суспільства є такі: цілісність свідомості, стихійна гармонія, висока краса побуту, глибока вроджена логічність думки, високі культурні цінності, гуманізм і тонке етичне почуття, прагнення до справедливості. До негативних констант правосвідомості українського суспільства слід віднести низький рівень політико-правового виховання, непослідовність у обстоюванні своїх прав, *слабкість національно-державницького інстинкту*, відсутність єдності в української еліти щодо форм і методів розбудови незалежної держави [1, с. 380].

Наукова концепція, за якою українського народу ніколи не існувало, у нього не було предків на своїй землі, не було ані власної мови, ані писаного права й правосвідомості, ґрунтується, зокрема, на імперсько-архаїчному постулаті, за яким існувала не українська, а давньослов'янська держава, культурною та політичною правонаступницею якої стало Московське царство. Навіть стале словосполучення «Київська Русь» нині зникає з наукових робіт і шкільних підручників Російської Федерації. Його замінює позбавлений географічних прив'язок до Києва, що опинився за кордоном держави, термін «Давньоруська держава».

Не існувало також й української мови, а була давня слов'янська, не було й писемності до приїзду Кирила та Мефодія та ніякої освіти до прийняття християнства, оскільки в давньоруській писемності термін «школа» вперше трапляється лише у 1382 році [3, с. 7]. Не існувало також і ніякого права, тож і ніякої правосвідомості.

Однак історичні розвідки вказують на протилежне. По-перше, як писав видатний український історик І. Огієнко, українська

династія занесла з півдня на північ і свою державну назву Русь, а спільність держави зробила цю назву спільною для півночі й півдня вже в давнину. Русь — це була тільки державна назва, до того, можливо, й не своя, політичний термін, спільний спочатку на Сході для Півдня й Півночі, але головно для Півдня, а не термін якоїсь племінної чи мовної спільноти [2, с. 43].

По-друге, праці вітчизняних істориків та мовознавців, зокрема професора С. Смаль-Стоцького, підтверджують, що не було якоїсь спільної мови *руської* чи *праруської*, не було центру (спільного) або колиски східних слов'ян на середньому Дніпрі [2, с. 43].

Факти також свідчать про те, що в автохтонного населення, яке проживало на території сучасної України, писемність існувала задовго до прийняття християнства, а просвітителів Кирила і Мефодія «Бог послав для винайдення» не писемності, а абетки [4, с. 712]. За свідченням арабських мандрівників X ст., слов'яни вже читали і писали, користуючись якимись знаками – руськими письменами, що підтверджено договорами руських з греками за 912, 915 і 971 роки. Тексти цих договорів збереглися у нашій та в грецькій історіях. Як вважають лінгвісти, укладені вони грецькою і прадавньою руською мовами [5, с. 169].

По-третє, існувала й законодавча система як ознака державності українського народу. Хоча вона на перших етапах свого розвитку ґрунтувалась на звичаях та традиціях автохтонного населення, однак на відміну від звичаєвих неписаних законів додержавних людських угруповань з прадавніх часів мала ознаки примусу, тобто була такою, що потребувала свідомого її визнання індивідом та підкорення його сваволі інтересам суспільства.

Е. Аренс зауважує, що право живе в часі, воно розвивається водночас із окремим індивідом, народом, людством, воно втручається в усі суспільні потреби, воно видозмінюється згідно з віком, філософськими концепціями, ступенем освіти, звичаями, з усією сукупністю особливостей фізичної, розумової і моральної організації окремих осіб і народів [6, с. 67].

Потреба у кодифікації положень звичаєвого права Київської Русі стала нагальною з утвердженням монархічної влади київських князів на її території. Так, перші згадки про писані закони на Русі – «Устав і закон руський» – відносять до 911 та 944 рр. – часу походів Олега та Ігоря на Константинополь, тобто набагато раніше від хрещення Русі (988–989 рр.).

Н. Полонська-Василенко пише, що «Руський Закон» виявляється як добре опрацьоване, самобутнє законодавство, яке карає за злочин проти особи, власності, яке знає тестаменти. Тогочасна система українського права відповідає вже розвиненому суспільству. Це свідчить про те, що в Україні-Русі законодавство існувало ще до «Руської Правди»» [7, с. 250].

Дослідники історії вітчизняного права зазначають, що положення договорів, князівських указів та уроків формувались під значним впливом *філософсько-правових концепцій* грецьких античних філософів та римських правників, до яких слід віднести повагу до життя, здоров'я, гідності та недоторканності особи; захист права особи на власність від неправомірних зазіхань; призначення покарання на підставі обґрунтованого судового рішення; справедливість покарання за вчинене правопорушення [8, с. 114].

До того ж виникає слушне запитання до ідеологів невизнання існування та функціонування української мови як засобу спілкування автохтонної української нації. Якщо такої мови ніколи не було, то навіщо тоді російська імперська влада прикладала стільки зусиль для її заборони?

Російських історик та публіцист О. Тверський наводить далеко не повний перелік таких заходів: у 1622 році – наказ царя Михайла з подання московського патріарха Філарета спалити в державі всі примірники надрукованого в Україні «Учительного Євангелія» К. Ставровецького; у 1690 році – засудження й анафема Собору РПЦ; у 1720 році – указ Петра I про заборону книгодрукування українською мовою і про вилучення українських текстів з церковних книг; у 1729 році – наказ Петра II переписати російською мовою всі українські тексти указів і розпоряджень; у 1763 році – указ Катерини II про заборону викладання українською мовою в Києво-Могилянській академії; у 1775 році – руйнування Запорізької Січі та закриття українських шкіл при полкових козацьких канцеляріях; у 1824 році – шкільна реформа міністра просвіти О. Шишкова (який був генерал-ад'ютантом Олександра I), за якою викладання у школах має бути лише російською мовою; у 1832 році – реорганізація освіти на Правобережній Україні на загальноімперських засадах із переведенням на російську мову навчання; у 1847 році – розгром Кирило-Мефодіївського братства і посилення переслідування української мови та культури; у 1863 році – Валуєвський циркуляр про заборону давати цензурний дозвіл на друкування україномовної духовної і популярної освітньої літератури: «<…>ніякої окремої малоросійської мови не було і бути не може<…>»; у 1870 році – роз'яснення міністра освіти Росії Д. Толстого про те, що «кінцевою метою освіти всіх інородців незаперечно повинно бути обрусіння»; Емський указ Олександра II (1876 року) про заборону друкування та ввозу з-за кордону будь-якої україномовної літератури, а також про заборону українських сценічних вистав і друкування українських текстів під нотами, тобто народних пісень, заборону викладання у народних школах та виголошення церковних проповідей українською мовою; у 1884 році – заборона Олександром III українських театральних вистав у всіх малоросійських губерніях та заборона вживання української мови в офіційних установах, а також заборона хрещення українськими іменами; у 1892 році – заборона перекладати книжки українською мовою з російської.

З 1911 року утиски української мови та культури продовжуються, про що свідчить прийняття постанови VII-го дворянського з'їзду в Москві про винятково російськомовну освіту й неприпустимість вживання інших мов у школах Росії, а також заборона відзначати 100-річний ювілей Тараса Шевченка у 1914році і указ Миколи II про заборону української преси.

1914–1916 роки ознаменувались кампаніями щодо русифікації Західної України та забороною українського слова й освіти. У 1926 році – лист Й. Сталіна тов. Кагановичу та іншим членам ПБ ЦК КП(б)У з санкцією на боротьбу проти національного ухилу, початок переслідування діячів українізації; у 1938 році – постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про обов'язкове вивчення російської мови у школах національних республік і областей» та відповідна постанова РНК УРСР ЦК КП(б)У; у 1947 році – операція «Вісла», розселення частини українців з етнічних українських земель «урозсип» між поляками у Західній Польщі для прискорення їхнього ополячення.

У 1960–1980 роках відбулось масове закриття українських шкіл у Польщі та Румунії; у 1973 році – заборона відзначати ювілей твору І. Котляревського «Енеїда». У 1989 році – постанова ЦК КПРС про законодавче закріплення російської мови як загальнодержавної; прийняття Верховною Радою СРСР Закону

«Про мови народів СРСР» у 1990 році, де російській мові надавався статус офіційної [9].

Ю. Шевельов пише, що стан української мови до 1990 року був результатом русифікаційних процесів, проте ситуація була результатом не інтерференції в умовах офіційного білінгвізму, а фактичного переслідування української мови. Тоталітарна влада до цілої низки різноманітних царських заборон української мови додала контроль над структурою мови і втручання у її внутрішні закони. Радянська влада забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й орфоепічні правила, а замість них пропагує інші, тобто ближчі до російських або живцем перенесені з російської мови [10, с. 264].

Однак українська мова, попри тотальні переслідування, вижила, як вижила й правосвідомість українців, яка на противагу соціалістичній ідеї знецінення родинних відносин та примату державних інтересів над особистими ґрунтується на шанобливому ставленні до старших, турботі про родинний достаток, оцінці людини за результатами її дії, а не вмінням проголошувати утопічні ідеї, повазі до звичаїв, традицій, релігійних переконань, суспільної моралі та культурних надбань нації.

Зусилля, спрямовані на збереження та поширення застосування української мови у всіх сферах життєдіяльності суспільства набули нового імпульсу після поновлення Української державності. Зокрема, у ідеологічно оновленому вітчизняному суспільстві почало формуватися філософсько-правове розуміння рідної мови та культури народу, пошани до його історичного минулого, національних традицій, а також звичаїв як складників *національної правосвідомості* – сукупності соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, у яких виявляються особливості життєдіяльності націй та етносів [11, с. 5–6].

До обігу увійшли нові сучасні філософсько-правові концепції розуміння взаємозв'язку мови особистості та її правосвідомості, а саме:

– *мовна особистість*, яка, на думку Л. Паламар, не є частково–аспектним корелятом особистост і взагалі, яким є правова, економічна чи етична особистість. Мовна особистість – це значно повніше поняття, ніж особистість. Це комплекс протиріч між стабільністю й змінністю, стійкістю мотиваційних передумов і здатністю піддаватися зовнішнім впливам і взаємовпливам [12, с. 2-3];

– *мовна свідомість*. Як пише П. Селігей, плекати мовну свідомість – означає виховувати такого мовця, який не просто добре знає норми, а й неухильно дотримується їх, говорить правильно не тому, що хтось примушує, а тому, що інакше не може, свідомо прагне до мовного самовдосконалення, має поняття як про мовні права, так і про мовні обов'язки, сповідує ціннісне ставлення до мови, яке перетворилося на тверде переконання й зумовлює всю його мовну поведінку. Мовна свідомість має стати окремим напрямом державної мовної політики й важливим соціальним завданням середньої та вищої школи, оскільки не закладається природою, не успадковується генетично від батьків, а виникає під впливом культурного середовища як складова частина соціалізації людини і як наслідок соціальної взаємодії [13, с. 179];

– *мова права*, яка, за визначенням професора Ю. Шепеля, є цілісною комунікативно–галузевою підсистемою літературної мови з певним набором характерних лінгвостилістичних і структурно-жанрових ознак, зумовлених специфікою правової сфери та комунікативно-професійними потребами в ній [14, с. 87].

О. Балинська, дотримуючись канонів вербального біхевіоризму, зазначає, що мовлення (як і мовлення права) спрямоване на трансформацію слухача (читача) у таку особистість, якою він не був до того, як до нього звернулися. Саме тому мовлення права виявляється на просто системою знаків і сигналів, текстом чи говорінням, а формою публічної поведінки, системою, що налагоджує тривалі, стійкі правовідносини у соціумі [15, с. 330].

Ю. Шепель пише, що наприкінці минулого століття з'являється навіть нова самостійна наукова галузь, яка втілює міждисциплінарний підхід до вивчення складного феномену мови права, розробляє власний науково-теоретичний і методичний апарат, спрямований на фундаментальне системне дослідження мовних явищ і процесів у юридичній сфері, засоби й інструменти ефективної правової комунікації, — юридична лінгвістика. Її методологічний інструментарій складається з широкого спектру традиційних та інноваційних методів і робочих прийомів (аналіз і синтез, інтеграція і диференціація; текстологічний, етимологічний, історичний, порівняльно-історичний, системний підходи; тезаурування, тлумачення, моделювання, стилістичний експеримент, компонентний, дистрибутивний, трансформаційний, статистичний, опозиційний, зіставно-типологічний, культурно-історична інтерпретація, ретроспективний аналіз та реконструкція тощо) [14, с. 87–88].

Отже, викладені у статі матеріали дозволяють окреслити подальші напрями державної мовної політики у галузі правового виховання як головного засобу формування суспільної та індивідуальної правосвідомості. Назвемо ці напрями:

– забезпечення оптимального функціонування української мови в галузях виховної, навчальної та освітянської діяльності, а також у процесах правотворення та правозастосування;

– сприяння науково-дослідницькій діяльності з питань визначення та запровадження форм та методів юридичної лінгвістики у практику формування правосвідомості *особистості* як повноправної та відповідальної учасниці життєдіяльних процесів у демократичному, правовому та соціальному суспільстві;

– проведення активної просвітницької роботи із використанням сучасних інформаційних технологій з метою висвітлення інтеграційної функції мови як визначального фактора зміцнення державності та економічного розвитку нашої країни, а також важливого чинника забезпечення збереження культурної, релігійно-моральної та духовної самобутності громадян України всіх національностей, які належать до історично сформованої соціальної спільноти – українського народу.

Висновки. Протягом усього періоду ґенези соціуму безпосередній вплив на визначення загальновизнаних життєвих цінностей мали релігійні догми та ідеологічні установки, моральні та правові норми, які визначали сприйняті спільнотою цілі та інтереси її життєдіяльності, її суспільну та індивідуальну правосвідомість. Вони формувались під впливом філософсько-правових, морально-етичних, ментально-традиційних та мовно-лінгвістичних факторів, які відобразились у пам'ятках культури та права, працях видатних філософів, правників, психологів, педагогів, вихователів, представників інших галузей наукової думки.

В умовах суверенітету й незалежності України мова титульної нації (українська мова) є гарантом державності, духовного

багатства й усвідомлюється як найважливіша складова частина філософсько-правового феномену національної гідності, як соціально значущий фактор правосвідомості індивіда та і соціуму у цілому.

Характерними ознаками правосвідомості як філософської категорії та правого і соціального феномену є наявність специфічної онтології, аксіології її дослідження, а також власної системи понять і категорій, яка формується під впливом як загальних мовних правил, так і специфічних методів юридичної лінгвістики.

Державна мовна політика у галузі правового виховання як головного засобу формування суспільної та індивідуальної правосвідомості повинна, з одного боку, сприяти інтеграційній функції мови титульної нації як визначальному фактору зміцнення державності та економічного розвитку країни, а з іншого – забезпечувати збереження культурної, релігійно-моральної та духовної самобутності громадян України всіх національностей, які належать до історично сформованої соціальної спільноти – українського народу.

Література:

1. Калиновський Ю.Ю. Правосвідомість українського суспільства як соціокультурний феномен: філософсько-правова рефлексія: дис. канд. юрид. наук: 12.00.12 «Філософія права». Харків, 2010. 438 с.
2. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови: наша культура і наука. Київ, 2001. 440 с.
3. Потапенко О.І., Кузьменко В.І. Шкільний словник з українознавства. Київ, 1995. 292 с.
4. Історія української культури: в 5т. / ред. рада: В.А. Смолій та ін. Київ: Наукова думка, 2001. Т. 2. 1135 с.
5. Лепеха Т.В. Українознавство: навч. посібник. Київ, 2005. 376 с.
6. Таганцев Н.С. Русское уголовное право: лекции. Часть общая: в 2 т. Т. 1. Москва: Наука, 1994. 389 с.
7. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. Т.1. Київ: Либідь, 1993. 640 с.
8. Колос М.І. Кримінальне право в Україні (X – початок XXI століття): у 2 т. Т. 1. Київ: Острог, 2011. 448 с.
9. Тверской А. Как рассеянцы на протяжении 400 лет пытались уничтожить украинцев. URL: http://censoru.net/23430-aleksandr-tverskoy-kak-rasseyancy-na-protyazhenii-400-let-pytalas-unichtozhit-ukraincev.html.
10. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): стан і статус. Київ: Сучасність, 1987. 296 с.
11. Керницька Т.В. Виховання національно-патріотичних цінностей – пріоритетне завдання виховної системи: методичні рекомендації / МОН України: Навчально-методичний центр професійно-технічної освіти у Дніпропетровській області. Дніпропетровськ, 2015. 34 с.
12. Паламар Л.М. Функціонально-комунікативний принцип формування мовної особистості: автореф. дис. докт. пед. наук: 13.00.02 «Теорія і методика навчання: українська мова». Київ, 1997. 45 с.
13. Селігей П.О. Про виховання мовної свідомості. Мовознавство. 2010. № 2–3. С. 176-193.
14. Шепель Ю.О., Шкурко О.В. Мова права як окремий стильовий різновид української й російської літературної мови та юридичного дискурсу: збірник наукових праць / за ред. Ю.О. Шепеля. Т. 9. Дніпропетровськ, 2016. С. 87-95.
15. Балинська О.М. Вербально-біхевіористська рефлексія правового виховання. Науковий вісник ЛДУВС. Львів, 2008. № 2. С. 325-337.

Бровко Н. И. Влияние языкового вопроса на исторический процесс формирования правосознания украинцев

Аннотация. Статья посвящена исследованию закономерностей исторического процесса формирования правосознания автохтонного населения украинских земель. Особое внимание автор уделяет вопросам, связанным с определением природы, сущности и закономерностей этого процесса и влиянию на него языкового вопроса как взаимосвязанным философско-правовым категориям и общественно-социальным явлениям. В статье определяются дальнейшие направления государственной языковой политики в области правового воспитания как главного средства формирования общественного и индивидуального правосознания.

Ключевые слова: автохтонное население, язык права, языковая личность, языковая политика, языковое сознание, правосознание, русификационный процесс, юридическая лингвистика.

Brovko N. The influence of the linguistic question on the historical process of forming the legal consciousness of Ukrainians

Summary. The article is devoted to the study of the regularities of the historical process of forming the legal consciousness of the autochthonous population of Ukrainian lands. The author pays particular attention to issues related to the definition of nature, the nature and laws of this process and the influence on it of the language issue, as interconnected philosophical and legal categories and socio-social phenomena. The article outlines further directions of the state language policy, in particular, in the field of legal education as the main means of forming the social and individual legal consciousness.

Key words: autochthonous population, language of law, linguistic personality, language policy, linguistic consciousness, legal consciousness, Russification process, legal linguistics.

УДК 340.1+378.1

Бондар Н. А.,
аспірант кафедри приватного та соціального права
Сумського національного аграрного університету

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЮРИДИЧНОЇ (ПРАВНИЧОЇ) ОСВІТИ В ЕМІГРАЦІЇ У XX СТОЛІТТІ

Анотація. У статті досліджено особливості формування та розвитку української юридичної (правничої) освіти в еміграції, зокрема в Українському вільному університеті та Українському католицькому університеті ім. св. Климента у XX столітті Здійснено аналіз та з'ясовано особливості навчального процесу. Зроблено висновки, що формування юридичної (правничої) освіти в еміграції відрізнялось від радянської моделі освіти завдяки запозиченню досвіду західних університетів, а стандарт якості підготовки кваліфікованих фахівців забезпечувався кропіткою роботою викладачів.

Ключові слова: юридична (правнича) освіта, навчальний процес, студентоорієнтоване навчання, програми навчальних дисциплін, традиції вищої освіти.

Постановка проблеми. Реформування сучасної юридичної освіти є надзвичайно важливим фактором розвитку суспільства та правової держави. Вивчення та дослідження історичного процесу формування юридичної освіти в Україні та поза її межами надають цінний досвід у реформуванні сучасної юридичної (правничої) освіти. Ці знання допомагають усвідомити цінність витоків юридичної (правничої) освіти, які формувались під впливом різних історичних періодів та подій.

Дослідженням проблеми історичного процесу становлення та розвитку унікальних навчальних закладів займалися переважно історики О.Я. Гаранін, С.В. Віднянський, В.І. Кучер, Ю.І. Макар, С.П. Наріжний, І.С. Руснак та інші. Попри наявність значної кількості праць історичного характеру, досліджень безпосередньо розвитку юридичної (правничої) освіти в еміграції не було.

Метою статті є висвітлення особливостей формування та розвитку юридичної (правничої) освіти в еміграції, зокрема в Українському вільному університеті та Українському католицькому університеті ім. св. Климента у XX столітті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Події початку XX століття, внаслідок яких українці зазнали поразки у боротьбі за свою незалежність, стали причиною еміграції української інтелігенції, а отже, науковців, викладачів та частини студентства. Це послужило фактором того, що за ініціативою проф. О. Колесси у 1921 році у Відні був заснований вищий навчальний заклад та науково-дослідна установа української еміграції – Український вільний університет (далі – УВУ). УВУ був створений як перехідна, тимчасова інституція, що мала повернутися на рідну землю [11, с. 19].

УВУ є хронологічно першою українською вищою школою за кордоном. Заснований він був Союзом українських журналістів і письменників, головою якого був д-р В. Кушнір, а також Товариством прихильників освіти (голова д-р С. Дністрянський) та Українським соціологічним інститутом (голова проф. М. Грушевський) [6, с. 110].

Спочатку в УВУ було створено два відділення – філософське та права і суспільних наук. Адміністративними та організаційними справами відала Рада (Сенат), яка складалася з ректора, проректора, деканів та продеканів. Науковими справами відали колегії професорів кожного факультету.

Перший навчальний семестр розпочався з 17 січня 1921 року та тривав до початку травня. На відділ права і суспільних наук було зараховано лише 25 студентів. Навчальний план складався з таких дисциплін: український кооперативний рух та його економічні підстави; теорія права; конституційне право; міжнародне право; теорія карного права; монархія і республіка; зложені держави; парламентарна і радянська форми влади; критичний огляд економічних теорій; ґенеза права; державне право; право, етика, релігія і справедливість; історичний огляд українського права та адміністративне право. На правничому відділі викладали 6 професорів та 1 доцент [11, с. 67].

У жовтні 1921 року УВУ був перенесений з Відня до Праги, цьому передувало декілька умов: прихильність президента Чехословацької Республіки Томаша Г. Масарика та уряду, адже було запропоновано матеріальне забезпечення університету та субсидії для студентів; наявність значної кількості української академічної молоді у Празі. Як свідчать статистичні дані Українського громадського комітету, в Чехословацькій Республіці відділом опікування, завданням якого була допомога українським емігрантам, на 01.07. 1924 року було зареєстровано 5 209 осіб, з яких 52,4% – селяни, 12,4% – робітники, 32,4% – інтелігенція, 1,4% – торговці, 1,4% – землевласники. Люди віком від 25 до 34 років складали 53,1%. З вищою освітою – лише 171 особа з 5 209 осіб [10, с. 11–12]. Найбільше українських студентів за кордоном України перебувало в Чехії. На 1 вересня 1923 р. тут нараховувалося 1 360 студентів, а 1 березня 1924 р. було вже 1 896 (зокрема, 141 студентка) [6, с. 71].

Саме у Празі навчальний заклад остаточно отримав назву «Український вільний університет». Власних приміщень в університеті не було, тому вони були орендовані у Карловому університеті. Заняття проходили у другу зміну, що давало можливість студентам навчатися водночас у двох університетах. Той факт, що заняття проходили в найстарішому навчальному закладі, на нашу думку, сприяв запозиченню досвіду та традицій європейських університетів під час організації навчального процесу та наукової роботи викладачів.

Досліджуючи архівні документи УВУ, можна стверджувати, що в ньому навчались не лише українці, а й німці, білоруси, румуни, мадяри, євреї, латини та росіяни [11].

Саме у Празі Рада (Сенат) УВУ висловила бажання мати три факультети: правничий, філософський та природничий, але чеські чиновники мали заперечення з цього приводу. Отже, залишилось два факультети, але філософський був поділений

на два відділи: історико-філологічний та природничо-математичний.

Навчання на факультеті права і суспільних наук здійснювалося посеместрово, програми навчальних дисциплін затверджувались Міністерством шкільництва і просвіти Чехословацької Республіки. Так, у зимовому семестрі 1921–1922 н. р. студентам пропонувалися такі дисципліни: теорія права, історія права, право цивільне, право карне, право державне, право адміністративне, право міжнародне та економічні науки. Літній семестр передбачав загальну історію права, римське право, українське право, цивільне право, політичне (державне) право, міжнародне право, економічні науки та статистику [11, с. 77]. Пізніше були запропоновані такі курси, як торгове та морське, фінансове, церковне право, цивільне право та цивільний процес, енциклопедія права, теорія кооперації. Під час підготовки правників викладались не лише суто юридичні дисципліни, метою студіювання яких було оволодіння майбутніми фахівцями комплексом як теоретичних, так і практичних знань для удосконалення фахових компетенцій. Взагалі підготовка слухачів в УВУ мала яскраво виражений формат студенто-центриського навчання.

Кількість предметів і лекційних годин у різних семестрах була неоднаковою: у 1923/24 навчальному році, наприклад, у програмі зимового семестру було 72 предмети (136 годин на тиждень), а в літньому – 78 предметів (150 годин) [1, с. 46].

Студенти (слухачі) університету згідно з правилами поділялися на звичайних і надзвичайних: перші під час вступу до УВУ мали пред'являти дипломи про середню освіту, другі (випускники реальних шкіл, яких було обмаль) – здавали додаткові іспити. Випускники УВУ (ними були слухачі, які протягом 8 семестрів прослухали певний мінімум лекційних годин: на факультеті права і суспільних наук – 140 годин за семестр) складали піврічні колоквіуми та абсолюторні іспити й одержуваали абсолюторії (дипломи) факультетів УВУ [1, с. 26].

У різні періоди існування університету серед докторантів факультету права та суспільних наук були такі відомі особистості, як С. Дністрянський, О. Андрієвський, О. Баранів, Л. Білецький, Р. Вірер, Б. Вітошинський, С. Галамай, О. Ейхельман, Р. Лащенко, К. Лоський, О. Одарченко та багато інших відомих науковців. Науково-педагогічна праця професорів УВУ складалася з викладів для студентів, провадження різних практичних вправ, проведення іспитів та колоквіумів, рецензування праць (дисертаційних, габілітаційних та про підвищення кваліфікацій) [6, с. 127]. Водночас із лекціями професори університету керували численними семінарами, які поглиблювали знання студентів, привчали їх до самостійної роботи. Як правило, на них обговорювалися студентські реферати. До речі, якщо відвідування студентами лекцій було необов'язковим згідно з демократичними традиціями західних вузів, то їх участь у певній кількості семінарів була обов'язковою. Незарахований семінар міг стати причиною незарахування всього семестру [1, с. 47].

Професори УВУ мали щотижнево по 5 годин занять, 3 з них були лекційними, а 2 години – семінарські або просемінарські заняття. У приватних доцентів було по 3 години занять.

У зв'язку з нестачею коштів і водночас необхідністю забезпечення навчального процесу викладачі УВУ видавали конспекти викладів до майже всіх дисциплін, більша частина яких зберігається в архівах УВУ. Так, потрібно зупинитися на окремих викладах, виданих УВУ. У 1921 році був надрукований перший підручник юридичного спрямування – «Римське право» Костя Лоського [5]. У 1923 році проф. Р. Лащенко були підготовлені та надруковані «Лекції по історії українського права» [4]. Того ж 1923 року був надрукований перший том видання «Загальна наука права і політики» проф. С. Дністрянського [3]. Відомим науковцем, докт. Ю. Старосольським у 1947 році був виданий «Нарис карного процесу» (це був підручник з карно-процесуального права) [9]. Доцентом О. Юрченко у 1948 році було видано «Чинне право в Україні (нарис основних засад)», метою цього видання, окрім навчальної, було надати систематизований огляд основних засад і принципів державно-правового порядку та правових інститутів, які діяли на більшій частині українських земель того періоду [13] та багато інших. Усього було видано та надруковано понад 200 видань з юридичної тематики, більшість із них були українською мовою. Окрім того, видавався збірник наукових праць «Наукові записки УВУ». Ми погоджуємося з думкою С. Наріжного, що деякі з цих курсів визнані наскрізь оригінальними, а всі вони разом становлять дуже цінну вкладку в історію розвитку української науки взагалі [6, с. 128].

УВУ був заснований з огляду на потреби української еміграції, але після скасування українських кафедр у Чернівецькому та Львівському університетах та після знищення університетів у радянській Україні УВУ лишився єдиним українським університетом у цілому світі й на нього припало завдання репрезентувати українську університетську науку. [6, с. 135].

Науковці, які досліджували історію розвитку УВУ, виділяють основні періоди залежно від місць існування навчального закладу: 1) віденський – від 1920 р. до вересня 1921 р.; 2) празький – жовтень 1921 – середина 1945 р.; 3) мюнхенський – осінь 1945 – сьогодення.

У травні 1945 року весь склад УВУ змушений був переїхати до німецької Баварії. Це пов'язано зі вступом Червоної Армії до Праги. З 1945 року до сьогодні діяльність університету пов'язана з Мюнхеном.

У 1948 році був прийнятий статут університету, оригінал якого зараз зберігається в архіві УВУ як цінне джерело вивчення та дослідження діяльності навчального закладу цього періоду. Стаття 3 статуту визначала мету УВУ: а) плекати всі галузі науки, а зокрема ті, що безпосередньо або посередньо стосуються української нації, і розвивати основи української культури як складової частини культури людства; б) навчати і підготовляти український фаховий і науковий доріст, тобто підростаюче покоління [2, с. 205]. Відповідно до статуту 1948 року факультет права і суспільно-економічних наук був розділений на окремі факультети – правничий та суспільно-економічних наук. У цьому історичному документі використовується термін «правничий» факультет, але він розуміється також як і юридичний, тобто як тотожні поняття. Навчання в університеті велось українською мовою, іноді іншими мовами. Обов'язковим було знання іноземної мови.

У статуті УВУ 1948 року були визначені всі організаційні положення діяльності університету в цілому та факультетів зокрема. Так, факультет визначався як автономна (всередині університету) корпорація, що розвиває одну групу зв'язаних між собою наук і знань та виконує мету і завдання університету згідно з цим статутом та під зверхнім доглядом Сенату і Загальної професорської колегії . Факультет складається з окремих кафедр, що ними керує професор або доцент-суплент. Органі-

зацію факультету, кількість його кафедр та всі його чинності визначають окремі правила студій факультету, затверджені Сенатом. Органами факультетів є Декан і Продекан, Рада факультету, Секретар факультету [2, с. 210].

Забезпечували навчальний процес звичайні професори, надзвичайні професори, доценти-супленти, доценти, викладачі, лектори. 16 вересня 1950 року Баварське Міністерство освіти надало право УВУ давати наукові ступені магістра та доктора, це допомогло вирішити кадрові питання в університеті.

У статуті згадується дисциплінарна відповідальність студента, зокрема усне та письмове попередження, відсторонення від навчання на один семестр та виключення з університету. Якщо ж студент не погоджувався, то він мав право звернутися до Університетського суду. Компетенція суду полягала у тому, щоб вирішувати спори про відповідність університетських актів статуту, вирішувати спори між органами та працівниками, студентами університету, а також приймати рішення у дисциплінарних справах.

Щоб уявити собі конкретно, що саме зробив УВУ за весь час свого існування, треба подивитися, скільки української молоді пройшло через його аудиторії. З 1921 до 1941 року випустилося з УВУ 11 068 студентів, але ця цифра, на думку відомого історика Н. Полонської-Василенко, потребує перевірки. Характерне число докторантів УВУ. У Празі було промовано 37 докторів філософічного факультету (з 1924 до 1939 року), 112 – у Мюнхені (з 1946 до 1970 року), разом – 149 осіб. На факультеті права й суспільно-економічних наук у Празі (до 1941 року) – 95, а в Мюнхені (з 1946 до 1970 року) – 128, разом – 223. Усього за весь час 1924–1970 рр. – 372 доктори [7, с. 26].

З 2000–2001 навчального року в УВУ діє три факультети: україністики, філософський та факультет державних та економічних наук. Вступати на навчання мають право особи, які вже мають вищу освіту, високий середній бал з профільних дисциплін, знають німецьку або англійську мову. Протягом двох семестрів студенти спеціалізуються та доповнюють свої знання, отримують ОС «Магістр» та право вступу до докторантури.

Отже, ми погоджуємося з думкою Л. Рудницького, що будучи еміграційним університетом, УВУ розпочав свою діяльність після Першої світової війни і продовжував її в часи холодної війни як бастіон еміграційної науки, щоб у часи незалежності стати правдивим міжнародним університетом, який слугує каналом транспортування думок між Сходом і Заходом. Наділений найкращою академічною традицією та вірою у майбутнє України, УВУ був і залишається спільнотою викладачів і студентів, яких об'єднують пошуки правди, пов'язаної з академічною свободою та ідеалами демократичного суспільства у вільній та незалежній Україні [8, с. 84].

Сьогодення відзначилось достатньою інформацією щодо розвитку і діяльності УВУ, але беззаперечним є той факт, що найкращі традиції вищої школи, які існували в цьому університеті, є надзвичайно актуальними з огляду на реформування сучасної вищої освіти, зокрема і юридичної.

Досліджуючи розвиток української юридичної освіти за кордоном у ХХ столітті, потрібно згадати про правничий факультет Українського католицького університету ім. св. Климента (далі – УКУ), адже відомо, що юридична освіта і наука мала свій початок у вивченні не лише римського права, а й канонічного.

Український католицький університет ім. св. Климента був заснований у 1963 році у Римі та був спадкоємцем Греко-католицької богословської академії у Львові (1929–1944 рр.), відкритої ще митрополитом Андрієм Шептицьким. Першим ректором академії став Йосиф Сліпий. Після приходу до Галичини радянських військ академію було закрито і лише у 1963 році, після повернення з каторги Йосифа Сліпого, його діяльність була відновлена у Римі як Українського католицького університету ім. св. Климента.

Друкованих матеріалів того часу мало, але збереглось видання 1967 року, яке містить Конституцію УКУ латинською та українською мовами [12].

УКУ визнавався науковою установою церковно-канонічного права Східної Церкви. В університеті було відкрито п'ять факультетів: богословський, філософсько-гуманістичний, природничо-математичний, права і суспільних наук, а також медично-фармацевтичний.

Керування університетом здійснював ректор, який обирався на три роки. Допоміжним органом був Сенат, до складу якого входили проректор, декани та продекани. Деканів обирали у кінці навчального року на один рік.

На факультеті права і суспільних наук діяли такі кафедри: римського права, візантійського права, українського права, міжнародного права і його історії, суспільних наук, карного права, економії, політичних наук, історії модерних суспільно-політичних рухів, філософії права [12, с. 13].

Слухачі були звичайними, тобто мали середню освіту, та надзвичайними, тобто які досягли 18 років та мали достатні знання. Звичайні слухачі отримували іматрикуляційну карту, в якій зазначалися ім'я, прізвище та дата народження, вона підписувалася ректором та деканом, індекс – аналог сучасної залікової книжки, до неї заносились всі прослухані курси та складені іспити. А от надзвичайні слухачі не мали права отримувати диплом. Слухач переводився на наступний курс лише після складання всіх навчальних предметів. Для оцінювання знань студентів використовувались такі оцінні категорії: відмінно, дуже добре, добре, задовільно і незадовільно.

Цікаво, що у Конституції УКУ також передбачена дисциплінарна відповідальність студентів, яка включала такі складники: догана від декана, догана від професорської колегії, виключення слухача за згодою ректора [12, с. 16].

Навчальний рік починався 1 жовтня та завершувався 1 липня, зимовий семестр тривав до 1 березня. Передбачені були канікули та вихідні дні: різдвяні – з 24 грудня до 15 січня; великодні, а також всі неділі й урочисті свята.

Студенти не мали права навчатись на двох факультетах водночас, але могли бути слухачами окремих курсів. Переходити на навчання з одного факультету на інший дозволялось лише на початку навчального семестру.

Заняття проходили у формі викладів, просемінарів, семінарів і лабораторних робіт. В університеті діяла бібліотека, музей та архів УКУ.

Університет надавав два освітніх ступеня – ліценціат та докторат. Ліценціата отримував студент, який прослухав вісім семестрів та успішно склав усі іспити, написав та захистив семінарійну роботу та склав двогодинний іспит з основних предметів.

У 1994 році навчальний заклад був відновлений під назвою «Львівська богословська академія», а вже з 28 червня 2002 року цей навчальний заклад називається «Український католицький університет».

Висновки. Засновані емігрантами навчальні заклади мали на меті збереження української мови, культури, вони стали освітніми та науковими осередками та сприяли формуванню нових поколінь освіченої української інтелігенції. Результати проведеного історико-правового аналізу наукової літератури та архівних документів дають підстави для висновку, що проблема становлення та розвитку юридичної (правничої) освіти України в еміграції мало висвітлена українськими науковцями.

У ході дослідження були визначені характерні риси та особливості юридичної освіти в еміграції у ХХ столітті:

1) юридична освіта в еміграції кардинально відрізнялась від радянської моделі юридичної освіти цього періоду, адже останній притаманне дотримування партійній ідеології, інституційна одноманітність. Це суперечило принципу університетської автономії;

2) особливості навчального процесу проявлялись у студентоорієнтованому навчанні, яке забезпечувалось різноманітними формами навчання, розвитком критичного мислення у студентів, обов'язковим знанням іноземної мови;

3) запозичення досвіду західних університетів;

4) основними навчально-методичними нормативними документами з підготовки фахівців-правників були навчальні програми дисциплін, навчальні плани, а також статути університетів, які затверджувались у чітко встановленому порядку;

5) високий стандарт якості освіти забезпечувався колосальною працею викладачів у підготовці та друці актуального навчального матеріалу та власного наукового доробку.

Завдяки злагодженій роботі викладачів та студентів університетів ці інституції не лише розвивались, а і надавали можливість українській молоді отримувати якісну вищу освіту.

Таким чином, підготовка фахівців-правників за межами України здійснювалась вищими навчальними закладами з багаторічною історією існування, з власними традиціями та особливостями організації навчального процесу підготовки юристів за допомогою плеяди авторитетних науковців-викладачів, які забезпечували навчання майбутніх поколінь юристів.

Література:

1. Віднянський С.В. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921–1945 рр.). Київ, 1994. 83 с.
2. Гаранін О. Статут Українського вільного університету в Мюнхені. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Haranin_Oleksandr/Statut_Ukrainskoho_vilnoho_universytetu_v_Miunkheni.pdf (дата звернення: 18.02.2018).
3. Дністрянський С. Загальна наука права і політики. Т. 1. Прага: Український університет, 1923. 393 с.
4. Лащенко Р. Лекції по історії українського права. Ч. 1: Княжа доба. Література. Пам'ятники права. Історія державного права. Прага: Український університет, 1923. 146 с.
5. Лоський К. Римське право. Відень: Український університет, 1921. 126 с.
6. Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Частина перша. Прага, 1942. 372 с.
7. Полонська-Василенко Н. Український Вільний Університет (1921–1971). Український історик. 1971. № 1–2. С. 17–27. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/PolonskaVasylenko_Nataliia/Ukrainskyi_Vilnyi_Universytet_19211971/ (дата звернення: 18.02.2018)
8. Рудницький Л. 90-ті роковини Українського Вільного Університету. Universitas Libera Ucrainensis1921–2011 / Український Вільний Університет 1921–2011. Мюнхен, 2011. 828 с.
9. Старосольський Ю. Нарис карного процесу. Мюнхен: Український Вільний Університет, 1947. 133 с.
10. Три роки праці Українського громадського комітету в Ч.С.Р. 7/VII/1921-7/VII/1924. Прага: Друкарня «Легіографія», 1924. 104 с.
11. Український В. Університет в Празі, в роках 1921–1922. Прага: Державна Друкарня в Празі, 1924. 234 с.
12. Український Католицький Університет ім. св. Климентія Папи і його правна основа. Рим, 1967. 32 с.
13. Юрченко О. Чинне право в Україні. Нарис основних засад. Ч. І. Мюнхен: Український Вільний Університет, 1948. 88 с.

Бондарь Н. А. Исторические аспекты развития украинского юридического (правового) образования в эмиграции в XX веке

Аннотация. В статье исследованы особенности формирования и развития украинского юридического (правового) образования в эмиграции, в частности в Украинском свободном университете и Украинском католическом университете им. св. Климента в XX веке. Осуществлен анализ и выявлены особенности учебного процесса. Сделаны выводы, что формирование юридического (правового) образования в эмиграции отличалось от советской модели образования благодаря заимствованию опыта западных университетов, а стандарт качества подготовки квалифицированных специалистов обеспечивался кропотливой работой преподавателей.

Ключевые слова: юридическое (правовое) образование, учебный процесс, студентоориентированное обучение, программы учебных дисциплин, традиции высшего образования.

Bondar N. Historical aspects of Ukrainian legal education's development in emigration during XX century

Summary. Peculiarities of Ukrainian legal education's formation and development in emigration during the XX century were explored in the article, first of all in the Ukrainian Free University and the Ukrainian Catholic University named after. St. Clement. The analysis was done and the features of the educational process were analyzed. It was concluded that the formation of legal education in emigration differed from the Soviet model of education, because of borrowing Western universities' experience. The standard of training's quality of specialists was provided with the painstaking work of professors.

Key words: legal education, educational process, student-oriented education, curriculums, traditions of higher education.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.7

Чехович Т. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права,
провідний юрист юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ ГРОМАДЯН ПЕРЕД ЗАКОНОМ В ОКРЕМИХ СФЕРАХ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. У статті досліджено теоретичні та практичні проблеми ролі й сучасного розуміння принципу рівності громадян перед законом, а також особливості застосування принципу рівності громадян перед законом в окремих сферах публічного управління. Проведено аналіз чинного законодавства України та європейських нормативно-правових актів із зазначеного питання. Автором зроблено висновок, що на цьому етапі правотворчої діяльності до суб'єктів публічного управління поставлено вимогу з приводу дотримання принципу рівності в окреслений спосіб – перевірки на відповідність європейським стандартам і дотримання зобов'язань України щодо забезпечення цього принципу. Проте суб'єкти публічного управління виконують вимоги з приводу дотримання принципу рівності лише в тих випадках, коли предмет правового регулювання пропонованих проектів нормативних актів пов'язаний із питанням дотримання принципу рівності. Поза цим спеціальні перевірки на відповідність принципу рівності суб'єкти публічного управління на цій стадій не здійснюють.

Ключові слова: засада, принцип, принцип рівності громадян перед законом, публічне управління, правотворча діяльність, європейські стандарти.

Постановка проблеми. Принцип рівності громадян перед законом є однією з фундаментальних конституційних засад, що входить до концепції верховенства права та є важливою умовою існування правової держави. Дослідження принципу рівності громадян перед законом як феномена суспільної дійсності, зв'язку теоретичних положень юридичної науки з умовами практичного втілення принципу рівності громадян перед законом являє собою важливу не лише наукову, а й практичну проблему. Генезис функціонування державно-правових систем багатьох країн світу свідчить про те, що дотримання принципу рівності громадян перед законом сприяє розкриттю права не лише як засобу втілення інтересів членів суспільства, а й як інструмента реалізації особистих інтересів людини та громадянина, його свободи тощо. За своєю суттю вони є якісною характеристикою права, забезпечують його зміст.

Дослідження особливостей застосування принципу рівності громадян перед законом за окремими напрямами діяльності суб'єктів публічного управління сприятиме повноцінному й деталізованому вивченню сутності та напрямів удосконалення механізму забезпечення названого принципу завдяки поступовому аналізу його окремих елементів на кожному етапі реалізації правотворчих, правозастосовних і юрисдикційних функцій публічної адміністрації.

У зв'язку із цим доцільним є дослідження питання про вимоги щодо застосування названого принципу в правотворчій діяльності суб'єктів публічного управління. Водночас з огляду на те, що правотворчість є складним, багатостадійним процесом, вважаємо за доцільне спершу навести її поняття, ознаки та основні стадії. Завдяки цьому ми зможемо визначити, на яких саме стадіях правотворчої діяльності виникає необхідність урахування цього принципу, у який саме спосіб та чи має місце певна специфіка в його застосуванні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принцип рівності громадян перед законом, особливості його застосування в процесі правотворчої й правозастосовної діяльності ставлять перед науковцями низку питань, що потребують теоретичного та практичного опрацювання. Наявні на сьогодні дослідження з питань запровадження принципу рівності громадян перед законом не мають комплексного характеру, а присвячені переважно висвітленню змісту та значення принципу рівності громадян перед законом для цілей реформування певних інститутів адміністративного права України. Водночас у працях представників вітчизняної науки теорії держави й права, конституційного та адміністративного права, теорії державного управління зроблено важливі кроки в напрямі вивчення принципу рівності громадян перед законом, зокрема, особливостей його застосування. Ідеться про наукові роботи М. Бондаря, Г. Гаджієва, Ф. Гаєка, А. Зайця, Є. Заковряшиної, В. Нерсесянца, П. Рабіновича, Дж. Ролза, Н. Рулана, Ю. Тодики, К. Хессе, С. Шевчука та інших авторів. Однак вкотре наголосимо на тому, що єдиного комплексного дослідження окресленої проблематики немає, а питання про вимоги щодо застосування цього принципу в правотворчій діяльності суб'єктів публічного управління вимагає відповідного наукового розроблення та опрацювання.

Саме тому **метою статті** є дослідження ролі й сучасного розуміння принципу рівності громадян перед законом, вироблення висновків і пропозицій щодо особливостей застосування принципу рівності громадян перед законом в окремих сферах публічного управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні в наукових джерелах спостерігається плюралізм наукових підходів до тлумачення поняття правотворчої діяльності. Різниця між ними полягає в з'ясуванні, які саме ознаки враховані дослідниками як істотні, на яких аспектах правотворення робиться наголос, який бік правотворчості характеризується. Зокрема, відмінності можна простежити в суб'єктному складі, стадіях, меті, різновидах та інших аспектах правотворчої діяльності, які зазначаються або ж, навпаки, ігноруються під час формулювання дефініцій авторами.

Наприклад, поширеним підходом є характеристика зазначеного поняття через категорію «державна діяльність»:

– форма державної діяльності, спрямована на створення правових норм, їх доповнення, зміну чи відміну [2, с. 11–16];

– державно–владна, управлінська діяльність компетентних органів, яка здійснюється в особливому порядку та спрямована на розроблення, видання, відміну й удосконалення правових норм [20, с. 8–10];

– специфічна форма діяльності органів державної влади, яка полягає у виданні, зміні чи скасуванні правових норм та має на меті регулювання суспільних відносин шляхом нормативного закріплення міри свободи й справедливості [22, с. 24–27];

– особливий вид діяльності держави, який на основі встановлених правил визначає найбільш оптимальне правове регулювання суспільних відносин у всіх сферах життєдіяльності для забезпечення цілей розвитку держави й суспільства [5, с. 42].

Однак, на наше переконання, такий підхід є актуальним лише за тієї умови, що йдеться виключно про правотворчу діяльність органів державної влади. Натомість у контексті вивчення загального поняття правотворчості незалежно від суб'єкта такий підхід не відповідатиме вимогам часу, адже в сучасних наукових джерелах вітчизняними та зарубіжними вченими неодноразово наголошується на існуванні таких різновидів правотворчості, суб'єктами яких є народ (народна, референдумна або безпосередня правотворчість [20, с. 8–10]), органи місцевого самоврядування (муніципальна правотворчість [25, с. 227–232]), приватні особи (корпоративна правотворчість [21, с. 9–15]) та інші суб'єкти права, які не є органами державної влади.

Окреслене підтверджує тезу про те, що обрання конкретної дефініції та підтримка певного підходу залежить від того, який бік правотворчості або її різновид необхідно охарактеризувати в кожному конкретному дослідженні, наприклад: правотворчу функцію органів прокуратури [1, с. 47–58], судову правотворчість [3, с. 26–29], роль органів місцевого самоврядування в правотворчості [6], законотворчість [23, с. 259–267], специфіку правотворчості в публічному управлінні [24, с. 192–197]. Тому не буде помилкою використання будь-якого з них, якщо він відповідатиме цілям дослідження та, звісно, не суперечитиме положенням чинного законодавства.

З іншого боку, вивчення численних джерел дає змогу встановити, що більшість запропонованих у науковій літературі підходів до визначення поняття правотворчої діяльності включають (у незначних варіаціях) головну, засадничу ідею, яка й розкриває, на нашу думку, основний зміст цієї категорії. Так, М. Циремпілова стверджує: «Це діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на створення, зміну, відміну правових норм, виражених у певних джерелах права» [42, с. 22–23]. З огляду на це пропонуємо взяти її за основу для розуміння сутності правотворчої діяльності суб'єктів публічного управління та перейти до визначення її основних стадій, виділення яких також обґрунтовується в наукових джерелах неоднозначно. Зокрема, науковці наголошують на доцільності виокремлення різної кількості самостійних стадій правотворчості, починаючи з формулювання двох найзагальніших (формування державної волі та закріплення державної волі в нормах права [42, с. 41]) і закінчуючи їх «подрібненням» на самостійні, більш конкретні юридично значимі дії (планування нормотворчої діяльності, нормотворча ініціатива, підготовка проекту нормативно-правового акта, прийняття (видання) нормативно-правового акта, включення нормативно-правового акта до відповідного реєстру, опублікування нормативно-правового акта тощо [5, с. 49–67; 42, с. 41–43]).

У такому разі варто підкреслити, що всі підходи до з'ясування стадій правотворчого процесу спрямовані на характеристику одного правового явища та мають єдиний правовий базис. Їх відрізняє лише рівень узагальнення й конкретизації, застосований авторами. Так, одні науковці об'єднують усю сукупність обов'язкових і факультативних (що мають місце за певних умов) дій, спрямованих на утворення правових норм, у декілька загальних етапів процесу правотворення, а інші кожній дії надають значення окремої стадії. Однак усі дослідники враховують та розкривають усі дії, з яких складається правотворчий процес (або як самостійні стадії, або як складники більш загальних етапів), а отже, незалежно від обраного підходу зміст правотворчої діяльності розкриватиметься однаково. Тому для ознайомлення з порядком правотворчої діяльності суб'єктів публічного управління та визначення моменту виникнення вимоги з приводу дотримання й забезпечення принципу рівності громадян перед законом у цьому процесі пропонуємо перейти до безпосереднього вивчення правових засад окресленої діяльності.

Найперше доходимо висновку про можливість класифікації вимог про дотримання принципу рівності громадян перед законом у межах досліджуваної сфери на дві основні групи: вимоги, встановлені до діяльності суб'єктів публічного управління загалом, незалежно від її напрямів, сфер, категорій державних справ тощо, та вимоги, безпосередньо встановлені щодо правотворчої діяльності суб'єктів публічного управління. Розглянемо їх більш детально.

Щодо *вимог, встановлених до діяльності суб'єктів публічного управління загалом, незалежно від її напрямів, сфер, категорій державних справ тощо*, ідеться про засадничі принципи діяльності суб'єктів публічного управління, яких вони мають дотримуватися під час виконання всіх своїх завдань і реалізації всіх функцій, у тому числі правотворчої, правозастосовної та юрисдикційної. Вони закріплені насамперед у Конституції України (ст. ст. 6, 8, ч. 2 ст. 19), а також визначені зазвичай на початку всіх нормативно-правових актів, які регламентують правовий статус і засади організації й функціонування суб'єктів публічного управління, наприклад: ст. 4 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [31], ст. 3 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [32], ст. 3 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [30], ст. 2 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» [38], ст. 3 Закону України «Про прокуратуру» [34] тощо.

Водночас маємо зазначити, що в їх сукупності дотримання принципу рівності громадян перед законом не набуває окремого нормативного закріплення. Здебільшого названі нормативні акти містять вказівку на обов'язковість таких принципів, як верховенство права, законність, відповідальність перед людиною й державою за свою діяльність, пріоритетність прав людини, гласність, поєднання державних і місцевих інтересів, народовладдя, колегіальність, виборність, безперервність, відкритість та прозорість, поділ державної влади тощо. Як наслідок, можемо припустити, що в таких випадках сформульована вище вимога розглядається лише як складова частина інших фундаментальних принципів (верховенства права або законності). Це припущення логічно зумовлене тим, що принцип рівності закріплюється в ст. 24 Конституції України серед низки прав і свобод людини й громадянина, а отже, має дотримуватись органами публічної влади в їх діяльності. Зрештою, дотримання будь-якого нормативно закріпленого принципу є

дотриманням вимог закону, а тому так чи інакше враховане в принципах законності та верховенства права.

З іншого боку, дещо незрозумілим видається підхід суб'єктів правотворчості до формулювання принципів діяльності суб'єктів публічної влади, за якого вони віддають перевагу одним принципам і не надають вагомого значення іншим. На нашу думку, його необхідно змінити та повністю закріплювати переліки соціально обумовлених принципів, орієнтованих на підкреслення важливості прав і свобод людини й громадянина в діяльності органів публічної влади (пріоритетність прав людини, відповідальність перед людиною тощо), якщо в їх межах називаються як загальні (нагадаємо, що до принципу верховенства права Венеціанська комісія відносить більшість інших принципів [10, с. 154–167]), так і конкретні (ідеться про решту названих вище), або принаймні згадувати в їх межах про основні. До останніх, на наше переконання, безперечно належить також принцип рівності, адже в Конституції України він має самостійне закріплення (а отже, його визначено як істотний) та на ньому неодноразово зроблено наголос:

– «усі суб'єкти права власності рівні перед законом» ч. 4 ст. 13);

– «усі люди є вільні та рівні у своїй гідності й правах» (ст. 21);

– «громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом» (ч. 1 ст. 24);

– «усі професійні спілки мають рівні права» (ч. 3 ст. 36);

– «усі об'єднання громадян рівні перед законом» (ч. 5 ст. 36);

– «громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування» (ч. 2 ст. 38);

– «держава <…> гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності» (ч. 2 ст. 43);

– «кожен із подружжя має рівні права й обов'язки в шлюбі та сім'ї» (ч. 1 ст. 51);

– «діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони в шлюбі чи поза ним» (ч. 1 ст. 52);

– «основними засадами судочинства є: рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом <…>» (п. 1 ч. 2 ст. 129) тощо.

Усе наведене є проявом загального принципу рівності, а тому навряд чи можна говорити про його неістотність чи незначну вагу. Більше того, у наукових джерелах неодноразово наголошується на його фундаментальному значенні як принципу права [28, с. 112–115].

На користь його окремого закріплення в переліках основних засад діяльності суб'єктів публічного управління можуть свідчити також такі міркування: за відсутності офіційного визнання принципу рівності як засади діяльності (шляхом його нормативного закріплення в структурних частинах нормативних актів, присвячених засадам організації й діяльності суб'єктів публічної влади) та без подальшої конкретизації механізму реалізації такої засади його дієве дотримання й забезпечення стане неможливим. Інакше кажучи, якщо про нього не згадують на високому рівні узагальнення, то під час конкретизації засад тим паче. Віднесення принципу рівності до засад діяльності є вихідною точкою та «поштовхом» для розвитку положень про нього за подальшої регламентації діяльності відповідних суб'єктів у порядках, інструкціях тощо.

Так чи інакше, наразі вимоги, встановлені до діяльності суб'єктів публічного управління загалом, враховують принцип рівності громадян перед законом лише як складову частину інших правових принципів, залишаючи його в їх тіні без належної нормативно-правової регламентації та не привертаючи достатньої уваги до нього з боку посадових осіб суб'єктів публічної адміністрації. З огляду на це пропонуємо проаналізувати другу групу вимог, які стосуються конкретних напрямів діяльності названих суб'єктів права.

Вимоги, безпосередньо встановлені щодо правотворчої діяльності суб'єктів публічного управління, розміщені зазвичай у декількох групах нормативно-правових актів, зокрема, у структурних частинах нормативних документів (які регламентують правовий статус та засади діяльності суб'єктів публічної влади), присвячених актам відповідних суб'єктів публічного управління (наприклад, ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», ст. 6 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», ст. 15 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» [38], ч. 2 ст. 9 Закону України «Про прокуратуру», ст. 6 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [37], ст. 56 Закону України «Про Національний банк України» [33], ст. 52 Закону України «Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим» [35] тощо).

Однак у цих частинах нормативних актів регламентацію принципу рівності здійснено гірше, ніж у попередньо охарактеризованих випадках, оскільки названі статті не містять вказівки ні на обов'язковість його дотримання, ні на необхідність дотримання в правотворчій діяльності решти засадничих принципів. Натомість їм притаманне закріплення вимоги більш узагальненого характеру, наприклад: «нормативно-правові акти <…> не можуть суперечити законам України та іншим законодавчим актам України». Відповідно, припускаємо, що йдеться і про положення Конституції України, якими закріплюється принцип рівності, і про розглянуті вище вимоги дотримання принципів законності й верховенства права. Водночас відсутність самостійного нормативного закріплення принципів правотворчої діяльності окреслених суб'єктів може мати також інше пояснення: це зумовлюється тим, що названі нормативні акти містять найзагальніші положення з приводу прийняття правових актів суб'єктами публічного управління, які розвиваються здебільшого в нормативних актах підзаконного характеру, у тому числі регламентах діяльності цих суб'єктів.

За своїм змістом регламенти безпосередньо належать до цієї групи нормативно-правових актів, адже в них закріплюються положення про правовий статус, засади й порядок діяльності органів публічної влади. Вони відрізняються від названих лише за юридичною силою: регламенти (окрім Регламенту Верховної Ради України [36]) є підзаконними нормативно-правовими актами, тоді як вище ми наводили лише закони України. Серед них у контексті вивчення вимог до правотворчої діяльності суб'єктів публічного управління вважаємо за доцільне розглянути Регламент Кабінету Міністрів України, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. № 950 [29]. У цьому документі закріплено детальний порядок і вимоги до підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України, у тому числі вимоги до форми й компетенції, умови набрання чинності, процедуру підготовки (загальні вимоги, вимоги до розробників, аналізу й розрахунків, опрацювання на відповідність зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву Євро-

пейського Союзу, європейським стандартам у сфері дотримання прав людини), процедуру погодження та консультацій, вимоги щодо правової експертизи, процедуру внесення проектів актів на розгляд Кабінету Міністрів України, опрацювання в Секретаріаті Кабінету Міністрів України (експертиза та редагування), процедуру розгляду проектів актів. Якість нормативного закріплення цих вимог (поступовість (наступність) розміщення, структуризація) формує уявлення про стадії процесу підготовки нормативних актів (хоча тим самим не завершується весь процес правотворчості) Кабінету Міністрів України та дає змогу зрозуміти, які вимоги висуваються до діяльності з підготовки проектів актів на кожному конкретному її етапі.

Їх вивчення підтверджує попередньо отримані висновки з приводу відсутності окремої нормативної регламентації принципу рівності та механізму його забезпечення. Однак якщо аналізувати їх крізь призму фактичного врахування цього принципу (розглядаючи його як складову частину більш загальних вимог чи принципів), то можна припускати, що його забезпечення здійснюється в контексті виконання низки інших вимог. Наприклад, на етапі опрацювання проекту акта Кабінету Міністрів України на відповідність зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу розробник повинен здійснити такі заходи:

а) визначити джерела права Європейського Союзу (далі – acquis ЄС), що регулюють правовідносини, аналогічні тим, які планується врегулювати проектом акта;

б) визначити наявність зобов'язань України у сфері європейської інтеграції, у тому числі міжнародно-правових, щодо предмета правового регулювання проекту акта;

в) визначити наявність програмних документів у сфері європейської інтеграції з предмета, що регулюється проектом акта;

г) провести порівняльний та/або порівняльно-правовий аналіз;

д) навести обґрунтування в разі невідповідності проекту акта праву Європейського Союзу (acquis ЄС), міжнародним домовленостям у сфері європейської інтеграції (ч. 2 § 35 Регламенту Кабінету Міністрів України).

У цьому ракурсі наведемо такі зауваження:

1) згідно з главою 21 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [41], Україна взяла на себе відповідні зобов'язання у сфері забезпечення рівних можливостей, тобто принципу рівності (п. «l» ст. 420: «забезпечення гендерної рівності та рівних можливостей для чоловіків і жінок у сфері зайнятості, освіти та навчання, економічної й суспільної діяльності, а також у процесі прийняття рішень»);

2) складовою частиною європейського законодавства є низка актів, які регламентують питання забезпечення принципу рівності, серед яких – директиви Ради: № 76/207/ЄЕС від 9 лютого 1976 р. про імплементацію принципу рівності чоловіків та жінок у питаннях працевлаштування, професійної освіти, просування по службі та умовах праці [15]; № 79/7/ЄЕС від 19 грудня 1978 р. про поступову імплементацію принципу рівності чоловіків і жінок у сфері соціального забезпечення [16]; № 86/613/ЄЕС від 11 грудня 1986 р. про застосування принципу рівного підходу до чоловіків та жінок, які займаються, включаючи сільськогосподарський сектор, індивідуальною трудовою та підприємницькою діяльністю, та про захист жінок, які займаються індивідуальною трудовою та підприємницькою діяльністю, під час вагітності та материнства [17]; № 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 р., що встановлює загальні рамки рівності оправного поводження у сфері зайнятості і професійної діяльності [13]; № 2004/113/ЄС від 13 грудня 2004 р. про імплементацію принципів рівності чоловіків і жінок у доступі до товарів і наданні послуг [14]; № 2006/54/ЄС від 5 липня 2006 р. про реалізацію принципів рівних можливостей і рівноправного поводження щодо чоловіків та жінок у питаннях працевлаштування і зайнятості (зі змінами) [12].

Висновки. Резюмуючи досліджені питання особливостей застосування принципу рівності громадян перед законом в окремих сферах публічного управління, можемо підсумувати, що на етапі опрацювання проекту нормативно-правового акта на відповідність зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу розробник має здійснити перевірку також на предмет відповідності названим вище актам aquis і зобов'язанням. З огляду на це можна стверджувати, що на цьому етапі правотворчої діяльності до суб'єктів публічного управління поставлено вимогу з приводу дотримання принципу рівності в окреслений спосіб – перевірки на відповідність європейським стандартам і дотримання зобов'язань України щодо забезпечення цього принципу. Проте викладене приводить також до іншої думки: на цьому етапі суб'єкти публічного управління виконують вимоги з приводу дотримання принципу рівності лише в тих випадках, коли предмет правового регулювання пропонованих проектів нормативних актів пов'язаний із питанням дотримання принципу рівності або суміжний із предметом правового регулювання названих директив. Поза цим спеціальні перевірки на відповідність принципу рівності суб'єкти публічного управління на цій стадії, на жаль, на здійснюють.

Література:

1. Бабаев С. Участие прокуратуры в реализации правотворческой функции. Вестник Воронежского государственного университета. Серия «Право». 2014. № 3. С. 47-58.
2. Белоусов С. Правотворчество и законодательный дисбаланс: диалектика взаимосвязи. Вестник Воронежского государственного университета. Серия «Право». 2014. № 3. С. 11-16.
3. Бибило В. Проблемы юриспруденции: избранные труды. Минск: Право и экономика, 2010. 470 с.
4. Біла Ю. Стадії правотворчої процедури. Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу: в 2 т. / відп. за вип. В. Дрьомін. О.: Фенікс, 2014. Т. 1. С. 87-89.
5. Бодак А. Правотворческий процесс в Республике Беларусь: монография. Минск: ГИУСТ БГУ, 2010. 220 с.
6. Будаев А. Современное правотворчество на местном уровне: тенденции и перспективы. Вестник академии. 2013. № 3. URL: http://vestnik-mosap.ru/last_number/article34/article34.html.
7. Буковинська Н. Гендерна рівність: шлях до успіху чи загроза майбутньому? Підприємництво, господарство і право. 2017. № 3. С. 191-194.
8. Буряк Я. Правотворчість місцевих державних адміністрацій. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2013. № 6. С. 31-38.
9. Глущенко Ю. Правотворча діяльність місцевих державних адміністрацій та основні напрямки її удосконалення: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». К., 2011. 220 с.
10. Головатий С. Верховенство права (правовладдя): як його тлумачить Венеційська комісія. Право України. 2011. № 10. С. 154-167.
11. Делія Ю. Поняття та принципи правотворчої діяльності суб'єктів місцевого самоврядування в Україні: конституційно-правові

аспекти. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2011. № 1. С. 63-71.
12. Директива Європейського парламенту і Ради № 2006/54/ЄС від 5 липня 2006 р. про реалізацію принципів рівних можливостей і рівноправного поводження щодо чоловіків та жінок у питаннях працевлаштування і зайнятості (зі змінами). URL: http://old.minjust.gov.ua/file/32405.
13. Директива Ради 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 р., що встановлює загальні рамки рівності оправного поводження у сфері зайнятості і професійної діяльності. URL: http://ecmi-epp.org/wp-content/uploads/2015/03/Council-2000_78_EC_UK.pdf.
14. Директива Ради № 2004/113/ЄС від 13 грудня 2004 р. про імплементацію принципів рівності чоловіків і жінок у доступі до товарів і наданні послуг. URL: http://old.minjust.gov.ua/file/32402.
15. Директива Ради № 76/207/ЄЕС від 9 лютого 1976 р. про імплементацію принципу рівності чоловіків та жінок у питаннях працевлаштування, професійної освіти, просування по службі та умовах праці. URL: http://old.minjust.gov.ua/file/32412.
16. Директива Ради № 79/7/ЄЕС від 19 грудня 1978 р. про поступову імплементацію принципу рівності чоловіків і жінок у сфері соціального забезпечення. URL: http://old.minjust.gov.ua/file/32358.
17. Директива Ради № 86/613/ЄЕС від 11 грудня 1986 р. про застосування принципу рівного підходу до чоловіків та жінок, які займаються, включаючи сільськогосподарський сектор, індивідуальною трудовою та підприємницькою діяльністю, та про захист жінок, які займаються індивідуальною трудовою та підприємницькою діяльністю, під час вагітності та материнства. URL: http://old.minjust.gov.ua/file/32415.
18. Верховенство права: доповідь, схвалена Венеційською комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 р.) / пер. укр. С. Головатого. Право України. 2011. № 10. С. 168-184.
19. Иванов В. К вопросу о теории нормативного договора. Журнал российского права. 2000. № 7. С. 85-97.
20. Иночкина Н. Проблема разграничения понятий «санкционированное» и «делегированное» правотворчество. Юридические науки: проблемы и перспективы: материалы Междунар. науч. конф. (Пермь, март 2012 г.). Пермь: Меркурий, 2012. С. 8–10. URL: https://moluch.ru/conf/law/archive/41/1969.
21. Козырева А. Корпоративное правотворчество: понятие и факторы влияния. Актуальные проблемы российского права. 2015. № 8(57). С. 9-15.
22. Коцан-Олинець Ю., Мина В. Теоретико-правова характеристика правотворчості. Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 2. С. 24-27.
23. Мазурик К. Характеристика законотворчості та визначення чинників, які впливають на неї. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2012. № 2 (1). С. 259-267.
24. Михалюк С. Правотворчість як складова державного управління. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2009. Вип. 1. С. 192-197.
25. Пєсцов Р. Муніципальна правотворчість як один із напрямів діяльності органів місцевого самоврядування. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 18 «Економіка і право». 2015. Вип. 27. С. 227-232.
26. Пиголкин А. Теоретические проблемы правотворческой деятельности в СССР: автореф. дисс. докт. юрид. наук: 12.710 «Теория и история государства и права». М., 1972. 41 с.
27. Погребняк С. Втілення принципу рівності в юридичних актах. Вісник Академії правових наук України. 2006. № 3(46). С. 8-20.
28. Полховська І. Конституційно-правове регулювання принципу рівності особи в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2013. Вип. 22. Ч. 1. Т. 1. С. 112-115.
29. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. № 950 / Кабінет Міністрів України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF.
30. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 р. № 794-VII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 13. Ст. 222.
31. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170.
32. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 20-21. Ст. 190.
33. Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 р. № XIV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 29. Ст. 238.
34. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 2-3. Ст. 12.
35. Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим: Закон України від 16 червня 2011 р. № 3530- VI / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 2-3. Ст. 3.
36. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 14-17. Ст. 133.
37. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23 лютого 2012 р. № 4452-VI / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 50. Ст. 564.
38. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 р. № 3166-VI / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 38. Ст. 385.
39. Стецик Н. Судова правотворчість: загальнотеоретична характеристика. Часопис Академії адвокатури України. 2010. № 8. С. 1-6.
40. Тарахонич Т. Принцип рівності в системі загальних принципів права. Часопис Київського університету права. 2013. № 4. С. 43-46.
41. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27 червня 2014 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
42. Цыремпилова М. Муниципальное правотворчество: процедурные проблемы конституционно-правового регулирования (по материалам Республики Бурятия): дисс. канд. юрид. наук: 12.00.02 «Конституционное право; конституционный судебный процесс; муниципальное право». М., 2014. 204 с.
43. Чехович Т. Правові основи конституційного принципу рівності громадян перед законом. Науковий вісник публічного та приватного права. 2016. Вип. 2. Ч. 1. С. 170-175.

Чехович Т. В. Особенности применения принципа равенства граждан перед законом в отдельных сферах публичного управления

Аннотация. В статье исследованы теоретические и практические проблемы роли и современного понимания принципа равенства граждан перед законом, а также особенности применения принципа равенства граждан перед законом в отдельных сферах публичного управления. Проведен анализ действующего законодательства Украины и европейских нормативно-правовых актов по данному вопросу. Автором сделан вывод, что на данном этапе правотворческой деятельности к субъектам публичного управления поставлено требование по поводу соблюдения принципа равенства в означенный способ – проверки на соответствие европейским стандартам и соблюдение обязательств Украины по обеспечению этого принципа. Одна-

ко субъекты публичного управления выполняют требования по поводу соблюдения принципа равенства лишь в тех случаях, когда предмет правового регулирования предлагаемых проектов нормативных актов связан с вопросом соблюдения принципа равенства. Вне этого специальные проверки на соответствие принципа равенства субъекты публичного управления на этой стадии не осуществляют.

Ключевые слова: основа, принцип, принцип равенства граждан перед законом, публичное управление, правотворческая деятельность, европейские стандарты.

Chehovych T. Features of application of the principle of equality of citizens before the law in certain spheres of public administration

Summary. The article deals with theoretical and practical problems of the role and modern understanding of the principle of equality of citizens before the law, as well as the peculiarities of applying the principle of equality of citizens to the law in certain spheres of public administration. The analysis of current legislation of Ukraine and European legal acts on this issue was conducted. The author concludes that at this stage of law-making activity the subjects of public administration have been asked about compliance with the principle of equality in the defined way – verification of compliance with European standards and compliance with Ukraine's obligations to ensure this principle. However, public administration actors comply with the principle of equality only in cases where the subject of legal regulation of proposed draft regulations relates to compliance with the principle of equality. In addition, special audits on compliance with the principle of equality are not performed by public administration entities at these stages.

Key words: ambush, principle, principle of equality of citizens before the law, public administration, law-making activity, European standards.

УДК 342

Єгорова В. С.,
кандидат юридичних наук, доцент
факультету соціології і права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА В УКРАЇНІ

Анотація. Наукова стаття присвячена висвітленню конституційної скарги в Україні. Визначаються особливості впровадження конституційної скарги, різні погляди на неї. Надається аналіз європейських країн з приводу конституційної скарги. Визначається, як краще буде працювати конституцйний інститут у нашій державі.

Ключові слова: конституційна скарга, інститут конституційної скарги, конституційне законодавство.

Постановка проблеми. Конституційна скарга – це новий інструмент. Більшість українців ще не навчені ним користуватися і навіть не знають про його існування. Але сам процес навчання і сформує суспільство відповідальних громадян, здатних не лише до протестів на вулиці, а й таких, що мають право негайно і легально знешкодити їхню причину.

Цікава новація пов'язана також і з тим, що після Конституційного Суду України (далі – КСУ) справа не повертається до першої інстанції, а йде одразу до Верховного Суду, який ставить крапку в цій справі. У такий спосіб припиняється безкінечне блукання справи у судовій системі.

Метою статті є висвітлення конституційної скарги в Україні.

Виклад основного матеріалу. На думку президента Інституту правової політики та члена Конституційної Асамблеї Миколи Оніщука, конституційна скарга – це ще один додатковий важіль захисту прав людини. «Країна вперше допустила до інституту конституційного контролю громадянське суспільство. До цього таке право мали лише президент, парламенти України та АР Крим, омбудсман та Верховний суд. Раніше держава перевіряла державу», – прокоментував Микола Оніщук.

Олександр Водянніков додав, що закон надає можливість будь-якій неурядовій організації, навіть не вступаючи у процес, подавати до Конституційного Суду *amicus curiae* – власну думку із цього приводу, яка може вплинути на рішення суду.

Далеко не всі країни надають своїм громадянам пряму можливість скаржитись до Конституційного Суду. «Наприклад, у Литві такої практики не існує. Там, як і до цього в Україні, можна поскаржитись через судову систему. І от за всі роки існування подібної практики в Україні до Конституційного суду дійшло тільки дві скарги, а в Литві доходить 90%. В ідеалі КСУ має забезпечити такий самий рівень прав і свобод, який є в Європі, стати «українським Страсбургом», – наголосив Олександр Водянніков [1].

Конституційна скарга дозволяє громадянам і юридичним особам із допомогою конституційного судочинства домогтися скасування дії закону або його окремих положень, якщо вони не відповідають Конституції. Це нове конституційне право ми отримали з 30 вересня 2016 р. Доти таке право мали тільки Президент, близько 45 народних депутатів, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, Верховний Суд і Верховна Рада АРК.

Отже, з'явився інструмент, який дозволяє звичайним громадянам довести неконституційність закону або його положень, внаслідок чого закон перестане діяти, тобто бути законом [2].

Фізичні та юридичні особи, які вважають, що застосований в остаточному судовому рішенні в їхній справі закон України суперечить вітчизняній Конституції, можуть подати конституційну скаргу до Конституційного Суду. Таке положення з'явилося завдяки конституційній реформі правосуддя від 2 червня 2016 року (ст. 1511 Конституції) [3].

Під час реалізації права на конституційну скаргу необхідно враховувати такі складники:

– предмет скарги (неконституційність Закону або його окремих положень, застосованих в остаточному судовому рішенні щодо особи, яка подає скаргу);

– законодавчі вимоги до скарги (ст. 55, 56 Закону «Про Конституційний Суд України») [4].

Скаргу можна подати впродовж трьох місяців від дня набрання чинності остаточним судовим рішенням. Однак її можна подати лише після того, як вичерпано всі національні засоби юридичного захисту (вичерпано можливість оскарження в судах загальної юрисдикції).

Важливо розуміти, що до Конституційного Суду не оскаржуються рішення Верховного Суду чи інших судів, незаконні дії прокурорів тощо. У межах цієї процедури особи можуть довести, що положення закону, який суд застосував у конкретній справі, є неконституційним. У такому разі вони втратять чинність для всіх в Україні, а суб'єкт конституційної скарги отримає право перегляду своєї справи судом загальної юрисдикції за нововиявленими обставинами. Наголошуємо на предметі конституційної скарги, оскільки левова частка скарг, поданих натепер до Конституційного Суду, не стосується питань конституційності положень закону. У всіх цих випадках Конституційний Суд змушений буде відмовити скаржникам у розгляді. Проте це не означатиме позбавлення цих суб'єктів права повторно звернутися до Конституційного Суду з коректним предметом конституційного подання, тобто з оскарженням лише конституційності положень закону.

Отже, подаючи конституційну скаргу, важливо розуміти предмет оскарження та вимоги до конституційної скарги, встановлені Законом «Про Конституційний Суд України». Також бажано звернутися по професійну правову допомогу. Знадобиться й Пам'ятка, підготовлена Конституційним Судом.

Функціям Конституційного Суду України цілком відповідає усталене сполучення суд – розгляд спору. Але сторони, у яких виникає спір, тут дещо іншого виду. У цивільному процесі сторони – це позивач і відповідач, в кримінальному – потерпілий і підсудний. Сторонами в конституційному судочинстві є такі:

одна сторона – заявник – це орган (особа), який направив у Конституційний Суд України подання або звернення; друга сторона – це орган (посадова особа), який видав чи підписав акт, конституційність якого оскаржується. Здійснюючи конституційні повноваження, тобто вирішуючи спірні питання, Конституційний Суд України забезпечує у розглянутих ним справах практичну реалізацію норм Конституції України як Основного закону держави, захист основ конституційного ладу, прав і свобод людини і громадянина, усуває правові перепони на цьому шляху.

Розглядаючи завдання Конституційного Суду України, можна зробити висновок, що діяльність Суду переважно спрямована на забезпечення прав і свобод людини і громадянина, забезпечення приписів Основного закону про неможливість їх скасування або звуження змісту та обсягу під час прийняття нових законів або внесення змін до чинних. Окрім розгляду прямих звернень з цих питань, Конституційний Суд в інших справах стежить за тим, щоб навіть в опосередкованих формах у правових актах не допускалося їх порушень. Права і свободи Суд захищає шляхом оцінки конституційності законів та інших підконтрольних йому правових актів органів влади, чинних і тих, що узгоджуються Верховною Радою, міжнародних договорів; офіційного тлумачення Конституції та законів України; перевірки законопроектів про внесення змін до Конституції на предмет неприпустимості в них положень, які б скасовували чи обмежували права і свободи людини і громадянина. Що стосується останнього повноваження, то воно є унікальним. Тут Суду дано право на час дії Конституції гарантувати недоторканність закріплених у ній прав і свобод. Це дуже важлива запорука демократії, оскільки навіть шляхом внесення змін до Основного закону ніхто не зможе завдати шкоди демократичним здобуткам у сфері прав і свобод.

На думку багатьох науковців, Українська держава має надати людині можливість дбати про захист її основних прав і свобод самостійно, коли вона сама усвідомить відповідну потребу. З огляду на це професор А.О. Селіванов слушно відзначає, що громадяни не можуть чекати, коли Президент або Уряд знайдуть можливість підтримати їх індивідуальну чи колективну скаргу щодо порушення прав людини чинними законами.

Предметом конституційних скарг є нормативні акти (закони, акти глави держави, уряду, інша підзаконна нормотворчість). Однак допускається існування певних обмежень щодо видів нормативно-правових актів, які можуть бути оскаржені особою до конституційної юстиції. Так, у Російській Федерації це прийнятно тільки щодо законів, а в Іспанії можна оскаржити будь-який нормативно-правовий акт, окрім закону тощо. Предметом конституційних скарг можуть бути також акти правозастосування (судові, адміністративні рішення). Фахівці, говорячи про введення інституту конституційної скарги, звертають увагу на те, щоб цей інститут поширювався на закони.

Статтею 42 Закону України «Про Конституційний Суд України» закріплено право громадянина України, іноземця, особи без громадянства та юридичної особи на звернення до Конституційного Суду України з метою захисту своїх порушених прав. Формою реалізації зазначеного права є *конституційне звернення* – письмове клопотання до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також прав юридичної особи.

Підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

Не є підставою для конституційного звернення неоднозначне трактування (роз'яснення) правових норм органами державної влади, органами місцевого самоврядування, установами, організаціями в листах, коментарях тощо, оскільки листи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади не є нормативно-правовими актами, вони лише мають роз'яснювальний, інформаційний характер і не встановлюють правових норм.

Конституційне звернення, документи та інші матеріали до нього надсилаються до Конституційного Суду України як поштова кореспонденція або подаються безпосередньо до секретаріату Суду у трьох примірниках без сплати державного мита.

У конституційному зверненні зазначаються такі дані: прізвище, ім'я, по батькові громадянина України, іноземця чи особи без громадянства, адреса, за якою особа проживає, або повна назва та адреса юридичної особи; відомості про представника особи за законом або уповноваженого за дорученням; статті (окремі положення) Конституції України або Закону України, тлумачення яких має бути дано Конституційним Судом України; обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України або законів України; дані щодо інших документів та матеріалів, на які посилаються суб'єкти конституційного звернення (копії цих документів і матеріалів додаються); перелік документів та матеріалів, що додаються. Конституційне звернення повинно відповідати вимогам, встановленим Законом щодо форми, змісту та підстав для такого звернення. Недотримання заявником хоча б однієї з цих вимог є підставою для відмови у прийнятті до розгляду конституційного звернення.

До конституційного звернення також має бути додано такі документи: тексти статей (окремих положень) Конституції та/або закону України, офіційне тлумачення яких необхідно дати, із зазначенням джерел їх опублікування; довіреність або інший документ, що підтверджує повноваження представника за законом або уповноваженого за дорученням; належно оформлені копії рішень судів або інших органів державної влади, які підтверджують факти неоднозначного застосування положень Конституції та/або законів України, що потребують офіційного тлумачення; інші матеріали та документи, на які посилаються автори, обґрунтовуючи необхідність в офіційному тлумаченні положень Конституції та/або законів України. Правильність копій документів має бути належно завірена (печаткою (штампом) та підписом відповідної посадової особи за місцем роботи чи проживання).

Направляючи звернення до Конституційного Суду України, автори звернення повинні врахувати дві важливі обставини. По-перше, однією з основних вимог до змісту конституційного звернення є наявність обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції та/або законів України. По-друге, підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції та/або законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції та/або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його

конституційних прав і свобод. Неоднозначність застосування положень Конституції та/або законів України судами, іншими органами державної влади полягає в тому, що за юридично однакових обставин у справах тієї самої категорії положення Конституції та/або законів України у загальній юридичній практиці застосовуються по-різному.

Неналежно оформлені конституційні подання та конституційні звернення (листи, заяви, скарги тощо) секретаріат Конституційного Суду України повертає авторам, про що вказується у письмовому повідомленні, підписаному керівником відповідного підрозділу секретаріату Конституційного Суду України. Якщо звернення відповідає вказаним вимогам, відкривається конституційне провадження у справі, яка розглядається на пленарному засіданні у строк, що не повинен перевищувати шести місяців та починає обчислюватися з дня прийняття процесуальної ухвали про відкриття конституційного провадження у справі. Після винесення процесуальної ухвали про відкриття конституційного провадження у справі матеріали справи оформляються секретаріатом Конституційного Суду України як судова справа. Після визнання Конституційним Судом України дослідження матеріалів справи завершеним головуючий на пленарному засіданні оголошує про закінчення розгляду справи. За конституційним зверненням стосовно офіційного тлумачення Конституції та законів України Конституційним Судом дається висновок, а стосовно конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим приймаються рішення.

Висновки. Сьогодні проблемою залишається виконання судових рішень Конституційного Суду України. Хоча його рішення і висновки є обов'язковими до виконання, однак не всі державні органи належно реагують на деякі з них, тобто своєчасно не вносять відповідні зміни до нормативно-правових актів у зв'язку з визнанням неконституційними їх положень, що призводить до тимчасових прогалин, невизначеності у правовому регулюванні суспільних відносин. Залишається сподіватися, що відповідні державні органи, юридичні особи та громадяни будуть все-таки забезпечувати належне виконання судових рішень, а отже, виконання завдання захисту основних прав і свобод людини і громадянина органами судової гілки влади, зокрема Конституційним Судом України, буде вирішальним у здійсненні правосуддя, тобто у знаходженні істини та забезпеченні верховенства права [5].

Література:

1. Шинкоренко О. Конституційна скарга: як запрацює цей механізм? Центр інформації про права людини. 17 серпня 2017 року. URL: https://humanrights.org.ua/material/konstitucijna_skarga_jiak_zapracjiuje_cej_mehanizm.
2. Конституційна скарга: що це та чому не працює? ZN, UA. URL: https://dt.ua/internal/konstituciyna-skarga-scho-ce-ta-chomu-ne-pracyuye-269591_.html.
3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Про Конституційний Суд: Закон України від 03.10.2017 р. № 2136-VIII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2017, № 35, ст. 376. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19.
5. Бакірова І.О. Конституційне звернення та конституційна скарга: переваги та недоліки. URL: http://old.minjust.gov.ua/11351.

Егорова В. С. Конституционная жалоба в Украине

Аннотация. Научная статья освещает конституционную жалобу в Украине. Определяются особенности внедрения конституционной жалобы, разные точки зрения на нее. Дается анализ европейских стран по поводу конституционной жалобы. Выясняется, как лучше будет работать Конституцйний институт в нашем государстве.

Ключевые слова: конституционная жалоба, институт конституционной жалобы, судебная защита, конституционное законодательство.

Egorova V. Constitutional complaint in Ukraine

Summary. The scientific article is devoted to coverage of the constitutional complaint in Ukraine. Specificities of introduction of the constitutional complaint, different points of view on it are defined. Some analysis of the European countries on the constitutional complaint. And how best will the Constitutional Institute work in our state.

Key words: constitutional complaint, institute of constitutional complaint, judicial protection constitutional legislation.

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ ПРАВО

УДК 351.741

Фатхутдінов В. Г.,
доктор юридичних наук, доцент
Головне управління Пенсійного фонду України у Київській області

ПРАВОВИЙ ЗМІСТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. Стаття присвячена розкриттю правового змісту забезпечення громадської безпеки. Зазначено, що безпекове правове середовище – це сукупність характеристик права, що діють у просторовому та часовому вимірах відповідно до дії безпекового простору суспільства. Визначено, що безпековий правовий простір та безпекове правове середовище співвідносяться як надана можливість засвоєння тієї чи іншої безпекової інформації (безпековий правовий простір) і можливість, що реалізована, здійснена в певних координатах часу й простору окремим індивідом, певними соціумами, суспільством загалом (безпекове правове середовище) за допомогою відповідних державно-владних механізмів.

Ключові слова: безпека, громадська безпека, національна безпека, захищеність, національні цінності.

Постановка проблеми. Забезпечення громадської безпеки як у звичайних умовах життєдіяльності суспільства й держави, так і в разі виникнення надзвичайних ситуацій, досягається шляхом провадження єдиної політики національної безпеки у внутрішній сфері, а отже, сфері громадської безпеки, завдяки реалізації заходів організаційно-правового, інформаційного, фінансово-економічного, політичного й іншого характеру, спрямованих, передусім, на попередження загроз національним інтересам України.

З метою створення та підтримання необхідного рівня безпеки об'єктів громадської безпеки розробляється система правових норм, що регулюють суспільні відносини в цій сфері, визначаються основні напрями діяльності органів державної влади, а також недержавних формувань з питань забезпечення громадської безпеки та попередження фактів виникнення надзвичайних ситуацій різного походження. Відбувається формування органів, що спеціально створені для реалізації напрямів діяльності держави у сфері попередження надзвичайних ситуацій та забезпечення громадської безпеки в цих умовах, визначається механізм контролю та нагляду за їх діяльністю.

Окремі питання поняття громадської безпеки, національної безпеки були предметом дослідження Коломієць В.Ф., Басова А.В., Ліпкана В.А., Ольховського Є.Б. та ін.

Мета статті – розкрити правовий зміст забезпечення громадської безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Основному Законі України йдеться про те, що конституційний лад нашої держави ґрунтується на принципі пріоритету прав і свобод людини та громадянина, а держава відповідає перед людиною і суспільством за свою діяльність. Причому слід ураховувати й те, що, окрім прав і свобод, громадяни України мають і громадські обов'язки, зокрема щодо безумовного дотримання національного та міжнародного законодавства. Відповідно до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення, до найважливіших об'єктів, що охороняються державою, належать громадський порядок та громадська безпека.

Сучасна юридична наука, широко послуговуючись категорією «безпека», донині не виробила чіткої парадигми щодо евристичних можливостей її адекватного застосування. Адже цю категорію використовують у межах конституційного права, кримінального права, кримінального процесу та адміністративного права. Безперечно, така багатозначність і широке використання можуть свідчити про неперечісне значення цієї категорії для означення певних процесів відповідно до тієї чи іншої предметної сфери людської діяльності. Водночас слід бути коректним під час визначення його конкретного поняття [1].

Ми поділяємо думку, висловлену в численних дослідженнях з адміністративно-правової тематики, стосовно того, що неоднозначна термінологія, передусім у сфері безпеки, яка широко використовується останніми роками, спонукає не лише до нечітких, а й подекуди методологічно хибних висновків [1, с. 108], що призводить до викривленого правотлумачення та правозастосування, негативно позначається на ефективності правового регулювання правовідносин у сфері громадської безпеки.

Окремо зауважимо, що термін «громадська безпека» доволі часто вжито в чинних нормативних актах, наприклад у Кодексі України про адміністративні правопорушення, законах України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» та «Про правовий режим надзвичайного стану». Крім того, дефініція «громадська безпека» пов'язана з одним зі структурних елементів органів внутрішніх справ – міліцією громадської безпеки, діяльність якої під час Революції гідності зазнала найбільше нарікань. На нашу думку, однією з багатьох важливих причин цього стало неефективне правове регулювання громадської безпеки, її відірваність від національної безпеки, зацикленість на діяльності міліції громадської безпеки з метою збереження громадського спокою. Інакше кажучи, слід переосмислити зміст діяльності із забезпечення громадської безпеки (те, що було) і правового регулювання громадської безпеки (те, що ми пропонуємо).

Такий вузький підхід виявився помилковим і, на жаль, досить дорого коштував нашій державі. Тому, ймовірно, законодавець під час утворення Національної поліції вже не передбачив створення поліції громадської безпеки, а утворив патрульну поліцію.

Така позиція призвела до недооцінки тих змін в оперативній обстановці, які постійно відбувалися напередодні захоплень будівель органів державної влади в АР Крим та на Сході країни, що не дало змоги спрогнозувати можливі наслідки групових порушень громадського порядку.

Забезпечення громадської безпеки здійснюється шляхом використання системи соціальних, економічних, організаційних, правових заходів, що створюють базу для її підтримки, тобто правовий зміст забезпечення громадської безпеки полягає в комплексності безпекового законодавства, яке регулює громадську безпеку. Причому до структури цієї правової сис-

теми входять норми різних галузей права – адміністративного, конституційного, трудового та інших. Тому, на нашу думку, доцільним є ухвалення систематизуючого нормативно-правового акта на рівні закону, в якому були б об'єднані всі правові норми різних галузей права щодо реалізації державної політики у сфері громадської безпеки державної політики громадської безпеки (безперечно, крім кримінального, оскільки саме цією галуззю передбачаються покарання за порушення громадської безпеки).

Тому вважаємо, що забезпечення громадської безпеки пов'язане з наявністю комплексу правових норм, що створюють базу для її підтримки, тобто правовий зміст забезпечення громадської безпеки полягає в комплексності безпекового законодавства, яке регулює громадську безпеку. Структуру цієї правової системи становлять норми різних галузей права: адміністративного, конституційного, трудового тощо. З метою впорядкування правових норм різних галузей права щодо реалізації державної політики громадської безпеки запропоновано *проект Закону України «Про забезпечення громадської безпеки»*, який розроблено на основі систематизації безпекового законодавства.

Розробленню цього нормативного акта мають передувати ґрунтовні теоретичні дослідження щодо *систематизації безпекового законодавства* – системи законів України, чинних міжнародних договорів України, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, а також підзаконних нормативно-правових актів України, прийнятих відповідно до Конституції України, що регулюють суспільні безпекові відносини й відповідають національним цінностям і національним інтересам України.

Термінологія та поняття, якими нині послуговуються як законодавці, так і науковці у сфері громадської безпеки, досить віддалені від парадигмальності, тому закономірною є потреба у визначенні принаймні нашого авторського бачення щодо цього. Вчені дискутують стосовно змісту категорій «сфера безпека» та «сектор безпеки». Проте обидва ці терміни не досить вдалі, особливо «сектор» (англ. *security sector*). На нашу думку, важливим елементом наукового аналізу є з'ясування змісту таких понять, як «безпековий простір» (англ. *security space*) та «безпекове середовище» (англ. *security environment*).

Водночас особливого значення з урахуванням проведення проти України гібридної війни набуває поняття *«безпековий простір»*. Це поняття доволі динамічне, оскільки змінюється разом із трансформацією безпекової конфігурації не лише світу, а й окремих регіонів. Воно може бути різним за обсягом залежно від національних цінностей; регламентованим чи ні; різнитися ступенем довершеності, коефіцієнтом використання сили або, навпаки, ігноруванням нормативно-правових регуляторів як у конкретному суспільстві (ігнорування законодавства України під час так званого опитування жителів АР Крим у березні 2014 року про відокремлення від України), так і на рівні міжнародного суспільства (наприклад, відсутність єдності світових лідерів щодо незаконності анексії АР Крим та прямої участі Росії в конфлікті на Сході України).

Слушною є думка Н.М. Оніщенко [2] стосовно того, що безпековий правовий простір об'єднує всі методи і шляхи, а головне – форми, в яких містяться безпекові відносини. Втім, безпековий правовий простір передбачає національний та міжнародний рівні.

У сучасних умовах перегляду правових підходів до правового розвитку держави необхідність дослідження правового безпекового простору зумовлена, передусім, тим, що він є глобальною, комплексною, інтегральною категорією, яка відображає всі сфери життєдіяльності суспільства та цілісну правову дійсність. Правовий безпековий простір є формою існування і державного розвитку загалом. Він здійснює характерологічний вплив на зміни в суспільстві, вдосконалення законодавчого процесу, підвищення ефективності правового регулювання, формування суспільної та індивідуальної правосвідомості, спрямованої на реалізацію національних цінностей.

Аналізуючи український безпековий простір з позицій синергетики, його можна вважати відкритою системою, що самоорганізовується, адже саме за допомогою добровольчих батальйонів, волонтерів і саме недержавного складника було здійснено суттєві кроки на шляху збереження територіальної цілісності, конституційного ладу та стримування агресора, недопущення його проникнення вглиб території. Нині безпековий простір України є унікальним, він становить яскравий приклад самоорганізації системи безпеки, кожний елемент якої перебуває в конструктивній взаємодії, а система загалом характеризується синергетичним ефектом.

Отже, створення єдиного безпекового простору – найскладніший інтегративний процес, учасниками якого є не лише державні органи, а й недержавні суб'єкти – громадські об'єднання, підприємства, установи, організації різних форм власності, юридичні та фізичні особи.

Відповідно, дії органів державної влади й недержавних суб'єктів у всіх напрямах створення єдиного інформаційного простору мають бути чітко регламентовані законодавством, яке визначає права й обов'язки органів державної влади, органів місцевого самоврядування щодо створення безпекових ресурсів та організації доступу до них.

Наслідком функціонування безпекового правового простору є безпекове правове середовище, яке є тим чинником, що визначає специфіку нормативно-правового впливу в регулюванні поведінки людей, вибір керівним суб'єктом найоптимальніших методів правового регулювання, встановлення меж і сфер правової регуляції. Суттєвою є роль та значення правового середовища для вдосконалення механізму правореалізації, виявлення факторів – як тих, що стимулюють, так і тих, що перешкоджають здійсненню соціальними суб'єктами юридичних прав і обов'язків. Очевидною є значущість соціально-правового середовища для створення в суспільстві атмосфери справжньої законності, формування в населення, посадових осіб поважного ставлення до закону [2].

Безпекове правове середовище охоплює систему юридичних зв'язків і відносин, правових комунікативних установ, правових реалій, зумовлених дією права, що визначає характер, спрямованість та інтенсивність правової активності [2].

Безпекове правове середовище – системне утворення, центральною ланкою якого є людина. Її соціально-правова активність спрямована на сприйняття, здійснення й відтворення правових настанов. Система суспільних зв'язків і відносин, що відображає взаємодію людей у сфері суспільного життя, окресленого правом, є головним і суттєвим аспектом у розумінні безпекового правового середовища. У цьому значенні безпекове правове середовище є плинним у просторі й часі процесом руху правових зв'язків і відносин [2].

Таким чином, *безпекове правове середовище* – це сукупність характеристик права, що діють у просторовому та часовому вимірах відповідно до дії безпекового простору суспільства. Співвідношення безпекового простору та безпекового середовища ґрунтується на засвоєнні безпекової інформації, спроможності сприймати її в певних координатах часу й простору окремим індивідом і суспільством за допомогою відповідних державно-владних механізмів, що наділяє їх ознакою унормованості.

Отже, безпековий правовий простір та безпекове правове середовище співвідносяться як надана можливість засвоєння тієї чи іншої безпекової інформації (безпековий правовий простір) і можливість, що реалізована, здійснена в певних координатах часу й простору окремим індивідом, певними соціумами, суспільством загалом (безпекове правове середовище) за допомогою відповідних державно-владних механізмів [2].

Ураховуючи викладене, а також те, що формування й розвиток єдиного безпекового простору України є одним із головних напрямів формування та реалізації державної політики національної безпеки України [3], можемо стверджувати, що *поняття правового безпекового простору* становить самостійну категорію, яка надає можливість аналізувати й оцінювати правову безпекову реальність узагальнено, а не через окремі її компоненти, правильно аналізувати загрози в нерозривній єдності з національними інтересами, національною ідеєю, національною ідентичністю та заходами забезпечення національної безпеки – напрямами державної політики національної безпеки України.

Важливим елементом правового змісту процесу забезпечення громадської безпеки є формування відповідного законодавства. Питанням удосконалення окремих аспектів громадської безпеки приділено значну увагу. Предметом значної кількості досліджень є різноманітні адміністративно-правові засоби забезпечення громадської безпеки, які ми розглянемо далі. Натомість лише незначна частка цих праць присвячена аналізові законодавства про безпеку як елементу правового змісту процесу забезпечення громадської безпеки. Адже здебільшого автори зосереджують свою увагу на правовому регулюванні окремих видів правовідносин у сфері громадської безпеки. Вважаючи ці дослідження важливими, переконані, що нині постало питання щодо розгляду необхідності кодифікації законодавства про безпеку, а також наукової потреби у виробленні консенсуального поняття «безпекове законодавство».

Здійснений нами семантичний та герменевтичний аналіз безпекового законодавства свідчить про те, що *законодавство України про безпеку* (безпекове законодавство) становлять Конституція України, Закон України «Про основи національної безпеки України», законодавчі акти про окремі галузі, види, форми і засоби забезпечення національної безпеки, доктрини національної безпеки, Стратегія національної безпеки України, міжнародні договори й угоди, ратифіковані Україною, а також принципи й норми міжнародного права, які не суперечать національним інтересам України.

Отже, можна виокремити такі *риси безпекового законодавства*.

1. Термін «законодавство» ми тлумачимо не лише як закони, а й підзаконні нормативно-правові акти, які здебільшого регулюють суспільні безпекові відносини. Така позиція ґрунтується на тому, що в юридичній енциклопедії термін «законодавство» визначено як *систему нормативних актів*, якими регулюються суспільні відносини, і як головний засіб реалізації функцій законодавчої влади та основний метод здійснення правотворчої функції держави, що полягає в діяльності відповідних державних органів з розроблення, прийняття й оприлюднення законів та інших нормативних актів.

2. Більшість безпекових відносин урегульовані підзаконними нормативно-правовими актами, через що їх незарахування до загальної системи поняття «безпекове законодавство» є штучним обмеженням правового поля лише за ознакою форми ухвалення важливого державного рішення.

3. Дискусійним залишається той факт, що безпекове законодавство обмежується винятково законодавчими актами про окремі галузі, види, форми і засоби забезпечення безпеки, оскільки за межами цієї сукупності законодавчих актів лишаються ті, які встановлюють різноманітні режими безпеки й інші аспекти безпекової діяльності.

4. Не менш дискусійним є положення про «принципи і норми міжнародного права», оскільки Конституція України чітко визначає, що лише чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Однак ми наполягаємо на тому, що визначальним критерієм має бути відповідність національним інтересам. Якщо Верховна Рада надала згоду на обов'язковість того чи іншого міжнародного договору, який суперечить національним інтересам, то він має бути скасований. І це положення має бути закріплено в новому Законі України «Про національну безпеку України», адже не завжди ухвалені закони відповідають національним інтересам саме України, а отже, коли згода на обов'язковість певного міжнародного договору надається Верховною Радою України всупереч проголошеним нами вище положенням, то фактично формується тенденція порушення правової безпеки – дії тих чи інших суб'єктів безпеки відповідно до положень законодавства, реалізація яких здатна завдати шкоди національним інтересам, порушити територіальну цілісність і державний суверенітет.

Таким чином, термін «законодавство» ми трактуємо в широкому розумінні.

Висновки. Отже, *безпекове законодавство України* слід визначити як систему законів України, чинних міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також підзаконних нормативно-правових актів України, прийнятих відповідно до Конституції України, що регулюють суспільні безпекові відносини та відповідають національним цінностям і національним інтересам України.

Основу нормативно-правового забезпечення громадської безпеки становлять формування та підтримка його нормативно-правової бази як юридичного засобу досягнення реальної впорядкованості її системи. Як було зазначено вище, основою для функціонування системи громадської безпеки є Конституція України, а також закони та підзаконні нормативні акти, що визначають функції та завдання державних і недержавних суб'єктів сил забезпечення національної безпеки як загалом, так і за конкретними напрямами їх діяльності, підсистемами й рівнями управління. Систему нормативно-правового забезпечення громадської безпеки становить сукупність законів і підзаконних нормативних актів, які створюють нормативно-правове поле для її повноцінного функціонування [4].

У широкому значенні йдеться про:

– Конституцію України, в якій виділено три основні різновиди безпеки: «безпека громадянина» (ст. 3), «громадська безпека» (ст. 16, 36, 39, 92), «безпека держави» (ст. 18, 37, 106);

– Закон України «Про основи національної безпеки України», де зафіксовано три основні об'єкти національної безпеки, а також 30 сфер життєдіяльності, в яких забезпечується безпека;

– інші закони України, що регулюють суспільні відносини у сфері безпеки;

– акти Президента України – укази, розпорядження, якими вводяться в дію або затверджуються стратегії, доктрини, комплексні цільові програми тощо;

– акти Кабінету Міністрів України, що визначають компетенцію суб'єктів системи забезпечення національної безпеки, а також відомчі нормативні акти у формі наказів, директив, настанов, положень, статутів, правил, інструкцій;

– міжнародні договори, що стосуються забезпечення як національної, так і регіональної та міжнародної безпеки, які впливають на забезпечення громадської безпеки [4].

Розглядаючи соціально-політичне визначення *громадської безпеки* крізь призму складових понять, цю категорію можна трактувати як динамічно-стійкий стан стосовно несприятливих впливів, які постійно контролюються діяльністю спеціальних державних органів, що повинні створювати умови для розвитку навичок і реалізації соціально значущих потреб людини, її законних прав і свобод, забезпечуючи розвиток та збереження матеріальних і духовних цінностей суспільства, а також територіальну цілісність, суверенітет і конституційний лад держави. У такому визначенні враховано всі елементи: об'єкт (людина, суспільство, держава), суб'єкт (сформовані для цього органи), обставини загрози (несприятливі впливи), способи забезпечення (діяльність, спрямована на підтримання динамічно-стійкого стану) [5, с. 28].

Література:

1. Ліпкан В.А. Основи права національної безпеки. Право України. 2009. № 1. С. 108-116.
2. Оніщенко Н.М. До питання про сутність, природу та трансформаційні зміни інформаційного правового простору (теоретично-правовий аспект). Часопис Київського університету права. 2012. № 2. С. 4-9.
3. Степанов В.Ю. Теоретико-методологічні засади формування та реалізації державної інформаційної політики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління». Харків, 2012. 31 с.
4. Ліпкан В.А., Залізняк В.А. Систематизація інформаційного законодавства України: монографія; за заг. ред. В.А. Ліпкана. Київ: Ліпкан О.С., 2012. 304 с.
5. Доценко О.С. Організація управління міліцією громадської безпеки в сучасних умовах: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2003. 206 с.

Фатхутдинов В. Г. Правовое содержание обеспечения общественной безопасности

Аннотация. Статья посвящена раскрытию правового содержания обеспечения общественной безопасности. Отмечено, что правовая среда безопасности – это совокупность характеристик права, действующих в пространственном и временном измерениях согласно действию пространства безопасности общества. Определено, что правовое пространство безопасности и правовая среда безопасности соотносятся как предоставленная возможность усвоения той или иной информации по безопасности (правовое пространство) и возможность реализованная, осуществленная в определенных координатах времени и пространства отдельным индивидом, определенными социумами, обществом в целом (правовая среда безопасности) с помощью соответствующих государственных механизмов власти.

Ключевые слова: безопасность, общественная безопасность, национальная безопасность, защищенность, национальные ценности.

Fatkhutdinov V. Legal content of public safety

Summary. The article is devoted to the disclosure of the legal content of public safety. It is noted that the security legal environment is a set of legal characteristics that operate in spatial and temporal dimensions in accordance with the action of the security space of society. It is determined that security legal space and security legal environment relate to the possibility of assimilating one or another security information (security legal space) and the opportunity realized, implemented in certain coordinates of time and space by individual individual, certain societies, society in general (security legal environment) for using appropriate state-owned mechanisms.

Key words: security, public safety, national security, security, national values.

УДК 342.96.21

Миколенко О. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНИХ ПРАВОВІДНОСИН В ДОКТРИНІ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Анотація. У статті акцентується увага на дискусійних питаннях теорії адміністративного права щодо визначення об'єкта адміністративно-деліктних правовідносин. Робиться критичний аналіз представлених в юридичній літературі думок, які суперечать положенням доктрини адміністративного права. Об'єкт адміністративно-деліктних правовідносин визначається як поведінка осіб, що прямо або опосередковано пов'язана з вчиненням протиправного діяння, яке за ознаками підпадає під адміністративне правопорушення.

Ключові слова: адміністративно-деліктне право, адміністративно-деліктні правовідносини, структура адміністративно-деліктних правовідносин, об'єкт адміністративно-деліктних правовідносин.

Постановка проблеми. Попри те, що в юридичній науці вчення про структуру правовідносин є найбільш розробленим, в межах науки адміністративного права і сьогодні виникають дискусійні питання щодо визначення об'єкта адміністративних правовідносин, зокрема об'єкта правовідносин інститутів адміністративного права (наприклад, об'єкта міграційних, адміністративно-деліктних правовідносин тощо). Суперечності, які виникають в доктрині адміністративного права щодо об'єкта адміністративних правовідносин, свідчать про низький теоретичний рівень досліджень, по-перше, адміністративної правосуб'єктності (за основу беруться здобутки теорії права та теорії цивільного права без виділення специфіки адміністративно-правового регулювання), по-друге, статусу суб'єктів адміністративного права (протягом тривалого часу перевага надавалася повноваженням органів публічної адміністрації та ігнорувалась специфіка правового статусу інших суб'єктів адміністративного права, особливо підприємств, організацій та установ), по-третє, структури адміністративних правовідносин (на специфіку об'єкта адміністративних правовідносин іноді звертається увага в юридичній літературі, але без достатньої аргументації такої специфіки порівняно з іншими правовідносинами).

Усебічне дослідження об'єкта адміністративно-деліктних відносин дасть можливість вдосконалити вчення про структуру адміністративних правовідносин у доктрині адміністративного права та дати поштовх для поглибленого дослідження адміністративної правосуб'єктності, в якому б враховувалась специфіка правового статусу суб'єктів усіх правовідносин, які сконцентровані і водночас розпорошені в інститутах адміністративного права.

Окремі питання структури адміністративно-деліктних правовідносин висвітлені в науковій і навчально-методичній літературі, у працях Ю. П. Битяка, Л. В. Коваля, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, О.М. Крамника, Д.М. Лук'янця, А.П. Шергіна та інших видатних вчених України. Частина результатів проведених досліджень з цієї тематики застаріла з огляду на розвиток суспільних відносин та національного законодавства. Частина ж наукових висновків є суперечливою за своїм змістом, тому втратила науково-методологічні властивості.

Метою статті є розкриття дискусійних питань щодо об'єкта адміністративно-деліктних відносин у доктрині адміністративного права та висловлення авторської позиції щодо наявних теоретичних проблем.

Виклад основного матеріалу дослідження. У спеціальній літературі представлено багато праць, в яких розкриваються особливості адміністративно-деліктних відносин за класичною схемою, тобто шляхом аналізу суб'єкта, об'єкта і змісту адміністративно-деліктних відносин (Л.В. Коваль, О.М. Крамник, Д.М. Лук'янець та інші).

Наприклад, відомий український вчений Л.В. Коваль багато своїх комплексних наукових праць присвятив особливостям адміністративно-деліктних відносин [1; 2]. Він аналізує елементи адміністративної правосуб'єктності, серед яких особливе місце займає адміністративна деліктоздатність, пропонує критерії класифікації учасників адміністративно-деліктних відносин та характеризує їх права і обов'язки. Але велика частина запропонованих Л.В. Ковалем висновків застаріла з огляду на зміни національного законодавства та розвиток науки адміністративного права. Певна частина висновків науковця оформлена у вигляді опису, що у 80-ті роки минулого століття можна було сприйняти як наукову новелу, але сьогодні це більше схоже на навчально-методичну літературу.

Є у працях Л.В. Коваля і дискусійні висновки щодо характеристики структури адміністративно-деліктних відносин. Наприклад, він поділяв усю сукупність адміністративних правовідносин на три групи:

1) адміністративні відносини регулятивного характеру;
2) адміністративно-майнові відносини;
3) адміністративно-деліктні відносини.

Зазначалося, що об'єктом адміністративних правовідносин регулятивного характеру є реальна поведінка їх учасників, яка набуває прояву у вчиненні дій, пов'язаних з виконавчо-розпорядчою діяльністю. Адміністративно-майнові відносини мають складний об'єкт, який водночас поєднує в собі поведінку (дію) і майно. Адміністративно-деліктні ж відносини, на думку Л.В. Коваля, в якості свого об'єкта мають переважно не дії їх суб'єктів, а різні заходи державного примусу – адміністративні стягнення, з якими і пов'язані реалізація прав, обов'язків суб'єктів, їх дія і взаємодія в адміністративному провадженні [2, с. 30-31].

Далі Л.В. Коваль пояснює свою позицію. На його думку, об'єкт-дію, до якої належить і адміністративне правопорушення, іноді неправомірно ототожнюють з юридичним фактом-підставою виникнення адміністративних правовідносин. Якщо підстава адміністративної відповідальності і юридичний факт правовідносин за своїм значенням є тотожними, то об'єкт-дія на відміну від

них не може передувати виникненню правовідносин, адже у ролі об'єкта-дії можуть бути лише такі дії, які вчиняються відповідно до прав і обов'язків суб'єктів правових відносин, а такі дії ніяк не можуть збігатися за змістом і значенням з юридичними фактами [2, с. 31-32].

Якими ж властивостями повинен володіти об'єкт правових відносин юридичної відповідальності, а в нашому випадку – адміністративної відповідальності? Л.В. Коваль вважає, що відповідь на це питання дозволить визначити і об'єкт адміністративно-деліктних відносин. На його думку, цей об'єкт повинен бути єдиним як для суб'єкта, наділеного певними повноваженнями, так і для суб'єкта, який повинен виконати покладені на нього обов'язки. Тобто об'єкт цих специфічних правових відносин повинен бути водночас об'єктом як для реалізації повноваження, так і для виконання юридичного обов'язку. Таким єдиним об'єктом, що має двосторонній характер для прав і обов'язків суб'єктів, на думку Л.В. Коваля, є відповідальність [2, с. 31-32].

Д.М. Лук'янець (інший представник науки адміністративно-деліктного права) стверджує, що об'єктом адміністративно-деліктних правовідносин є ті цінності, ті суспільні відносини, на які зазіхає правопорушення, тобто об'єкт правовідносин збігається з об'єктом правопорушення [3, с. 30].

Адміністративні правовідносини суттєво змінилися за останні два десятиріччя, а тому перегляд змісту елементів, що складають їх структуру, був лише питанням часу. На жаль, теорія адміністративного права так і не спромоглася переглянути застарілі підходи щодо суб'єкта, об'єкта та змісту адміністративних правовідносин і запропонувати логічну і об'єднуючу концепцію, яка б охоплювала всі адміністративні правовідносини, включаючи і таку групу, як адміністративно-деліктні відносини. До речі, відсутність сучасної концепції, що розкриває специфіку елементів структури адміністративних правовідносин, породжує багато питань і стосовно адміністративної правосуб'єктності. Зміст адміністративної правосуб'єктності розкривається в науковій літературі в обсязі навчально-методичного матеріалу, запозиченого здебільшого із теорії права, теорії цивільного чи теорії цивільного процесуального права. Факт встановлення переліку елементів правосуб'єктності та традиційне визначення їх змісту не вирішують всіх проблем адміністративного права у цій сфері. Наприклад, з якого віку особа може бути учасником адміністративно-правових відносин і чому? На це питання, як правило, відповідають так: «У повному обсязі адміністративна дієздатність реалізується під час досягнення повноліття (18 років), але є випадки, коли особа може бути учасником адміністративних правовідносин і до досягнення нею повноліття (наприклад, отримання паспорту громадянина України чи адміністративна відповідальність, яка настає з 16-річного віку) [4, с. 65–66]. Сьогодні відсутні ґрунтовні дослідження змісту елементів структури адміністративного правовідношення, у яких би детально, системно і з наведенням прикладів з практики визначались особливості прояву адміністративної правосуб'єктності, розкривались особливості об'єкта адміністративних правовідносин та його відмінність від об'єкта адміністративних правопорушень чи об'єкта адміністративно-правового регулювання тощо.

Зупинимось детальніше на аналізі думок вчених щодо об'єкта адміністративно-деліктного правовідношення.

Понятійний апарат, що використовується під час написання наукових праць, може іноді вживатись в іншому значенні, ніж це сприймає особа, яка знайомиться з науково-дослідною працею. Наприклад, поняття «адміністративне провадження» можна вживати і розглядати у таких значеннях:

– як процесуальну діяльність уповноважених на те суб'єктів щодо вирішення публічного спору, розгляду заяви чи справи про адміністративне правопорушення;

– як сукупність стадій, які послідовно змінюють одна одну;

– як сукупність суспільних відносин, які виникають під час розгляду адміністративної справи.

Різне змістовне наповнення тих самих понять призводить до того, що науковці починають дискутувати стосовно обґрунтованості чи безпідставності використання певного поняття у науковому дослідженні. Вбачаємо, що саме це відбулося в думках Л.В. Коваля і Д.М. Лук'янця під час визначення об'єкта адміністративно-деліктних правовідносин та проведення його порівняльної характеристики з поняттями «підстави адміністративної відповідальності» та «об'єкт адміністративного правопорушення».

Не погоджуємося з Л.В. Ковалем у тому, що об'єктом адміністративно-деліктних відносин є не дії їх суб'єктів, а різні заходи державного примусу – адміністративні стягнення. Суспільні відносини не можуть виникати з приводу того, що ще не настало, і в майбутньому може як настати, так взагалі і не настати. Адміністративні стягнення дуже часто з різних причин не накладаються на особу, яка вчинила протиправне діяння з ознаками адміністративного правопорушення, наприклад, з огляду на малозначність діяння (ст. 22 КУпАП) чи через розгляд справи у порядку дисциплінарного провадження (ч. 1 ст. 15 КУпАП), але хибно стверджувати, що за таких обставин взагалі не виникають адміністративно-деліктні відносини. Адміністративно-деліктні відносини завжди виникають під час вирішення питання щодо малозначності діяння чи передачі справи на розгляд у порядку дисциплінарного провадження (дискутувати можна лише щодо їх меж), але вони виникають не з приводу накладення чи ненакладення адміністративного стягнення на особу, а з приводу вчинення особою діяння, яке підпадає під ознаки адміністративного правопорушення.

Не погоджуємося з Д.М. Лук'янцем у тому, що об'єктом адміністративно-деліктних правовідносин є ті цінності, ті суспільні відносини, на які зазіхає правопорушення. Тобто об'єкт правовідносин, на його думку, збігається з об'єктом правопорушення.

По-перше, доктрина адміністративного права сьогодні зупинилася на визначенні об'єкта адміністративного правовідношення як поведінки людей, тобто їх дій, за допомогою яких реалізуються передбачені адміністративно-правовими нормами обов'язки і права учасників цих відносин [4, с. 58]. Якщо цей підхід стосовно об'єкта адміністративних правовідносин є загальним для адміністративного права, то його або слід переглянути з огляду на нові тенденції щодо трактування об'єкта адміністративно-деліктних відносин, або ж використовувати у такому значенні, щоб не виникало розбіжностей з визначенням об'єкта адміністративних правовідносин. До того ж Д.М. Лук'янець робить свій висновок без ґрунтовного аналізу об'єкта адміністративних правовідносин, хоча і стверджує, що адміністративно-деліктне право є інститутом адміністративного права.

По-друге, не можна ототожнювати об'єкт правовідносин з об'єктом правопорушення, а тим паче з об'єктом адміністративно-правової охорони. Об'єктом адміністративно-деліктного правовідношення є завжди поведінка осіб, що безпосередньо або опосередковано пов'язана з вчиненням протиправного діяння, яке за ознаками підпадає під адміністративне правопорушення. На-

приклад, вчинення особою дій, передбачених статтями Особливої частини Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), є причиною виникнення будь-яких адміністративно-деліктних відносин. Іноді об'єктом адміністративно-деліктних відносин можуть бути інші дії осіб, які опосередковано пов'язані із вчиненням адміністративного правопорушення. Наприклад, об'єктом адміністративно-деліктних відносин щодо оскарження рішень органів адміністративної юрисдикції є винесення таким органом постанови по справі про адміністративне правопорушення.

Об'єкт адміністративного правопорушення – це суспільні відносини, на які зазіхають адміністративні правопорушення. Особливість тут проявляється в тому, що незалежно від того, на суб'єкт, об'єкт чи зміст конкретного правовідношення зазіхає адміністративне правопорушення, відбувається загальна дестабілізація цього правовідношення. Наприклад, погрози вчинення насильства стосовно членів сім'ї визнаються законодавцем як домашнє насильство, за що передбачена відповідальність за ст. 173-2 КУпАП. У цьому разі протиправне діяння спрямоване безпосередньо на суб'єкт суспільних відносин. Але незважаючи на це, теорія адміністративно-деліктного права підкреслює, що зазіхання на суб'єкт суспільних відносин завжди призводить до дестабілізації суспільних відносин в цілому. Те саме можна сказати про такі правопорушення, як дрібне викрадення чужого майна (ст. 51 КУпАП) та невиконання законних вимог національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації (ст. 188-7 КУпАП). Перше адміністративне правопорушення зазіхає на чуже майно, тобто на об'єкт конкретних суспільних відносин, а друге – зазіхає на баланс прав і обов'язків у сфері владних відносин, тобто на зміст конкретних суспільних відносин. Однак і в першому, і в другому випадках відбувається повна дестабілізація конкретних правовідносин, а отже, відбувається зазіхання на суспільні відносини в цілому.

Об'єкт адміністративно-правової охорони – це суспільні відносини, які є цінними для існування та розвитку держави і суспільства, а тому охороняються різними правовими способами, серед яких адміністративні стягнення є лише одним із видів таких правових способів. Наприклад, у чинному адміністративно-деліктному законодавстві встановлюються заборони вчиняти певні дії, передбачаються санкції щодо припинення протиправних діянь, встановлюються адміністративні стягнення та інші заходи адміністративного примусу, які застосовуються до неповнолітніх або осіб, які вчинили домашнє насильство чи насильство за ознакою статі тощо.

Отже, завершуючи аналіз думок Л.В. Коваля та Д.М. Лук'янця щодо об'єкта адміністративно-деліктних правовідносин, хочемо зазначити, що дотримуємося у цьому питанні положень доктрини адміністративного права, а тому вважаємо, що об'єктом адміністративно-деліктного правовідношення завжди є поведінка осіб, яка безпосередньо або опосередковано пов'язана з вчиненням адміністративного правопорушення.

Висновки. Завдяки проведеному аналізу можна зробити такі висновки.

У доктрині адміністративного права виникли суттєві розбіжності щодо визначення об'єкта адміністративних правовідносин та об'єкта адміністративно-деліктних відносин. Об'єкт адміністративно-деліктних відносин іноді визначається як адміністративні стягнення, з якими і пов'язані реалізація прав, обов'язків суб'єктів та їх дія і взаємодія в адміністративному провадженні (Л.В. Коваль), чи як цінності, суспільні відносини, на які зазіхає правопорушення (Д.М. Лук'янець). Це суперечить положенням доктрини адміністративного права, яка визначає об'єкт адміністративних правовідносин як поведінку людей, тобто їх дії, за допомогою яких реалізуються передбачені адміністративно-правовими нормами обов'язки і права учасників цих відносин (Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, В.В. Богуцький та інші).

Об'єктом адміністративно-деліктного правовідношення є завжди поведінка осіб, що безпосередньо або опосередковано пов'язана з вчиненням протиправного діяння, яке за ознаками підпадає під адміністративне правопорушення. Не можна ототожнювати об'єкт правовідносин з об'єктом правопорушення, а тим паче з об'єктом адміністративно-правової охорони. Об'єкт адміністративного правопорушення – це суспільні відносини, на які зазіхають адміністративні правопорушення, а об'єкт адміністративно-правової охорони – це суспільні відносини, які є цінними для існування та розвитку держави і суспільства, а тому охороняються різними правовими способами і засобами, серед яких адміністративні стягнення є лише одним із видів таких правових способів і засобів.

Література:

1. Коваль Л.В. Відповідальність за адміністративні правопорушення: монографія. К. : Вища школа, 1975. 160 с.
2. Коваль Л.В. Административно-деликтное отношение. К.: Вища школа, 1979. 230 с.
3. Лук'янець Д.М. Розвиток інституту адміністративної відповідальності: концептуальні засади та проблеми правореалізації: дис. докт. юрид. наук: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право»; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2007. 410 с.
4. Битяк Ю.П., Гаращук В.М, Богуцький В.В. Адміністративне право: підручник / за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. Х.: Право, 2010. 624 с.

Миколенко А. Н. Объект административно-деликтных правоотношений в доктрине административного права

Аннотация. В статье обращается внимание на дискуссионные вопросы теории административного права относительно определения объекта административно-деликтных правоотношений. Делается критический анализ представленных в юридической литературе мнений, которые противоречат положениям доктрины административного права. Объект административно-деликтных правоотношений определяется как поведение лиц, напрямую или косвенно связанное с совершением противоправного деяния, подпадающего под признаки административного правонарушения.

Ключевые слова: административно-деликтное право, административно-деликтные правоотношения, структура административно-деликтных правоотношений, объект административно-деликтных правоотношений.

Mykolenko O. Object of administrative-tortable relations in the science of administrative law

Summary. The article focuses on the discussion issues of science of administrative law on the definition of the object of administrative-tortable relations. A critical analysis of the ideas presented in the legal literature is being carried out, which contradict the general provisions of the science of administrative law. The object of administrative-tortable relations is defined as the behavior of individuals, which is connected with the commission of an unlawful act in the form of an administrative offense.

Key words: administrative-tortable law, administrative-tortable relations, structure of administrative-tortable law relationships, object of administrative-tortable relationships.

УДК 342.951

Пастух І. Д.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ

СПІВВІДНОШЕННЯ НАДАННЯ В ОРЕНДУ МАЙНА З ІНШОЮ ОПЛАЧУВАНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПУБЛІЧНОГО СЛУЖБОВЦЯ

Анотація. Стаття присвячена аналізу нормативно-правових актів, що регулюють актуальні проблеми сумісництва публічної служби з іншими видами діяльності, зокрема здачею в оренду рухомого та нерухомого майна.

Ключові слова: сумісництво, публічна служба, рухоме майно, нерухоме майно, оренда, публічний службовець.

Постановка проблеми. Одним із превентивних антикорупційних механізмів, спрямованих на функціонування системи запобігання корупції в Україні, є закріплена у ст. 25 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. № 1700-VII заборона займатися іншою оплачуваною (крім окремих видів) або підприємницькою діяльністю. Водночас у діяльності судових та правоохоронних органів склалася неоднозначна правозастосовна практика щодо віднесення надання в оренду рухомого чи нерухомого майна до видів діяльності, що дозволяються особам, уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Слід констатувати низьку активність науковців та практиків стосовно дослідження проблем суміщення та сумісництва публічної служби із іншими видами діяльності. Серед науковців, що присвятили свої праці окремим аспектам означеної проблеми, можна виділити таких авторів, як Т. Василевська, К. Годуєва, В. Галунько, О. Єщук, О. Онищук, С. Рівчаченко, О.Токар-Остапенко. Загалом питаннями протидії корупції займалися В. Александров, В. Колпаков, М. Мельник, Р. Мельник, І. Нуруллаєв, С. Рогульський, С. Стеценко, В. Тильчик, О. Ткаченко, Р. Тучак, І. Яцків та інші. Водночас проблеми надання в оренду рухомого та нерухомого майна та зайняття іншою, крім публічної служби, діяльністю спеціально не досліджувались.

Мета статті – виявити проблеми співвідношення надання в оренду майна з іншою оплачуваною діяльністю публічного службовця, запропонувати напрями їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із антикорупційних заходів, що застосовуються до публічних службовців, є обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності. Відповідно до ст. 25 Закону «Про запобігання корупції» [1] особам, зазначеним у пункті 1 частини першої статті 3 цього Закону, забороняється займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики зі спорту) або підприємницькою діяльністю. Ідентичне обмеження містилося і в ст. 7 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» [2] від 7 квітня 2011 року № 3206-VI (втратив чинність): «Особам, зазначеним у пункті 1 частини першої статті 4 цього Закону, забороняється займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики зі спорту) або підприємницькою діяльністю, якщо інше не передбачено Конституцією або законами України». Тому для досягнення мети статті у ній будуть використовуватися рішення судів, що ґрунтуються також і на положеннях цього Закону.

Відповідно до п. 45 рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 11 серпня 2016 року № 3, яким затверджено «Роз'яснення щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно заходів фінансового контролю», у декларації зазначаються, окрім іншого, доходи від надання майна в оренду (користування). Тобто такий дохід службовця вважається законним і таким, що не порушує норми законодавства у сфері запобігання корупції. Водночас у практиці діяльності судів трапляються випадки притягнення осіб, які надавали майно в оренду, до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 172-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) «Порушення особою встановлених законом обмежень щодо зайняття іншою оплачуваною діяльністю (крім викладацької, наукової та творчої діяльності, медичної та суддівської практики, інструкторської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю». Відповідно до рішення Жовтневого районного суду м. Маріуполя ОСОБА_1, що була посадовою особою Східної митниці Міндоходів, з серпня 2012 по грудень 2012 року займалася підприємницькою діяльністю шляхом передачі в найм житлового приміщення квартири АДРЕСА_2 з метою одержання прибутку. Дослідивши матеріали справи, суд приходить до висновку про винуватість ОСОБА_1 у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 172-4 та накладає штраф у розмірі 850 грн. 00 коп. з конфіскацією отриманого доходу. Реєстр судових рішень містить й інші схожі рішення, де осіб притягали до адміністративної відповідальності за здачу в оренду як нерухомого, так і рухомого майна [3].

Переважно обґрунтуванням вини осіб, які вчиняли такі правопорушення, було те, що згідно з класифікацією видів економічної діяльності (КВЕД) ДК009: 2010, затвердженої наказом Держспоживстандарту України від 11.10.2010 року № 457 [4], надання в оренду й експлуатацію власного чи орендованого рухомого та нерухомого майна є одним з видів економічної діяльності. Що таке КВЕД? Вона є складовою частиною державної системи класифікації і кодування техніко-економічної та соціальної інформації в Україні, містить перелік видів діяльності, які мають право здійснювати суб'єкти господарювання, зокрема і підприємницької діяльності. Підприємництво як вид господарської діяльності – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення

економічних і соціальних результатів та одержання прибутку (ст. 42 Господарського кодексу України). Якщо проаналізувати коди КВЕД, то можна, зокрема, знайти такі його види:

1) секція L «Операції з нерухомим майном». Ця секція включає *діяльність* (тут і далі у тексті курсив автора – І. Д.) орендодавців, агентів і/або посередників з продажу або купівлі, надання в оренду нерухомого майна, надання інших послуг відносно нерухомого майна, наприклад, оцінювання об'єктів нерухомості або дії в якості агентів рахунків депонування. *Діяльність може здійснюватися відносно власної або орендованої нерухомості та може виконуватися на основі фіксованих виплат або основі контракту.* Секція складається з розділу 68 «Операції з нерухомим майном» та таких відповідних груп: 68.1. Купівля та продаж власного нерухомого майна; 68.2. Надання в оренду й експлуатацію власного чи орендованого нерухомого майна; 68.3. Операції з нерухомим майном за винагороду або на основі контракту;

2) секція N «Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування». Розділ 77 «Оренда, прокат і лізинг» включає надання в оренду, прокат і лізинг матеріальних і нематеріальних активів, тобто автомобілів, комп'ютерів, споживчих товарів, промислового устаткування клієнтам в обмін на періодичну орендну плату. Розділ має такі групи: 77.1. Надання в оренду автотранспортних засобів; 77.3. Надання в оренду інших машин, устаткування та товарів.

Аналіз зазначених розділів КВЕД дозволяє зробити декілька висновків. По перше, надання в оренду й експлуатацію власного чи орендованого нерухомого майна, надання в оренду автотранспортних засобів є видами економічної діяльності. Хоча для мети нашої статті достатньо лише було б довести, що це вид діяльності (байдуже, якої). По-друге, варіантом їх здійснення є реєстрація особи як суб'єкта підприємницької діяльності із зазначенням відповідного коду КВЕД. Тобто особа, яка здає майно в оренду і зареєструвалася як підприємець, здійснює підприємницьку діяльність (систематична, на власний ризик господарська діяльність). Відповідно до податкового законодавства така діяльність підлягає оподаткуванню єдиним податком (за умови реєстрації підприємцем) або на загальних підставах (без реєстрації, в інших випадках). Наприклад, не можуть бути платниками єдиного податку першої – третьої груп фізичні особи – підприємці, які надають в оренду земельні ділянки, загальна площа яких перевищує 0,2 гектара, житлові приміщення та/або їх частини, загальна площа яких перевищує 100 квадратних метрів, нежитлові приміщення (споруди, будівлі) та/або їх частини, загальна площа яких перевищує 300 квадратних метрів) (ст. 291.5.3. Податкового кодексу України). Зазначене свідчить про те, що якщо для суб'єкта підприємництва здача рухомого або нерухомого майна в оренду є видом його діяльності, з доходу від якої він сплачує єдиний податок, то для осіб, зазначених у пункті 1 частини першої статті 3 Закону України «Про запобігання корупції», це така сама оплачувана діяльність (лише без утворення суб'єкта підприємництва), дохід від якої підлягає загальному оподаткуванню. Отже, надання в оренду рухомого та нерухомого майна публічними службовцями є видом оплачуваної діяльності, що не може здійснюватися у якості підприємництва, а тільки на загальних підставах. Водночас така діяльність виходить за межі дозволених їм для здійснення Законом України «Про запобігання корупції» інших видів оплачуваної діяльності (викладацька, наукова і творча діяльності, медична практика, інструкторська та суддівська практика із спорту), а отже, є забороненою для провадження.

У деяких науково-публіцистичних та інших джерелах можна натрапити на позиції фахівців, які відносять дохід від надання в оренду рухомого та нерухомого майна до пасивного доходу, який не передбачає здійснення активної діяльності. На думку юристів, з цього приводу можна зазначити таке. У ст.ст. 14.1.268 та 292.1 Податкового кодексу України надається визначення пасивним доходам, називаються їх види у вигляді процентів, дивідендів, роялті, страхових виплат і відшкодування. Але дохід від надання в оренду майна до пасивних доходів законом не включається.

Аналіз судової практики останніх декількох років у справах про притягнення до адміністративної відповідальності публічних службовців за порушення, передбачені ст. 172-4 КУпАП, що стосуються надання в оренду нерухомого або рухомого майна, свідчить, що порушені спеціально уповноваженими суб'єктами відповідні провадження судами закриваються на підставі відсутності складу адміністративного правопорушення (ч. 1 та 2 ст. 247 КУпАП). Водночас у таких рішеннях суд чітко не обґрунтовує свою позицію, не визначає конкретного нормативно-правового акту, який би дозволяв здійснювати таку діяльність, не відносить дохід від цієї двяльності до пасивного доходу. В основу таких рішень покладаються положення ст. 41 Конституції України, відповідно до якої кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, ст.ст. 319, 321 Цивільного кодексу України проголошують, що власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд, держава не втручається у здійснення власником права власності, право власності є непорушним. Ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні. Також зазначається, що особи, які здають майно, не є фізичними особами – підприємцями. У справах про оренду земельних ділянок пригадуються норми земельного законодавства щодо мораторію на відчуження земель сільськогосподарського призначення, тому здача в оренду державним службовцем власного майна не є підприємницькою чи іншою оплачуваною діяльністю, а лише використанням своїх прав щодо власного нерухомого майна.

Водночас перейдемо до позаслужбової сфери цієї проблеми. Ті самі суди з розгляду справ про адміністративні правопорушення, розглядаючи матеріали справ за ч. 1 ст. 164 КУпАП «Провадження господарської діяльності без державної реєстрації як суб'єкта господарювання або без одержання ліцензії на провадження певного виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню відповідно до закону, чи здійснення таких видів господарської діяльності з порушенням умов ліцензування, а так само без одержання дозволу, іншого документа дозвільного характеру, якщо його одержання передбачене законом (крім випадків застосування принципу мовчазної згоди)», приймають протилежні рішення. Так, 11 вересня 2017 року суддя Приморського районного суду м. Одеси, розглянувши матеріали про адміністративне правопорушення у відношенні ОСОБА_1, встановив, що ОСОБА_1 здавала в оренду квартиру на необмежений період, де за один місяць отримувала 3 600 гривень, чим порушила правила підприємницької діяльності, скоїла правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 164 КУпАП. З урахуванням характеру скоєного правопорушення, особи правопорушника, його провини суд застосував до правопорушника міру адміністративного стягнення у вигляді штрафу в розмірі 17 000 гривень. 14.08.2017 року суддя Білоцерківського міськрайонного суду Київської області, розглянувши адміністратив-

ні матеріали, встановив, що 10.06.2017 року, близько 22.12 год, ОСОБА_1 отримала кошти в сумі 900 гривень від ОСОБА_2 за оренду однієї кімнати у квартирі АДРЕСА_1, не маючи на це відповідних документів, чим порушила порядок провадження господарської діяльності. Її дії кваліфіковані за ч. 1 ст. 164 КУпАП. Суд визнав особу винною у скоєнні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 164 КУпАП, та піддав адміністративному стягненню у вигляді штрафу в дохід держави в розмірі 17 000 гривень без конфіскації. Такі рішення ухвалюються й щодо рухомого майна. Так, 15 червня 2017 року суддя Бердянського міськрайонного суду Запорізької області, розглянувши адміністративний матеріал відносно ОСОБА_1, встановив, що 05.05.2017 року, о 21 год 00 хв, особа, перебуваючи біля будинку, надавала послуги з оренди гіроскутера (за ціною 50 грн за 10 хв) без відповідних документів на такий вид діяльності та без державної реєстрації як суб'єкта підприємницької діяльності. Дослідивши матеріали справи, суд прийшов до висновку про наявність в матеріалах справи доказів, що підтверджують наявність в діях ОСОБА_1 складу вказаного правопорушення та, керуючись ст.ст. 164 ч. 1, 22 КУпАП, визнав її винною у вчиненні цього правопорушення та звільнив від адміністративної відповідальності у зв'язку з малозначністю правопорушення, оголосивши усне зауваження [6].

Аналіз зазначених справ свідчить про те, що надання в оренду рухомого або нерухомого майна громадянином судами визнається діяльністю, видами господарювання, які здійснюється з порушенням встановленої процедури. Однак питання несплати податків взагалі не ставиться. У таких справах судді не згадують Конституцію України, цивільне законодавство, не вказують, що це не вид підприємницької оплачуваної діяльності, а лише використання прав щодо власного нерухомого майна. В ідентичних випадках оренди з боку державного службовця порушення законодавства судами не вбачаються, надання в оренду майна як оплачувана діяльність ними не визнається. Такі приклади свідчать про неоднакове застосування закону, що дозволяє констатувати грубе порушення конституційного принципу рівності громадян перед законом за ознакою професійної належності осіб, які надають в оренду майно. Нагадаю, що відповідно до Конституції України не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Автор статті не намагається довести необхідність введення заборони на надання в оренду рухомого або нерухомого майна. Метою статті, навпаки, є акцентування уваги на необхідності введення такого виду діяльності в правове поле дозволених видів оплачуваної діяльності, що можуть здійснювати особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, зазначені у пункті 1 частини першої статті 3 Закону України «Про запобігання корупції». Як свідчить аналіз чинного законодавства про публічну службу, право надавати майно в оренду передбачене лише для деяких категорій службовців. Відповідно до частин 6 та 7 статті 6 Закону України «Вищу раду правосуддя» член Вищої ради правосуддя не має права виконувати будь-яку іншу оплачувану роботу (за винятком здійснення викладацької, наукової чи творчої діяльності та отримання винагороди за неї), а також входити до складу керівного органу чи наглядової ради юридичної особи, що має на меті одержання прибутку. Водночас він може отримувати відсотки, дивіденди та інші пасивні доходи від майна, власником якого він є. Ідентичні норми щодо права на доходи від майна закріплені для суддів, членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів (ст. 54 та 94 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»), суддів Конституційного Суду (ст. 11 Закону України «Про Конституційний Суд України»). Проте найчіткіша редакція розглядуваного права закріплена сьогодні у ст. 4 Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» стосовно аудиторів, що ними є фізичні особи – підприємці або особи, які провадять незалежну професійну діяльність. Так, аудиторам забороняється «безпосередньо займатися іншими, не сумісними з аудиторською діяльністю, видами підприємницької діяльності, що не виключає їхнього права отримувати дивіденди, доходи від інших корпоративних прав, доходи від оренди та відчуження рухомого та нерухомого майна, пасивні доходи» [7]. Основними акцентами цієї норми права є такі:

1. особі дозволяється отримувати доходи від оренди рухомого та нерухомого майна;
2. цей вид доходів відокремлено від видів пасивного доходу.

Тому було б доцільним види обмежень, що стосуються за діяння в інших видах оплачуваної діяльності, викласти у редакції, яка застосовується у наведеному прикладі до суб'єктів недержавної діяльності.

Висновки. З метою недопущення порушення конституційних принципів, приведення практики діяльності судів та спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції до загальної позиції вважаю доцільним внести зміни до пункту 1 частини 1 статті 25 Закону України «Про запобігання корупції», доповнивши його правами службовця отримувати доходи від оренди рухомого та нерухомого майна, пасивні доходи.

Перспектива подальших досліджень полягає в удосконаленні позиції законодавця, а також Національного агентства з питань запобігання корупції в частині реалізації своїх повноважень щодо надання роз'яснень, методичної та консультаційної допомоги з питань застосування актів законодавства щодо фінансового контролю.

Література:

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 49. Ст. 2056.
2. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 7 квітня 2011 р. № 3206-VI / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 40. Ст. 404.
3. Роз'яснення щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно заходів фінансового контролю: рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 11 серпня 2016 року № 3 / Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: https://nazk.gov.ua/sites/default/files/rishennya_no3.pdf (дата звернення: 02.04.2018).
4. Єдиний державний реєстр судових рішень / Державна судова адміністрація. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/32540361, http://reyestr.court.gov.ua/Review/36689352 (дата звернення: 02.04.2018).
5. Класифікація видів економічної діяльності. ДК 009:2010; КВЕД-2010: Наказ Держспоживстандарту України від 11.10.2010 р. № 457. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10 (дата звернення: 02.04.2018).
6. Єдиний державний реєстр судових рішень / Державна судова адміністрація. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68865174, http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68295312 (дата звернення: 02.04.2018).
7. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21 грудня 2017 року № 2258-VIII / Верховна Рада України. Голос України від 07.02.2018. № 25.

Пастух И. Д. Соотношение предоставления в аренду имущества с другой оплачиваемой деятельностью публичного служащего

Аннотация. Статья посвящена анализу нормативно-правовых актов, регулирующих актуальные проблемы совмещения публичной службы с другими видами деятельности, в частности со сдачей в аренду движимого и недвижимого имущества.

Ключевые слова: совместительство, публичная служба, движимое имущество, недвижимое имущество, аренда, публичный служащий.

Pastukh I. Relation of the providing the rent of property with other payable activities of public service

Summary. The article is devoted to the analysis of normative and legal acts regulating the actual problems of combining the public service with other activities, in particular, rent of movable and immovable property.

Key words: part-time, public service, movable property, real estate, providing the rent, public servant.

УДК [340.112:351.741](477)

Субота С. І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри економічних дисциплін факультету № 3
Національної академії Національної гвардії України

ДОВІРА НАСЕЛЕННЯ ЯК КРИТЕРІЙ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розкривається сутність феномену довіри населення до органів поліції, визначається місце довіри у системі оцінювання ефективності діяльності поліції, розроблені рекомендації для підвищення рівня довіри до органів Національної поліції України.

Ключові слова: довіра, органи поліції, Національна поліція України, партнерські відносини.

Постановка проблеми. Невід'ємною умовою успішності реформування Національної поліції України є запровадження партнерської моделі взаємовідносин із суспільством, що передбачає наявність у громадськості об'єктивної інформації про особливості діяльності поліцейських, продуктивність їх роботи, ефективність витрачання бюджетних коштів та інші важливі аспекти функціонування.

Відкритість та прозорість у діяльності Національної поліції України дозволяє створювати середовище відкритого діалогу з громадянами і у такий спосіб забезпечувати високий рівень довіри з боку суспільства, акцентуючи увагу на питаннях публічної безпеки, а також залучаючи громадян до спільного вирішення проблемних питань.

Водночас взаємовідносини між органами поліції і населенням, які склалися в Україні натепер, не можна вважати оптимальними. Як свідчать результати соціологічних опитувань громадян, у деяких місцевостях склався негативний імідж поліції, внаслідок цього значно знизилась довіра населення до неї як до правоохоронного органу. Не відповідає вимогам сьогодення і практична діяльність органів поліції щодо створення доброзичливих взаємовідносин із населенням. Отже, виникла необхідність у створенні виваженої системи заходів з метою привернення уваги населення до діяльності Національної поліції України та стимулювання зростання рівня довіри до неї з боку різних груп громадськості.

Упродовж останнього часу в науці сформувалася традиція дослідження соціально-правового феномену довіри населення до різних державних інститутів. Особливої уваги серед науковців і практичних працівників-правоохоронців привертають питання, що стосуються взаємовідносин населення з органами поліції, забезпечення високого рівня довіри до органів поліції з боку суспільства. Значний внесок у розробку цієї проблеми зробили такі науковці, як Г.В. Андрєєва, О.М. Бандурка, А.А. Бова, І.Д. Казанчук, Д.П. Калаянов, К.С. Колесник, А.М. Колодій, О.В. Климовська, О.С. Проневич та інші. Однак цілісної та комплексної концепції щодо підвищення рівня довіри населення до органів поліції нині бракує. Отже, наше наукове дослідження феномену довіри населення як критерію оцінювання ефективної діяльності Національної поліції України набуває особливого змісту і актуальності.

Метою статті є визначення теоретико-методологічних засад формування партнерських відносин органів поліції з населенням і вироблення рекомендацій, спрямованих на підвищення рівня довіри населення до Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно зі ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію» рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції [1]. Довіра до органів поліції є важливою характеристикою суспільних відносин, ключовим соціокультурним явищем, яке визначає ефективність державної політики з формування громадянського суспільства, розвитку демократії та соціально-економічного розвитку країни загалом.

Сьогодні часто у науковій літературі та засобах масової інформації феномен довіри суспільства до правоохоронних органів зводиться до розуміння цієї категорії переважно з погляду формування іміджу працівників поліції. У юридичній діяльності відносини суб'єктів характеризуються особливими властивостями, оформленими правом, тому феномен довіри у правоохоронній діяльності може набувати самостійного значення, отримуючи визнання як цінність водночас із цінністю права, довіра у такому розумінні може не збігатися за своїм обсягом із довірою як суспільним явищем (як і ідея досконалої правової системи або правопорядку не може повністю збігатись із соціальним ідеалом). Очевидно, що для громадян довіра до органів поліції не може ґрунтуватися на абстрактній ідеї справедливості, не може обмежуватися тільки визнанням цінності їхньої діяльності, а супроводжується переживанням почуття подяки, симпатії і дружньої підтримки. У такий спосіб ірраціональна сутність довіри наповнюється сенсом, життєвим змістом, стає предметною лише в конкретних вчинках поліцейських. Ця обставина вказує на залежність феномену довіри від характеру системи громадських зв'язків та історичних умов розвитку країни.

У країнах Європи і США вже склались основні моделі правоохоронної діяльності, а отже, і моделі довіри суспільства до органів поліції. Так, європейська модель довіри функціонує в умовах соціальної терпимості, американська – звернена до принципів і цінностей соціальної ідентичності особистості. Існує і східна модель довіри до органів поліції, у якій простежується система релігійних обмежень і табу. В Україні сьогодні відбувається процес реформування правоохоронної системи. Ще не склалась остаточно модель відносин поліції та громадянського суспільства, не існує єдиної моделі довіри. По суті, в умовах сьогодення у контексті посткласичної парадигми юридичної науки не сформований остаточно запит на інтегративну категорію «довіра» [2, с. 111].

В основі поняття «довіра» лежить слово «віра», яке у слов'янських мовах вживається на позначення правди, дійсності, істинності, справжності, із таким самим значенням уживалося воно в латинській, давньонімецькій мовах. Отже, це поняття уособлює моральні підвалини людських взаємин.

Довіра як категорія має подвійний характер: з одного боку, в її основі лежать моральні засади співробітництва, коли майбутня поведінка партнера авансовано отримує характеристики, які відповідають очікуванням, з іншого – її виникнення зумовлене знаннями про партнера, його репутацією. Такі характеристики не суперечать, а лише доповнюють одна одну, створюючи повну картину досліджуваного явища.

Довіра населення до Національної поліції України визначається як сприятлива (позитивна) оцінна реакція груп населення до органів поліції, яка виявляється в думках, почуттях та цілеспрямованій поведінці. Оцінка громадянами діяльності органів поліції (чи то позитивна, чи то негативна) не може виникнути з нічого, вона має певні підстави. Очевидно, що це зумовлено якістю контактів громадян з поліцією, що своїм наслідком має певний вплив на формування думки тих, кому довелося або не довелося безпосередньо контактувати з поліцейськими (соціологічні дослідження свідчать: що частіше респонденти у своїй повсякденній діяльності контактують із поліцейськими, то гірше вони оцінюють їхню роботу і більше серед них тих, хто не довіряє поліції).

Довіра населення до органів поліції є явищем, яке має групову характеристику, тобто містить оцінку групи людей. Зазначена оцінка формується під впливом низки факторів, серед яких найвагомішими, на нашу думку, є такі:

– особистий досвід спілкування громадянина з поліцейськими з питань, які доводилося вирішувати йому або членам його сім'ї (звернення, коли вони є потерпілими у правопорушеннях або злочинних зазіханнях, свідками або обвинуваченими, з приводу отримання довідок або документів тощо), коли поведінка конкретного поліцейського формує загальне враження громадянина про роботу та можливості всієї Національної поліції України;

– досвід спілкування з поліцейськими родичів, колег або знайомих, які своїми відгуками–враженнями про роботу поліції або підтверджують думку про роботу органів поліції, сформовану на підставі власного досвіду, або можуть вплинути на її зміну на краще або на гірше;

– інформація, отримувана із засобів масової комунікації (преса, телебачення, радіо, Інтернет), яка є різною за змістом. Особливістю сприйняття зазначеної інформації є так званий фактор несуперечливості, коли нова порція інформації, як правило, відкидається як неправдива, якщо вона суперечить уже наявному знанню людини, сформованому на власному досвіді. У цьому контексті слушно зауважити, що незначна кількість позитивної інформації, яка подається у засобах масової інформації про роботу поліцейських, не може суттєво вплинути на уже сформовану в суспільстві загальну недовіру до органів поліції, оскільки негативні оцінки значно переважають позитивні відгуки про роботу Національної поліції України [3, с. 69-70].

З часу створення Національної поліції України у 2015 році ставлення населення до поліції змінювалося від режиму великих очікувань до демонстрації певної недовіри. Проте громадяни довіряють сьогодні поліцейським набагато більше, ніж іншим державним інститутам, за винятком армії.

Однак виявити реальний рівень довіри населення до Національної поліції досить важко хоча б тому, що дані досліджень різних соціологічних центрів разюче відрізняються. Наприклад, відповідно до заяв голови МВС України Арсена Авакова дослідження соціологічної компанії Taylor Nelson Sofres (TNS), що було проведене на замовлення компанії IREX у 12 містах України у вересні 2016 року та січні – березні 2017 року, продемонструвало зростання довіри до патрульної поліції за півроку з 47,5% до 53%. Згідно з даними TNS за той же час довіра до Національної поліції збільшилася з 38,9% до 43,5%.

Водночас дослідження, що було проведене Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) приблизно у той же час (в грудні 2016 року) наводить дещо інші цифри. Так, за даними КМІС, патрульній поліції довіряють (повністю довіряють або скоріше довіряють) 25,7% громадян. Національній поліції – 22,9%. Баланс довіри та недовіри до цих структур залишався негативним, порівняно з 2015 роком у патрульної служби він дещо погіршився, а ось у Національній поліції – значно покращився.

Дивно, але в цілому все більше довіряючи поліції, громадяни водночас констатують погіршення ситуації зі злочинністю, вважаючи її однією з головних проблем. Так, спільне дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва та соціологічної служби Центру Разумкова, проведене у грудні 2016 року, продемонструвало, що понад 61,7% громадян фіксують погіршення ситуації зі злочинністю. Ця цифра навіть дещо вища, ніж показувало аналогічне дослідження у 2014 році. А в дослідженні КМІС, проведеному у травні 2017 року, злочинність увійшла до ТОП-5 проблем, які хвилюють українців [4].

Безумовно, очікування від реформування Національної поліції України були великими, а ось результати, які ми отримали натепер, дещо розчаровують населення. До плюсів можна віднести підвищення престижності професії поліцейського, певну довіру людей до патрульної поліції. Проте є питання щодо професіоналізму нових поліцейських. І це, напевно, головний мінус сьогодні.

Рівень довіри населення до правоохоронних органів можна розглядати як своєрідний барометр ефективності функціонування органів та інститутів держави. Низький рівень довіри до поліції негативно позначається на бажанні населення співпрацювати з нею, чим ускладнює охорону публічного порядку, запобігання та розкриття злочинів.

У низці досліджень відзначається вплив історичної спадщини, яка дісталася сучасній поліції, історичної пам'яті. У країнах, де правоохоронні органи були частиною репресивного апарату проти громадян, довіра до них сьогодні значно нижча, ніж у країнах зі значною демократичною історією.

Водночас основна причина недовіри до правоохоронних органів – це конкретна практика взаємодії. Байдужість до своїх обов'язків, некомпетентність, надмірне застосування сили, нерівне ставлення до різних громадян тощо є головними причинами недовіри з боку населення.

Якість державних інститутів (відкритість влади, її здатність підтримувати високоякісні суспільні блага, підзвітність населенню, верховенство закону, масштаб корупції тощо) прямо й опосередковано впливає на ставлення населення до поліції.

Важко уявити собі некорумповану й ефективну поліцію у корумпованій і неефективній державі. Всі хвороби держави – неефективність, корупція, можливість свавілля стосовно пересічних громадян – негайно приписуються і правоохоронним органам. Перетворення правоохоронних органів у слухняний інструмент вертикалі влади, непрозорість і відчуженість від місцевого населення будуть підривати довіру і стимулювати негативне ставлення [2, с. 112-113].

Поступове повернення довіри населення до правоохоронної системи – це факт очевидний, але недостатній для того,

щоб говорити про повноцінні успішні перетворення. З огляду на те, що керівництво МВС України зацікавлене в остаточному успіху реформи, йому необхідно ретельно проаналізувати прорахунки і оперативно почати певну корекцію, негайне виправлення допущених помилок. Якщо в наявну практику набору до Національної поліції України не внести необхідні зміни і доповнення, виникне серйозна загроза сфері безпеки дорожнього руху, системі охорони публічного порядку, загроза життю громадян тощо.

Для впровадження реальної реформи, що надалі може вплинути на зростання рівня довіри населення до Національної поліції України, необхідні певні кроки.

Крок перший. Формування професійного кадрового складу.

За декілька місяців можна підготувати презентацію ефектної патрульної служби на гарних і дорогих машинах. Але важко сформувати ефективний високопрофесійний підрозділ, здатний вирішувати правоохоронні функції, на порожньому місці, відкинувши інституційну пам'ять і професіоналізм старих кадрів, а також проігнорувавши можливість організувати взаємодію між новою поліцією та досвідченими співробітниками колишньої міліції, щоб не допустити провалу роботи правової системи.

Раніше система підготовки кадрів для роботи у цих службах полягала у піврічному навчанні в школах підготовки працівників міліції. Після закінчення таких шкіл проходило обов'язкове стажування під наставництвом досвідчених працівників упродовж декількох місяців. Тільки після цього молодий співробітник міг розпочати самостійне несення служби та представляти функції держави у системі правопорядку.

Перші місяці роботи нової поліції продемонстрували, що поліцейські, м'яко кажучи, не мають достатніх знань стосовно законів та нормативних документів, які регламентують їхню професійну діяльність. Помилки під час оформлення ДТП, складання протоколів, збирання доказової бази, дотримання заходів особистої безпеки, на жаль, мають масовий характер. Непоодинокі випадки перевищення працівниками поліції влади й посадових повноважень, безпідставного застосування спецзасобів, фізичного впливу й адміністративного затримання громадян. Це очевидна прогалина під час підготовки поліцейських.

Крок другий. Визначення реальних завдань патрульної поліції та механізмів контролю їх виконання.

Створену поліцію загнали в досить обмежені рамки завдань і функцій. До кінця нікому не зрозуміло, що було цьому причиною, – чи то побоювання, пов'язані з можливим непрофесіоналізмом нових працівників, чи то вузькість поглядів реформаторів. Нова структура не стала повноцінною заміною попередній (теж небезгрішній) системі забезпечення безпеки дорожнього руху та правопорядку на вулицях міста тощо [5].

Крок третій. Налагодження ефективного партнерства між поліцією та громадами.

Поліцейська діяльність орієнтована на громаду і включає стратегії стосовно зміни поглядів громадськості, яка часто мала всі підстави, щоб ставитися до поліції з підозрою та недовірою. Налагодження партнерства між поліцією та громадами є значним викликом для держави.

Філософія поліцейської діяльності, орієнтованої на громаду, потребує від поліції та громадськості більшої впевненості та відданості ідеям змін. Це комплексний процес, для успішності якого потрібно вживати взаємодоповнюючих заходів на багатьох рівнях. Отже, для практичної реалізації цієї філософії необхідно розробити детальний стратегічний план дій на рівні поліцейської служби та громадськості.

У діяльності Національної поліції України визначено різноманітні форми взаємодії з населенням. Така взаємодія можлива у разі досягнення певного рівня правосвідомості населення, коли громадяни будуть готові співпрацювати з органами поліції. Підвищення рівня довіри до поліції з боку населення можна досягнути зовсім простим шляхом, тобто за допомогою спрямування зусиль органів поліції на допомогу особі в певних життєвих ситуаціях, зосередження зусиль поліції саме на превентивному аспекті діяльності з метою попередження правопорушень тощо.

На нашу думку, для забезпечення відкритості правоохоронної системи необхідно вжити багато важливих заходів, але початковими з них можуть бути різні публічні лекції з метою закликати громадян до співпраці з органами поліції, роз'яснення людям переваг такої співпраці, адже лише завдяки налагодженню дієвого механізму співпраці громадськості з поліцією буде можливим підвищення ефективності діяльності Національної поліції України та захисту прав і основоположних свобод громадян.

Крок четвертий. Налагодження ефективної взаємодії із засобами масової комунікації.

Протягом реалізації реформи необхідно зміцнити внутрішні та зовнішні комунікації з громадськістю, адже це дозволить зробити поліцейську діяльність прозорішою та підзвітною. Ефективні зовнішні комунікації можуть сприяти підвищенню рівня довіри громадськості до Національної поліції України. Як правило, поліція рідко налаштована на співпрацю із засобами масової комунікації через побоювання, що вони звертатимуть увагу лише на недоліки в її роботі. Але для успішної реалізації реформи необхідно налагодити стратегічне партнерство із засобами масової інформації в рамках стратегії зовнішніх комунікацій поліції. Правоохоронці також мають пройти навчання з питань роботи із засобами масової комунікації, а журналісти – з питань поліцейської діяльності.

Висновки. Ураховуючи вищевикладене, зазначимо, що у процесах взаємодії органів поліції з населенням довіра, навіть незначна, є фундаментом, який сприятиме ефективнішому здійсненню взаємодії між ними. За умови досягнення поставленої мети взаємодія матиме два взаємозалежні результати: перший – очікуваний результат, другий – більший рівень довіри. Якщо кількість вдалих практик співпраці між поліцією та населенням буде зростати, то зростатиме і рівень довіри до неї. Саме коли рівень довіри між громадянами та поліцією буде належним, це сприятиме переходу від співробітництва між поліцією та громадянами до формування між ними партнерських відносин.

Довіру населення до Національної поліції України слід розглядати як складову частину налагодження стосунків між державною владою та громадськістю. Таке партнерство слід вважати необхідною складовою частиною функціонування всієї національної правоохоронної структури.

Література:

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (дата звернення: 15.02.2018).
2. Кубаєнко А. Формування суспільної довіри та підтримки громадян в умовах становлення Національної поліції України. Visegrad Journal on Human Rights. 2017. № 2/2. С. 110-114.

3. Гаврилюк Т. Довіра до міліції як передумова та результат її ефективної діяльності. Вісник Академії управління МВС. 2010. № 2 (14). С. 66-73.
4. Рябошапко В. Примус до реформи: чого домоглася поліція України за два роки. URL: http://narodna-pravda.ua/2017/08/04/prymus-do-reformy-chogo-domoglasya-politsiya-ukrayiny-za-dva-roky-roboty/ (дата звернення: 15.02.2018).
5. Коваль П. Як зберегти довіру до нової поліції. URL: https://dt.ua/internal/yak-zberegti-doviru-do-novoyi-policiyi-_.html (дата звернення: 15.02.2018).

Субота С. И. Доверие населения как критерий оценки эффективной деятельности Национальной полиции Украины

Аннотация. В статье раскрывается сущность феномена доверия населения к органам полиции, определяется место доверия в системе оценки эффективности деятельности полиции, разработаны рекомендации для повышения уровня доверия к органам Национальной полиции Украины.

Ключевые слова: доверие, органы полиции, Национальная полиция Украины, партнерские отношения.

Subota S. Public confidence as a criterion for evaluating effective activity National Police of Ukraine

Summary. In the article the essence of the phenomenon of public confidence in the police organs is revealed, its place in the system of evaluation of the effectiveness of the police activity is determined, recommendations for raising the level of trust to the bodies of the National Police of Ukraine are developed.

Key words: trust, police, National Police of Ukraine, partnership relations.

УДК 342.95 (477)

Комісаров С. А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правознавства
Сєвєродонецького інституту
Міжрегіональної Академії управління персоналом

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД З ОХОРОНИ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ

Анотація. У статті проаналізовані організаційно-правові засади функціонування поліцейських підрозділів провідних країн Європи, проаналізовані наукові розвідки у досліджуваній сфері, сучасні концептуальні підходи та особливості застосування в чинному законодавстві, розкрита специфіка їх діяльності.

Ключові слова: зарубіжний досвід, робота поліції, провідні країни Європи, організаційно-правові засади, публічний порядок.

Постановка проблеми. Сьогодні у світі існує безліч негативних факторів – це і глобальна фінансова криза, і політична нестабільність деяких країн тощо. Усе це потребує застосування новітніх підходів та концепцій щодо вирішення таких проблем, однією з яких є стан публічного порядку. Кожна держава має свої шляхи вирішення цієї проблеми, однак за наявності вироблених концепцій, що відповідають політичним та соціокультурним реаліям сучасності, точок перетину в цьому процесі багато.

Водночас побудова демократичного суспільства вимагає від громадянина виконання своїх обов'язків перед державою, а від держави – забезпечення законних прав та свобод особистості. Вирішення проблем забезпечення правопорядку в країні залежить від чіткої, злагодженої, прогресивно організованої роботи всіх державних та суспільних інституцій. Кожне суспільство створює органи охорони публічного порядку, що вимагає створення особливого апарату, який покликаний здійснювати охорону публічного порядку, захисту прав, свобод, законних інтересів громадян. Такі органи, які існували з часів античності, були прообразом поліції в сучасному розумінні [1, с. 158].

Зарубіжними країнами накопичено значний досвід щодо підготовки кадрів для правоохоронних підрозділів. Організація діяльності по забезпеченню правопорядку, публічного порядку та безпеки, а також боротьба із правопорушеннями у кожній країні має свої особливості. Водночас повноваження правоохоронних органів у зарубіжних країнах значно ширші, ніж в Україні. Проте і відсоток підтримки європейських правоохоронців з боку населення в рази перевищує довіру до українських поліцейських.

Питання функціонування правоохоронних органів у сфері забезпечення публічного порядку в зарубіжних країнах досліджені у працях вітчизняних і зарубіжних вчених та практиків, серед яких В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, О.М. Бандурка, К.С. Вельський, В.В. Галунько, А.В. Губанова, П.В. Діхтієвський, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, М.В. Лошицький, Н.Р. Нижник, В.І. Курило, В.П. Пєтков, С.В. Пєтков, Є.Ю. Соболь, Ю.С. Шемшученко та інші. Однак певні аспекти означеної проблематики залишаються не достатньо дослідженими.

Мета статті – з'ясування зарубіжного регулювання охорони публічного порядку та повноважень відповідних правоохоронних органів, а також визначення доречних наукових пропозицій для українських реалій в обраній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світова практика свідчить, що питання забезпечення належного публічного порядку розглядається з позиції ефективності діяльності різних поліцейських органів, специфічність правового статусу яких зумовлена видами політичного режиму. До факторів, що впливають на таку ефективність, належить ставлення громадян до правоохоронних органів, оскільки наявна довіра населення, налагоджене спілкування та співробітництво між поліцією та громадою є запорукою ефективної поліцейської діяльності у кожній окремо визначеній сфері життя суспільства.

Для підтвердження цієї думки наведемо конкретні статистичні дані. Проведене соціальне опитування у 34 європейських країнах щодо образу поліції в очах громадян виявило такі результати. Близько 85–90% респондентів у Фінляндії, Швеції, Данії, Норвегії вважають, що поліція у спілкуванні виявляє повагу до громадян та діє справедливо; 70–80% опитаних зазначають, що мають з поліцією спільні цінності та однакові уявлення про добро та зло; 70–80% респондентів вважають, що поліція у цих країнах завжди пояснює свої дії, стільки ж людей задоволені спілкуванням з поліцією. Високі відповідні показники мають Великобританія, Німеччина, Нідерланди та Польща. Громадяни цих країн виявляють високий рівень підтримки дій своєї національної поліції. Що стосується України, то лише кожен п'ятий громадянин України вважає, що поліція виявляє повагу та діє справедливо. Внаслідок цього 80% опитаних українців не підтримують поліцію [2, с. 12]. Виникає цілком логічне питання: «Чи можуть правоохоронні органи забезпечити публічний порядок самостійно, без підтримки населення?». Негативна відповідь, на нашу думку, є очевидною.

Вищенаведені показники ще раз доводять, що сьогодні постає нагальна потреба в реформуванні органів внутрішніх справ України, метою якого має бути повернення довіри з боку суспільства, що, на жаль, майже втрачена, пошук та впровадження нових підходів, форм та методів діяльності органів внутрішніх справ у сфері забезпечення публічного порядку на базі налагодження якісно нової ефективної взаємодії з населенням. Таке реформування доцільно проводити, враховуючи зарубіжний досвід, що, однак, не означає доцільність повного його інтегрування в національну систему.

Закон України «Про Національну поліцію» визначає засади міжнародного співробітництва українських правоохоронців. До них належать такі: взаємодія з поліцейськими організаціями у сферах діяльності поліції; направлення до міжнародних організацій, іноземних держав представників поліції з метою забезпечення координації співробітництва з питань, що належать до повноважень поліції; поліцейські можуть залучатися до участі в міжнародних операціях з підтримання миру і

безпеки (ст. 4). Для здійснення зазначених завдань Національною поліцією, безперечно, є корисним дослідження та впровадження позитивного міжнародного правоохоронного досвіду.

За останні двадцять років у західних країнах спостерігається тенденція до зміни ролі поліції в житті суспільства – від карального органу до органу, який надає різні соціальні послуги населенню, що підвищило рівень довіри громади до поліції. Одним із найвідоміших підходів до такої зміни є впровадження стратегії «community policing». Слід зазначити, що сутність категорії «community policing» досить складно виокремити.

Водночас поняття «community policing» розуміють як стиль роботи поліції, який передбачає, що в обов'язки патруля, крім підтримання публічного порядку, входить надання допомоги жителям району у вирішенні їх проблем [3]; як стиль охорони публічного порядку, який заснований на знанні та вирішенні проблем конкретної громади [4]; як сучасну поліцейську систему цінностей, яка має на меті співпрацю з окремими громадянами, групами громадян, публічними і приватними організаціями для виявлення і вирішення проблем, що потенційно впливають на життєдіяльність конкретних районів, області чи міста в цілому[5]; як філософію, стратегію і тактику охорони публічного порядку [6].

Ми будемо керуватися тим, що в рамках парадигми «community policing» громадяни розглядаються як співучасники процесу підтримання правопорядку [7]. Звідси випливає, що реалізація нової парадигми забезпечення публічного порядку призводить до наповнення новим змістом ключових завдань цього органу влади. Новий спосіб підтримання правопорядку визначає мету та завдання роботи поліції, зокрема замість завдання зі зниження рівня злочинності поліція спрямовується на вирішення проблем забезпечення публічного порядку суспільства [8, с. 38]. Отже, працівники поліції як представники публічної влади повинні мати високий рівень культури, моральності, професіоналізму, поваги та довіри населення.

Адаптація цієї стратегії пройшла в багатьох європейських країнах. А отже, доцільним є наведення прикладів поліцейської діяльності щодо забезпечення публічного порядку в таких країнах, як Німеччина, Фінляндія, Голландія та Польща, де поліцейська діяльність реалізується у зв'язку із вищезазначеною концепцією.

Слід наголосити, що в Європейському кодексі поліцейської етики, затвердженому рекомендаціями Ради Європи від 19.09.2001 р. № REC.(2001)10, встановлено, що основними завданнями поліції в демократичному суспільстві, підпорядкованому принципу верховенства права, є такі: забезпечення публічного спокою, дотримання закону та порядку в суспільстві; захист і дотримання основних прав і свобод людини в тому вигляді, в якому вони закріплені в Європейській конвенції про права людини; попередження злочинності та боротьба з нею; виявлення злочинності; надання допомоги та послуг населенню [9].

У Федеративній Республіці Німеччина структурна організація поліції (в усіх федеральних землях) включає поліцію охорони публічного порядку (патрульну службу), кримінальну поліцію землі, воднотранспортну поліцію, поліцію готовності, поліцейську школу та поліцейський коледж з підготовки управлінських кадрів. За обсягом виконуваних повноважень поліція поділяється на федеральну, земельну та муніципальну (комунальну) поліції.

Поліція земель складається з поліції охорони правопорядку (охоронна поліція), кримінальної поліції, поліції охорони порядку на воді, поліції готовності, земельних відомств з охорони Конституції, органів поліцейського управління (адміністрація). На місцевому рівні з позиції забезпечення публічного порядку основну роль відіграє поліція охорони правопорядку (охоронна поліція) – *блок поліції у формі* (uniformed police), у складі якого утворюються підрозділи поліції загальної юрисдикції (здійснюють попередження злочинності та протидію дрібним правопорушенням) та дорожньої поліції.

Поліція охорони правопорядку здійснює загальну охорону публічної безпеки та порядку. До повноважень цього правоохоронного органу належать такі: запобігання правопорушенням та проведення невідкладних оперативно-розшукових заходів до прибуття співробітників кримінальної поліції; підтримання публічної безпеки та порядку під час демонстрацій, зборів та іншого скупчення великої кількості людей; регулювання вуличного руху та контроль за дотриманням правил безпеки руху; паспортний контроль; місцева цивільна оборона тощо [10, с. 322].

Водночас посилення охорони публічного порядку здійснюється шляхом створення в землях *поліції готовності* відповідно до ст. 9 Конституції ФРН, яка передбачає, що у разі небезпеки, загрози існуванню або вільному демократичному устрою союзу чи окремої землі Федеральний Уряд може підпорядковувати своїм безпосереднім вказівкам поліцейські сили однієї чи кількох земель [11, с. 76]. Поліція готовності є спеціалізованим підрозділом, який залучається переважно з метою забезпечення публічного порядку в надзвичайних ситуаціях, а також під час масових заходів.

Доцільно також звернути увагу на діяльність допоміжних підрозділів поліції на рівні земель та муніципалітетів, обов'язок формування яких покладено на начальників поліції міст та округів. Допоміжними підрозділами поліції є добровільні служби поліції, добровільні підрозділи внутрішньої та патрульної служби поліції, поліцейські резерви федеральних органів (наприклад, федеральної поліції) та муніципальної (комунальної) поліції.

Слід зазначити, що в основу організації поліцейської діяльності у Федеративній республіці Німеччина, що базується на адаптованій моделі «community policing», покладені такі положення: профілактика злочинності є загальним завданням держави та суспільства; нові стратегії безпеки, які спрямовані на орієнтовану на громадян роботу; громадяни залучаються як партнери поліції; профілактика злочинності повинна стати основним предметом кримінальної політики. Керівництво органів німецької поліції різного рівня вживає низку заходів з метою налагодження співпраці з населенням і забезпечення на локальному рівні публічної безпеки та порядку. Саме у територіальних підрозділах поліції запроваджено посади відповідальних за співпрацю з публічністю і засобами масової інформації, проводяться наради за участю керівництва поліції і муніципальних органів з обговорення питань публічної безпеки і порядку, а також регулярні зустрічі з населенням, забезпечено моніторинг публічної думки щодо ефективності діяльності поліції, здійснюється перманентний аналіз криміногенної ситуації на локальному рівні і підготовка регіональних превентивних програм, зміцнюються патрульні служби шляхом використання піших (велосипедних) патрулів, збільшується присутність поліції на вулицях [12, с. 96]. З огляду на це неможливо залишити поза увагою впроваджену загальнонаціональну програму профілактики злочинності, метою якої є інформування суспільства, з'ясування публічної думки, позиції

засобів масової інформації та інших щодо профілактики злочинності та способів її запобігання [13].

Під час аналізу налагодження конструктивного діалогу поліції із населенням та публічністю в зарубіжних країнах з метою забезпечення публічного порядку необхідно звернути увагу на діяльність поліції у Великобританії. Слід зауважити, що у цій державі склались особлива, відмінна від інших країн Європи, система права й особливий шлях побудови органів, а також діяльність осіб, які здійснюють охорону публічного порядку: по-перше, територіальні поліцейські органи, діяльність, яких у сфері охорони публічного порядку зумовлена відсутністю єдиної системи поліцейських органів, є організованими за територіальним принципом; по-друге, спеціальні поліцейські органи мають спеціальну юрисдикцію, не обмежену певним регіоном (Британська транспортна поліція) [14]; по-третє, органи, для яких функція охорони публічного порядку є другорядною (такі органи не є поліцейськими у власному значенні цього слова та складаються із цивільних службовців (наприклад, агентство з охорони навколишнього середовища)); по-четверте, громадяни, що мають законодавчо встановлені повноваження у сфері охорони публічного порядку, яким надано право припиняти злочини, а також доставляти правопорушників в органи поліції чи суду [15].

Сьогодні у Великобританії в результаті активного співробітництва поліції та населення з питань забезпечення належного правопорядку розроблено та впроваджено багато специфічних операційних стратегій (консультативні групи, піше патрулювання, контактне патрулювання, публічні констеблі, поліцейські крамниці, поліцейські приймальні, сусідське спостереження, маркування власності, цільове патрулювання тощо) [16].

Вважаємо за необхідне звернути особливу увагу на такий приклад взаємодії поліції та населення Великобританії щодо забезпечення публічного порядку та підвищення рівня безпеки громадян у районах їх проживання, як програма сусідського спостереження (neighbourhood watch), основним призначенням якої є спостереження за підозрілими людьми або потенційно небезпечними подіями, що відбуваються в районі проживання. Ця програма, фінансування якої здійснюється коштом місцевих органів влади, у Великобританії має такі елементи: рекомендації поліції громадянам щодо забезпечення власної безпеки, безпеки сусідів, підвищення безпеки житла, щодо використання замків та інших технічних засобів, маркування майна, захисту від пожежі; підготовка анкет та проведення опитування мешканців щодо виявлення слабких ланок у системі заходів майнової безпеки (листи опитування містять пункти про правила поведінки та дотримання безпеки житла); участь публічності в роботі комісій щодо попередження злочинності; пропаганда заходів програми.

Висновки. За сучасних умов дослідження міжнародних стандартів у сфері забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи є запорукою забезпечення належного стану публічного порядку в Україні, розуміння сутності діяльності Національної поліції України як правоохоронного, професійно-спеціалізованого, суспільно-орієнтованого державного органу, що надає допомогу та послуги громадянам у сфері забезпечення публічного порядку.

Забезпечення публічного порядку визнається пріоритетним, комплексним за характером напрямом роботи поліції в Європейських державах. Українському суспільству порівняно складно адаптувати до власних потреб міжнародний досвід з охорони публічного порядку. Цьому слугує різний історичний, соціальний, політичний, економічний розвиток українського суспільства та Європейських держав. Перед здійсненням реформ у правоохоронній сфері слід застосувати відому народну мудрість: «Сім разів відміряй, а один раз відріж».

Література:

1. Негодченко О.В. Організаційно-правові засади органів внутрішніх справ щодо забезпечення прав і свобод людини: монографія. Д: Вид-во Дніпропетр. ун-т, 2003. 448 с.
2. Гимпельсон В.Е., Монусова Г.А. Доверие полиции: межстрановой анализ: препринт WP3/2012/05. Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». М., 2012. 32 с.
3. Кравченко С. Англо-русский социологический словарь. URL: http://mirslovarei.com/content_socenk/community-policing-55561.html (дата звернення: 28.03.2018).
4. Community Policing: How we police in New Zealand. URL: http://www.police.govt.nz/service/community (дата звернення: 28.03.2018).
5. What is Community Policing? URL: http://lincoln.ne.gov/city/police/cbp.htm (дата звернення: 28.03.2018).
6. Patterson J. Community Policing: Learning The Lessons Of History. URL: http://www.lectlaw.com/files/cjs07.htm (дата звернення: 28.03.2018).
7. The standards for policing meeting community expectation A. C. P. O. strategic policy document. Printed by the Receiver for the Metropolitan Police District New Scotland Yard. London, 1990. P. 1.
8. Солодов И.А. Административно-правовой механизм противодействия групповым нарушениям общественного порядка при проведении публичных мероприятий. Административное и муниципальное право. 2010. № 5. С. 38–40.
9. Європейський кодекс поліцейської етики: Рекомендація Rec. (2001) 10. Прийнята Комітетом міністрів Ради Європи від 19 вересня 2001 р. URL: htpp//www.coe.int/ (дата звернення: 28.03.2018).
10. Якубов А.С., Асямов С.В., Таджиев А.А., Миразов Д.М. Полиция зарубежных стран: система организации и опыт профессиональной подготовки кадров: учеб. пособ. Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 2010. 452 с.
11. Конституції країн парламентської демократії / за ред. В.М. Кампо. Вип. 2. Ін-т держ. упр. та самоврядування при Каб. Міністрів України, Львів. держ. ун-т ім І. Франка. К.,1994. 93 с.
12. Babl S., Bässman J.Kriminalprävention in Deunchland und Europa. Akteure, Modelle und Prodjecte. Ausgewaghlte Dokumente aus dem Infopool Prävention 2. Aktualisierte und fortgeschriebene Ausgabe. Wiesbaden & Bundeskriminalamt, 1998. 96 s.
13. Die Gremienstruktur der Polizeilichen Kriminalprävention. URL: http://www.polizei-beratung.de/ueber-uns/gremienstruktur.html (дата звернення: 28.03.2018).
14. Policing Profiles of Participating and Partner States United Kingdom. General Information URL: http://polis.osce.org/countries/details?item_id=73 (дата звернення: 28.03.2018).
15. Police and Criminal Evidence Act 1984. URL: http://www.legislation.gov.uk/.../1984/60/contents (дата звернення: 28.03.2018).
16. Матюхіна О.П. Поліція Великобританії: сучасні тенденції розвитку та управління: монографія / за заг. ред. О.М. Бандурки. Х.: Консум, 2001. 130 с.; Neighbourhood watch. URL: http://www.ourwatch.org.uk (дата звернення: 28.03.2018).

Комиссаров С. А. Зарубежный опыт по охране общественного порядка

Аннотация. В статье проанализированы организационно-правовые основы функционирования полицейских подразделений ведущих стран Европы, проанализированы основные научные исследования в исследуемой сфере, современные концептуальные подходы и особенности применения в действующем законодательстве, раскрыта специфика их деятельности.

Ключевые слова: зарубежный опыт, работа полиции, ведущие страны Европы, организационно-правовые основы, публичный порядок.

Komissarov S. Foreign experience in the protection of public order

Summary. The article analyzes the organizational and legal basis of the functioning of the police units of the main European countries, analyzes the main scientific researches in the field of research, modern conceptual approaches and peculiarities of application in the current legislation, reveals the specifics of their activities.

Key words: foreign experience, police work, leading countries of Europe, organizational and legal bases, public order.

УДК 342.951:351

Дем'янчук Ю. В.,
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки
Університету державної фіскальної служби України
Бака О. І.,
старший викладач кафедри «Право»
Білоцерківського інституту економіки та управління
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

РОЗРОБКА ЗАСОБІВ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ НА ОСНОВІ ДОСВІДУ РОЗВИНУТИХ КРАЇН

Анотація. Статтю присвячено актуальній проблемі розробки та реалізації заходів запобігання та протидії корупції в Україні на основі досвіду розвинутих країн. На основі аналізу антикорупційної стратегії Польщі здійснено аналіз факторів, які впливають на успішну реалізацію запроваджених антикорупційних заходів та на удосконалення їх в умовах сучасної України. Зроблено висновок, що розробка та реалізація антикорупційних заходів з урахуванням досвіду розвинутих країн сприятиме зниженню корупційних проявів та не перешкоджатиме економічному та соціальному розвитку держави.

Ключові слова: антикорупційні заходи, корупція, протидія корупції, запобігання корупції, засоби подолання корупції.

Постановка проблеми. Корупція визнана однією із соціальних проблем, до вирішення яких необхідно підходити комплексно. Упродовж кількох десятків років концепція розвитку національної боротьби з корупцією розробляється й удосконалюється міжнародними організаціями.

Міжнародна компанія Transparency стверджує, що немає єдиної універсальної стратегії подолання корупції. Заходи запобігання та протидії корупції мають бути адаптовані до умов країни. Фахівці компанії зазначають, що стратегії можуть бути ex ante (профілактичні) та ex post (каральні). Під час розробки стратегічних заходів подолання корупції важливо враховувати баланс між цими двома видами заходів, недопустимо обмежуватися лише ex post [5; 6, с. 26].

Мета статті. Із метою розробки пропозицій і ефективних засобів запобігання та протидії корупції в Україні варто звернутись до аналізу досвіду польських колег.

Стратегічні засоби подолання корупції у Польщі ґрунтуються на тому, що боротьба з корупцією спрямована на подолання можливих проявів корупції. Вона має усувати причини виникнення корупції. Польська стратегія засобів подолання корупції підкреслює, що джерела корупції можуть бути не лише в державних органах і структурах. Важливим є те, що заходи подолання корупції мають стосуватися внутрішніх держаних систем і діяльності між державою та приватним сектором, а також між державою та громадянським суспільством.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 2002 році польськими колегами було розроблено стратегію подолання корупції, яка включала два етапи реалізації.

Що стосується реалізації першого етапу стратегії, то проблема полягала в тому, що запропоновані заходи були дещо поверховими, вони враховували, насамперед, задоволення вимог Європейського Союзу щодо вступу в ЄС. Що стосується другого етапу, то основною перешкодою для реалізації були зміни в уряді з метою перегляду ідей щодо форм подолання корупції. Наступною перешкодою стала відсутність механізмів оцінки осіб, які відповідали за реалізацію поставлених завдань. Отже, в обох випадках вирішальними факторами були відсутність належного політичного керівництва та низький рівень участі державних службовців у реалізації стратегії [6, с. 10].

Отже, аналіз зазначених факторів дозволяє розробити відповідні підходи до заходів запобігання та протидії корупції в Україні.

Як свідчить аналіз стратегічних заходів у Польщі, під час розробки стратегії важливо знаходити рішення, що найбільше задовольняють потреби та інтереси учасників процесу. Стратегія повинна дозволити створити репутацію відповідального і чесного діяча. Це має забезпечити створення умов для здійснення діяльності у такий спосіб, щоб поважати принципи чесної конкуренції. Державні службовці повинні відчувати себе захищеними від корупції, від будь-яких її проявів, а громадяни повинні отримати впевненість у тому, що мають рівний доступ до пільг та послуг, які фінансуються державою [6, с. 32].

Процесу розробки заходів запобігання та протидії корупції в Україні має передувати аналіз поточної ситуації. Необхідно визначити найважливіші проблеми і попередні спроби їх вирішення.

Розробка ефективних заходів потребує політичної волі з боку уряду, а також участі та підтримки неполітичних соціальних лідерів (експертів, представників бізнесу тощо).

Отже, стратегічні заходи подолання корупції будуть ефективними за умов якісного політичного керівництва. Це означає, що уряд має бути переконливим з погляду його участі у боротьбі з корупцією та забезпечувати реалізацію заходів на найвищих рівнях. Державні службовці та громадянське суспільство повинні бути переконані, що до проблем стримування корупції в уряді ставляться серйозно, а не формально. Ставлення прем'єр-міністра та його міністрів не повинні залишати жодних сумнівів щодо їх ставлення до корупції, кумівства або конфліктів інтересів в установах, які вони контролюють.

Для успішної реалізації стратегічних заходів запобігання та протидії корупції важливим є фактор часу. Його межі по-

винні бути чітко окреслені від початку. На рівні держави та уряду має бути чітке усвідомлення того, що це не план дій подолання корупції, а систематична діяльність, направлена на усунення умов виникнення корупції. Звісно, поставлена мета – зниження рівня корупції – не може бути реалізована впродовж одного терміну повноважень уряду. Як свідчить досвід розвинених країн, подолання корупції охоплює період понад 20 років послідовних дій [2]. Тому важливо правильно віднайти початкову точку для боротьби з корупцією, де найлегше сформулювати цілі реалізації антикорупційних заходів.

Отже, на основі аналізу зазначених факторів можемо визначити основні етапи розробки стратегічних антикорупційних заходів:

– сформулювати мету та визначити стратегічні цілі;

– визначити завдання, встановити терміни, призначати відповідальних осіб та установи для реалізації відповідних заходів;

– визначити критерії ефективності досягнення мети;

– визначити джерела фінансування заходів;

– визначити відповідальний орган, наділити його повноваженнями щодо реалізації антикорупційних заходів, а також визначити форму та терміни звітності щодо процесу впровадження антикорупційних заходів;

– створити незалежний орган для контролю та оцінки всього процесу запровадження антикорупційних заходів [1, с. 78; 4, с. 59; 6, с. 25].

Безумовним є те, що довгострокові системні антикорупційні заходи мають бути підкріплені належною законодавчою базою.

Під час розробки стратегічних антикорупційних заходів варто звернути увагу і на засоби боротьби з корупцією. Як було зазначено вище, існують попереджувальні та каральні засоби подолання корупції, вони мають бути збалансовані.

Серед правоохоронних заходів існує безліч інструментів для розкриття та покарання корупціонерів. За останні роки Кримінальний кодекс поповнився новими визначеннями, пов'язаними з корупцією: корупція у виборчому процесі, спорті, бізнесі. Тому мають бути розроблені й заходи щодо відповідальності у зазначених правопорушеннях.

Що стосується попереджувальних засобів, то досвід Польщі свідчить, що природа корупції змінюється залежно від застосованих заходів. Тому нові стратегічні методи та засоби подолання корупції мають відповідати умовам реалізації.

В умовах сучасної України варто звернути увагу на профілактичні (ex ante) заходи. Новостворені органи, які сприяють і здійснюють заходи по запобіганню корупції, мають бути незалежними та мати необмежені повноваження щодо реалізації антикорупційних заходів. Украй важливо, щоб орган був незалежним. Також важливо, щоб уряд забезпечив адекватне фінансування та фаховий персонал для ефективної роботи. Ми вважаємо, що такий орган має нести відповідальність за реалізацію стратегічних заходів боротьби з корупцією.

Профілактичні засоби означають не лише кодекс етики, але і створення механізмів, які захищають від корупції, та створення безпечної системи для інформування про порушення в державних установах.

Висновки. Аналізуючи створення та впровадження антикорупційних заходів Польщі, потрібно враховувати й деякі негативні тенденції, які можуть перешкоджати створенню та реалізації антикорупційної політики в Україні. Як свідчить польський досвід, тема корупції та використання спірних методів боротьби з нею для більшості урядів не є пріоритетним завданням, оскільки після закінчення другого етапу реалізації антикорупційних заходів (2009 рік) наступний етап лише побіжно задекларований. Проблема прозорості державних структур згадується і в контексті необхідності прозорої інтерпретації та прозорої розробки правових норм. Польська громадськість засвідчує низьку оцінку участі державних структур у боротьбі з соціальними проблемами корупції.

Отже, під час розробки стратегічних антикорупційних заходів для України слід починати з формулювання ситуації, якої ми хотіли б досягти завдяки їх реалізації. Із метою запобігання та протидії корупції в Україні має бути передбачена система короткострокових і довгострокових заходів. Однак досвід країн, які намагаються подолати проблему корупції, показує, що важливо розробляти довгострокові заходи.

Так, розробка та реалізація антикорупційних заходів з урахуванням досвіду розвинутих країн сприятиме зниженню корупційних проявів і не перешкоджатиме економічному та соціальному розвитку держави, де корупція стане винятком, а не правилом.

Література:

1. Рябошапка Р.Г., Хмара О.С., Кухарук А.В. Альтернативний звіт з оцінки ефективності державної антикорупційної політики. Київ, 2015. 268 с.
2. Жданов І. Корупція в Україні: спроба аналізу. URL: http://www.ji-magazine.lviv.ua/ji-junior/N32-1/zhdanov.htm (дата звернення: 12.04.2018).
3. Корнякова Т.В., Соколенко О.Л., Алексеєнко І.Г. Корупційна злочинність: витоки, сучасний стан, стратегія протидії: монографія. Дніпро: ЛІРА, 2017. 276 с.
4. Світ без корупції: міф чи реальність? Право та проблеми сталого розвитку в глобалізованому світі: матеріали дискусійної панелі Першого Харк. міжнар. юрид. форуму (Харків, 3-6 жовтня 2017 р.). Харків: Право, 2017. 142 с.
5. Corruption perceptions index 2017. URL: https://www.transparency.org/ news/feature/corruption_perceptions_index_2017 (дата звернення: 12.04.2018).
6. Grażyna Czubek, Grażyna Kopińska, Adam Sawicki, Anna Wojciechowska-Nowak. Jacek Wojciechowicz. How to fight corruption? Warsaw, 2010. 77 p.

Демьянчук Ю. В., Бака А. И. Разработка средств предотвращения и противодействия коррупции в Украине на основе опыта развитых стран

Аннотация. Статья посвящена актуальной проблеме разработки и реализации мер предотвращения и противодействия коррупции в Украине на основе опыта развитых стран. На основе анализа антикоррупционной стратегии Польши осуществлен анализ факторов, влияющих на успех реализации введенных антикоррупционных мероприятий и на совершенствование их в условиях современной Украины. Сделан вывод о том, что разработка и реализация антикоррупционных мероприятий с учетом опыта развитых стран будет способствовать снижению коррупционных правонарушений не будет препятствовать экономическому и социальному развитию страны.

Ключевые слова: антикоррупционные меры, коррупция, противодействие коррупции, предотвращения коррупции, средства преодоления коррупции.

Demianchuk Y., Baka O. Development of tools for prevention and counteraction of corruption in Ukraine based on the experience of developed countries

Summary. The article is devoted to the urgent problem of developing and implementing measures to prevent and counteract corruption in Ukraine on the basis of the experience of developed countries. In particular, on the basis of an analysis of Poland's anticorruption strategy, an analysis has been made of the factors that influence the success of the implemented anti-corruption measures and their improvement in the conditions of modern Ukraine. It is concluded that the development and implementation of anti-corruption measures, taking into account the experience of developed countries, will help reduce corruption offenses, and will not hinder the economic and social development of the country.

Key words: anticorruption measures, corruption, counteraction to corruption, prevention of corruption, means of overcoming corruption.

УДК 342.95

Карпунцов В. В.,
кандидат юридичних наук,
народний депутат України

НОВЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ ПРОКУРОРА В ПОРІВНЯЛЬНОМУ ВИМІРІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОДЕЛІ НІМЕЧЧИНИ

Анотація. У статті на підставі порівняльно-правового аналізу процесуального становища прокурора в Україні та Німеччині окреслено шляхи впровадження досвіду Німеччини у законодавство України з метою вдосконалення процесуальної компетенції прокурора та спроможності ефективно виконувати прокурором функції, закріплені у чинному законодавстві. Зазначено, що порівняно із законодавством України процесуальна компетенція прокурорів у Німеччині вужча і стосується переважно сфери кримінального переслідування. Досвід Німеччини може бути врахований в аспекті вдосконалення професійної підготовки прокурорів та формування законодавчих гарантій належного виконання прокурорами повноважень, реалізації конституційно закріплених функцій.

Ключові слова: прокурор, процесуальна компетенція, Німеччина, професійна підготовка.

Постановка проблеми. Ґенеза правового статусу прокуратури в історичному вимірі доводить важливість функціонування цієї державної інституції як гаранта законності і правопорядку, здійснення ефективного правового захисту і охорони, а її еволюція в різних державах була зумовлена змінами у державотворенні, що і визначило особливості статусу прокуратури у різних країнах.

Конституційна модернізація судової системи та запровадження новітніх форм і стандартів захисту прав і свобод громадян, прав та законних інтересів юридичних осіб визначають нагальну потребу системного аналізу процесуального статусу органів прокуратури, що є підґрунтям правової процесуальної компетенції прокуратури як органу держави. У такому напрямку аналітичної розвідки актуалізується проблема уніфікації процесуального статусу прокурора із врахуванням європейських норм і стандартів. Це передбачає вирішення низки проблем, зокрема і теоретичного характеру.

Динаміка процесуальної компетенції прокуратури має відповідати ролі цієї інституції у механізмі держави, історично сформованому її призначенню та сутності діяльності, спрямованої на захист прав людини та інтересів держави. У такому контексті звернення до моделі прокуратури в Німеччині доцільне для формування пропозицій щодо впровадження у процесуальне законодавство України позитивних практик її функціонування.

Проблеми витоків створення прокуратури, її історія, сучасні проблеми функціонування та реорганізації були досліджені в роботах С.А. Альперта, О.В. Анпілогова, О.В. Баганця, Ю.М. Грошевого, Л.М.Давиденка, В.В. Долежана, В.С. Зеленецького, П.М. Каркача, М.В. Косюти, В.В. Кривобока, О.М.Литвака, І.Є. Марочкіна, Ю.Є. Полянського, М.О.Потебенька, М.В. Руденка, Г.П. Середи, В.В. Сухоноса, В.Я. Тація, О.Б. Червякової та інших. Наукові напрацювання вказаних та інших дослідників складають основу подальших наукових розвідок, враховуючи динаміку суспільно-політичних трансформацій та відповідні процеси, які відбуваються у системі правового захисту та правової охорони, ролі держави та її органів у них.

Мета статті – на підставі порівняльно-правового аналізу процесуального становища прокурора в Україні та Німеччині окреслити шляхи впровадження досвіду Німеччини у законодавство України з метою вдосконалення процесуальної компетенції прокурора та спроможності ефективно виконувати прокурором функції, закріплені у чинному законодавстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Статус прокуратури в Німеччині визначений Федеральним законом про судоустрій, Кримінально-процесуальним кодексом, Положенням про організаційну структуру прокуратури, Правилами внутрішнього розпорядку прокуратури [1, с. 633]. З огляду на наведені нормативно-правові акти можна сказати про те, що процесуальна компетенція прокурора в Німеччині стосується переважно його участі у кримінальному судочинстві. Стосовно конституційно-правового статусу слід вказати, що в Основному законі ФРН [2] не міститься окрема стаття чи окрема структурна складова частина, у якій вказано про прокуратуру. Проте організація діяльності прокуратури, її компетенція та процесуальні повноваження встановлені не лише вказаними вище нормативно-правовими актами, а й наказами міністра юстиції (наприклад, розпорядження про організацію і службову діяльність прокуратури, офіційне опублікування Міністерства юстиції від 1 жовтня 2002 р. (3262-IIIA.5) JMBI. NRW. S. 238).

Процесуальні повноваження прокурорів відповідно до законодавства Німеччини стосуються таких дій:

– внесення касаційних скарг на вирок суду;
– підтримання державного обвинувачення в судах;
– відкриття кримінальної справи;
– здійснення кримінального переслідування;
– досудове розслідування (зокрема, за допомогою поліції);
– процесуальне керівництво розслідуванням;
– нагляд за забезпеченням виконання вироку суду у кримінальних справах;
– здійснення переслідування тільки за категорією адміністративних справ, які стосуються порушення закону про надання позасудових правових послуг особами, які не мають права такі послуги надавати.

Позасудові правові послуги в Німеччині мають право надавати лише адвокати, працівники міністерства юстиції та інші категорії осіб, що визначені законом [2; 1].

Характеризуючи особливості компетенції прокурорів у системі органів прокуратури Німеччини, доцільно відзначити високий рівень їх незалежності та відповідальності, що гарантується відсутністю права давати вказівки федеральним генеральним прокурором генеральному прокурору землі та здійс-

ненням федеральним генеральним прокурором службового контролю за прокурорами земель, а також відсутністю обов'язкового узгодження процесуальних дій зі старшим прокурором іншими прокурорами, які діють від його імені. Що стосується внутрішнього контролю діяльності прокурорів у Німеччині, то у генеральних прокуратурах землі є структурний підрозділ, до компетенції якого належить перевірка виконання повноважень власне прокурорами за скаргами громадян чи посадових осіб. Також службовий контроль за прокурорами земель здійснюють міністри юстиції земель [3].

Отже, процесуальний статус прокурора в Німеччині випливає з тих функцій, які покладені на нього федеральним законодавством та законодавством земель. Така особливість правового регулювання процесуального статусу прокурора випливає з державного устрою Федеративної Республіки Німеччина. Слід підкреслити високий рівень відповідальності, самостійності і незалежності прокурорів у прийнятті рішень. Це може запроваджитися в Україні тільки за умов належних законодавчих гарантій та високого професійного рівня працівників прокуратури.

Зміни до Основного закону України у 2016 році щодо правосуддя (Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 р. № 1401-VIII [4]) передбачають розташування статті 131-1, якою визначено перелік функцій прокуратури, у Розділі VIII «Правосуддя». Функції прокуратури зазнали принципових змін, вони звужені до функцій підтримання публічного обвинувачення в суді (стосуються організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляду за таємними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку, а також стосуються представництва інтересів держави в суді у виняткових випадках і в порядку, що визначені законом).

Якщо проаналізувати конституційно закріплені функції прокуратури, то незмінними залишаються функції підтримання державного обвинувачення в суді, представництва інтересів держави в суді, нагляду за дотриманням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство. Щоправда, остання з перелічених функцій у статті 131-1 Конституції України викладена у такій редакції: «Нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку», що фактично передбачає необхідність оновлення Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135-XII [5], оскільки у чинному законодавстві застосовано термін «оперативно-розшукова», а не «розшукова» діяльність. Принциповими новелами конституційного закріплення функцій прокуратури є функція організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням, позбавлення прокуратури функції загального нагляду, а також встановлення бланкетної норми стосовно визначення у законі компетенції прокуратури щодо вирішення інших питань під час кримінального провадження.

Процесуальна компетенція прокурора в Україні характеризується її відповідністю конституційним функціям та встановленням у процесуальних кодексах. Водночас існують особливості правового регулювання процесуальної компетенції в окремих профільних законах. Відповідно до Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. № 1697-VII [6] визначено умови та межі процесуальної компетенції прокурора у разі підтримання державного обвинувачення в суді, представництва інтересів громадянина або держави (ст.ст. 22–24). Процесуальна форма реалізації функції нагляду за дотриманням прав і свобод людини і громадянина, дотриманням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами притаманна представництву інтересів громадянина або держави в суді відповідно до п. 1 Розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. № 1697-VII. Що стосується функцій нагляду за дотриманням законів органами, що проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, нагляд за дотриманням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян; функцій організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням (п.п. 3, 4 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. № 1697-VII), то процесуальна форма їх реалізації передбачена тільки у процесуальних кодексах – Кримінальному процесуальному кодексі України, Кримінально-виконавчому кодексі України, Кодексі України про адміністративні правопорушення. Згідно з п. 9 Розділу XV «Перехідні положення» Конституції України прокуратура продовжує виконувати відповідно до чинних законів функцію досудового розслідування до початку функціонування органів, яким законом будуть передані відповідні функції, а також функцію нагляду за дотриманням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах та під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, до набрання чинності законом про створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій.

Законодавець у Розділі XII «Прикінцеві положення» Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. № 1697-VII фактично розширює межі компетенції прокуратури, наділяючи її компетенцією щодо здійснення нагляду. Проте такий нагляд не має загального характеру, але здійснюється в окремих сферах, чітко визначених законодавством. Вказане свідчить про те, що остаточно позбавити прокуратуру функції нагляду на цьому етапі розвитку України недоцільно з огляду на те, що прокуратурою доведено дієвість її функціонування як гарантії законності і правопорядку.

Компетенція прокурора, передбачена чинним законодавством, зазнала змін не лише у частині, що стосується позбавлення функції загального нагляду, але під час реалізації функції судово-прокурорського представництва. Зазначена функція передбачена серед функцій прокуратури, а її ефективність під час здійснення прокурором правового захисту прав, свобод громадян, законних інтересів держави підтверджена історією становлення інституту прокуратури в Україні (з кінця XX ст). Саме тому слід сказати про трансформацію компетенції прокурора під час реалізації функції судово-прокурорського представництва, особливо у контексті Рекомендації Rec (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя, ухваленої Комітетом Міністрів Ради Європи на 724 засіданні заступників міністрів 6 жовтня 2000 року. Зазначена функція була збережена під час проведення конституційної модернізації правового статусу прокуратури, що полягає, зокрема, у включенні статті 131-1, якою закріплено конституційно-правовий статус прокуратури, до складу Розділу VIII «Правосуддя» Конституції України [7], що означає поступове входження прокуратури до судової влади.

Впровадження міжнародних стандартів прокурорської діяльності у чинне законодавство позначилось на модернізації змісту таких функцій прокуратури, як підтримання державного обвинувачення в суді, нагляд за дотриманням і застосуванням законів, наявність компетенції щодо організації досудового слідства. Серед цих функцій підтримання державного обвинувачення в суді характерне для функціонування інституту прокуратури у світі. Однак слід відзначити, що жодний міжнародно-правовий акт, який стосується стандартів правового захисту, а також ролі прокуратури у механізмі держави, не надає переліку функцій прокуратури, натомість встановлює загальні обов'язки прокурора як у межах кримінального провадження, так і поза його межами. Це обов'язок захисту прав людини, публічних інтересів, а також гарантування законності.

Принципові трансформації функцій та процесуальної компетенції прокуратури в Україні зумовлені необхідністю забезпечення відповідності європейським демократичним цінностям людиноцентристської ідеології функціонування державних органів. Однак адаптаційні перетворення ще далекі до завершення, надалі вони можуть бути впроваджені тільки у Конституції України, якою закріплено функції прокуратури на відміну від функцій органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, визначених у законах. Процес реформування прокуратури, її процесуальної компетенції на демократичних засадах, що означає зміну її статусу з карального та правозахисний та правоохоронний орган, складний і має системний характер. Вказане означає зв'язок організаційно-правових перетворень із політико-правовими процесами, що відбуваються не лише в Україні, а й у світі, з одного боку, а з іншого – безпосередній вплив трансформацій політичної системи в Україні, тенденцій державотворення на еволюцію статусу прокуратури.

Висновки. Порівняно із законодавством України процесуальна компетенція прокурорів у Німеччині вужча і стосується переважно сфери кримінального переслідування. Водночас у Німеччині протягом тривалого часу сформувалась система державних гарантій належного виконання прокурором повноважень. Враховуючи сучасні умови суспільних трансформацій та реформування судової системи в Україні, досвід Німеччини у прокурорській діяльності та у визначенні процесуального статусу прокурора може бути врахований в аспекті вдосконалення професійної підготовки прокурорів та формування законодавчих гарантій належного виконання прокурорами повноважень, а також в аспекті реалізації конституційно закріплених функцій.

Література:

1. Тюренкова К.А., Демидов А.С. Конституционно-правовой статус прокуратуры в зарубежных странах: сравнительно-правовой анализ. Молодой ученый. 2015. № 21. с. 633–636.
2. Основной закон Федеративной Республики Германии от 23 мая 1949 г. / Текст приводится по сборнику «Конституции зарубежных государств»: учебное пособие / сост. проф. В.В. Маклаков. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Волтерс Клувер, 2003. 593с.
3. Хавронюк М. Прокуратура по німецькі: закону немає, а орднунг є // Творимо закони разом! Аналіз законів та аналіз і розроблення законопроектів: офіційний сайт. URL: http://www.zakonoproekt.org.ua/prokuratura-po-nimetsjki-zakonu-nemaje-a-ordnungh-je_.aspx.
4. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII (станом на 05.03.2018 р.) / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2016, № 28 (08.07.2016). Ст. 532.
5. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII (станом на 05.03.2018 р.) / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України, 1992. № 22 (02.06.92). Ст. 303.
6. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII (станом на 05.03.2018 р.) / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 2–3 (16.01.2015). Ст. 12.
7. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (станом на 05.03.2018 р.) / Верховна Рада України. Офіційний вісник України. 2010. № 72/1 (01.10.2010). Ст. 2598.

Карпунцов В. В. Новое процессуальное положение прокурора в сравнительном измерении европейской модели Германии

Аннотация. В статье на основании сравнительно-правового анализа процессуального положения прокурора в Украине и Германии предложены пути внедрения опыта Германии в законодательство Украины с целью совершенствования процессуальной компетенции прокурора и способности эффективно выполнять функции, предусмотренные действующим законодательством. Указано, что в сравнении с законодательством Украины процессуальная компетенция прокуроров в Германии уже и ограничена преимущественно сферой уголовного преследования. Опыт Германии может быть учтен в аспекте совершенствования профессиональной подготовки прокуроров и формирования законодательных гарантий надлежащего выполнения прокурорами полномочий, реализации конституционно закрепленных функций.

Ключевые слова: прокурор, процессуальная компетенция, Германия, профессиональная подготовка.

Karpuntsov V. New procedural position of the prosecutor in the comparative measurement of the European model of Germany

Summary. In the article, based on a comparative legal analysis of the procedural position of the prosecutor in Ukraine and Germany, the ways of introducing Germany's experience into the legislation of Ukraine are proposed with the aim of improving the procedural competence of the prosecutor and the ability to effectively perform the functions provided for by the current legislation. It is indicated that in comparison with the legislation of Ukraine, the procedural competence of prosecutors in Germany is already limited primarily to the sphere of criminal prosecution. The experience of Germany can be taken into account in the direction of improving the professional training of prosecutors and the formation of legislative guarantees for the proper fulfillment by prosecutors of powers, the exercise of constitutionally assigned functions.

Key words: prosecutor, procedural competence, Germany, professional training.

УДК 342.95:347.77

Хрідочкін А. В.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри загально-правових дисциплін
Дніпровського гуманітарного університету

ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ СКЛАДУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Анотація. У статті розглядаються об'єктивні ознаки адміністративного правопорушення у сфері інтелектуальної власності. Проаналізовано об'єкт адміністративного правопорушення у сфері інтелектуальної власності. Наведена характеристика об'єктивної сторони адміністративного правопорушення у сфері інтелектуальної власності. Запропоновані шляхи вдосконалення адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері інтелектуальної власності.

Ключові слова: склад адміністративного правопорушення, об'єктивні ознаки адміністративного правопорушення, об'єкт адміністративного правопорушення, адміністративна відповідальність, сфера інтелектуальної власності.

Постановка проблеми. Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) визначає адміністративне правопорушення як протиправну, винну (умисну або необережну) дію чи бездіяльність, що посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління, і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність [1]. Протиправне діяння в теорії адміністративного права визнається адміністративним правопорушенням, якщо в сукупності містить ознаки, до яких відносять суспільну шкідливість (небезпечність), протиправність, винність та адміністративну караність. Дія чи бездіяльність суб'єкта заподіює або створює загрозу заподіяння шкоди (матеріального, морального, організаційного чи іншого характеру) об'єктам адміністративно-правової охорони [2, с. 274], в даному випадку ним буде посягання на об'єкт інтелектуальної власності, наприклад, на право авторства або на торговельну марку (знак для товарів та послуг). Протиправність як ознака правопорушення передбачає пряму вказівку на даний проступок у законі та неприпустимість застосування аналогії закону, тобто виключає можливість притягнення до адміністративної відповідальності за діяння, не передбачені законодавством про адміністративні правопорушення. Адміністративним проступком визнається тільки таке протиправне винне діяння, за яке законодавством передбачено особливий вид державного примусу – адміністративну відповідальність.

Як бачимо, для здійснення кваліфікації адміністративного правопорушення у сфері інтелектуальної власності необхідна наявність чітко виражених його ознак. З практичної точки зору має місце більш детальна регламентація кола об'єктів, стосовно яких найчастіше здійснюються правопорушення, та за які суб'єкт правопорушення несе адміністративну відповідальність. У зв'язку з правопорушеннями, що посягають на право інтелектуальної власності, можна виділити коло питань, стосовно яких здійснюється правозахисна діяльність. Так, наприклад, спори, пов'язані з відмовою у видачі патенту за заперечennями третіх осіб, про визнання патенту недійсним, про порушення авторських або суміжних прав тощо. Зазвичай дані питання вирішуються в адміністративному чи адміністративно-судовому порядку. Вони розглядаються у спеціально створених органах державної влади, які відповідають за охорону і забезпечення права інтелектуальної власності.

Загальні питання адміністративного правопорушення та підстав адміністративної відповідальності досліджувалися у працях В.Б. Авер'янова, Д.М. Бахраха, Ю.П. Битяка, С.М. Братуся, І.А. Галагана, І.П. Голосніченка, Є.В. Додіна, С.В. Ківалова, А.Т. Комзюка, Д.М. Лук'янця, В.П. Пєткова, Ю.С. Шемшученка, О.М. Якуби та багатьох інших. Безпосередньо ж проблеми кваліфікації адміністративних правопорушень у сфері інтелектуальної власності, пов'язані з визначенням їхніх об'єктивних ознак, розглядалися в роботах Ю.Ф. Іванова, В.В. Колесніченка, А.Г. Майданевича, О.О. Михальського, Г.С. Римарчук, О.П. Світличного, Д.В. Смерницького, О.В. Тандир тощо. Але наявність досить великої кількості досліджень із цієї проблематики не зменшує ступінь актуальності дослідження об'єктивних ознак адміністративного правопорушення у сфері інтелектуальної власності, оскільки дослідження об'єктивної сторони складу правопорушення, передбаченого ст. 51-2 КУпАП, зосереджувалося, головним чином, на порушенні авторських і суміжних прав, у той час, коли об'єктивна сторона цього правопорушення є значно ширшою і передбачає порушення й інших прав інтелектуальної власності. Така «вибірковість» стала причиною появи наукової прогалини в цій галузі дослідження, а також неоднозначного трактування диспозиції ст. 51-2 КУпАП.

Метою статті є виявлення об'єктивних ознак адміністративного правопорушення у сфері інтелектуальної власності з урахуванням сучасних досягнень науки адміністративного права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Об'єктивна сторона правопорушення, передбаченого ст. 51-2 КУпАП, представляє собою сукупність ознак, що характеризують порушення права інтелектуальної власності як зовні виражену поведінку. З практичної точки зору важливість дослідження об'єктивної сторони вищезазначеного правопорушення пояснюється тим, що від точного встановлення всіх елементів залежить правильна кваліфікація протиправного діяння, а відповідно, і рівень дотримання законності у сфері інтелектуальної власності. До того ж аналіз актів Верховного Суду України засвідчив, що досить часто припускаються помилки під час встановлення ознак саме об'єктивної сторони, що призводить до скасування вже прийнятих рішень. І оскільки лише акт зовнішньої вольової поведінки людини, який виявляється через вчинення суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності), розглядається як правопорушення, то аналіз об'єктивної сторони має важливе

значення для юридичної оцінки будь-якого правопорушення. Об'єктивна сторона – досить складне правове поняття. Як правило, з ним пов'язують зовнішній бік протиправного посягання на суспільні відносини, охоронювані законом.

Об'єктивна сторона адміністративного правопорушення абсолютною більшістю вчених розуміється як система передбачених адміністративно-правовою нормою ознак, що характеризують зовнішню сторону проступку [3, с. 24]. До ознак об'єктивної сторони адміністративного правопорушення належать: діяння у формі дії або бездіяльності; шкідливі наслідки діяння, які іноді називають шкодою від посягання; причинний зв'язок між діянням та його наслідками [4, с. 12]. Але зміст об'єктивної сторони адміністративного правопорушення не вичерпується лише діянням і результатом, що настав, він може також відбиватись у низці ознак, до яких належать місце, час, спосіб, характер, знаряддя та засоби вчинення правопорушення. Юридична наука ці ознаки поділяє на обов'язкові та факультативні. Аналіз наукової літератури свідчить, що цілком справедливо до обов'язкових ознак об'єктивної сторони відносять діяння, оскільки без нього немає і адміністративного правопорушення [5, с. 39]. Слід погодитися і з тезою про те, що будь-який протиправний вплив вільного волевиявлення особи на охоронювані адміністративним законом соціальні цінності є комплексним процесом, що містить вчинюване діяння (дію, бездіяльність) та його суспільно небезпечні наслідки. Щодо факультативних ознак, то їх слід виявляти та враховувати в процесі розгляду кожного окремого адміністративного правопорушення, бо вони часто чинять суттєвий вплив на кваліфікацію діяння.

Протиправне діяння у ст. 51-2 КУпАП визначене як «незаконне використання об'єкта права інтелектуальної власності (літературного чи художнього твору, їх виконання, фонограми, передачі організації мовлення, комп'ютерної програми, бази даних, наукового відкриття, винаходу, корисної моделі, промислового зразка, знака для товарів та послуг, топографії інтегральної мікросхеми, раціоналізаторської пропозиції, сорту рослин тощо), привласнення авторства на такий об'єкт або інше умисне порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності». Із наведеного зрозуміло, що аналізоване нами діяння є збірним проступком, а його склад сформовано з порушень заборон, приписів, вимог, що містяться в інших нормативно-правових актах, на які посилається ця стаття. Саме тому виникає необхідність ретельного аналізу всіх обставин об'єктивної сторони. Аналізуючи диспозицію ст. 51-2 КУпАП, можна переконатися, що зазначене правопорушення може бути вчинене шляхом дії, але оскільки формулювання «інше умисне порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності» містить у собі невичерпний перелік діянь, то постає питання про можливість вчинення правопорушення шляхом бездіяльності.

Шкідливі наслідки діяння як ознаки об'єктивної сторони складу адміністративного правопорушення одні вчені вважають обов'язковими [6, с. 118], а інші – факультативними [7, с. 237]. В адміністративному праві шкідливі наслідки розуміють як «спричинені негативним проступком негативні зміни в об'єкті, що захищається адміністративно-деліктним законом, які знайшли зовнішнє виявлення у зменшенні певного особистого чи майнового блага» [8, с. 241]. Шкідливі наслідки притаманні будь-якому адміністративному проступку, в тому числі й порушенню прав на об'єкт права інтелектуальної власності, оскільки він порушує майнові та особисті немайнові права, які належать авторам того чи іншого об'єкта права інтелектуальної власності. Слід зауважити, що законодавець сформулював диспозицію статті 51-2 КУпАП без прямого визначення шкідливих наслідків, ознаку розміру шкоди включено до відповідних статей Кримінального кодексу України. Наприклад, порушення авторського і суміжних прав у значних розмірах (що в 20 і більше разів перевищують неоподаткований мінімум доходів громадян) тягне відповідальність за статтею 176 КК України [9], а в разі меншої шкоди – за статтею 51-2 КУпАП. Це дозволяє висновувати, що законодавець використовує розмір шкоди як критерій розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності.

Аналіз об'єктивної сторони адміністративного правопорушення дозволяє говорити про необхідність встановлення причинного зв'язку між конкретним протиправним діянням і наслідками, що настали в результаті його вчинення. Встановити необхідний причинний зв'язок (причино-наслідкову залежність) між протиправною дією (або бездіяльністю) і результатом, що настав, – означає проаналізувати фізичні й суспільні властивості результату, виявити всі обставини цієї справи, умови, що призвели до цього результату; оцінити роль кожної зі з'ясованих обставин, що призвели в сукупності до того або іншого результату. Адміністративна відповідальність за ст. 51-2 КУпАП настає, якщо наслідки у вигляді завдавання матеріальної шкоди перебувають у причинному зв'язку з порушенням прав на об'єкт права інтелектуальної власності. Особливістю причинного зв'язку є те, що початком завжди є протиправне діяння людини, а наслідком – заподіяна таким діянням шкода.

Статтею 51-2 КУпАП встановлено відповідальність за порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності. З об'єктивної сторони, це правопорушення характеризується трьома альтернативними видами діянь: незаконне використання об'єкта права інтелектуальної власності; привласнення авторства; інше умисне порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності.

У диспозиції ст. 51-2 КУпАП застосовано термін «незаконне використання». Вітчизняний законодавець, використовуючи в цій статті поняття «незаконне», розкриває його зміст без наведення в диспозиції повного або часткового переліку тих незаконних дій, які слід вважати протиправними. Отже, законодавець не тлумачить цього поняття. Відсутнє і його офіційне тлумачення з боку судових органів. Саме тому воно залишається предметом наукової дискусії. Але не викликає сумніву, що зміст терміну «незаконне» слід розкривати шляхом застосування встановлених чинним законодавством спеціальних положень, які забороняють вчинення певних дій і дозволяють їх вчинення, але за наявності певних підстав [10, с. 68]. Так, для з'ясування зазначеного у ст. 51-2 КУпАП змісту поняття «незаконне використання» обов'язково слід звертатися до відповідних спеціальних законів: «Про авторське право і суміжні права», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про охорону прав на сорти рослин», «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем», «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних», положення яких взагалі забороняють використання певних об'єктів інтелектуальної власності або дозволяють їх використання, але за наявності певних підстав. Наприклад, згідно з ч. 2 ст. 16 Закону України «Про охорону прав на знаки для то-

варів і послуг», використанням торговельної марки (знака для товарів і послуг) визнається застосування його на товарах і під час надання послуг, для яких його зареєстровано, на упаковці товарів, у рекламі, друкованих виданнях, на вивісках, під час показу експонатів на виставках і ярмарках, що проводяться в Україні, у проспектах, рахунках, на бланках та в іншій документації, пов'язаній з уведенням зазначених товарів і послуг в господарський обіг. Отже, вчинення вищезазначених дій щодо торговельних марок (знаків для товарів і послуг) без згоди правовласників слід вважати незаконним [11]. За аналогією ця теза стосується також інших об'єктів інтелектуальної власності.

Незаконним використанням об'єкта права інтелектуальної власності вважається оприлюднення, опублікування, відтворення, розповсюдження без згоди автора (власника патенту або свідоцтва) літературного або художнього твору, фонограми, відеограми, аудіовізуальних творів, передачі організації мовлення, комп'ютерної програми, бази даних, наукового відкриття, винаходу, корисної моделі, промислового зразка, знака для товарів і послуг, топографії інтегральної мікросхеми, раціоналізаторської пропозиції, сорту рослин тощо.

Необхідно враховувати, що для кожної окремої групи об'єктів прав інтелектуальної власності законодавцем закріплено відповідні види порушень. Наприклад, типовими порушеннями авторського права та суміжних прав є: вчинення будь-якою особою дій, які порушують особисті немайнові права суб'єктів авторського права та (або) суміжні права; піратство у сфері авторського права і (або) суміжних прав; плагіат; ввезення на митну територію України без дозволу осіб, яким належить авторське право та (або) суміжні права, екземплярів творів (зокрема, комп'ютерних програм і баз даних), фонограм, відеограм, програм мовлення; вчинення дій, що створюють загрозу порушення авторського права і (або) суміжних прав; будь-які дії, свідомо спрямовані на обхід технічних засобів захисту авторського права і (або) суміжних прав, зокрема виготовлення, поширення, ввезення з метою поширення і застосування засобів для такого обходу; підроблення, змінення чи вилучення інформації, зокрема в електронній формі, про управління правами без дозволу суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав чи особи, яка здійснює таке управління; розповсюдження, ввезення на митну територію України з метою поширення, публічне сповіщення об'єктів авторського права і (або) суміжних прав, з яких без дозволів суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав вилучено чи змінено інформацію про управління правами, зокрема в електронній формі.

Щодо результатів науково-технічної творчості, порушенням прав визнаються дії, що вчиняються без дозволу правовласника. Стосовно винаходів, корисних моделей і промислових зразків це: виготовлення продукту із застосуванням запатентованого винаходу (корисної моделі), застосування такого продукту, пропонування для продажу, зокрема й через Інтернет, продаж, імпорт (ввезення) та інше введення його в цивільний обіг або зберігання такого продукту в зазначених цілях; застосування процесу, що охороняється патентом, або пропонування його для застосування в Україні, якщо особа, яка пропонує цей процес, знає, що його застосування забороняється без згоди власника патенту або, зважаючи на обставини, це і так є очевидним [12, с. 278]. Також порушенням винахідницьких і патентних прав вважається розголошення без згоди автора або заявника суті винаходу, корисної моделі або промислового зразка до офіційної публікації відомостей про них. При цьому під розголошуванням можна розуміти дію або бездіяльність, у результаті яких інформація про суть винаходу, корисної моделі або промислового зразка в будь-якій можливій формі (усній, письмовій, іншій формі, зокрема з використанням технічних засобів) стає відомою третім особам.

Незаконним використанням знака для товарів і послуг визнається несанкціоноване виготовлення, застосування, ввезення, пропонування його до продажу, продаж, інше введення до цивільного обігу або зберігання з цією метою знака для товарів та послуг, або визначення схожого з ним аж до змішування однорідних товарів. Слід наголосити, що правопорушенням вважатиметься використання без згоди власника як самих зазначених зображень, так і схожих з ними зображень, якщо останні використовуються для товарів, однорідних з тими, для яких призначене зображення. Можна погодитись із тезою вчених, які стверджують, що в кожному законі встановлюється щодо конкретного об'єкта промислової власності певна система захисту. Недоліком є те, що в зазначених законах містяться лише норми стосовно дій, що є порушенням патентних прав. На жаль, протизаконні дії в них визначено надто узагальнено, без належної конкретизації.

Ще однією формою вчинення порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності є привласнення авторства, яке посягає на особисті немайнові права авторів. Привласненням авторства на об'єкти промислової власності вважається оформлення в повному обсязі або частково відповідних реєстраційних документів на чужі права інтелектуальної власності із зазначенням свого прізвища; реєстрація під своїм прізвищем предмета інтелектуальної власності, створеного у співавторстві з іншими особами, без зазначення цього. Привласнення авторства на об'єкти авторського права і суміжних прав – це вчинення будь-яких дій з метою реалізації як виключних, так і невиключних, майнових і немайнових прав, відповідно до статей 14, 15 Закону України «Про авторське право і суміжні права». Зокрема, йдеться про використання твору як власного, тобто із зазначенням свого прізвища (псевдоніма), надання дозволу іншим особам використовувати твір від свого імені як від автора твору, надання дозволу на відтворення твору, публічні виконання, сповіщення, демонстрацію і показ, а також на переклад твору, перероблення, адаптацію або аранжування, передачу прав автора (відчуження) іншій особі.

Відповідно до конструкції об'єктивної сторони правопорушення, передбаченого ст. 51-2 КУпАП, відповідальність за це правопорушення настає також у разі будь-якого іншого умисного порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності. Законодавець не дав визначення терміна «інше умисне порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності», це формулювання має бланкетний характер. Вважаємо, що такий варіант закріплення об'єктивної сторони має як переваги, так і недоліки. Оскільки передбачити заздалегідь повний перелік протиправних дій не завжди вдається, в разі вчинення дій, не зазначених раніше, необхідно повсякчас вносити доповнення до відповідних законів. Позитивним є те, що таке формулювання дозволяє зберегти незмінною матеріальну норму, яка передбачає адміністративну відповідальність. Але водночас невизначеність формулювання «інше умисне порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності» на практиці завдає труднощів, бо під час кваліфікації будь-якої незаконної дії необхідно звертатися до спеціального закону, яким врегульовано правовідносини у сфері захисту конкретного об'єкта права інтелектуальної власності.

Висновки. Аналіз відповідних статей спеціальних законів про інтелектуальну власність дозволяють стверджувати, що об'єктивна сторона адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 51-2 КУпАП «Порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності», не обмежена зазначеними в законі діями, а має сприйматися у більш широкому розумінні, що обумовлює певні труднощі в її практичному застосуванні. Законодавець залишив відкритим перелік можливих способів порушення права інтелектуальної власності, що дозволяє застосовувати цю статтю за різних фактичних обставин вчинення правопорушення. Крім того, ця стаття дозволяє здійснювати охорону лише окремих інститутів права інтелектуальної власності. Але очевидно, що на практиці різні порушення права інтелектуальної власності мають неоднакові економічні, соціальні та правові наслідки, у зв'язку з чим і ступінь їхньої суспільної небезпечності є різним. Тому виникає необхідність диференціації адміністративної відповідальності за порушення права інтелектуальної власності залежно від об'єкта протиправного посягання. І хоча такі зміни вже неодноразово пропонувалися науковцями, але всі вони так і залишилися поза увагою законодавця. Подальші ж дослідження проблем адміністративно-правової охорони інтелектуальної власності слід спрямувати саме в напрямку законодавчого закріплення диференціації адміністративної відповідальності за порушення права інтелектуальної власності.

Література:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. URL: zakon.rada.gov.ua/go/80731-10
2. Адміністративна відповідальність: курс лекцій / Колпаков В. К. та ін.; за ред. О.В. Кузьменко; Нац. акад. внутр. справ. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 567 с.
3. Бєлікова О.В. Юридичний склад адміністративного правопорушення. Держава та регіони. Сер.: «Право». 2013. № 3. С. 22-28.
4. Колпаков В.К., Гордєєв В.В. Склад адміністративного проступку: лекція; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, Акад. суддів України. Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 2011. 40 с.
5. Адміністративне право: навч. посіб. для здобувачів вищ. освіти / Ю.П. Битяк та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В.М. Гаращука. Харків: Право, 2017. 172 с.
6. Задихайло О.А. Адміністративне право України. (Загальна частина): навч. посіб. Харків: Право, 2016. 296 с.
7. Олішевський О.В. Соціально шкідливі та суспільно небезпечні наслідки пропаганди статевої свободи ліберальної ідеології західного зразку в частині зміни сексуальних партнерів. Форум права. 2016. № 4. С. 236-239.
8. Адміністративне право України: навч. посіб. С.В. Ківалов та ін.; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Вид. 7-е, перероб. і допов. Одеса: Фенікс, 2015. 350 с.
9. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/go/2341-14
10. Мельник В.І. Незаконне розповсюдження й обіг зброї як загроза громадському порядку в сільській місцевості. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Юридичні науки». 2016. Вип. 2 (2). С. 66–70.
11. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг: Закон України від 15 грудня 1993 р. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/go/3689-12
12. Колесніченко В.В. Адміністративно-правовий захист права інтелектуальної власності: теорія і практика: монографія.; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Київ: Логос, 2014. 399 с.

Хридочкин А. В. Объективные признаки состава административного правонарушения в сфере интеллектуальной собственности

Аннотация. В статье рассматриваются объективные признаки административного правонарушения в сфере интеллектуальной собственности. Проанализирован объект административного правонарушения в сфере интеллектуальной собственности. Приведена характеристика объективной стороны административного правонарушения в сфере интеллектуальной собственности. Предложены пути усовершенствования административной ответственности за правонарушения в сфере интеллектуальной собственности.

Ключевые слова: состав административного правонарушения, объективные признаки административного правонарушения, объект административного правонарушения, административная ответственность, сфера интеллектуальной собственности.

Khridochkin A. Objective signs of the administrative offense in the field of intellectual property

Summary. In the article the objective signs of administrative crime are examined in the field of intellectual property. The object of administrative crime is analysed in the field of intellectual property. The brought description over of objective side of administrative crime in the field of intellectual property. The offered ways of improvement of administrative responsibility are for offence in the field of intellectual property.

Key words: composition of administrative crime, objective signs of administrative crime, object of administrative crime, administrative responsibility, sphere of intellectual property.

УДК 159.9

Костенко Я. В.,
аспірант
Харківського національного університету внутрішніх справ

ЮВЕНАЛЬНА ПРЕВЕНЦІЯ ЯК ФОРМА ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНІ

Анотація. У статті викладено аналітичний матеріал щодо сучасного стану діяльності органів ювенальної превенції в Україні. Визначені особливості форм та методів діяльності підрозділів поліції, що стоять на захисті прав та свобод дитини, висвітлені шляхи подолання проблем у сфері правового супроводження діяльності органів поліції, зазначені пріоритетні напрямки вдосконалення діяльності підрозділів ювенальної превенції. Автор підкреслює, що врахування об'єктивних передумов, правильне визначення форм і методів діяльності органів внутрішніх справ, що працюють із попередженням та профілактикою дитячої злочинності, сприяють прояву і розкриттю змісту роботи підрозділів поліції, у свою чергу, неправильне їх визначення може надавати ефект гальмування діяльності.

Ключові слова: ювенальна превенція, попередження правопорушень, права дитини, правовий статус дитини, захист дитинства, кримінально-правовий захист дитини.

Постановка проблеми. За часи незалежності Україна зустрілася з безліччю проблем у сфері профілактики адміністративних та інших правопорушень неповнолітніх. У процесі діяльності державні органи щодо превенції правопорушень частіше або дублюють одне одного, або мають власні вузькоспрямовані цілі і задачі, що зводяться, в загальному і цілому, до боротьби з дитячою злочинністю, профілактики бездоглядності та правопорушень неповнолітніх. Разом з тим до бездоганного функціонування даної системи ще дуже далеко, тому що кожен окремий суб'єкт прагне полегшити свою роботу за рахунок іншого суб'єкта. Збільшення числа скоєння адміністративних правопорушень неповнолітніми особами тягне зростання загальної злочинності в арифметичній прогресії після настання повноліття даних осіб. У подальшому ця статистика переходить у розділ рецидивної злочинності. Для запобігання цій негативній тенденції і для вирішення поставлених завдань необхідна спільна робота органів влади, правоохоронних органів, громадських об'єднань, наукових організацій у справі боротьби з дитячою злочинністю, профілактики бездоглядності та адміністративних правопорушень неповнолітніх.

Одним із таких органів, що міг би поєднати в собі найважливіші функції щодо протидії дитячій злочинності, безперечно, є орган внутрішніх справ та його структурні підрозділи ювенальної превенції.

На сьогодні цей підрозділ тільки-но проходить своє законодавче та практичне становлення, але його поява та існування направлені на реалізацію державної політики у сфері захисту прав та свобод дитини та відповідає визначеному європейському шляху України.

Метою статті є висвітлення роботи підрозділів ювенальної превенції в Україні, визначення форм та методів роботи вказаних підрозділів, розкриття рівня законодавчого закріплення роботи поліції щодо захисту дитинства та профілактики дитячої злочинності в Україні, теоретична розробка та подальше вдосконалення законодавства у сфері захисту дитини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Роль підрозділів внутрішніх справ у забезпеченні прав і свобод, захисту інтересів людини і громадянина розглядається через призму різних форм і методів діяльності поліції щодо здійснення її повноважень. Обираються вони не довільно, ці форми і методи завжди обумовлені змістом конкретного виду діяльності.

У зв'язку з цим важливе значення має правильне визначення форм і методів реалізації територіальними органами внутрішніх справ своїх повноважень у всіх областях діяльності, в тому числі й у сфері забезпечення прав і свобод громадян.

У науковій літературі форма діяльності розуміється як спосіб організації або існування процесу, явища. Форма у філософії – це ще і порядок розташування елементів, внутрішня структура цілого, тому кожна форма окремо – «<...> це певна частина діяльності органу, його структурних підрозділів та особового складу <...> Вся управлінська діяльність складається з певних форм, кожна з яких об'єктивно виражена і відрізняється від інших форм» [1].

Тривалий час у науковому світі не було однозначного бачення щодо поняття форм управлінської діяльності. На сьогодні в юридичній літературі вироблено досить однозначний підхід до цього визначення, який зводиться до розуміння зовнішнього організаційно-правового вираження конкретних, однорідних дій, що виконуються з метою практичного здійснення поставлених завдань.

Виходячи з цього, змістом кожної з форм діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення прав і свобод громадян є сукупність однорідних, конкретних дій співробітників, пов'язаних зі створенням оптимальних умов для використання громадянами своїх прав і свобод, усуненням негативних факторів, що ускладнюють реалізацію останніх. В основі дій співробітників поліції лежить належне виконання повноважень, якими вони законодавчо наділені.

Саме здійснення державно-владних повноважень визначає зміст форм їхньої діяльності в цій сфері. Кожна форма є невід'ємною частиною всієї діяльності органів внутрішніх справ, і в цьому зв'язку співвідношення між діяльністю цих органів щодо забезпечення прав і свобод громадян та окремими її формами проявляється як співвідношення між загальним і окремим [2]. Оскільки загальне завжди є властивістю окремого, кожна форма служить виразом суті всього процесу діяльності поліції в даній сфері [3].

Необхідною умовою правильного визначення форми діяльності органів внутрішніх справ у цій сфері є їхня відповідність змісту цієї діяльності. «Форма позбавлена будь-якої цінності, якщо вона не є зміст».

Під час визначення форм діяльності органів внутрішніх справ слід враховувати і той факт, що кожен структурний підрозділ, що входить у систему МВС, має свої специфічні

функції, завдання, цілі та форми їх вирішення. У разі складної організації цих органів дуже важко піддати аналізу всю сукупність форм. Тому необхідно виділити такі форми діяльності органів внутрішніх справ у певній області, які б, по-перше, відповідали всім формальним ознакам цього поняття, а по-друге, – відображали б сутність змісту всіх дій і при цьому поширювалися на практику всієї системи зазначених органів і в цілому, і зокрема.

Такими формами є:

– правозастосовна;

– організаційна;

– виховна;

– правоохоронна.

Діяльність поліції, спрямована на реалізацію законодавчо закріпленої компетенції, на створення реальних умов для такої реалізації, відображається у правозастосовчій формі діяльності.

Вона характеризується виданням правозастосовних актів з метою конкретизації змісту прав і свобод людини і громадянина, встановлення порядку, меж і підстав їх реалізації, а також індивідуалізації інших юридичних фактів, з якими пов'язане подальше існування прав людини і громадянина.

У всіх випадках правозастосовна форма відображає цілеспрямований вплив органів поліції на поведінку суб'єктів у сфері забезпечення прав і свобод, а також вона спрямована на створення сприятливих обставин для реалізації прав і свобод громадян.

Організаційна форма характеризується:

а) створенням необхідних умов для виконання правових актів, що регламентують діяльність поліції у сфері правоохоронної діяльності;

б) правового забезпечення прав і свобод;

в) вдосконаленням організаційних структур;

г) широким застосуванням передового досвіду інших державних органів;

д) організацією взаємодії з органами правосуддя, прокуратурою та іншими державними структурами та відомствами;

е) наглядом за виконанням посадовими особами і громадянами вимог правових документів, що регулюють питання забезпечення прав і свобод громадян.

Організаційна форма дозволяє створити найбільш доцільний порядок забезпечення прав громадян, приводити у відповідність умовами, що динамічно змінюються, підтримувати, доповнювати і вдосконалювати його.

Організаційна форма також передбачає організацію роботи всіх посадових осіб поліції в цілому і підрозділів окремо, що дозволяє ефективно використовувати методи і засоби, мета яких є своєчасне усунення негативних факторів, що впливають на реалізацію таких загальнодержавних цінностей, як права і свободи громадянина в суспільстві.

Виховна форма визначається необхідністю підвищення рівня правосвідомості як громадян, так і співробітників поліції. Одним із методів реалізації такої форми є виховання правової культури кожного громадянина в суспільстві, формування в них активної гуманістичної життєвої позиції.

Виховна форма властива всім видам діяльності органів внутрішніх справ. Постійно перебуваючи серед населення, реалізуючи свої численні повноваження, співробітники територіальних органів внутрішніх справ як представники виконавчої влади систематично зайняті вихованням у громадян поваги до норм, встановлених у суспільстві, непримиренності до порушень суспільних інтересів, прав і свобод людини [4].

Найчастіше в центрі уваги поліції знаходяться особи з низьким культурним і загальноосвітнім рівнем, на частку яких припадає значна кількість скоєних протиправних діянь, які найбільшою мірою негативно позначаються на можливості реалізації і здійснення прав і свобод громадян.

Виховна робота в таких «важких» верствах населення, де в певній мірі зберігаються негативні погляди, звичаї і традиції, де залишається схильність до скоєння правопорушень і злочинів, є пріоритетом діяльності органів внутрішніх справ.

Основну позицію в системі форм діяльності поліції щодо забезпечення прав і свобод громадян займає правоохоронна форма.

Це пов'язано, перш за все з тим, що підрозділи поліції за характером своєї роботи виконують функції не тільки захисту прав і свобод громадян від можливих їх порушень, а й створення найбільш сприятливих умов для їхньої реалізації. Водночас зміст даної форми охоплює не всю діяльність органів внутрішніх справ, а ту частину, яка виражається в діях із припинення поведінки, забороненої правовими нормами, застосування санкцій, заходів примусу в разі вчинення правопорушень.

Охоронна діяльність передбачає втручання поліції в поведінку суб'єктів, якщо така поведінка не відповідає вимогам реалізації прав і свобод громадян або ж перешкоджає їх вільній реалізації.

Водночас правоохоронна форма діяльності не може бути головною. Її можна розглядати як додаткову ланку в ланцюзі законодавчо передбачених можливостей щодо забезпечення прав і свобод громадян з боку співробітників поліції. Можна сказати, що застосування правоохоронної форми діяльності можливо в разі недостатніх організаційних і виховних зусиль органів внутрішніх справ, що працюють у взаємодії з іншими державними органами, а також громадськими організаціями та трудовими колективами, зі створення умов, необхідних для можливості безперешкодного користування правами, закріпленими нормами Конституції для кожної людини і громадянина нашого суспільства.

Цілком очевидно, що форми діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина тісно поєднуються між собою, взаємно проникають, обумовлюють і доповнюють один одного. Організаційна діяльність в основному, а охоронні дії повністю неможливі без застосування правового інструментарію, за допомогою якого забезпечується законність всіх дій співробітників поліції щодо прав і свобод громадян.

Практика показує, що і виховна робота в ряді випадків потребує правового регулювання. Як виховна, так і організаційна робота, а також правоохоронні заходи безпосередньо впливають на діяльність поліції, здійснювану в межах правозастосовчої форми, а також сприяють підвищенню її ефективності.

У контексті обговорюваного питання слід окремо зупинитися на виховній формі діяльності органів поліції. Як вже зазначалося раніше, одним з методів реалізації такої форми є виховання правової культури і формування активної життєвої позиції. У розумінні діяльності підрозділів ювенальної превенції такою реалізацією є профілактична діяльність поліції. Для досягнення ефективної роботи системи профілактики правопорушень така робота повинна будуватися на засадах взаємодії функціонально-спеціалізованих конкуруючих суб'єктів, об'єднаних спільною глобальною метою, підсумком якої стане не сума результатів окремих ланок, а загальний, сукупний результат системи.

Під функціонально-спеціалізованими конкуруючими суб'єктами можна розуміти всі державні та недержавні органи, установи, громадські організації, спільноти, які так чи інакше за-

ймаються превенцією правопорушень неповнолітніх, надають допомогу підліткам, які потребують соціальної реабілітації.

Проте система профілактики – це масштабний комплекс органів і установ, а робота щодо попередження та профілактики правопорушень неповнолітніх – це не тільки припинення чи здійснення правосуддя по відношенню до неповнолітніх правопорушників, це також постійний моніторинг рівня дитячої злочинності, його аналіз і виявлення негативних тенденцій, робота над психологічним, моральним, морально-естетичним вихованням неповнолітніх, а також їхня соціальна реабілітація. Все це передбачає спільну багатогранну роботу профілюючих органів і установ по проведенню профілактичних заходів з неповнолітніми, аналіз оперативної обстановки і криміногенного стану, розробку і реалізацію програм із протидії дитячій злочинності та адміністративним правопорушенням неповнолітніх.

Специфіка протиправних проявів особами, які не досягли вісімнадцятиріччя, її певна відособленість від злочинності дорослих вимагає чіткого дотримання розроблених програм та спеціально розробленої концепції стратегічних і тактичних прийомів і підходів [5].

Базисом успішної роботи з неповнолітніми виступає інформаційно-аналітична діяльність, внаслідок чого однією з умов успішної боротьби з дитячою бездоглядністю і злочинністю виступає постійний обмін інформацією між суб'єктами превентивного впливу. Своєчасна робота зі збору інформації про неповнолітніх правопорушників, її обробка, аналіз, чітке угруповання і зберігання допомагають вчасно реагувати і припиняти можливі правопорушення в майбутньому [6].

Висновки. Зміст форм і методів, використовуваних співробітниками поліції в службовій діяльності щодо забезпечення прав і свобод громадян, обумовлено конкретно-історичними умовами, ступенем розвитку даного суспільства. Тому зміст форм і методів діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина вимагає постійного наукового аналізу з урахуванням наявних закономірностей і аналізованих тенденцій розвитку суспільства. Все це, в кінцевому підсумку, буде сприяти здійсненню конституційного завдання держави щодо визнання, дотримання і захисту прав та свобод людини і громадянина в суспільстві.

Слід також зазначити, що гуманізм у діяльності органів внутрішніх справ щодо охорони і захисту прав та свобод громадян обумовлює широке використання методу надання допомоги особі, що потрапила у важку життєву ситуацію.

Використання даного методу не завжди обумовлено фактом вчинення правопорушення. Обставини, що характеризують таку ситуацію, можуть бути самими різними, і співробітники поліції завжди зобов'язані прийти на допомогу громадянам, надати їм посильну моральну, матеріальну або фізичну підтримку. У більшості випадків надання допомоги особі, що потрапила у важку життєву ситуацію, є фактором, що усуває перешкоду для реалізації ним своїх прав і свобод або попереджає їх порушення.

Існування методу обумовлено наявністю конкретної форми діяльності підрозділів поліції. Кожен метод окремо – це лише можливість впливу на об'єкт, а щоб ця можливість перетворилася на дійсність, необхідні конкретні форми її реалізації. У той же час форма діяльності є носієм змісту одного або декількох методів і не може існувати як окреме ціле.

Цілком ймовірно, що шлях становлення та функціонування підрозділів ювенальної поліції буде мати свої особливості, свої сторінки. Аналізуючи досвід іноземних країн, в яких існують підрозділи поліції ювенальної превенції, можливо зазначити, що Україна обере власний шлях, котрий не буде мати схожості з іноземним досвідом. Безумовно, профілактика дитячої злочинності – це фундамент існування будь-якої демократичної держави.

Література:

1. Чичерін Б.Н. Філософія права. М., 1900. С. 301.
2. Бандурка І.О. Захист дитинства в Україні, кримінально-правові та кримінологічні засади: монографія. Харків, 2017.
3. Гончаров І.В., Барбіна В.В.Забезпечення прав і свобод людини і громадянина в діяльності органів внутрішніх справ: підручник. Академія управління МВС, 2014.
4. Булавкин А.А. Присваивающее правовое поведение: теоретико-методологический анализ. г. Ростов-на-Дону. «Известия Южного федерального университета. Педагогические науки». № 6, июнь 2014.
5. Гаджікурбанов, А.Н. Боротьба з правопорушеннями, вчиненими неповнолітніми: за матеріалами Кабардино-Балкарської Республіки: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. П'ятигорськ, 2004.
6. Беженцев, А.А. Профилактика правонарушений несовершеннолетних: учебное пособие. М.: Вузовский учебник: Инфра-М, 2015.

Костенко Я. В. Ювенальная превенция как форма деятельности органов полиции Украины

Аннотация. В статье изложен аналитический материал о современном состоянии деятельности органов ювенальной превенции в Украине. Определены особенности форм и методов деятельности подразделений полиции, стоящих на защите прав и свобод ребенка, освещены пути преодоления проблем в сфере правового сопровождения деятельности органов полиции, указаны приоритетные направления совершенствования деятельности подразделений ювенальной превенции. Автор подчеркивает, что учет объективных предпосылок, правильное определение форм и методов деятельности органов внутренних дел, работающих с предупреждением и профилактикой детской преступности, способствуют проявлению и раскрытию содержания работы подразделений полиции, в свою очередь неправильно определенные, могут оказывать эффект торможения деятельности.

Ключевые слова: ювенальная превенция, предупреждение правонарушений, права ребенка, правовой статус ребенка, защита детства, криминально-правовая защита ребенка.

Kostenko Ya. Juvenile prevention as a form of activity bodies politics of Ukraine

Summary. The article presents an analytical material on the current state of activity of the juvenile prevention organizations in Ukraine. The peculiarities of the forms and methods of activity of the police units in protecting the rights and freedoms of the child are determined, ways of overcoming the problems in the field of legal support of the activity of the police bodies are highlighted, the priority directions of improvement of the activity of the juvenile preventive units are specified. The author emphasizes that the consideration of objective prerequisites, the correct definition of the forms and methods of the activity of the bodies of internal affairs, working with the prevention and prevention of child crime, promote the manifestation and disclosure of the contents of the work of the police units, in turn, incorrectly defined, may have the effect of inhibition of activity.

Key words: juvenile prevention, prevention of violations, rights of the child, legal status of the child, protection of childhood, criminal-legal protection of the child.

УДК 343.985

Старосельцева О. В.,
аспірант кафедри правового забезпечення господарської діяльності
Харківського національного університету внутрішніх справ

ФУНКЦІЇ ФОНДУ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ УКРАЇНИ У ФІНАНСОВО-ПРАВОВОМУ МЕХАНІЗМІ ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена функціям Фонду соціального страхування України у сучасних умовах реформування системи державного соціального страхування.

Ключові слова: Фонд соціального страхування, функція, функція соціального страхування, основна функція, обслуговуюча функція.

Постановка проблеми. Соціальна реформа, що набрала чинності 01 січня 2015 р., внесла корективи до соціального законодавства. Внаслідок цього Законом України №77-19 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» запроваджене реформування Пенсійного фонду і фондів соціального страхування [1]. Так, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності і Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань реорганізовано шляхом злиття і утворення нового Фонду соціального страхування. Отже, з 01.01.2015 р. в Україні функціонує новий Фонд соціального страхування, що діє на підставі Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» № 1105. У науковій літературі по-різному оцінюються наслідки проведення реформи. Позитивним вбачається зменшення витрат на обслуговування фондів страхування [2], а негативним – порушення принципу тристороннього паритетного управління і скорочення видів та обсягів матеріального забезпечення та соціальних послуг з метою зменшення матеріальних витрат [3]. Отже, постає питання про сучасні завдання і функції Фонду соціального страхування у фінансово-правовому механізмі забезпечення державного соціального страхування.

Спочатку доцільно та необхідно з'ясувати зміст функцій Фонду соціального страхування. У юридичній енциклопедії поняття «функція» розуміється як напрям чи вид впливу права на суспільні відносини. За допомогою функцій виражається роль та призначення права у суспільстві та державі, його соціальна цінність і найважливіші риси [4, с. 604]. Отже, значенню поняття «функція» властивий певний динамізм, активні дії, що притаманні певному суб'єкту чи системі та характеризують їх найважливіші риси та призначення.

На думку М.І. Боднарука, функції соціального страхування необхідно розуміти як сукупність напрямів діяльності системи соціально-економічних відносин у сфері забезпечення належних соціально-економічних умов для працівників унаслідок настання соціальних ризиків [5].

Отже, функції – це активні дії, спрямовані на реалізацію призначення суб'єкта, що здійснює відповідні дії. Призначення ж Фонду соціального страхування полягає в реалізації покладених на нього завдань, зокрема тих, що перелічені Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» та Статутом Фонду соціального страхування України, у п. 2 якого визначаються такі завдання: реалізація державної політики у сферах соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, які спричинили втрату працездатності; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; медичне страхування; надання матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг; профілактика нещасних випадків; здійснення перевірки обґрунтованості видачі та продовження листків непрацездатності застрахованим особам, зокрема і на підставі інформації з електронного реєстру листків непрацездатності; здійснення контролю за використанням роботодавцями та застрахованими особами коштів Фонду; аналіз та прогнозування надходження коштів від сплати єдиного внеску [6].

Вбачається, що функціями Фонду соціального страхування України можна вважати основні напрямки його діяльності, які зумовлені завданнями існування Фонду та спрямовані на реалізацію відповідних завдань держави у сері соціального страхування.

Механізм реформування страхування та функції Фонду соціального страхування свідчать про нові підходи до формування системи соціального забезпечення населення, яка пов'язана з законодавчим забезпеченням ефективного та систематичного фінансування напрямів соціальної діяльності держави. Отже, створення надійного фінансово-правового механізму соціального забезпечення населення шляхом законодавчого встановлення напрямів діяльності уповноваженого державного суб'єкта на ринку соціальних послуг є вкрай актуальним завданням.

Мета статті – на підставі чинного законодавства та наукових досліджень встановити сучасні функції Фонду соціального страхування України як провідного державного суб'єкта на ринку соціальних послуг, діяльність якого спрямована на створення ефективного фінансово-правового механізму державного соціального страхування.

Виклад основного матеріалу. У літературі існує певна різноманітність підходів до розуміння поняття і сутності правового статусу та призначення Фонду соціального страхування. Оскільки діяльність Фонду соціального страхування України безпосередньо пов'язана зі здійсненням страхування, то перед аналізом завдань та функцій цього Фонду, що визначені чинним законодавством, доцільно було б розглянути основні функції соціального страхування. У літературі соціальне страхування визначають як найважливіший елемент державної соціальної політики у сфері управління ризиками відтворення населення, що виконує функції соціального захисту, забезпечення фінансування соціальної допомоги, регулювання доходів та рівня

життя різних груп населення, попередження та профілактики наслідків настання соціальних ризиків [7, с. 47].

Як вважає Л.Т. Тюпля, до функцій страхування належать такі: 1) ризикова (це основна функція, адже страховий ризик як імовірність настання збитку безпосередньо має зв'язок із головним призначенням і сутністю страхування – наданням грошової допомоги усім потерпілим); 2) попереджувальна (спрямована на фінансування коштом частини грошових активів страхового фонду заходів, метою яких є зменшення страхового ризику); 3) контрольна [8, с. 279-281]. Названі функції переважно відповідають основним напрямкам страхування як певного напряму господарської діяльності, проте окремі їх елементи характерні й для державного соціального страхування. Такими елементами є страховий ризик, попередження виникнення страхових випадків, контроль за обґрунтованістю нарахування страхових виплат тощо.

Н.М. Внукова до функцій соціального страхування відносить такі: 1) формування грошових фондів, зі складу яких покриваються витрати, що мають зв'язок із сутністю непрацездатних та осіб, які, зважаючи на обставини, не беруть участі у трудовому процесі; 2) забезпечення кількості та структури трудових ресурсів; 3) зменшення розриву серед рівнів матеріального забезпечення громадян, які працюють та не працюють; 4) абсолютне сприяння вирівнюванню життєвого рівня різних соціальних груп населення, що не залучені до трудового процесу; 5) захисна функція, яка полягає у підтримці сформованого матеріального рівня застрахованого у разі, коли звичайне джерело доходу стає для нього недоступним; 6) компенсаційна функція, що полягає у відшкодуванні збитку із втрати працездатності та здоров'я за допомогою матеріального відшкодування втрати заробітку, а також оплати послуг, пов'язаних із лікуванням та реабілітацією; 7) відтворювальна функція, яка ґрунтується на тому, що соціальне страхування покликане забезпечувати застрахованим (а також членам їхніх родин) покриття всіх витрат, достатніх для нормального протікання відтворювального циклу; 8) перерозподільна функція, яка визначається тим, що соціальне страхування значно впливає на суспільний розподіл та перерозподіл; 9) стабілізуюча функція, що спрямована на узгодження інтересів соціальних суб'єктів із низки принципових для життєдіяльності найманих робітників питань [9, с. 12-13]. Отже, більшість вказаних функцій спрямована на фінансове забезпечення страхових послуг, яке у державному соціальному страхуванні повинно покладатися на використання публічних фінансових ресурсів. Як зазначає В.В. Юровська, зведення характеристики Фонду до його фінансових можливостей не може адекватно відобразити всю повноту повноважень, які має цей орган [10, с. 135].

Підсумовуючи наведені погляди, можна зазначити, що до функцій соціального страхування більшість авторів відносить такі:

– захисну, що проявляється у захисті матеріальних потреб застрахованих суб'єктів у разі настання страхових випадків;

– компенсаційну, що полягає у компенсації матеріальних витрат, зумовлених настанням страхового випадку, однак повна компенсація їх не є можливою, тому у сфері соціального страхування доречніше говорити про функцію матеріальної підтримки застрахованих суб'єктів;

– відтворювальну, що трактується зовсім по-різному у наведених вище дослідженнях, а на нашу думку, вона частково пов'язана з компенсаційною функцією та полягає у частковому відтворені коштів, витрачених на відновлення здоров'я застрахованих осіб. Вона спрямована на збереження трудового потенціалу країни;

– перерозподільну, що пов'язана з перерозподілом коштів у напрямку матеріальної підтримки непрацюючої частини застрахованих суб'єктів за рахунок працюючої частини відповідних суб'єктів;

– стабілізуючу, що тісно пов'язана з перерозподільною, оскільки спрямована на стабілізацію матеріального стану соціуму.

Перелічені функції мають дещо ідеалістичну концепцію механізму соціального страхування держави та можуть і повинні визначати основні напрями державної політики у сфері соціального страхування. Вбачається, що функції соціального страхування у певним чином впливають на завдання, які стоять перед Фондом соціального страхування України.

Стаття 9 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» визначає *такі основні завдання Фонду соціального страхування та його робочих органів*, які визначають функції Фонду:

– реалізація державної політики у сферах соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, а також у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, медичним страхуванням;

– надання матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг відповідно до закону;

– профілактика нещасних випадків;

– здійснення перевірки обґрунтованості видачі та продовження листків непрацездатності застрахованим особам, зокрема і на підставі інформації з електронного реєстру листків непрацездатності;

– здійснення контролю за використанням роботодавцями та застрахованими особами коштів Фонду;

– аналіз та прогнозування надходження коштів від сплати єдиного внеску [11].

Перелічені положення повністю дублюються Статутом Фонду соціального страхування України.

На підставі аналізу зазначених функцій слід погодитися з думкою О.В. Соловйова про те, що Фонду соціального страхування притаманні такі властивості, як цільовий характер діяльності, позабюджетність, некомерційність, самоврядність. У діяльності Фонду О.В. Соловйов виділяє економічний, соціальний та превентивний аспекти, які відображаються у відповідних компетенціях [12, с. 182].

Як зазначає І.М. Крекотень, основною метою реформи соціального страхування в Україні є підвищення рівня ефективності функціонування системи соціального страхування, що потребує тривалих та складних інституційних перетворень [2].

З огляду на законодавчі положення та думки науковців, вважаємо за можливе виділити основну та обслуговуючі функції Фонду соціального страхування, що спрямовані на реалізацію основної.

Основну функцію, що визначає спрямованість діяльності Фонду соціального страхування, можна визначити як організоване державою суспільне забезпечення економічної допомоги громадянам, що її потребують внаслідок певних, зазначених законом обставин (внаслідок нещасного випадку, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, хворобою, а також вагітністю та пологами). Зміст основної функції Фонду соціального страхування розкривається через низку функцій, що спрямовані на

обслуговування основної, які можна поділити на декілька груп (організаційно-виконавчі функції, фінансові функції, контролюючі, управлінсько-розпорядчі, превентивно-профілактичні, аналітично-прогностичні тощо).

Безумовно, завдання та функції Фонду соціального страхування України розкривають зміст основних напрямків діяльності Фонду та мають вбирати у себе ті права та обов'язки, що були властиві Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності України та Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, оскільки Фонд соціального страхування є правонаступником цих Фондів.

Однак автори «Аналізу стану реформування фондів соціального страхування в Україні» зазначають про те, що унікальні функції, які виконувалися Фондом соціального страхування з тимчасової втрати працездатності України (зокрема, завдання з акумуляції страхових внесків та інших коштів, призначених для фінансування матеріального забезпечення та соціальних послуг; часткового фінансування санаторіїв-профілакторіїв підприємств, установ та організацій; надання соціальних послуг у позашкільній роботі з дітьми в порядку, визначеному правлінням Фонду) та Фондом соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України (щодо сприяння створенню умов для відновлення здоров'я та працездатності потерпілих на виробництві від нещасних випадків; відшкодування шкоди, пов'язаної з втратою працездатності), не зазначені серед повноважень новоствореного Фонду. Тому виникає питання щодо суб'єкта виконання зазначених функцій після остаточного реформування фондів з огляду на їх відсутність у статуті новоствореного Фонду соціального страхування. Окрім того, варто зазначити, що більшість функцій Фонду соціального страхування пов'язана з аналізом, розслідуванням і перевіркою відповідності та легітимності наданих соціальних відшкодувань, але у документах не зазначаються такі ключові функції, як заходи з відновлення працездатності, фінансування санаторних інституцій, забезпечення створення відповідних умов праці, до того ж відсутня диференціація страхових випадків, які стосуються тимчасової втрати працездатності, вагітності та пологів, смерті застрахованої особи тощо. Також у вищезазначеній роботі поставлені питання щодо доцільності і напрямів реалізації деяких функцій Фонду соціального страхування України, а саме:

– забезпечення функціонування інформаційно-аналітичних систем (узагалі незрозуміло, які саме системи маються на увазі, окрім того, офіційна веб-сторінка Фонду існує тільки в соціальній мережі Facebook);

– вивчення міжнародного досвіду з метою запровадження інноваційних форм соціального страхування (узагалі незрозуміло, як саме проводиться вивчення міжнародного досвіду, про які критерії відбору релевантних інноваційних форм соціального страхування з метою їх впровадження говориться і що взагалі мається на увазі під інноваційними формами соціального страхування) [13, с. 11].

Стосовно фінансування санаторно-курортного лікування застрахованих осіб в літературі була висловлена й протилежна думка. І.М. Крекотень вважає відмову від фінансування санаторно-курортного лікування та оздоровлення застрахованих осіб першим з кроків до зменшення витрат, які безпосередньо не пов'язані зі страхуванням, адже на його думку, саме у цій сфері традиційно відбувалися найбільші зловживання [2].

Вбачається, що зменшення обсягу соціального забезпечення громадян України не можна однозначно трактувати як цілковито позитивне явище, однак умови економічної кризи безпосередньо пов'язані з необхідністю скорочення соціальних витрат у державі. Проте фінансування заходів відновлення здоров'я застрахованих осіб повинно мати адресний характер стосовно такої допомоги, що потребує подальшої нормативно-правової розробки.

Окрема думка в літературі зазначена стосовно здійснення та особливо фінансування профілактичних заходів. Як відзначає О.П. Коваль, профілактика нещасних випадків повинна бути предметом турботи, фінансування та відповідальності винятково роботодавця. Фонд може в цьому питанні надавати роботодавцям посильну допомогу по усіх вищенаведених пунктах, але лише нематеріального характеру. Фінансування вищенаведених заходів коштом Фонду слід розцінювати як порушення принципу цільового використання коштів [14, с. 13]. Можна лише частково погодитися з наведеною думкою, вважаємо за доцільне мінімізувати витрати коштів фонду на проведення профілактичних заходів (семінарів, випуску агітаційного матеріалу) шляхом покладення основного тягаря витрат на роботодавців, проте повністю уникнути будь-яких витрат, пов'язаних з профілактичною діяльністю, уявляється неможливим.

Висновки. Отже, Фонд соціального страхування є створеним за ініціативи держави органом та юридичною особою, що підпорядкована та підзвітна державі, діє від свого імені, але в інтересах впровадження державної політики загальнообов'язкового соціального страхування, несе відповідальність за свою діяльність перед застрахованими особами. Незважаючи на те, що Фонд соціального страхування України є правонаступником Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності України та Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, його функції та повноваження стосовно обсягу та видів матеріального забезпечення застрахованих осіб є значно вужчими, ніж в його попередників.

З огляду на завдання діяльності Фонду на ринку соціальної послуг доцільно відокремити основну функцію – економічне забезпечення державних соціальних потреб громадян як першочергових у випадках, встановлених законом, і обслуговуючі функції, які сприяють реалізації основної функції.

Подальше удосконалення фінансово-правового механізму державного соціального страхування пов'язане з законодавчим встановленням повноважень Фонду соціального страхування з виконання основної функції як визначального суб'єкта на ринку соціальних послуг, діяльність якого націлена на проведення сучасної та дієвої державної політики соціального захисту громадян.

Література:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці: Закон України від 28 грудня 2014р. №77-19 / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 11. Ст. 75.
2. Крекотень І.М. Проблеми розвитку системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні. Вісник Хмельницького національного університету.Серія «Економічні науки». 2015. № 4 (1). С. 80-84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2015_4(1)__16 (дата звернення: 31.03.2018).

3. Коваль О.П. Модернізація системи соціального страхування в Україні: аналіт. доп. Київ. НІСД. 2014. 38 с. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/socstrah_Ukr-0b6f2.pdf (дата звернення: 1.04.2018).
4. Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученко. Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004. Т. 6.768 с.
5. Боднарук М.І. Функції соціального страхування в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2014. Вип. 24. Т. 2. С. 161–164. URL: ttps://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/7187/1/%D0%A4%D1%83%D0%BD%D0%BA (дата звернення: 2.04.2018).
6. Статут Фонду соціального страхування України: постанова правління Фонду соціального страхування України від 08 лютого 2017 р. № 12. // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 26.03.2018).
7. Прилипко С.М. Право на пенсійне забезпечення та його реалізація в умовах ринкової економіки. Право України. 2003. № 2. С. 45-48.
8. Тюптя Л.Т., Іванова І.Б.. Соціальна робота: теорія і практика: навч. посібник. Київ: Знання, 2008. 574 с.
9. Внукова Н.М., Кузьминчук Н.В. Соціальне страхування: конспект лекцій. Харків: ХДЕУ, 2004. 216 с.
10. Юровська В.В. Правове регулювання відносин в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2005. 218 с.
11. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23 вересня 1999р. № 1105-XIV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 46-47. Ст. 403.
12. Соловйов О.В. Фонд соціального страхування України як суб'єкт загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання. Право та інновації. 2016. № 1 (13). С. 179–184. URL: http://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2016/05/Soloviov13.pdf (дата звернення: 20.03.2018).
13. Аналіз стану реформування фондів соціального страхування в Україні. Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України. 2017. 20 с. URL: https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/2017-09-11_%D0%A4%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D0%B8-.pdf (дата звернення: 2.03.2018).
14. Коваль О.П. Модернізація системи соціального страхування в Україні: аналіт. доп. Київ: НІСД, 2014. 38 с. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/socstrah_Ukr-0b6f2.pdf (дата звернення: 20.03.2018).

Старосельцева А. В. Функции Фонда социального страхования Украины в финансово-правовом механизме государственного социального страхования

Аннотация. Статья посвящена функциям Фонда социального страхования Украины в современных условиях реформирования системы государственного социального страхования.

Ключевые слова: Фонд социального страхования, функция, функция социального страхования, основная функция, обслуживающая функция.

Staroseltseva A. Functions of the Social Insurance Fund of Ukraine in the financial and legal mechanism of state social insurance

Summary. The article is devoted to the functions of the Social Insurance Fund of Ukraine in the current conditions of reforming the system of state social insurance.

Key words: Social Insurance Fund, function, social insurance function, main function, service function.

УДК 347.73:336.748.12

Бартусяк П. І.,
аспірант кафедри публічного права юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

МЕХАНІЗМ ІНФЛЯЦІЇ БЛАГА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ПЛОЩИНА

Анотація. Стаття присвячена розкриттю теоретико-правових підвалин механізму інфляції блага. Обґрунтовується припущення, за яким механізм інфляції блага виникає від накладення двох суспільних процесів: трансцендентального обміну потребами й благами між індивідами та їх спільнотами та постійної асиметрії у розвитку потреб з більшою інтенсивністю, аніж зростання відповідних можливостей їх задоволення через блага.

Ключові слова: інфляція, механізм інфляції блага, закон зростання потреб, трансцендентальний обмін благами й потребами.

Постановка проблеми. Практично кожен із нас може у найзагальніших рисах сказати, як проявляється інфляція блага, оскільки всі ми періодично стикаємося з невпинним процесом знецінення грошей. В Україні, наприклад, індекс інфляції становив у 2015 році 143,3%, у 2016 році – 112,4%, а у 2017 році – 113,7% [1]. Оскільки гроші виступають найоптимальнішим та найпоширенішим способом комунікації між людьми та їх спільнотами з приводу благ, то й інфляція обов'язково зачіпає, видозмінює ці комунікації, трансформує правовідносини, в яких фігурують гроші. Попри такий очевидний вплив, у правовій науці досі відкритими залишаються питання, які стосуються правового поняття інфляції, правової природи та властивостей інфляції, правових засобів запобігання інфляції. Але у фінансово-правовій науці немає узагальненого розуміння механізму інфляції як правового явища. Саме розкриттю теоретико-правової площини механізму інфляції блага присвячена дана наукова розвідка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні природу інфляції, а також механізм інфляції традиційно розкривають невідривно від природи грошей. Кожен із поглядів вирізняється оригінальністю внаслідок застосованої автором методології дослідження та його парадигмальної орієнтованості.

Феномен інфляції перебуває у сфері наукових пошуків економістів. Можемо серед інших виділити таких авторів-економістів: Т.І. Батракову, К.І. Вдовику, В. Кизилова, Ф. Ларрена, Р. Пола, М. Ротбарда, К.О. Роша, І.О. Руденкова, Дж. Сакса, О.Д. Шувалова. Однак лише невелика частина юристів-фінансистів розглядає інфляцію як публічно-правову категорію. Серед них можемо виокремити Є.О. Алісова, М.В. Карасьову, В.М. Назарова та деяких інших.

Механізм інфляції такі науковці здебільшого розуміють як сукупність факторів, чинників існування інфляції. Такі чинники ними поділяються на грошові та негрошові, внутрішні та зовнішні тощо [2, с. 61]. Тобто механізм інфляції трактується з позицій розуміння інфляції як виключно економічного феномену. Попри це науковцями оминається правовий бік антропосоціокультурного феномену інфляції, ігнорується правова природа інфляції, котра наявна у ній водночас із економічною природою.

Метою статті є розкриття механізму інфляції блага з позицій фінансово-правової науки. Для досягнення означеної мети буде застосовано антропосоціокультурний підхід.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слово «механізм», якщо зазирнути у тлумачний словник, притаманне, насамперед, технічним, природничим наукам. Там воно позначає пристрій, що передає або перетворює рух, або те саме, що й поняття «машина» [3]. Навіть існує окремий розділ фізики – механіка. Водночас іншим значенням слова «механізм» за тим же словником є внутрішня будова, система чого-небудь, а також сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та інше явище [3]. Саме у цьому другому розумінні ми будемо розглядати механізм інфляції блага у нашій науковій розвідці.

Так, механізм інфляції блага має становити систему процесів, станів, котрі конституюють це правове явище. В окремій науковій статті ми вже відзначали, що природу інфляції визначають фактори, комплекс яких має гетерогенний характер. На інфляцію впливає стільки сил, які складно взаємодіють між собою, що навіть найменші зміни інтенсивності та способу їхньої взаємодії можуть призвести до зовсім інших наслідків, ніж це передбачалося [4, с. 188]. Вочевидь таких процесів і станів є нескінченна кількість, але власне конститутивними, тобто такими, котрі породжують сам механізм інфляції блага, є значно менше.

Першим процесом, вмонтованим у механізм інфляції блага, є обмін людськими потребами й благами, тобто трансцендентальний обмін. Його універсальність обґрунтовували філософи, а також науковці різних соціогуманітарних напрямків, включаючи антропологів, етнологів, психологів та економістів. Фундаментальні властивості трансцендентального обміну використав для обґрунтування основоположних людських прав німецький філософ О. Гьофе, засновник проекту «Реабілітація практичної філософії» [5, с. 32-47].

Зокрема, О. Гьофе пише: «<...>хоча людина «від природи» є соціальною істотою, вона мусить творити себе як актуальну соціальну істоту: суспільство виникає лише із взаємного визнання». Дещо згодом він додає: «Перш ніж опікуватися шансами людини на розвиток, варто потурбуватися про основні умови її буття» [6, с. 60]. Ці основні умови буття людини, тобто «засадничі умови, які надають можливість існуванню людини як людини», за словами О. Гьофе є невід'ємними характеристиками людини. Вони є вродженими та невідчужуваними і мають антропологічний статус [6, с. 55]. Ними у О. Гьофе виступають трансцендентальні інтереси людини, трансцендентальний обмін ними [6, с. 57-58, 62].

Інший представник німецької практичної філософії Т. Ренч, відповідаючи на головне питання свого дослідження про умови і можливості людського світу, зазначає, що ми стаємо людьми (у сенсі конституції людського світу, не суто генетично) тоді, коли вступаємо до комунікативної реальності спільного світу. Перед і поза комунікативною реальністю говорити про нас навіть немає жодного сенсу. За словами Т. Ренча, для того, щоб знайти щось, окрім самого себе, у публічному світі дії, потрібно практикувати інтерекзистенціали, тобто актуалізувати не властивості себе самого, а фундаментальні риси спільного життя. Серед таких інтерекзистенціалів Т. Ренч виділяє, зокрема, стосунки обміну, торгівлі, влади, компромісу, навчання тощо [7, с. 188-189].

Як свідчить наведене, людська природа глибоко укорінена у суспільній матерії, а звідси й у правовій матриці, що передбачає взаємне визнання, врахування та обмін потребами (правами) з іншими людьми. На практиці це означає взаємообмін у неекономічному сенсі життєво важливими потребами, де сторони обміну «приймають один одного як рівноправних, а не підпорядкованих осіб» [6, с. 174].

Особливістю трансцендентального обміну потребами є те, що за відсутності мінімально необхідного контакту зі значимим Іншим людина не може реалізуватися як людина у повному сенсі цього слова, а залишається мовчазною істотою. Однак можна припустити, що індивід може на певний період знизити інтенсивність своїх потреб, виключивши їх із взаємообмінів з Іншим, але існує той мінімум, котрий конструює людське. Виконання цього мінімуму означає звершення смислових проектів та уможливлює людський світ як такий.

На смислоконструктивний характер благ, а точніше відносин людей з їх приводу, звертає увагу український філософ А.О. Баумейстер. Він пише про онтологічній та аксіологічний примат блага стосовно практичних правил і норм [8, с. 52]. На його думку, ми повинні у такий спосіб вибирати й координувати різноманітні блага, щоб вони забезпечували нам відповідні умови для самовизначення й самоздійснення нашого особового буття як буття раціональної й доброчесної істоти. Як підкреслює А.О. Баумейстер, і наші нормативні блага (моральні й етичні правила, правові й політичні системи), і сукупність різноманітних матеріальних і нематеріальних благ – всі вони мають спиратися на цей онтологічний фундамент [8, с. 57].

Вже із цього компоненту механізму інфляції блага стає зрозумілим те, що правовий феномен інфляції демонструє непохитну в межах спільноти людей ідею необхідності мінімальної моралі (морально-етичних мінімумів), мінімального права (наприклад, права на ненасильство щодо життя і тіла), мінімальної кількості благ та мінімальних потреб, а, отже, мінімальної взаємодії з Іншим за посередництва універсальних для людської природи інтерекзистенціалів. Ця необхідність викликана такою ж універсальною ідеєю спрямування людини до виживання, до повнішої реалізації себе в соціумі.

Близькою до цієї думки є ідея Г.Л. Гарта про мінімальний зміст природного права. Так, у роботі «Концепція права» він вказує, що роздуми про деякі дуже очевидні узагальнення (фактично трюїзми) щодо людської природи та світу, в якому люди живуть, показують, що існують певні правила поведінки, яких (за умови, що вони вважаються добрими) мусить дотримуватися кожна соціальна організація, якщо вона хоче бути життєздатною. За його словами, такі загальновизнані принципи поведінки, що ґрунтуються на елементарних істинах стосовно людей, їхнього природного оточення та цілей, можуть розглядатися як мінімальний зміст природного права [9, с. 190].

Г.Л. Гарт виділяє п'ять трюїзмів – найпомітніших властивостей людської природи, на яких ґрунтується скромний, але важливий мінімум: людська вразливість, приблизна рівність, обмежений альтруїзм, обмежені ресурси, обмежене розуміння та сила волі [9, с. 191-195].

Відзначимо, що у Г.Л. Гарта кожен із трюїзмів іманентно передбачає стосунки обміну. Наприклад, людська вразливість трактується ним як утримування від дій, яке формулюється звичайно в негативній формі заборон [9, с. 191-192], а приблизна рівність, за його словами, робить очевидною необхідність системи взаємного утримування від дій та компромісів, яка є основою як для правових, так і для моральних зобов'язань [9, с. 192]. Тобто все суспільне життя зіткане із мінімальних вимог природного права, котрі апріорі неможливі та незрозумілі поза трансцендентальними взаємними обмінами потребами й благами.

Зі згаданим трюїзмом обмеженості ресурсів за Г.Л. Хартом тісно пов'язаний інший ключовий компонент механізму інфляції блага. Ним є існування невикорінюваного в межах людської цивілізації *закону зростання потреб*.

Як пише І.С. Важеніна, джерелом розвитку потреб є діалектичне протиріччя між виробництвом і потребами, котре вирішується і знову відновлюється з кожним новим кроком в розвитку умов життя суспільства. Зростання потреб, на її думку, реалізується у процесі діалектичного розвитку виробництва та містить низку взаємопов'язаних аспектів, а саме: зростання кількості потреб і об'єму споживання, поширення потреб у ширшому колі споживачів, кількісна зміна потреб, ускладнення способу споживання, зміна форми споживання, розвиток інтелектуальних і соціальних потреб [10, с. 131].

Емпіричним свідченням впливу закону зростання потреб є той факт, що протягом кожних десяти років кількість видів споживчих товарів і послуг збільшується понад удвічі за одночасного збільшення об'єму споживання. В.О. Барсегян та Ф.М Кульмухаметова підкреслюють, що історичний процес зростання потреб є сукупним результатом кількісного росту, якісного удосконалення і облагородження потреб, що супроводжуються водночас удосконаленням форм і методів їх задоволення [11, с. 18].

Однак дійсність зростання потреб демонструє постійне відставання форм та методів задоволення потреб від процесу їхнього формування та удосконалення. Цей очевидний факт у механізмі інфляції блага, на наш погляд, відіграє одну із вирішальних ролей. Іноді навіть вказують, що потреби мають тенденцію зростати у геометричній прогресії, а блага – в арифметичній [12, с. 7].

На наш погляд, підтвердження впливу закону зростання потреб можна відшукати й у правовій дійсності. Так, яскравим відображенням постійного *зростання* й *облагородження* потреб можуть слугувати такі фактори: по-перше, еволюція моделей конституцій держав світу від суто інструментальних, які були повністю присвячені регламентуванню діяльності органів державної влади, до соціально-інструментальних демократичних конституцій [13, с. 16]; по-друге, особливості

формування вартісних складників для обрахунку прожиткових мінімумів доходів громадян у низці розвинутих демократій світу, котрі демонструють помітне зміщення у бік розширення кількісного складу людських потреб та ширшого включення соціальних потреб індивіда [14]; по-третє, перевищення планованих витрат бюджетів над плановими надходженнями у тотальній більшості країн, тобто існування перманентного бюджетного дефіциту. Останнє явище, наприклад, спостерігається протягом багатьох років в Україні [15; 16], Польщі [17] та Російській Федерації [18].

Теоретичне обґрунтування закону зростання потреб розпочав німецький економіст Е. Енгель, котрий ще в XIX ст. встановив емпіричний закон, за яким в умовах збільшення доходів витрати на продукти харчування зростають в арифметичній прогресії, а витрати на інші потреби (на все, що можна споживати, окрім оренди, палива, електроенергії та одягу) збільшуються зі швидкістю геометричної прогресії [19, p. 81].

Вже в середині XX ст. А. Маслоу продемонстрував тенденцію до кількісного та якісного зростання потреб у процесі дослідження мотивації людини та ієрархії її потреб. У роботі «Мотивація та особистість» він запитує про те, що відбувається із бажаннями людей, коли хліба постійно достатньо, а шлунки наповнені. І тут же відповідає: «Коли у людини з'являються інші (вищі) потреби, саме вони домінують в організмі, а не фізіологічні прагнення. А коли ці потреби задоволені, знову породжуються нові (і ще вищі) потреби тощо. <...> базові людські потреби організовані ієрархічно залежно від їхнього відносного переважання». Як підсумовує А. Маслоу, фундаментальним наслідком задоволення будь-якої потреби є перехід потреби на задній план і виникнення нової потреби вищого рівня. Усі інші наслідки постають супутніми та другорядними відносно цього факту [20, с. 63, 81].

Таким чином, як переконує історичний досвід людської цивілізації, у кожний конкретний відрізок часу існує стійке тяжіння усього суспільного прогресу до асиметрії між рівнем публічних та приватних потреб та способами і формами їхнього задоволення. Унаслідок випередження людських потреб відносно можливостей їх задоволення індивіди щоразу постають перед дилемою: бути чи не бути. Правове явище інфляції блага вивертає назовні атрибутивний людській дійсності темпорально-змістовний та логічний вакуум між потребою та благом, що передбачає таку схему: *«потреба – змістовний розрив (лаг) – благо»*. У рамках середнього елементу цієї тріади і зароджується й існує правове явище інфляції блага через задоволення низки потреб фальшивими, ілюзорними або ж субстандартними благами (такими, що перебувають нижче прийнятного рівня або стандарту), які не витримують згодом тягаря реальної дійсності. Наголосимо, що інфляція не породжує, не детермінує, проте здійснює валідацію та актуалізує цю фундаментальну, буттєву асиметрію.

У грошовій сфері задоволення потреб через псевдоблага призводить до того, що О.С. Зотова вдало називає механізмом надексплуатації майбутнього. На її думку, кредитні гроші здійснили недосяжну досі мрію людини про наближення майбутнього: «Вони діють усупереч векторній спрямованості часу з минулого через теперішнє в майбутнє, бо переносять, перепомповують вартість із майбутнього в нинішній час. Вартість, якої ще не існує, а по суті – обіцянку про те, що ця вартість буде створена» [21, с. 242].

Така надексплуатація майбутнього притаманна практично усім благам людської цивілізації, проте найочевидніше вона проявляється саме у відносинах з грошима, адже вони, як пише А.А. Гриценко, є моментом, що сполучає об'єктивне і суб'єктивне, матеріальне й ідеальне, доступне і неприступне впливу людини у тріаді *«вартість – гроші – ціна»* [22, с. 54].

Висновки. Трансцендентальний обмін потребами й благами у механізмі інфляції блага передбачає наявність мінімальних умов нормального людського буття: потреби повинні виконуватися, щоб людина була людиною, тобто не лише біологічною, але й біосоціальною істотою. Сам факт участі людини у спільному світі передбачає тяжіння до виконання людських смислових комунікативних проектів, серед яких і необхідність трансцендентальних обмінів.

Асиметрія між потребами та можливостями їхнього задоволення у механізмі інфляції блага вказує на невикорінюваний часовий і змістовно-логічний розрив між потребами та можливостями їхнього задоволення через блага, що в науці іменується законом зростання потреб.

Від накладення цих двох процесів у праві закономірно виникає інфляція блага, тобто атрибутивне суспільному розвитку знецінення блага унаслідок неминучого в межах людської цивілізації зростання потреб з більшою інтенсивністю, аніж зростання відповідних їм благ, а також через необхідність задоволення низки людських потреб унаслідок їхнього трансцендентального, смисло- та життєконструктивного характеру.

Література:

1. Индекс инфляции. // Минфин. URL: https://index.minfin.com.ua/economy/index/inflation/ (дата обращения: 11.04. 2018).
2. Крупка І. Інфляція та її вплив на розвиток фінансового ринку. Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія «Економіка». 2010. № 119. С. 58-63.
3. Механізм: академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: http://sum.in.ua/s/mekhanizm (дата звернення: 11.04.2018).
4. Пацурківський П.С., Бартусяк П.І. Правові властивості інфляції. Право України. 2017. № 12. С. 184–194.
5. Гьоффе О. Трансцендентальний обмін – фігура легітимації прав людини? Філософія прав людини / за ред. Ш. Госепата та Е. Ломанна; пер. з нім. О. Юдіна та Л. Доронічевої. Київ: Ніка-Центр, 2008. С. 32-47.
6. Гьофе О. Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу. Київ: Альтерпрес, 2003. 264 с.
7. Ренч Т. Конституція моральності: трансцендентальна антропологія і практична філософія. Київ: Дух і Літера, 2010. 348 с.
8. Баумейстер А.О. Онтологія особи: буття, благо і практична нормативність. Філософські проблеми гуманітарних наук. 2014. № 23. С. 52-57.
9. Харт Х.Л. А. Концепція права. Київ: Сфера, 1998. 236 с.
10. Важенина И.С. Возвышение потребностей: противоречивая трансформация. Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. 2015. № 2 (38). С. 129-142.
11. Барсегян В.О., Кульмухаметова Ф.М. Экономический закон возвышения потребностей: содержание и механизм реализации. Вестник экономики, права и социологии. 2013. № 2. С.15-18.
12. Третьякова О.Н., Тюхтенева Р.Т. Основы экономической теории: учебное пособие. Горно-Алтайск: РИО ГАГУ, 2004. 215 с.
13. Гаврилюк Р. Конституція держави і публічні фінанси: проблеми теорії. Право України. 2006. № 12. С. 15-19.
14. Прожиточный минимум в Украине в 2018 году: сумма и сравнение с другими странами. URL: https://maanimo.com/indexes/140699-

projitochnyy-minimum-v-ukraine-summa-i-sravnenie-s-drugimi-stranami (дата обращения: 11.04.2018).
15. Про Державний бюджет України на 2015 рік: Закон України від 28 грудня 2014 року № 80-VIII // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80-19 (дата звернення: 11.04.2018).
16. Про Державний бюджет України на 2018 рік: Закон України від 07 грудня 2017 року № 2246-VIII // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2246-19 (дата звернення: 11.04.2018).
17. Ustawa budżetowa na rok 2018 z dnia 11 stycznia 2018 r. // Baza Internetowy System Aktów Prawnych. URL: http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20180000291/O/D20180291.pdf (data przeglądu: 11.04.2018).
18. О федеральном бюджете на 2018 год и на плановый период 2019 и 2020 годов: Федеральный Закон от 5 декабря 2017 г. № 362-ФЗ // Электронный фонд правовой и нормативно-технической документации. URL: http://docs.cntd.ru/document/555877181 (дата обращения: 11.04.2018).
19. Zimmerman C.C. Ernst Engel's Law of Expenditures for Food. The Quarterly Journal of Economics. 1932. Vol. 47. № 1. P. 78-101.
20. Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2008. 352 с.
21. Зотова О.С. Кредитна сутність грошей – механізм надексплуатації майбутнього. Філософія грошей в епоху фінансової цивілізації: монографія / за заг. ред. Т.С. Смовженко, З.Е. Скринник. Київ: УБС НБУ, 2010. С. 241-246.
22. Гриценко А.А. Соціальне буття грошей: діалектика суб'єктивного та об'єктивного. Філософія грошей в епоху фінансової цивілізації: монографія / за заг. ред. Т.С. Смовженко, З.Е. Скринник. Київ: УБС НБУ, 2010. С. 45-55.

Бартусяк П. И. Механизм инфляции блага: теоретико-правовая плоскость

Аннотация. Статья посвящена раскрытию теоретико-правовых оснований механизма инфляции блага. Обосновывается предположение, по которому механизм инфляции блага возникает от наложения двух общественных процессов: трансцендентального обмена потребностями и благами между индивидами и их сообществами и постоянной асимметрии в развитии потребностей с большей интенсивностью, чем рост соответствующих возможностей их удовлетворения посредством благ.

Ключевые слова: инфляция, механизм инфляции блага, закон возрастания потребностей, трансцендентальный обмен благами и потребностями.

Bartusiak P. The mechanism of inflation of the good: theoretical and legal aspect

Summary. The article is devoted to the disclosure of the theoretical and legal foundations of the mechanism of inflation of the good. It is justified the assumption that the mechanism of inflation of the good arises from the overlapping of two social processes: the transcendental exchange of needs and goods between individuals and their communities and the constant asymmetry in the development of needs with a greater intensity than growth of the corresponding opportunities for their satisfaction by the means of goods.

Key words: inflation, mechanism of inflation of the good, law of rising necessities, transcendental exchange of goods and needs.

УДК 347.5

Ященко Н. В.,
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ КОСВЕННОГО НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ

Аннотация. Предметом исследования выступает налоговый кредит, позволяющий оптимизировать инновационные процессы украинской экономики. Автор обращает внимание на большое количество проблем, которые препятствуют развитию данной сферы, среди которых – недостаточность регулирования вопроса в законодательной сфере, острая необходимость реформирования украинских налоговых органов, необходимость исследования международного опыта в изучаемом вопросе. Автором были предложены собственные подходы к законодательному регулированию налогового кредита в Украине путём соответствия нормативно-правовых актов объективным реалиям современной национальной экономики. Был проведён теоретико-правовой анализ проблематики и предложены пути реформирования государственной налоговой политики.

Ключевые слова: налог, кредит, реформирование, налогообложение.

Постановка проблемы. Проблематика вопроса неоднократно изучалась Л.С. Явичем, Р.О. Халфиной, Н.П. Кучерявенко и другими учеными [1; 2; 3]. Несмотря на это, на сегодняшний день вопрос налогового кредита в Украине нуждается в комплексном изучении.

Цель статьи – проведение комплексного анализа последствий и аргументов в пользу надлежащего регулирования вопроса налогового кредита и определение чрезвычайной его необходимости в условиях проблем с экономикой в Украине.

Изложение основного материала. Комплексность отношений налогового кредита в некоторой степени объясняет также сложность, неразработанность проблем налогового кредита. Соединение отношений кредитования и налогообложения, переплетение способов их регулирования порождает довольно сложно упорядоченную конструкцию налогового кредита в современных условиях. Трудности усиливаются также тем, что даже в рамках однотипной конструкции самого налогового кредита (обеспечивающегося едиными отраслевыми методами регулирования) существуют принципиальные особенности, отличия каждого его подвида. Существенно отличается не только налоговый кредит в режиме прямого и косвенного налогообложения, но и конструкции налогового кредита по налогу на прибыль и налогу на доходы, конструкции, опосредующие реализацию налогового кредита в однотипных (прямых) налогах. Этим в определенной мере и объясняется то, что одними из наименее разработанных в теории и мало применяемыми на практике являются налоговые правоотношения по налоговому кредиту.

Подобная ситуация противоречит объективной реальности. Потребность в регулировании подобных отношений существует, однако адекватное отображение в действующем налоговом законодательстве Украины и правоприменительных актах оно еще не получило. Проводя некоторый экскурс в понятие правового регулирования вообще, следует обратить внимание на его предназначение. Урегулирование нормами права общественных отношений, прежде всего, должно отражать их сущность, соответствовать им. Этот постулат применим к любой отрасли права, поэтому, определяя правовые формы закрепления налоговых механизмов, необходимо учитывать в них реальное отражение объективно развивающихся общественных отношений.

Обязательным требованием к нормам налогового права, которыми урегулированы отношения по поводу уплаты налогов, сборов и иных обязательных платежей, должна выступать непременная корреспонденция с объективной основой – реальными экономическими процессами. Налоговое регулирование должно закреплять формы налоговых платежей, их организацию и обеспечение, направленные на реализацию этой объективной основы. В качестве примера можно привести принципиальную невозможность правового регулирования отношений по налогообложению субъектов предпринимательской деятельности в 1960–1970-х гг., связанную с отсутствием предпринимательства как явления. В то время совершение действий, которые сейчас являются предпринимательской деятельностью, считалось спекуляцией, а лица, занимавшиеся ей, преследовались по уголовному законодательству как преступники. Однако сейчас в связи с развитием предпринимательской деятельности можно говорить не только о необходимости такого регулирования, но и о наличии в его структуре специальных институтов налогообложения таких участников правоотношений. Таким образом, объективно изменившиеся общественные потребности и общественные отношения способствовали трансформации правового регулирования.

Для создания адекватного соответствия норм налогового права объективным реалиям требуется реализация нескольких моментов. Во-первых, набор налогов и сборов должен быть оптимальным.

Во-вторых, в число действующих налогов и сборов должны включаться только эффективные налоговые платежи, что предусматривает исключение неэффективных налогов с целью минимизации расходов на их администрирование. Это также позволит повысить эффективность деятельности государственных органов, функциональным назначением которых является сбор налогов и сборов, контроль за их поступлением, а также правильностью ведения налогового учета и предоставления налоговой отчетности.

В-третьих, очень важным является достижение оптимального баланса между различными типами налогов. Это обусловлено, прежде всего, различными объективными общественными обстоятельствами, складывающимися на определенном этапе развития общества. В одних определенных условиях более рациональным может выступать превалирование косвенных налогов, в других – подоходных, а в третьих – поимущественных. Своевременное приведение правового регулирования налогообложения к реальным общественным потребностям позволяет не только снизить общественное напряжение, повысить поступления от налогов и сборов, но и повысить общий уровень развития

государства посредством оптимального соотношения интересов налогоплательщиков и фискальных интересов государства.

В-четвертых, обязательным и, наверное, одним из наиболее значимых условий для приведения правового регулирования системы налогообложения к потребностям объективной действительности является не только наличие адекватного закрепления материальных норм, но и соответствующее процессуальное регулирование. Речь идет о том, что невозможно реализовать материальную норму, какая бы хорошая она ни была, без соответствующего закрепления процедур, методов, приемов её реализации, наличия нормативно закрепленного механизма наступления ответственности за её неисполнение.

Разработка и принятие нормативных актов, которые соответствовали бы обозначенным выше требованиям, усложняется громоздкостью действующей законодательной системы, наличием множества коллизий. Недостаточная активность законодателя также не способствует принятию эффективных нормативных актов, например, когда проект закона или кодекса ввиду длительного периода его разработки к моменту принятия теряет свою актуальность. К сожалению, подобная ситуация не редкость, в качестве примера можно привести попытки законодателя разработать и принять Налоговый кодекс Украины. За период с начала приобретения Украиной независимости и по сегодняшний день было предпринято множество попыток принять этот нормативный акт. На данный момент существует пять зарегистрированных проектов Налогового кодекса Украины, которые находятся на той или иной стадии прохождения законопроектов, однако ни один из них нельзя назвать таким, который соответствовал бы текущим общественным потребностям.

В данной ситуации уместным является мнение Л.С. Явича, который отмечал: «В тех случаях, когда юридический закон верно отражает объективную потребность изменения существующих отношений, он оказывается реальной силой, способной привести к глубоким изменениям в народном хозяйстве, в темпе его развития и характере экономических связей. Когда же юридический закон не отражает в достаточной мере верно объективные потребности, то он фактически не способен совершенствовать производственные отношения и либо мешает их развитию, либо остается на бумаге, не воплощаясь в адекватные его требованиям правовые отношения» [3, с. 20-21]. Именно поэтому принятие Налогового кодекса Украины в том виде, в котором он сейчас существует, вряд ли будет способствовать быстрому наполнению доходных частей государственного и местного бюджетов, внебюджетных целевых фондов.

При исследовании правового регулирования любых общественных отношений, на наш взгляд, уместно говорить о соотношении формы и содержания. Не углубляясь в философские категории, все же можно утверждать, что данное соотношение предполагает довольно сложную диалектическую конструкцию. Н.П. Кучерявенко справедливо отмечает о нецелесообразности рассмотрения формы как некоего изолированного от содержания понятия, внешней оболочки, поверхности, абсолютно отделимой от содержания. Ученый утверждает: «И форма, и содержание выражают сущность явления. Самостоятельное, изолированное существование содержания невозможно. Содержание налоговой обязанности реализуется в форме обязанностей по учету, уплате, отчетности, связанных с поступлением в бюджеты налоговых платежей обязательного характера. Причем здесь мы можем продолжать детализацию этих форм (налоговый учет плательщиков и объектов налогообложения и так далее), анализировать другие составляющие формы, выражающие содержание налоговой обязанности (обязанности юридических или физических лиц, обязанности по подоходным или по имущественным налогам и так далее). Однако и содержание, и форма налоговой обязанности раскрывают сущность реализации налоговой обязанности» [1].

Схожую позицию занимает Р.О. Халфина, которая настаивает: «Углубление и конкретизация соотношения формы и содержания помогают отрешиться от взгляда на форму как на нечто внешнее по отношению к содержанию. Рассмотрение формы отдельно от содержания, так же как и содержания независимо от формы, может применяться лишь в качестве приема научной абстракции» [2, с. 82]. Исследователь подчеркивает, что при правовом регулировании неизбежным является наличие диалектических противоречий, которые связаны с динамикой содержания и относительной устойчивостью форм, что находит выражение в противоречии правовой формы и материального содержания отношений [2, с. 97-98].

Действительно, при выделении объекта регулирования правовая норма предполагает определенную стабильность и определенность, без чего невозможно выделить совокупность однородных, стабильных общественных отношений, на которые право и воздействует. Поэтому одним из предназначений нормы права является закрепление наиболее важных и устойчивых аспектов отношений. Однако при этом необходимо учитывать также их динамический характер – стремление к развитию отношений. В качестве обеспечительного инструмента для поддержания стабильности нормы права применяется государственное принуждение, возможность применения которого возникает с момента издания нормы. Такое положение вещей требует наличия в некотором смысле консервативных предпосылок, то есть регулирования нормой права поведения широкого круга субъектов, что подтверждает наличие устоявшихся отношений, которые существуют уже в нормативно закрепленном виде.

Наверное, не стоит еще раз пытаться доказывать некоторые концепции, которые существуют как аксиомы. Речь идет о потребности корректировки существующих налогово-правовых норм в процессе эволюционного развития соответствующих общественных отношений. Мы разделяем точку зрения Н.П. Кучерявенко о том, что динамичное развитие общественных отношений соотносится со стабильностью правовой системы, что и обуславливает систематическое обновление налогового законодательства [1]. В связи с этим хотелось бы сделать акцент на некоторых принципиальных моментах.

Во-первых, потребность в согласовании нормативного регулирования с объективными общественными обстоятельствами и потребностями предполагает упорядочение налогового законодательства. Однако в процессе совершения этой деятельности мы должны помнить о важности соблюдения баланса при регулировании неоднородных общественных отношений. Речь идет о необходимости учитывать специфику той границы, на которой возникает необходимость в совместном воздействии налогово-правовых и других финансово-правовых норм или даже налоговых норм и иных отраслевых норм. Одной из наиболее распространенных проблем при этом становится разбалансирование различных по своей природе интересов, что приводит к появлению новых коллизий правового регулирования.

На наш взгляд, наиболее важной целью совершенствования законодательства в любой сфере общественных отношений является, наоборот, уменьшение числа коллизий. Не является исключением и финансовое законодательство.

В то же время важной чертой налогового регулирования является его стабильность, которая в данном случае корреспондирует с динамикой развития общественных отношений. Конечно, обеспечение стабильности законодательства является основой стабильного воздействия на поведение обязанных субъектов, однако это не должно приводить к узурпации новых прогрессивных объективно возникающих конструкций. То есть обновление налогового законодательства должно, с одной стороны, проводиться с учетом основополагающих концепций, обеспечивающих стабильность правового регулирования налоговых отношений, а с другой – учитывать также новые объективные потребности. На наш взгляд, этого можно достичь путем выделения закона как наиболее стабильной формы права и подзаконных актов как более гибких, отражающих динамику отношений. Такой подход позволит гибко и вовремя подстраиваться под изменения общественных отношений, не теряя при этом стабильности в регулировании всей массы налоговых отношений.

Переходя к более детальному рассмотрению регулирования отношений налогового кредитования, следует обратить внимание на наличие некоторых спорных моментов. Прежде всего, противоречие видится в том, что отношения налогового кредитования как элемент регулирующего воздействия на инвестиционную сферу экономики фактически сложилось, однако применяется только в зачаточных формах и адекватное распространение не получило. Более того, оно очень перспективно именно в целях реализации интересов и налогоплательщиков, и государства. К позитивным моментам применения механизма налогового кредита можно отнести следующие:

1) формирует рациональное сочетание интересов государства и плательщика;

2) усиливает интерес налогоплательщиков в развитии производства, активизации предпринимательской деятельности;

3) сокращает затраты, поскольку оставляет в распоряжении обязанных лиц на определенное время часть средств, которые должны были бы поступить в доходные части бюджета, что фактически адекватно дополнительным вложениям в производство и создает возможность для его расширения;

4) оставление в распоряжении плательщиков части средств увеличивает базу налогообложения и по последствиям адекватно дополнительным вложениям в экономику;

5) приводит к сокращению налогового давления.

Выводы. На основании проведённого анализа вопроса правового регулирования налогового кредита в Украине можно говорить о том, что соответствие совершенного правового регулирования современным украинским реалиям, а также недавно поднятый вопрос применения налога на выведенный капитал позволит снизить налоговое давление на бизнес-индустрию (самых крупных налогоплательщиков в Украине), ускорить темпы развития украинской экономики и в далёком будущем позволит нашему государству построить эффективную систему налогообложения. В таком случае налогоплательщики будут заинтересованы «выходить из тени» и исправно платить налоги украинским фискальным органам, будучи уверенными в том, что такие средства в дальнейшем будут эффективно использованы для развития и поддержания самих налогоплательщиков.

Литература:

1. Кучерявенко Н.П. Курс налогового права: в 6 т. Х.: Легас; Право, 2005. Т. 3: Учение о налоге. 600 с.
2. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. М.: Юридическая литература, 1974. 340 с.
3. Явич Л.С. Право и общественные отношения (основные аспекты содержания и формы советского права). М.: Юридическая литература, 1971. 152 с.

Ященко М. В. Актуальні питання правового регулювання непрямого оподаткування

Анотація. Предметом дослідження є податковий кредит, що дає змогу оптимізувати інноваційні процеси української економіки. Автор звертає увагу на велику кількість проблем, які перешкоджають розвитку цієї сфери, серед яких – недостатність регулювання питання в законодавчій сфері, гостра необхідність реформування українських податкових органів, необхідність дослідження міжнародного досвіду в досліджуваному питанні. Автором було запропоновано власні підходи до законодавчого регулювання податкового кредиту в Україні шляхом відповідності нормативно-правових актів об'єктивним реаліям сучасної національної економіки. Проведений теоретико-правовий аналіз проблематики та запропоновано шляхи реформування державної податкової політики.

Ключові слова: податок, кредит, реформування, оподаткування.

Yashchenko M. Actual issues of legal regulation of indirectly taxation

Summary. The subject of the study is a tax credit, which allows to optimize the innovative processes of the Ukrainian economy. The author draws attention to a large number of problems that impede the development of this sphere, among them inadequate regulation of the issue in the legislative sphere, the urgent need to reform the Ukrainian tax authorities, the need to study international experience in the issue under study. The author proposed his own approaches to the legislative regulation of the tax credit in Ukraine by means of compliance of normative legal acts with the objective realities of the modern national economy. A theoretical and legal analysis of the problems was conducted and ways of reforming the state tax policy were proposed.

Key words: tax, credit, reforming, taxation.

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.45/.47:366

Яновицька Г. Б.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ

СПОЖИВАЧ-ЗАМОВНИК ЯК СТОРОНА ДОГОВОРУ КОНСАЛТИНГУ

Анотація. Договір консалтингу є одним із непоіменованих договорів, який має достатнє практичне застосування. Він є різновидом надання професійних послуг. Сторонами є замовник та виконавець. Якщо договір консалтингу укладається для власних особистих потреб замовника, то він характеризується як споживчий договір.

Ключові слова: договір, консалтинг, послуги, споживач, права та обов'язки.

Постановка проблеми. Цивільний кодекс не містить правової регламентації договору про надання консалтингових послуг. Однак принцип свободи договору надає сторонам право самостійно врегульовувати ті відносини, які не визначені в цивільному законодавстві, а також відійти від його положень, крім випадків, коли обов'язкове застосування актів цивільного законодавства прямо передбачено чи прямо випливає зі змісту й суті відносин між сторонами.

Окремі питання, пов'язані з аналізом консалтингових правовідносин, висвітлені у працях Дрозової Н.В., Кузнєцової Н.С., Слободян О.А., Ханик-Посполітак Р.Ю., Федорченко Н.В., Шаркової Г.Ю.

Метою статті є визначення правового статусу замовника-споживача консалтингових послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із непоіменованих договорів щодо надання послуг консультативного характеру є договір надання консалтингових послуг. Консалтинг (англ. consulting – консультування) – діяльність з консультування керівників, управлінців з широкого кола питань у сфері фінансової, комерційної, юридичної, технологічної, технічної, експертної діяльності [1, с. 132]. Мета консалтингу – допомогти системі управління (менеджменту) в досягненні заявлених цілей. Іншими словами: консалтинг – це консультування з широкого кола питань у сфері фінансової, юридичної, технологічної, технічної, експертної діяльності, що надається зовнішніми консультантами, для рішень тієї чи іншої проблеми. Доцільно розглядати правовідносини як різновид професійних послуг (зазвичай платних), які надаються корпоративним клієнтам з метою покращення якості та прибутковості їх діяльності. Найчастіше консалтинговий бізнес передбачає дослідження діяльності клієнта, визначення тенденцій розвитку і застосування інновацій у науково-технічній сфері, менеджменті та фінансах з урахуванням матеріальних аспектів та характерних особливостей діяльності клієнта. Також це послуги з консультування підприємств виробничої і комерційної сфери, а також споживачів у широкому спектрі економічних, фінансових, управлінських питань, а крім того, з питань відкриття та офіційної реєстрації підприємств, аналізу і прогнозування ринку товарів і послуг, набору штату.

Відповідно до класифікації Європейського довідника консультантів існує 84 види консалтингових послуг, об'єднаних у 8 найголовніших груп:

1. Загальне управління (визначення ефективності системи управління, оцінка бізнесу, управління нововведеннями, визначення конкурентоспроможності / вивчення кон'юнктури ринку, міжнародне управління тощо).

2. Адміністрування (аналіз роботи канцелярії, розміщення і переміщення відділів, управління офісом тощо).

3. Фінансове управління (системи обліку, оцінка капітальних витрат, оборот фірми, зниження собівартості, неплатоспроможність (банкрутство) тощо).

4. Управління кадрами (професійний рух і скорочення штатів, культура корпорації, рівні можливості, здоров'я та безпека тощо).

5. Маркетинг (реклама і сприяння збуту, корпоративний образ і відносини з громадськістю, післяпродажне обслуговування замовників, дизайн, ціноутворення тощо).

6. Виробництво (використання обладнання та його технічне обслуговування, промисловий інжиніринг, переробка матеріалів, регулювання внутрішнього розподілу матеріалів, конструювання й удосконалювання продукції тощо).

7. Інформаційна технологія (застосування комп'ютерів в аудиті й оцінці, електронна видавнича діяльність, адміністративні інформаційні системи тощо).

8. Спеціалізовані послуги (навчальне консультування, консалтинг з управління електроенергетикою, інженерний консалтинг, юридичний консалтинг, консалтинг з телекомунікацій тощо) [2].

Як вбачається, спектр консалтингових послуг в України є досить великим. Надання консультаційних послуг можливе в кожній сфері діяльності. На жаль, цей договір не має правового регулювання.

Зростання різновидів консультаційних послуг призводить до необхідності формування механізму цивільно-правового регулювання відносин з надання послуг споживачам. Універсальним регулятором правовідносин із надання послуг фінансового консалтингу є цивільно-правовий договір, де головним критерієм розмежування цього договору від суміжних договорів є предмет – фінансово-консалтингова послуга. Українська цивілістика не дослідила правову природу цієї послуги, досі не визначено головні риси, завдяки яким її можна відмежувати від суміжних послуг [3, с. 143]. Шаркова Г.Ю. зазначає, що за договором консалтингу як різновидом договору оплатного надання послуг, одна сторона – виконавець зобов'язується здійснити для іншої сторони – замовника фактичну діяльність зі створення та передачі обумовленої сторонами інформації для вирішення конкретних проблем підприємницької діяльності за-

мовника, що використовується у процесі її здійснення, а замовник зобов'язаний прийняти та оплатити її [4, с. 48].

На нашу думку, не має достатньо практичних підстав вважати, що цей договір укладають лише суб'єкти підприємницької діяльності. Якщо замовник послуг замовляє або має намір замовити послуги для власних особистих потреб, то на ці правовідносини поширюється законодавство про захист прав споживачів.

Істотними умовами цього договору є предмет, ціна і строк його дії. Предметом може виступати сукупність інформації, пропозиції відносно вдосконалення, рекомендації щодо діяльності замовника (споживача). Вважаємо, що консалтингова і консультаційна послуга є взаємозамінними поняттями. Консультаційна послуга в якості об'єкта регулювання, як і будь-яка інша послуга, включає в себе всі ознаки, притаманні інформаційній та послузі взагалі, а саме: фактичне здійснення, юридична дозволенність (правомірність), неосяжність, складність обумовлення та невід'ємність від джерела надання послуг, синхронність надання та отримання послуг, їхня нестабільність (останні дві групи властивостей можна об'єднати поняттям моментального використання послуг), нестійкість якості та неможливість її визначення, в тому числі складність виявлення критеріїв якості. Консультаційні послуги відносяться до змішаного виду послуг, оскільки дані зобов'язання поєднують елементи юридичних та фактичних послуг. Наприклад, до юридичних послуг можна віднести оформлення документів консультантом, які необхідні для здійснення підприємницької діяльності під час надання консалтингових послуг, та фактичні послуги, які можуть виражатися, наприклад, у перевірці статутних документів під час здійснення тієї ж діяльності [4, с. 47].

Договір є оплатним. Допускаються різні форми оплати. Наприклад: 1) погодинна оплата; 2) фіксована оплата; 3) відсоток вартості об'єкта консультування або отриманого результату; 4) комбінована оплата. Це залежить від виду послуг і, звичайно, за узгодженням між сторонами.

Основними ознаками договору консалтингу є: 1) специфічний предмет (консультативна послуга); 2) результат консалтингової послуги – інтелектуальна, творча діяльність виконавця; 3) виконавцем завжди є суб'єкт підприємницької діяльності; 4) особисте виконання договору .

Договір має консенсуальний характер, тому вважається укладеним з моменту досягнення згоди щодо всіх істотних умов у належній формі.

Виконавець має бути зареєстрований як суб'єкт підприємницької діяльності. Важливим є те, що для надання послуг консалтингу не потрібна ліцензія. Однак це правило не поширюється на послуги щодо оцінки майна. До основних прав та обов'язків сторін можна віднести наступні.

Основні обов'язки виконавця: 1) надання консалтингових послуг за завданням замовника (проектом) та передання одержаних результатів у погоджений договором строк; 2) надання послуги особисто; 3) утримуватися від розголошення відомостей, які можуть становити комерційну таємницю; 4) надати якісну консалтингову послугу.

До основних прав виконавця відносяться наступні: 1) виконавець має право вимагати від замовника прийняти надану послугу та оплатити її; 2) має право з дозволу замовника залучати до виконання проекту (завдання) інших спеціалістів-консультантів; 3) має право залучати до виконання завдання працівників замовника, які володіють інформацією, що необхідна для виконання проекту; 4) має право особистого доступу до інформації, яка для нього становить професійний інтерес для виконання договору; 5) має право на збір інформації та підготовки її в зручній для виконавця формі; 6) має право на забезпечення матеріальних умов для роботи (приміщення, обладнання, копіювання, друк матеріалів тощо); 7) має право на одержання гонорару; 8) має право вимагати навчання персоналу новим методам роботи, якщо цього потребує виконання договору.

Обов'язки замовника (споживача): 1) забезпечення виконавця необхідною достовірною та повною інформацією; 2) чітке визначення тематики поставленої проблеми перед виконавцем в обумовлений строк, якщо це зазначено в договорі; 3) оформлення завдання (проекту), котре, як правило, розробляється і підписується ще до укладення договору та має містити визначення основних параметрів очікуваних корисних результатів; 4) оплата консалтингових послуг; 5) прийняття наданої послуги.

Права замовника (споживача): 1) вимагати передання результатів наданої консалтингової послуги; 2) надавати виконавцю інформацію, яка йому стала відома після укладення договору; 3) отримати інформацію про хід надання послуги від виконавця на будь-якому етапі консалтингового процесу.

Права виконавця: 1) вимагати від замовника прийняти виконану роботу та оплатити її; 2) залучати до виконання проекту (завдання) інших спеціалістів-консультантів, з дозволу замовника; 3) залучати до виконання завдання працівників замовника, які володіють необхідною інформацією, потрібною для виконання договору консалтингу; 4) особисто мати доступ до інформації, яка для нього становить професійний інтерес для виконання робіт; 5) на збір інформації в зручній для виконавця формі; 6) право на забезпечення матеріальних умов для роботи (приміщення, обладнання, копіювання, друк матеріалів та ін.); 7) вимагати навчання персоналу новим методам роботи, якщо цього потребує виконання договору консалтингу.

Висновки. Положення про порядок організації та проведення конкурсів на право виконання консалтингових (консультаційних, аудиторських, юридичних та оціночних) послуг, що затверджене наказом Національного агентства України з управління державними корпоративними правами [5], здебільшого враховує специфіку правовідносин у сфері надання правових послуг. Враховуючи практичну значимість консалтингових договорів, широкий спектр застосування і прогалини правового регулювання, виникає необхідність їх закріплення в національному законодавстві. Доцільно визначити: місце консалтингових договорів у системі надання послуг, порядок укладення та основні структурні елементи (сторони, істотні умови, права та обов'язки сторін тощо).

Література:

1. Новітній англо-український, українсько-англійський словник. Харків: ВАТ «Харківська книжкова фабрика ім. М.В. Фрунзе», 2005. 960 с.
2. European Directory of Management Consultants. London: FEACO-AP Information services, 1995. 1021 p.
3. Слободян О.А. Правова модель фінансового консультування. Вісник Вищої ради юстиції. 2013. № 2 (14). С. 139-148.
4. Шаркова Г.Ю. До питання щодо визначення поняття договору консалтингу. Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. 2009. Вип. 8. С. 46-49.

5. Положення про порядок організації та проведення конкурсів на право виконання консалтингових (консультаційних, аудиторських, юридичних та оціночних) послуг: Наказ, Національне агентство України з управління державними корпоративними правами від 15.07.99 р. № 131. База даних «Законодавство України». URL: http://www.rada.gov.ua (дата звернення: 11.04.2018).

Яновицка Г. Б. Потребитель-заказчик как сторона договора консалтинга

Аннотация. Договор консалтинга является одним из непоименованных договоров, который имеет достаточное практическое применение. Он является разновидностью предоставления профессиональных услуг. Сторонами являются заказчик и исполнитель. Если договор консалтинга заключается для личных потребностей заказчика, то он характеризуется как потребительский договор.

Ключевые слова: договор, консалтинг, услуги, потребитель, права и обязанности.

Yanovytska G. Consumer-Customer as a Party in the Consulting Agreement

Summary. The consulting agreement is one of the unnamed contracts, which has sufficient practical application. It is a type of professional services. The customer and the contractor are the parties of an agreement. If the consulting agreement concludes for the personal needs of the customer, it takes features of a consumer contract.

Key words: contract, consulting, services, consumer, rights and obligations.

УДК 347.961

Коломієць Я. Л.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри цивільного процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЩОДО ОБОВ'ЯЗКОВОСТІ ЧЛЕНСТВА НОТАРІУСІВ В НОТАРІАЛЬНІЙ ПАЛАТІ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу положень Закону України «Про нотаріат» щодо професійного самоврядування нотаріусів. Досліджується принцип обов'язковості членства державних і приватних нотаріусів у спеціальному Всеукраїнському професійному об'єднанні – Нотаріальній палаті України.

Ключові слова: нотаріат, Нотаріальна палата України, об'єднання нотаріусів, самоврядування у сфері нотаріату.

Постановка проблеми. У 1993 році Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про нотаріат» (далі – Закон), який, окрім державного нотаріату, закріпив систему приватного нотаріату та встановив організаційні принципи його діяльності [1]. Зокрема, у ст.16 Закону було зазначено, що приватні і державні нотаріуси можуть об'єднуватись у регіональні, загальнодержавні, міжнародні спілки та асоціації. На підставі цієї статті 24 квітня 1993 року була створена Українська нотаріальна палата та її регіональні відділення в областях та у містах Києві і Севастополі, надалі створена низка асоціацій приватних нотаріусів (державних і приватних нотаріусів) на всій території України. Ці об'єднання нотаріусів могли представляти інтереси нотаріусів у державних та інших органах, захищати їх соціальні, економічні та професійні права, здійснювати методичну і видавничу роботу, створювати спеціальні фонди й проводити іншу діяльність відповідно до своїх статутів. Домінантною серед об'єднань нотаріусів була Українська нотаріальна палата, що мала всеукраїнський статус і постійно взаємодіяла з Міністерством юстиції України.

Метою статті є аналіз положень Закону України «Про нотаріат» щодо професійного самоврядування нотаріусів.

Виклад основного матеріалу. Тоді зміст ст. 16 Закону повністю відповідав ст. 36 Конституції України та Закону України «Про об'єднання громадян» від 16.06.1992 року, а також ст. 3 Закону України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 року про винятково добровільний порядок вступу нотаріусів до громадського об'єднання. [2; 3; 4]. Принцип **добровільності** об'єднання нотаріусів був реалізований у повному обсязі, адже усі державні нотаріуси були задіяні у діяльності Української нотаріальної палати, а приватні нотаріуси об'єднувалися в інші асоціації або приєднувалися до діяльності регіональних відділень Української нотаріальної палати, або ж ігнорували відповідні процеси, не реалізовуючи своє право на об'єднання.

Така ситуація тривала до 2012 року, доки до Закону не були внесенні зміни від 06.09.2012 року (Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо державного регулювання нотаріальної діяльності»), де стаття 16 набула суттєвих змін [5]. Законодавець відмовився від загального проголошення права нотаріусів на самостійне, вільне та **добровільне** об'єднання в асоціації чи спілки відповідно до чинного законодавства (зокрема, до Конституції України), ввівши принцип **обов'язковості членства** державних і приватних нотаріусів на підставі Закону у спеціальному Всеукраїнському професійному об'єднанні. Цей прецедент у законодавстві, коли не за бажанням громадян, а за законом повинна створюватися громадська організація з певною назвою та визначенням основних положень щодо її організації, діяльності й управління, чи не перший у національному законодавстві. Утворення юридичної особи – Нотаріальної палати України, за задумом законодавця, повинно було повністю відрізняти її від наявних на той час об'єднань нотаріусів, зокрема від Української нотаріальної палати. Зміни ст. 16 Закону призвели до повної ліквідації Української нотаріальної палати. За своїм правовим статусом, а також за структурою, системою управління й повноваженнями Нотаріальна палата України мало відрізняється від Української нотаріальної палати, однак чомусь вона не стала її правонаступницею. Але існують й інші важливі відмінності.

Спочатку треба відзначити виключно лінгвістичні зміни, які не відокремлюють правовий статус Української нотаріальної палати від такого ж статусу Нотаріальної палати України:

а) змінилася назва палати;

б) змінилася назва самої статті 16 Закону.

Раніше ст. 16 Закону мала назву «Об'єднання нотаріусів», а сьогодні – «Професійне самоврядування нотаріусів», що свідчить про намагання законодавця серед усіх можливих об'єднань виділити саме професійне об'єднання, надати особливого значення саме професійному самоврядуванню нотаріусів. Але можна зробити й інший висновок: невже до змін від 06.09.2012 року об'єднання нотаріусів були непрофесійними? Чи їх утворювали непрофесійні нотаріуси або якісь інші особи за своїм статусом, окрім державних та приватних нотаріусів? Порівняльний аналіз статей Закону стосовно правового статусу державних нотаріусів і приватних нотаріусів до змін ст. 16 Закону від 06.09.2012 року та після цих змін не виявив жодних розбіжностей. Закон стосується тих самих нотаріусів. Але якщо в статуті Української нотаріальної палати було визначено, що членами Української нотаріальної палати можуть бути винятково нотаріуси, то у статуті Нотаріальної палати України (п. 3.3. Статуту) [6], окрім державних і приватних нотаріусів, її членами можуть бути також особи, які не мають статусу нотаріуса (тобто не здійснюють нотаріальну діяльність), але «які мають свідоцтво про право на заняття нотаріальною діяльністю», що саме собою розмиває або ставить під сумнів саме професійну ознаку цього об'єднання. Виходить, що Українська нотаріальна палата мала більше підстав вважатися професійним об'єднанням, ніж Нотаріальна палата України? Ці та інші питання щодо змін ст. 16 Закону від 06.09.2012 року та практики її застосування чи правових наслідків для державних і приватних нотаріусів потребують подальшого вивчення.

Однак найважливішою новелою законодавця є умова про **обов'язковість членства** державних і приватних нотаріусів у Нотаріальній палаті України. Виникають досить цікаві питання: «Наскільки стаття 16 Закону відповідає Конституції України? Чи є законними і конституційними п. 1.1. та п. 2.2. Статуту Нотаріальної палати України (нова редакція від 23.09.2016 р.) про об'єднання усіх нотаріусів України на засадах обов'язкового членства?».

По-перше, ч. 1 ст. 36 Конституції України вказує, що громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Виняток становлять обмеження, встановлені законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Інших видів об'єднань громадян Конституція України не передбачає, лише (а) політичні партії та (б) громадські об'єднання. Вона прямо або опосередковано не вказує на можливість створення якихось інших об'єднань, які б могли створюватися громадянами (зокрема, на підставі прийнятих спеціальних законів) поза межами встановлених Конституцією України форм (політичні партії або ж громадські організації). Насамперед, це стосується названих *професійних об'єднань*, про які йдеться, зокрема, в проекті закону України «Про саморегулювальні організації» № 1444 від 11.12.2014 р. [7].

Особливої уваги потребує звернення до ч. 4 ст. 36 Конституції України, у якій зазначено, що ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах. Ця частина ст. 36 Основного закону виписана як імперативна норма і тому не передбачає диспозитивного тлумачення й застосування.

Отже, зміни, внесені в ст. 16 Закону від 06.09.2012 року в частині **обов'язковості членства** державних й приватних нотаріусів в Нотаріальній палаті України, що здійснює професійне самоврядування нотаріусів, є прямим порушенням положень ч. 4 ст. 36 Конституції України.

По-друге, слід погодитися й підтримати правові позиції, що були викладені у зауваженнях Головного юридичного управління Верховної Ради України від 06.09.2012 р. про те, що встановлення обов'язковості членства у зазначеній організації суперечить положенням ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та статті 36 Конституції України, оскільки в Україні гарантується право громадян України на свободу об'єднання в громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до громадських організацій. Згідно з положенням зазначеної Конвенції кожен має право на свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [8].

Висновки. Проведений загальний аналіз дає можливість стверджувати, що зміна змісту ст. 16 Закону України «Про нотаріат» від 06.09.2012 р. відбулася у законний спосіб відповідно до вимог положень пунктів 11, 12 ч.1 ст. 92 Конституції України. Але відповідно до змісту положень цих змін вони є антиконституційними, оскільки прямо порушують вимоги частин 1, 4 ст. 36, ч. 2 ст. 19 Конституції України. Це дозволяє державним та приватним нотаріусам ігнорувати норми ст. 16 Закону про обов'язковість їх членства у Нотаріальній палаті України, за винятком, якщо така участь є наслідком вільного та свідомого індивідуального волевиявлення нотаріуса бути її членом. Як один з можливих варіантів вирішення наявної колізії між ст. 16 Закону та ст. 36 Конституції України пропоную внести зміни до ст. 16 Закону, виклавши її в такій редакції:

«Стаття 16. Самоврядування та об'єднання нотаріусів.

Головною метою самоврядування нотаріусів є захист професійних та інших прав нотаріусів і забезпечення реалізації їх правових, організаційних, соціальних, економічних та інших інтересів.

Самоврядування нотаріусів реалізується нотаріусами згідно з Конституцією України та іншими законами України».

Література:

1. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12 (дата звернення: 12.04.2018).
2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (станом на 22 січня 2018 р.) / Верховна Рада України. Харків: Право, 2018. 76с.
3. Про об'єднання громадян: Закон України від 16.06.1992 р. № 2460-XII. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2460-12 (дата звернення: 12.04.2018).
4. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012р. № 4572-XI. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4572-17 (дата звернення: 12.04.2018).
5. Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо державного регулювання нотаріальної діяльності: Закон України від 06.09.2012 р. № 5208-VI. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5208-17 (дата звернення: 12.04.2018).
6. Статут нотаріальної палати від 23.09.2016 р. URL: http://npu.in.ua/pro-npu/dokumenti_npu (дата звернення: 12.04.2018).
7. Про саморегулювальні організації: проект закону від 11.12.2014 р. № 1444. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52919 (дата звернення: 12.04.2018).
8. Зауваження Головного юридичного управління до проекту закону України «Про внесення змін до закону «Про нотаріат». Реєстраційний № 10364» від 06.09.2012 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf (дата звернення: 12.04.2018).

Коломиец Я. Л. К вопросу об обязательности членства нотариусов в Нотариальной палате Украины

Аннотация. Статья посвящена анализу положений Закона Украины «О нотариате» относительно профессионального самоуправления нотариусов. Исследуется принцип обязательности членства государственных и частных нотариусов в специальном Всеукраинском профессиональном объединении – Нотариальной палате Украины.

Ключевые слова: нотариат, Нотариальная палата Украины, объединение нотариусов, самоуправление в сфере нотариата.

Kolomiets Ya. As to the mandatory membership of the notaries in the Notary Chamber of Ukraine

Summary. The article is devoted to the analysis of the provisions of the Law of Ukraine «On the notary» concerning professional self-governance of the notaries. The principle of compulsory membership of state and private notaries in the special all-Ukrainian professional association – the Notary Chamber of Ukraine – is explored.

Key words: notary, Notary chamber of Ukraine, association of notaries, self-governance in the sphere of notary services.

УДК 342.959

Белікова О. В.,
кандидат юридичних наук, адвокат,
ФОП Белікова О.В. (юридичні послуги, адвокатські послуги)
Белікова Є. Я.,
адвокат

ДЕЯКІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ НА РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Анотація. У статті проаналізовано деякі проблемні питання кримінальної відповідальності за злочини на ринку цінних паперів. Охарактеризовано норми кримінального права, що передбачають відповідальність за злочини цієї категорії. Проведено аналіз судової практики, на підставі якого зроблено висновок про латентний характер злочинів на ринку цінних паперів. З огляду на те, що найбільшу кількість вироків за кримінальні правопорушення на ринку цінних паперів винесено за статтею 199 Кримінального кодексу України, проведено аналіз її юридичного складу. Надано конкретні пропозиції до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення порядку виявлення та кваліфікації кримінальних правопорушень на ринку цінних паперів.

Ключові слова: ринок цінних паперів, фондовий ринок, емісія цінних паперів, Кримінальний кодекс України, кримінальна відповідальність, судова практика, юридичний склад правопорушення.

Постановка проблеми. Національна фінансова система є одним із ключових компонентів економіки. Вона є встановленою фінансовим законодавством формою організації грошового обігу, що історично склалася у країні й включає грошову одиницю зі своїм найменуванням, види грошових знаків і цінних паперів, порядок їх випуску (емісії) та організацію обігу за допомогою готівкових та безготівкових розрахунків. Відповідно зазіхання на фінансову систему є одним з найнебезпечніших видів зазіхань і вимагає кримінально-правового захисту.

У процесі розвитку ринкових відносин та функціонування господарюючих суб'єктів різних організаційно-правових форм в економіці країни почали формуватися нові форми фінансових зв'язків між цими суб'єктами, що вплинуло на розвиток кредитних відносин в країні і розширення складу їх учасників. Базовим атрибутом будь-якого цивілізованого ринку є фондовий ринок, тобто ринок цінних паперів.

Сучасний ринок цінних паперів характеризується високим рівнем інфраструктури. В цілому можна твердити про створення достатньої правової бази для роботи на ринку цінних паперів. Водночас його кримінально-правове забезпечення й дотепер перебуває у стадії становлення, оскільки не відповідає сучасним вимогам ефективності припинення злочинів у сфері обігу цінних паперів.

Застосування заходів кримінальної відповідальності покликане чинити певний вплив на функціонування ринку цінних паперів шляхом усунення суспільно небезпечної поведінки його суб'єктів.

Водночас перед наукою кримінального права постає чимало проблемних питань у сфері кваліфікації та притягнення до кримінальної відповідальності за правопорушення на ринку цінних паперів.

Науковим підґрунтям дослідження є праці провідних вітчизняних та зарубіжних науковців у галузі кримінального, адміністративного, цивільного та господарського права, як-от: О.І. Барановського, Ю.Л. Бендерського, С.Н. Бервено, Д.В. Боброві, Е.Вайян, В.Васильєва, Л.Гуляницького, М.А.Гольцберга, О.В.Дзери, В.Є. Жеребкіна, Б.С. Івасіва, І.Б. Івасіва, В.Г. Кещян, І.В. Ковальової, В. Корнєєва, Н.І. Костіної, Н.С. Кузнєцової, Т.М. Литвиненка, Р. Майданника, А.В. Майфата, К.С. Марахова, О.Г. Мендрула, Я.М. Миркина, О.М. Мозгового, В. Назаренка, І.Р. Назарчука, О.Онуфрієнка, І.А.Павленка, О.А.Підопригори, А.О.Селіванової, І.В. Шишка, В.Л. Яроцького. Водночас з огляду на стрімкий розвиток ринкових відносин та зростання рівня економічної злочинності окремі аспекти виявлення та кваліфікації кримінальних правопорушень на ринку цінних паперів потребують ґрунтовнішого дослідження.

Мета статті полягає у визначенні та дослідженні деяких проблемних питань, які виникають у процесі притягнення до кримінальної відповідальності за правопорушення на ринку цінних паперів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічна злочинність є однією з головних перешкод на шляху проведення ринкових реформ та розвитку України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.

Забезпечення економічної безпеки є пріоритетним напрямком Стратегії національної безпеки України та полягає у системній протидії організованій економічній злочинності та тінізації економіки на основі формування переваг легальної господарської діяльності та консолідації інституційних спроможностей фінансових, податкових, митних та правоохоронних органів, виявлення активів організованих злочинних угруповань та їх конфіскації [1].

У щорічному посланні до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році» Президент України П.Порошенко звернув увагу на необхідність посилення діяльності правоохоронних органів у напрямку протидії економічній злочинності, наголосивши на актуальності створення спеціального незалежного державного органу щодо протидії фінансовій злочинності [2]. Ринок цінних паперів у сучасному суспільстві є відносинами між його учасниками з приводу випуску та обігу цінних паперів, а також найважливішим компонентом економіки.

Незважаючи на різноманітні судження провідних вітчизняних та зарубіжних науковців щодо сутності та змістовного наповнення поняття ринку цінних паперів, єдність думок стосовно визначення коментованої категорії у якості частини фінансового ринку превалює. Наприклад, Е. Бредлі під час характеристики ринку цінних паперів акцентує увагу на його розмежуванні на первинний та вторинний ринки [3, с. 3-4]. О.Г. Мендрул наголошує на синонімічності понять «ринок цінних паперів» та «фондовий ринок», наголошуючи на їх всеохопному впливі на весь спектр відносин, пов'язаних із цінними паперами [4, с. 9]. З позиції механізму, що

дозволяє об'єднувати продавців та покупців цінних паперів, розглядає зазначений інститут фінансового ринку Я.М. Миркин, який вказує, що ринок цінних паперів є сегментом як грошового ринку, так і ринку капіталів [5, с. 11]. Інші автори розглядають ринок цінних паперів у якості комплексної системи, яка здійснює трансформацію тимчасово вільних грошових коштів, тобто заощаджень, що перебувають у грошовій формі, в інвестиції шляхом організації обігу цінних паперів [6, с.48].

Водночас Цивільний кодекс України зосереджується винятково на легальному визначенні цінних паперів, під якими розуміються документи певної форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошове або інше майнове право, визначають взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і особи, яка має права на цінний папір, та передбачають виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передачі прав на цінний папір та прав за цінним папером іншим особам [7].

Сьогодні роль ринку цінних паперів в економічному секторі країни стрімко зростає. За узагальненою інформацією щодо розвитку фондового ринку України протягом січня – грудня 2017 року загальний обсяг випусків емісійних цінних паперів, зареєстрованих Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, становив 353,68 млрд грн, що більше на 132 млрд грн порівняно з відповідним періодом 2016 року (221,17 млрд грн) [8].

Аналіз положень Стратегії національної безпеки дозволив зробити висновок, що головними стратегічними ризиками й загрозами національній безпеці у довгостроковій перспективі є низька стійкість та незахищеність національної фінансової системи, а також ринку цінних паперів як найважливішого її компонента. Тому протиправні діяння на ринку цінних паперів є одними з найнебезпечніших видів зазіхань, а суспільні відносини у цій сфері потребують кримінально-правової охорони. Зазначене твердження узгоджується з постановою Пленуму Верховного Суду України від 12.04.1996 р. «Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів», у якій, зокрема, наголошується на підвищеній суспільній небезпеці кримінальних правопорушень, пов'язаних із виготовленням або збутом підроблених грошей чи державних цінних паперів, оскільки це «дестабілізує фінансово-кредитні відносини, ускладнює регулювання грошового обігу» [9].

Ситуація, що склалася на ринку цінних паперів, показує подальший розвиток його криміналізації. Розгалужені можливості вчинення злочинів, пов'язаних із неправомірним обігом цінних паперів, зробили досліджувану сферу фінансового ринку привабливою для злочинців.

З огляду на необхідність кримінально-правового захисту суспільних відносин між учасниками ринку з приводу випуску та обігу цінних паперів законодавець встановив низку кримінально-правових заборон, відображених у таких статтях Кримінального кодексу України (далі – КК України): ст. 199 «Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання під час продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів»; ст. 222-1 «Маніпулювання на фондовому ринку»; ст. 223-1 «Підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів»; ст. 223-2 «Порушення порядку ведення реєстру власників іменних цінних паперів»; ст. 224 «Виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів»; ст. 232-2 «Приховування інформації про діяльність емітента».

Дослідження стану здійснення судочинства в Україні протягом 2014–2016 років дає підстави для висновку про незначний відсоток засуджених за злочини на ринку цінних паперів. Наприклад, за кримінальні правопорушення, передбачені статтями 223-1, 224, 232-2 протягом 2014–2016 рр. судами не було винесено жодного обвинувального вироку; за ст. 223-2 судом винесено лише один обвинувальний вирок; за ст. 222-1 – 4 рішення про притягнення осіб до кримінальної відповідальності. Незважаючи на те, що за статтею 199 КК України судами винесено найбільшу кількість обвинувальних вироків – 243, їх кількість з кожним роком постійно зменшується, а саме: 2014 р. – 105, 2015 р. – 96, 2016 р. – 42 рішення [10]. Вивчення матеріалів правоохоронної діяльності у зазначеній сфері свідчить про високий рівень латентності таких злочинів. У більшості областей України поза увагою правоохоронних органів залишається понад 80% таких кримінальних фактів. У багатьох випадках самі потерпілі не звертаються в поліцію через небажаний для них розголос їх фінансово-господарської діяльності (нерідко напівлегальної або зовсім незаконної).

Застосування заходів кримінальної відповідальності покликане чинити певний вплив на функціонування ринку цінних паперів у вигляді визначення заборон щодо поведінки його суб'єктів.

Головне призначення кримінально-правових норм полягає у врегулюванні суспільних відносин з приводу порушень законодавства у сфері обігу цінних паперів. Зазначена функція є дуже важливою, оскільки, незважаючи на однозначну оцінку кримінального права в загальній теорії права як охоронної галузі, чимало фахівців у галузі кримінального права та криміналістики схильні приписувати зазначеній галузі правової науки позитивно-регулятивну функцію. У цьому контексті виникає питання щодо узгодження вищевикладеного твердження із положеннями ст.ст. 199, 222-1, 223-1, 223-2, 224, 232-2 КК України. Чи доцільно застосовувати до учасників позитивних правовідносин, які виникають у сфері обігу цінних паперів, кримінально-правові норми, що містять заборони та зобов'язання? Позитивна відповідь на поставлене запитання виглядає сумнівною, зважаючи на низку аргументів. Відповідно до статті 29 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» емітент зобов'язаний зареєструвати у Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку випуск та проспект емісії цінних паперів. Частина 1 статті 29 коментованого законодавчого акту зобов'язує емітента подати до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) заяву і документи, необхідні для реєстрації випуску та проспекту емісії цінних паперів, не пізніше як протягом 60 днів після прийняття рішення про розміщення цінних паперів органом емітента, уповноваженим приймати відповідне рішення [11]. Зазначене правове положення охороняється правовими нормами адміністративно-деліктного та кримінального права. Зокрема, стаття 163 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) передбачає відповідальність за розміщення цінних паперів без реєстрації їх випуску в установленому законом порядку або порушення порядку здійснення емісії цінних паперів, вчинене уповноваженою особою [12]. Водночас кримінальна відповідальність за підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів, передбачена статтею 223-1 КК України [13]. Отже, у правовій дійсності не передбачена можливість вибору способу

поведінки емітента. Загальновідомо, що в будь-якому разі він повинен виконати такі дії:

а) зареєструвати випуск та проспект емісії цінних паперів;

б) подати достовірні документи про реєстрацію цінних паперів.

Отже, регулятивні заборони, які передбачають кримінальну відповідальність за порушення порядку обігу цінних паперів, у диспозиції статті 223-1 КК України та в інших статтях відсутні.

З огляду на це автор повністю погоджується із висновком І.В. Шишка, який наголошує, що кримінально-правові норми не можуть змінювати права і обов'язки учасників позитивних відносин, встановлені нормами регулятивних галузей, а отже, не можуть вводити додаткові обов'язки, применшувати наявні права, розширювати обсяг заборон [14, с. 130]. Звідси випливає, що кримінально-правові положення ст.ст. 199, 222-1, 223-1, 223-2, 224, 232-2 КК України передбачають не обов'язки, права і заборони, а підстави та принципи кримінальної відповідальності, визначають ознаки злочинів, скоєних на ринку цінних паперів.

Як вже зазначалось, за останні 3 роки найбільшу кількість обвинувальних вироків винесено за статтею 199 «Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання під час продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів». Суспільна небезпека цього злочину полягає у заподіянні шкоди національній кредитно-грошовій системі, у наповненні грошового ринку, валютного ринку або ринку цінних паперів фальшивими грошима і цінними паперами, що призводить до знецінення справжніх грошей, зростання інфляції тощо.

Безпосереднім об'єктом аналізованого складу злочину є відносини у сфері фінансів (фінанси) в частині відносин, що виникають у зв'язку із встановленим порядком емісії та обігу грошей або цінних паперів. У якості додаткового об'єкту злочину законодавець визначив майнові права і законні інтереси громадян, організацій, держави.

У рамках нашого дослідження предметом такого злочину з огляду на диспозицію ст. 199 Кримінального кодексу України є підроблені цінні папери, які випускаються і забезпечуються державою. Відповідно до статті 195 Цивільного кодексу України в легальному обігу на території нашої держави функціонують пайові, боргові, похідні та товаророзпорядчі цінні папери [7].

Об'єктивною стороною коментованого кримінального правопорушення можуть бути такі дії: виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення на територію держави або збут державних цінних паперів.

Під виготовленням розуміють повну або часткову підробку предметів злочину. У разі повної підробки фальшиві гроші або цінні папери створюються без застосування справжніх. Часткова підробка пов'язана зі справжніми грошима і цінними паперами. детальніше роз'яснення стосовно способів підроблення грошей та державних цінних паперів міститься у постанові Пленуму Верховного Суду України від 12.04.1996р. [9] Склад коментованого злочину утворює як повна імітація грошового знаку чи державного цінного паперу, так і істотна фальсифікація у певний спосіб справжніх грошових знаків чи державних цінних паперів, що робить можливим досягнення мети їх збуту і (за задумом винного) у звичайних умовах ускладнює або зовсім виключає виявлення підробки.

Під зберіганням підробленої валюти, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї слід розуміти перебування цих предметів безпосередньо у винного або в будь-якому іншому місці, де вони перебувають у розпорядженні та під контролем винного. Придбанням предметів цього злочину вважається їх оплатне або безоплатне отримання винним від іншої особи. Перевезенням цих предметів є переміщення їх винним із використанням будь-яких транспортних засобів. Пересиланням підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї слід вважати передачу чи спробу передачі їх іншій особі з використанням засобів поштового зв'язку (у листах, посилках, бандеролях, інших поштових відправленнях). Ввезенням в Україну предметів розглядуваного злочину слід вважати їх переміщення винною особою з інших держав на територію України.

Відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 квітня 1996 року збут підроблених грошей чи державних цінних паперів – це умисна форма їх відчуження, тобто використання як засобу платежу, продаж, розмін, обмін, дарування, передача в борг і в рахунок покриття боргу, програш в азартних іграх тощо [9].

У цілому слід зауважити, що під збутом можна розуміти будь-які форми відчуження підроблених грошей або цінних паперів. Водночас особи, які за збігом обставин свідомо набули право володіння підробленими грошима або цінними паперами, але використовують їх як справжні, також підлягають притягненню до кримінальної відповідальності за статтею 199 КК України.

Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 199 Кримінального кодексу України, є загальним, тобто це особа, що досягла 16-річного віку, дієздатна, осудна.

Суб'єктивна сторона такого злочину виражена у формі прямого умислу, а відсутність мети збуту під час виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання або збуту виключає кримінальну відповідальність. Необхідно зазначити, що під час зберігання, перевезення або збуту особа повинна усвідомлювати фальшивий характер грошей або цінних паперів.

Висновки. По-перше, слід звернути увагу на прихований характер правопорушень на ринку цінних паперів. За результатами судової практики протягом 2014–2016 рр. за правопорушення на ринку цінних паперів судами було винесено 248 обвинувальних вироків, а з кожним роком їх кількість постійно зменшується, що свідчить про латентний характер цих правопорушень: 2014 р. – 108, 2015 р. – 97, 2016 р. – 43. Попри те, що найбільша кількість вироків винесена суддями за статтею 199 КК України, більше 80% з них пов'язані із притягненням до кримінальної відповідальності за виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання під час продажу товарів, збуту, а також за збут підроблених грошей або марок акцизного податку, і лише близько 20% – за правопорушення на ринку цінних паперів.

По-друге, вважаємо адміністративні санкції малоефективним засобом юридичної відповідальності відносно правопорушення, передбаченого статтею 163 КУпАП «Розміщення цінних паперів без реєстрації їх випуску або порушення порядку здійснення емісії цінних паперів». З огляду на недосконаліть норм КУпАП, які регламентують порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення, небезпідставні сумніви викликає можливість якісного визначення ознак складу адміністративного

правопорушення за ст. 163 КУпАП. Тому вважаємо за доцільне внести пропозиції щодо встановлення кримінальної відповідальності за розміщення цінних паперів без реєстрації їх випуску або порушення порядку здійснення емісії цінних паперів.

Література:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06.05.2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015 URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015 (дата звернення: 15.04.2017).
2. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році: послання Президента України до Верховної Ради України URL: http://www.president.gov.ua/news/poslannya-prezidenta-ukrayini-do-verhovnoyi-radi-ukrayini-pr-43086 (дата звернення: 15.04.2017).
3. Тьюлз Р., Брэдли Э., Тьюлз Т. Фондовый рынок. Москва: ИНФРА-М, 2000. 648 с.
4. Мендрул О.Г., Павленко І.А. Фондовий ринок: операції з цінними паперами: навч. посібник. Київ: КНЕУ, 2000. 156 с.
5. Миркин Я.М. Ценные бумаги и фондовый рынок. Профессиональный курс в Финансовой академии при Правительстве РФ. Москва: Перспектива, 1995. 532 с.
6. Кещян В.Г. Биржевой рынок: Страницы истории и становления в современных условиях. Москва: РЭА, 1996. 351 с.
7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Офіційний вісник України. 2003. № 11. Ст. 461.
8. Інформаційна довідка щодо розвитку фондового ринку України протягом січня – грудня 2017 року URL: http://www.ssmsc.gov.ua/fund/analytics (дата звернення: 15.04.2017).
9. Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів: постанова Пленуму Верховного Суду України № 6 від 12 квітня 1996 р. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1963–1997 роки). Сімферополь: «Таврія», 1998. С. 138-142.
10. Стан здійснення судочинства. URL: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/06EAA6C32D8DE08AC22580E400490AFC (дата звернення: 15.04.2017).
11. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 31. Ст. 268.
12. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. № 51. Ст. 1122.
13. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131.
14. Шишко И.В. Экономические правонарушения: Вопросы юридической оценки и ответственности. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003. 305 с.

Беликова Е. В., Беликова Е. Я. Некоторые вопросы уголовной ответственности за преступления на рынке ценных бумаг

Аннотация. В статье проанализированы некоторые проблемные вопросы уголовной ответственности за преступления на рынке ценных бумаг. Охарактеризованы нормы уголовного права, предусматривающие ответственность за преступления этой категории. Проведен анализ судебной практики, на основании которого сделан вывод о латентном характере преступлений на рынке ценных бумаг. Учитывая тот факт, что наибольшее количество приговоров за уголовные правонарушения на рынке ценных бумаг вынесено по статье 199 Уголовного кодекса Украины, проведен анализ ее юридического состава. Предоставлены конкретные предложения в Уголовный кодекс Украины относительно совершенствования порядка выявления и квалификации уголовных правонарушений на рынке ценных бумаг.

Ключевые слова: рынок ценных бумаг, фондовый рынок, эмиссия ценных бумаг, Уголовный кодекс Украины, уголовная ответственность, судебная практика, юридический состав правонарушения.

Byelikova O., Bielikova Ye. Some questions of criminal responsibility for crimes in the market of paper prices

Summary. The article analyzes some problematic issues of criminal responsibility for crimes on the securities market. Characterized by the norms of criminal law, which stipulate responsibility for crimes in this category. The analysis of judicial practice on the basis of which the conclusion about the latent nature of crimes on the securities market is made. Taking into account the fact that the highest number of convictions for criminal offenses on the securities market was made under Article 199 of the Criminal Code of Ukraine, an analysis of its legal composition was carried out. Specific proposals to the Criminal Code of Ukraine on improvement of the procedure for detection and qualification of criminal offenses in the securities market are given.

Key words: securities market, stock market, issue of securities, Criminal Code of Ukraine, criminal liability, judicial practice, legal structure of the offense, administrative sanction, issue of securities, Code of Ukraine on Administrative Offenses, criminal law protection.

УДК 347.132

Терехов Р. Г.,
аспірант кафедри цивільного права
Запорізького національного університету

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ ПЕРУКАРСЬКИХ ПОСЛУГ

Анотація. Стаття присвячена з'ясуванню правової природи та сутності договору про надання перукарських послуг.

Ключові слова: підряд, робота, послуга, матеріальний результат, позитивний результат, споживання, перукарські потреби.

Постановка проблеми. Питання захисту прав споживачів має свою актуальність. На цей час щодо реалізації, надання різних видів товарів, робіт, послуг ведуться наукові розвідки, результати яких в більшій чи меншій мірі реалізовуються в позитивному праві й мають на меті створити сприятливі умови для формування цивілізованого споживчого середовища.

Звичайно, механізм правового регулювання правовідносин у даній сфері не є ідеальним. У контексті нашого дослідження також йдеться, здебільшого, про слабку сторону договору про надання перукарських послуг – замовника, який одночасно визнається споживачем на підставі Закону України «Про захист прав споживачів», і про створення ефективного механізму охорони прав споживачів та захисту належних їм прав та охоронюваних законом інтересів.

На наше глибоке переконання, предмет договору загалом визначає його правову природу, сприяє усвідомленню віднесення договору до того чи іншого типу договірної конструкції, визначає зміст і основні умови договору, наслідки невиконання чи неналежного виконання договору, а отже, зумовлює прийнятний вибір форм та способів захисту порушених прав та охоронюваних інтересів сторін.

Таким чином, чітке розуміння правової природи досліджуваної договірної конструкції – договору про надання перукарських послуг – сприятиме створенню умов для забезпечення охорони та захисту прав споживачів перукарських послуг, що є проявом усталеної позиції щодо захисту прав споживачів. Однак до останнього моменту в цивілістиці були відсутніми наукові дослідження в згаданій сфері суспільних відносин.

Об'єктом дослідження є правовідносини у сфері договірного регулювання надання перукарських послуг.

Предметом дослідження є цивільно-правова природа договору про надання перукарських послуг.

Мета статті – з'ясувати правову природу договору, який є регулятором правовідносин із задоволення перукарських потреб замовників (споживачів), та аргументи науковців щодо віднесення відповідної договірної конструкції до певного типу цивільно-правових договорів; виявити наявні недоліки, прогалини та протиріччя в позитивному праві в досліджуваній сфері; внести пропозиції щодо вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання правовідносин у досліджуваній сфері.

Завдання дослідження – встановити сутність правовідносин із задоволення перукарських потреб споживачів, правову природу та зміст відповідної договірної конструкції, на яку покладається роль регулятора правовідносин.

Дослідження базується на загально-теоретичних (в тому числі цивілістичних) дослідженнях провідних вчених як часів радянської епохи, так і сучасності: М.М. Агаркова, О.С. Іоффе, А.О. Собчака, Р.О. Халфіної, Д.В. Боброової, Т.В. Боднар, В.І. Борисової, М.І. Брагінського, С.М. Братуся, В.В. Вітрянського, В.П. Грибанова, А.Б. Гриняка, О.В. Дзери, Л.К. Веретельник, Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця, Є.О. Харитонова, Я.М. Шевченко, Р.Б. Шишки, М.О. Нечипуренка, І.І. Зазуляка та ін.

Однак окреме глибоке спеціалізоване дослідження договору про надання перукарських послуг в українській цивілістиці зараз відсутнє.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правове регулювання суспільних відносин є явищем багатоаспектним та динамічним.

Цивілістика не є виключенням. На неї мають вплив і політика (попри здавалось би на перший погляд, відмежування цивілістики від сфери політики), і рівень розвитку та становлення громадянського суспільства в цілому, і правосвідомість громадян, і рівень усвідомлення та дослідження окремих цивілістичних інститутів, і рівень розвитку науки та технологій, а особливо стан суспільних відносин у певний темпоральний період часу.

Отже, і право як елемент надбудови, здійснюючи регулювання суспільних відносин через властивий йому інструментарій впливу, реагує на зміни в специфіці цих відносин. Як наслідок, воно хоч і є ідеальним регулятором цивільних відносин за здатністю впливати на суспільні відносини, проте не є таким за якістю.

А.П. Шептулін свого часу зазначав, що ідеальні форми, які створюються людьми в процесі розвитку суспільного пізнання, не є чистими формами, а містять в собі певний зміст, який відображає відповідні сторони і зв'язки зовнішнього світу [1, с. 192-193].

На підставі такого підходу Халфіна Р.О. у своїй праці «Общее учение о правоотношении» («Загальне вчення про правовідношення» – переклад авт.) говорила про протиріччя, які можливі між змістом і формою правової норми, створеної для регулювання правовідносин [2, с. 79]. У випадку критичних протиріч можливо судити або ж про недосконаліть форми (норми та її змісту), або ж про критичну масу змін, які відбулися в структурі правовідносин, які потребують свого адекватного регулювання (форми), або ж політичної волі, вираженої в принциповій позиції держави, реалізованій в примусі, спрямованому на забезпечення певної моделі регулювання суспільних правовідносин (з метою забезпечення правопорядку, публічних інтересів, захисту слабкої сторони договірних правовідносин тощо).

В Цивільному кодексі (далі – ЦК) України на сьогодні загалом закріплено домінуючий в цивілістиці підхід щодо видового поділу договорів, який реалізований у формі інституційного підходу поділу ЦК на відповідні глави. Однак серед науковців триває дискусія щодо системи договорів. Йдеться про класифікацію договорів за групами, видами чи типами (у цьому випадку – види та підвиди в межах існуючих типів).

О.С. Іоффе виділив дев'ять груп договірних зобов'язань за економічними та юридичними критеріями [3, с. 24-25]. Схожий підхід було реалізовано у праці М.І. Брагінського та В.В. Вітрянського, які виділяли 4 основні групи за метою договорів: про передачу майна; на виконання робіт; з надання послуг; на заснування різноманітних утворень [4, с. 38-39].

Харитонов Є.О., виходячи із закріпленого нормою ст. 626 ЦК України підходу, в якій йдеться про поняття та види договору, зазначив, що «оскільки договір є різновидом правочину, то поділ договорів на окремі види можна здійснювати за тими самими критеріями, що й поділ правочинів: консенсуальні та реальні, оплатні та безоплатні, абстрактні та казуальні тощо. У ч. ч. 2 і 3 ст. 626 ЦК розмежовуються односторонні та двосторонні договори» [5, с. 137].

Однак такий підхід було розкритиковано Шишкою Р.Б., який зазначив, що «вид договору та його характеристика – різні правові категорії. До характеристики договору відносяться такі його ознаки, які можуть бути притаманні різним видам договорів і здебільше побудовані на дихотомічному підході» [9, с. 212]. Основною його ідеєю стало те, що означені Харитоновим Є.О. категорії є характеристиками, які є властивими будь-яким договорам і не визначають їхню унікальність, які б давали достатні правові підстави для визначення їхньої унікальності (самостійності).

Автором висловлено позицію, яка базується на підході Веретельник Л.К. і сприйнята більшістю науковців, яку, безперечно, підтримуємо і ми, – про прийнятність дворівневої типологічної системи класифікації договорів, що відображає міжнародну уніфікацію контрактів та юридичну природу окремих договірних конструкцій. Перший рівень цієї класифікації відображає характеристику договору з позиції загальних положень про договір і включає характеристику і видову належність договору, а другий базується на правовій природі договору, його меті та місці в системі договірного права [7, с. 6].

Ідея типології (ієрархії видів в межах типів) договорів була закладена в роботах Іоффе О.С., Лунца Л.А. та Новицького І.Б. [10, с. 100-102] та сприйнята молодими вченими, зокрема Нечипуренко М.О. [11, с. 72].

Йдеться, передусім, про те, що типи договорів повинні відображувати самостійну специфіку через прояви їхнього предмета [9, с. 100].

Як зазначив І.І. Зазуляк, посилаючись на праці Є.О. Суханова, умови про предмет договору індивідуалізують предмет виконання і зумовлюють характер самого договору. Предмет договору вказує на інтерес сторін під час укладення ними договору, тим самим дозволяючи визначити мету, якої вони прагнуть досягти [12, с. 59].

В своєму дисертаційному дослідженні він взагалі зробив висновок, що предмет договору є системоутворюючим елементом для окремих видів з огляду на правову мету [12, с. 155].

Цікавим є підхід Нетеси К.Г., яка виразила позицію, що взагалі доктрина цивільного права в Україні сприйняла положення німецького цивільного права, згідно з яким предмет договору визначається, виходячи з інтересу сторін, що породжує домовленість між ними щодо певного майна, робіт або послуг. Саме цей інтерес має вплив на визначення сутності двосторонньої угоди [13, с. 157].

Самойленко Г.В. висловив тезу, що предмет договору є, так би мовити, природоутворюючим фактором для «персоніфікації» чи індивідуалізації договору [14, с. 63].

Нас зацікавило питання: що є предметом договору, яким задовольняються перукарські потреби споживача? Робота чи послуга?

У буденному житті ми звикли чути саме про «перукарські послуги». Але рівень знань про договори в цивільному праві та їх типізація дозволяє мати сумніви щодо цього. На практиці це питання є не таким вже і простим.

Доводиться прибігати до аналізу законодавства та позицій науковців, які мають наукові розвідки у сфері робіт та послуг.

ЦК України вирізняє договори робіт (підрядні договори) в окремий тип договорів, відмінний від договорів про надання послуг. Це є важливим, оскільки роботи та послуги становлять предмет того чи іншого договору, а від того залежить і зміст договору, і правові наслідки його порушення чи неналежного виконання.

До числа істотних умов договору ЦК відносить, крім предмету договору, також і умови, які встановлені законом. Про це чітко зазначає ст. 638 ЦК України, яка закріплює, що договір є укладеним з моменту досягнення сторонами домовленості з усіх істотних умов.

Істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, *що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду*, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди.

Отже, вбачаємо, що варто вияснити сутність робіт та послуг.

Мілаш В. висловила бачення, згідно з яким «природа послуги як об'єкта господарських прав об'єктивно унеможливлює застосування до неї кількісних параметрів, а її якісні характеристики є симбіозом низки показників: дотримання послідовності дій, що становлять її зміст та виконання всіх необхідних вимог щодо їх здійснення; дотримання правил експлуатації та вимог щодо якості обладнання, інших матеріальних об'єктів, які залучаються під час надання послуги (наприклад, дотримання вимог технічних регламентів, установлених щодо окремих складів зберігання, чи правил перевезення, установлених для конкретного виду транспорту та/або конкретного виду вантажу та ін.); рівень кваліфікації (професійність, компетентність) виконавця послуги [15, с. 179].

Телестакова А.А. звернула увагу, що й «роботи» і «послуги» є цілеспрямованими діями (діяльністю), проте якщо юридичне значення в послузі лежить у вчиненні дії або здійснення діяльності, то в роботі, крім здійснення цілеспрямованої діяльності, обов'язково повинен бути певний результат, який і підлягає передачі контрагенту [16, с. 89].

Але таке визначення є доволі усіченим і не точним. Значення результатів послуги для споживача настільки ж важливе, як і наслідки робіт.

Гриняк А.Б., навів ознаки робіт (підрядних договорів):

1) предметом підрядних договорів є індивідуалізований результат праці підрядника, який набуває тієї чи іншої матеріалізованої форми, а предметом договорів з надання послуг є сам процес надання послуги, а не досягнення матеріалізованого результату;

2) підрядник самостійно здійснює взяті на себе за договором обов'язки, все ж він зобов'язується діяти в межах визначе-

ного кошторису, керуватися завданням на проведення підрядних робіт, графіком виконання робіт тощо, а замовник одержує право здійснювати контроль та надавати вказівки щодо виконання робіт підрядником. У договорах про надання послуг такий контроль законодавчо не передбачений;

3) підрядник вправі, якщо інше не встановлено договором, залучати до виконання роботи інших осіб (субпідрядників), а виконавець за договором про надання послуг повинен її надати особисто;

4) підрядник виконує роботу на свій ризик, а для послуг, за виключенням страхових послуг, він не передбачений;

5) завершальною стадією виконання договору підряду є підписання акта приймання-передачі результату робіт, і ця процедура, на відміну від договору про надання послуг, передбачена чинним законодавством;

6) послуга споживається в процесі її надання, тоді як виконання роботи та споживання її результатів не збігаються в часі [17, с. 117-118].

Вбачаємо, що не всі окреслені ознаки властиві тим правовідносинам, які властиві сфері перукарської діяльності, що дозволяє визнати необхідність більш чіткого вивчення, аналізу та дослідження означених правовідносин та особливостей визначення сутності предмету договору, який регулює ці відносини.

Втім, за визнання пріоритетною позиції німецького підходу, сам споживач вправі визначати цей предмет, оскільки саме він має певний інтерес у цій сфері. Чого бажає клієнт? Якщо матеріалізованого результату – то (за економічним критерієм) це є робота, яка формалізована в підрядному договорі; якщо інтересом є сама діяльність перукаря і задоволення, яке отримує клієнт від того, – то це послуга, яка формалізується в договорі про надання послуг (суб'єктивний критерій).

У випадку чіткого усвідомлення клієнтом (замовником, споживачем) свого інтересу, бажання, мети договору одночасно і в матеріалізованому бажаному результаті (як правило, естетичному) і в якості послуги, яка споживається в процесі її надання, вважаємо за можливе говорити про підрядоподібний договір, якому властиві ознаки і договору підряду, і договору послуг, а отже, до відповідних умов мають застосовуватися норми відповідних договірних конструкцій.

Загалом, такий підхід є прийнятним в українській цивілістиці, оскільки «змішані» договори є давно відомими, щодо них є достатня кількість наукових досліджень, сутність яких зводиться до необхідності застосування правил про договори, елементи яких є в даному змішаному договорі.

В той чи інший спосіб, але під час тлумачення змісту договору за основу береться визначення намірів, бажань, інтересів сторін, тобто обставин, які характеризують спрямованість волі сторін договору.

Але, зважаючи на те, що клієнта (замовника, споживача) інтересує саме кінцевий матеріалізований результат, відділний від особи надавача, результат, який залишається із замовником, реалізований у зачісці (кольорі, формі, естетиці), вважаємо, що йдеться, передусім, про роботу (підрядний характер договору). Водночас сторони не підписують акта приймання-передачі виконаних робіт (на обов'язковість якого звернув увагу А.Б. Гриняк), що притаманне договорам про надання послуг.

Проблем додає і той факт, що попри вимоги ст. 208 ЦК України про дотримання письмової форми договорів, які укладаються за участі юридичної особи чи перевищують у 20 чи більше разів розмір неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, на практиці ми не зустрічали жодного випадку застосування письмової форми в такому випадку. Тож, проблемним виявляється доведення сторонами предмету договору, його інших істотних умов, оскільки кожна зі сторін може розуміти їх по-своєму, внаслідок чого взагалі може поставати питання щодо досягнення сторонами домовленості з усіх його істотних умов, а отже, – про наявність факту укладання договору з витікаючими із цього цивільно-правовими наслідками.

Висновок. Наведене дає достатніх підстав для висновку про необхідність подальших наукових досліджень щодо встановлення правової природи та сутності договору про надання перукарських послуг (авторський варіант до з'ясування підрядної чи послугової природи досліджуваного договору – про задоволення перукарських потреб клієнта-споживача).

Література:

1. Шептулин А.П. Категории диалектики. Москва. Высшая школа, 1971. 279 с.
2. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении: монография. Москва. Юридическая литература, 1974. 352 с.
3. Иоффе О.С. Обязательственное право. Москва. Юрид. лит., 1975. 980 с.
4. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: общие положения. Москва. Статут, 1997. 682 с.
5. Цивільне право України: підручник: в 2 т. / за ред. д-ра юрид. наук, проф. Є.О. Харитонова, канд. юрид. наук Н.Ю. Голубєвої. Харків: Одіссей, 2010. Т. 2. 872 с.
6. Цивільне право України: підручник. Особлива частина / за заг. ред. д.ю.н., проф. Р.Б. Шишки. Київ. Вид. Ліра-К, 2015. 1024 с.
7. Веретельник Л.К. Систематизація договорів у цивільному праві: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2007. 19 с.
8. Иоффе О.С. Избранные труды по гражданскому праву: из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права». Москва.Статут, 2000. 777 с.
9. Шишка І.Р. Договір на маркетингові дослідження: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ. НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. 180 с.
10. Новицкий И.Б., Лунц Л.А. Общее учение об обязательстве. Москва. Юриздат, 1950. 416 с.
11. Нечипуренко М.О. Договір на проведення оцінки майна (цивільно-правовий аспект). дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф.Г. Бурчака. Київ, 2014. 249 с.
12. Зазуляк І.І. Істотні умови договору: теоретичний аспект: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. Київ, 2009. 172 с.
13. Нетеса К.Г. Предмет договору перевезення вантажу та допоміжних транспортних договорів: порівняльно-правова характеристика. Актуальні проблеми розвитку права і держави в умовах міжнародних інтеграційних процесів: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2013). Дніпропетровськ, 2013. С. 155-158.
14. Самойленко Г.В. Цивільно-правова характеристика договору перевезення пасажира як споживчого договору. Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки. Запоріжжя. Запорізький національний університет, 2014. № 3. С. 58-66.
15. Мілаш В. Правове регулювання договірних відносин із надання послуг за сучасних ринкових умов. Вісник Національної академії правових наук України. 2013. № 2. С. 174-184.
16. Телестакова А.А. Услуги и договор о предоставлении услуг в Советском гражданском праве. Европейские перспективы. 2010. № 2. С. 86-89.
17. Гриняк А.Б. Особливості правового регулювання відносин за договорами підряду: монографія. Київ. НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. 300 с.

Терехов Р. Г. Гражданско-правовая природа договора о предоставлении парикмахерских услуг

Аннотация. Статья посвящена выяснению правовой природы и сущности договора о предоставлении парикмахерских услуг.

Ключевые слова: подряд, работа, услуга, материальный результат, положительный результат, потребление, парикмахерские потребности.

Terekhov R. The civil nature of the treaty on the provision of hairdressing services

Summary. The article is devoted to the clarification of the legal nature and the essence of the contract on the provision of hairdressing services.

Key words: in succession to work, work, service, material result, positive result, consumption, hairdressing needs.

ТРУДОВЕ ПРАВО;
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2:331.101

Вакарюк Л. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ В ТРУДОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена розкриттю чинників державного рівня, які забезпечують правовий режим у трудовому праві України. Надається визначення цьому поняттю. Розглядається перший з виділених чинників – державна політика щодо співвідношення інтересів виробництва (зокрема, бізнесу) та інтересів працівників.

Ключові слова: чинники, забезпечення, правовий режим, державний рівень, державна політика, трудове право, працівник, виробництво, бізнес.

Постановка проблеми. Досліджуючи правовий режим як компонент правового регулювання, ми вже писали про те, що правовий режим дає можливість виявити особливості юридичного регулювання визначеної галузі діяльності, специфіку запровадження цієї діяльності, а також специфіку запровадження способів правового регулювання, які опосередковують існування і функціонування певних об'єктів та визначають відповідний статус працівників, запроваджуючи певні дозволи і заборони. Правовий режим у трудовому праві не обмежується рамками правового регулювання, він забезпечує, насамперед, настання бажаного соціального ефекту як для сторін індивідуальних, так і колективно-договірних правовідносин. Необхідно відзначити, що саме такий ефект сприяє виконанню мети правового регулювання трудових відносин, з огляду на що правовий режим об'єднує всі правові засоби, які разом з ним забезпечують виконання завдань і мети трудового права як галузі права [1, с. 156]. Попри те, що правовий режим відіграє дійсно важливу роль у подальшому розвитку трудового права, слід відзначити, що тема ця є недостатньо вивченою, а питанню чинників, які забезпечують правовий режим у трудовому праві України, взагалі увага не приділяється, що є невиправданою недбалістю з боку науковців-фахівців трудового права.

Публікацій щодо забезпечення правового режиму у трудовому праві ще здійснено не було, оскільки тематика є новою та недослідженою. Однак існують розвідки щодо чинників забезпечення ефективного функціонування спеціальних правових режимів (А.П. Лиманська), а також щодо ефективності правового регулювання (В.М. Баранов, В.В. Головченко, В.П. Казимирчук, В.М. Кудрявцев, В.В. Лапаєва, О.В. Малько, В.С. Нерсесянц, П.М. Рабінович, І.С. Самощенко, В.Ф. Сіренко, Ю.О. Тихомиров, Ф.Н. Фаткуллін, Л.С. Явич та інші), яке як базове поняття відносно поняття правового режиму має всі підстави для того, щоб розроблені наукові концепції в цій галузі були безперечно враховані.

Метою статті є розкриття першого з чинників державного рівня, що забезпечують правовий режим у трудовому праві України – державної політики щодо співвідношення інтересів виробництва (зокрема, бізнесу) та інтересів працівника (і людини як такої).

Виклад основного матеріалу дослідження. В авторському науковому дослідженні щодо визначення вказаних чинників ми дійшли висновку, що чинники, які забезпечують правовий режим у трудовому праві України, – це сукупність певних обставин та явищ, які здійснюють вирішальний векторний вплив на правове регулювання суспільних відносин з приводу використання найманої праці, *створюючи особливий порядок такого регулювання за допомогою поєднання різних методів задля досягнення чітко визначеної мети.*

Виділяючи два види чинників, які забезпечують правовий режим у трудовому праві України (зокрема, міжнародні чинники та державні чинники), зазначимо, що державні чинники – це сукупність обставин та явищ на державному рівні, що спрямовують регулюючий вплив на суспільні відносини з приводу використання найманої праці в певному одноманітному та єдиному русі у визначеному державою напрямку. Такими чинниками сьогодні є:

1) державна політика щодо співвідношення інтересів виробництва та інтересів працівників;

2) державна політика щодо основних засад використання найманої праці, тобто наявність правового акта-доктрини чи стратегії щодо подальшого розвитку трудового законодавства;

3) якість, послідовність та системність правотворення з питань використання найманої праці;

4) рівень правової культури, а також правової свідомості населення України, що спричиняє перешкоди у реалізації навіть досконалого та дієвого правового режиму за умови перебування на низькому рівні;

5) рівень захисту трудових прав у разі їх порушення чи у разі наявності перешкод у їх реалізації.

Розглянемо у цьому дослідженні перший з названих чинників державного рівня. *Державна політика щодо співвідношення інтересів виробництва та інтересів працівників* – це важливий чинник забезпечення правового режиму у трудовому праві, який полягає в тому, що від спрямованості державної політики у вказаному контексті залежить, яким саме буде трудове право в країні, тобто чи воно буде соціальним, чи заідеологізованим, чи буде відбуватися його економізація. Так, наприклад, у науці виділяють дві моделі правового регулювання трудових відносин:1) ліберальна (США, Канада); 2)державно-соціальна. Друга модель має три модифікації трудового права: 1) тоталітарне трудове право (сформоване у фашистських режимах Італії, Іспанії, Німеччини); 2) радянське «соціальне» трудове право; 3) соціал-демократичне трудове право більшості розвинутих країн [2]. Термін «соціальне» відносно трудового права радянських часів ми взяли у лапки, погоджуючись зі справедливим зауваженням з цього приводу Т.А. Занфірової, що свободу праці формально проголошував і царський режим останніх років існування Російської імперії, і тоталітарний режим колишнього СРСР. Проте після проголошення свободи праці, наприклад, в тому ж Радянському Союзі продовжували існувати концентра-

ційні табори для тих, хто уникав «вільної» можливості працювати, а також будувалися трудові концтабори, в яких працею «виховували» і «переконували», «карали» всіх незгодних зі злочинною диктатурою радянських комуністів [3, с.57]. Однак не слід відкидати і дійсно соціальні здобутки радянського трудового права, які наразі спостерігаємо у чинному Кодексі законів про працю (КЗпП): захист працівників від необґрунтованого звільнення, захист материнства, захист жінок та неповнолітніх, обмеження матеріальної відповідальності працівника тощо.

Не вдаючись глибоко в питання можливих шляхів розвитку трудового права та його характеру, слід у контексті нашого дослідження акцентувати увагу саме на тому, що від того, яким чином держава бачить співвідношення інтересів виробництва та інтересів працівників, яке місце в цих співвідношеннях посідає людина (як ключова фігура і виробництва, і бізнесу), залежать спрямованість та порядок правового регулювання відносин з приводу використання найманої праці і правовий режим в трудовому праві. Вектор правового регулювання залежить також від того, які методи правового регулювання будуть застосовуватися (диспозитивні, гнучке поєднання диспозитивного й імперативного або імперативні (як під час адміністративно-командного управління суспільними відносинами)), яка мета буде стояти перед правовим регулюванням трудових відносин (забезпечення інтересів виробництва (як у колишньому СРСР), забезпечення інтересів бізнесу (як сьогодні у Франції) чи забезпечення інтересів працівників (щодо якого Н.М. Хуторян справедливо відзначає, що помилковість погляду на забезпечення прав та інтересів працівників спостерігалася вже в перехідний період та в перші роки так званої ринкової економіки шляхом прийняття популістських рішень, коли виробництво стоїть, а заробітна плата зростає без врахування результатів праці. Це призвело до інфляції та зубожіння населення [4, с. 124]), чи намагання балансувати між цими інтересами тощо).

Зрозуміти спрямованість державної політики у вказаному аспекті можливо лише на основі комплексного аналізу різносторонніх національних програм, які стосуються державної стратегії розвитку підприємництва (великого, середнього, малого), стратегії розвитку виробництва в цілому і стратегії підтримки населення, що працює.

Так, якщо звернутися до стратегії розвитку підприємництва, то економічними дослідженнями наполегливо доводиться, що в Україні потрібно розвивати малий бізнес. Наприклад, Д. Андреєв у 2016 році наводить переконливі цифри: «У країнах з розвиненою ринковою економікою чисельність зайнятих у сфері малого підприємництва, як правило, перевищує 50% населення працездатного віку (країни ЄС), а в деяких країнах чисельність зайнятих становить 24,9% населення працездатного віку. У складі ВВП країн так званої старої Європи (Німеччина, Франція) продукція малих підприємств складає понад 50%, а країн так званої нової Європи (Чехія, Словаччина, Угорщина) – понад 30–40% ВВП. Для порівняння – в Україні (за даними 2011 р.) цей показник дорівнює 7%» [5, с. 69], до того ж «кредити для малого бізнесу в Німеччині – 4–5% в рік на термін 10 років. Кредити на розвиток для малого бізнесу України – 26–28% на рік на 1–5 років. Максимальна сума мікрокредиту для малого бізнесу в розвинених країнах – 25 тис. євро (приблизно 620 тис. грн) під 4–6%. Максимальна сума кредиту для малого бізнесу України – 100 тис. грн під 26–28%. Якщо держава найближчим часом не змінить своє ставлення до малого бізнесу, хоча за приблизними статистичними даними зараз у ньому (з урахуванням тіньової економіки) бере участь близько 30% населення, як до сфери злісних неплатників податків і викачки соціальних внесків, Україна залишатиметься відсталою країною з неактивним населенням та ресурсною економікою» [5, с. 69-72].

Але держава не змінює своєї стратегії, навпаки, наразі у стадії проекту перебуває постанова Кабміну «Про затвердження вимог до суб'єктів господарювання щодо приймання електронних платіжних засобів в оплату за продані ними товари (надані послуги)», згідно із якою вимагається, щоб усі суб'єкти господарювання забезпечували можливість безготівкових розрахунків із використанням електронних платіжних засобів за допомогою платіжних пристроїв. Однак «враховуючи покриття інтернет-мережею, наразі немає технічної можливості для тотального впровадження платіжних терміналів, особливо для суб'єктів пересувної торгівлі. Крім того, в Україні поки що не вирішене питання безпеки обігових коштів суб'єктів господарювання на розрахункових рахунках» [6]. Тому експертами висувається прохання про «недопущення прийняття економічно недоцільного та неефективного регуляторного акта, яким запропоновано суттєво збільшити витрати малого й середнього бізнесу та який наражає підприємців на серйозні фінансові ризики» [6].

Що це означає для правового режиму в трудовому праві України? За даними статистики, наприклад, в ЄС частка малих та середніх підприємств становить до 99% від загальної кількості усіх підприємств, вони створюють 65 млн робочих місць [5], водночас в Україні необдумані політичні кроки створюють умови для закриття малих та середніх підприємств, тим самим залишаючи людей без роботи або вводячи підприємства в тінь, створюючи умови для неофіційного працевлаштування працівників у сфері середнього та малого підприємництва, створюючи умови для виплати заробітної плати «у конверті». Тому проголошені в Національній стратегії у сфері прав людини очікувані результати у вигляді створення здорових та безпечних умов праці, забезпечення захисту трудових прав громадян, зокрема права на об'єднання у професійні спілки, посилення соціальної відповідальності бізнесу, створення умов для запровадження соціально-корпоративної відповідальності суб'єктів господарювання [7] на виконання стратегічної мети створення можливостей для забезпечення достатнього життєвого рівня видаються декларативними гаслами, у призмі яких яскраво видно протиріччя державної політики.

Ще цікавіше виглядає в окресленому ракурсі звіт Уповноваженого з прав людини в Україні щодо виконання зазначеної Стратегії. Так, цитуючи Стратегію, Уповноважений каже про те, що серед планів дій на виконання Стратегії основним є розроблення та внесення на розгляд Кабінету Міністрів України проекту постанови Кабінету Міністрів України щодо затвердження Стратегії подолання бідності, і зазначає, що цей пункт *виконано*. Проте його виконано нормативно, так би мовити, з формального боку, але чи виконано його завдання щодо забезпечення достатнього життєвого рівня населення? Сам же Уповноважений відзначає: «Важко визначити, чи поєднується напрямок Стратегії подолання бідності, спрямований на детінізацію доходів у сфері зайнятості, із іншими стратегічними напрямками реформування, тобто з реформуванням податкової політики та з відповідними заходами заохочення приватного сектору. Без такого поєднання пропоновані стратегією заходи будуть мати декларативний вигляд. Не викликають сумніву напрямки, спрямовані на зменшення економічної нерівності, особливо заходи щодо перегляду

мінімальних соціальних стандартів. Проте реалізація зазначених завдань можлива за умов економічного зростання країни. В іншому разі уряду слід визнати, що держава досягатиме лише певного відсоткового показника переглянутого соціального стандарту» [8].

Що стосується стратегії розвитку виробництва, то сьогодні це питання тільки розробляється та обговорюється експертами. Триває робота над Стратегією розвитку промислового комплексу України та реалізацією нової промислової політики. Водночас відсутність стратегічного документа сьогодні не дозволяє із впевненістю казати про те, який саме правовий режим очікує трудове право в майбутньому, які методи підтримки виробництва будуть пріоритетними для нашої держави, за допомогою яких засобів будуть забезпечені інтереси виробництва та яке місце в цьому процесі займатиме працівник.

Цікавим у контексті визначення державної політики щодо виробництва, підприємництва та робочого потенціалу країни є аналіз Стратегії державної кадрової політики на 2012–2020 роки [9]. Слід позитивно оцінити наявність такого стратегічного документа. Він є дійсно прогресивним актом, містить чимало важливих орієнтовних векторів подальшої роботи держави за напрямом підготовки кадрів, за напрямом підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів, за напрямом державного регулювання професійної діяльності, за напрямом соціального захисту працівників, за напрямом забезпечення зайнятості населення, за напрямом модернізації кадрової служби. Важливо, що серед визначених завдань окреслено дійсно практично значущі, тобто такі, у разі виконання яких ситуація із правовим регулюванням трудових відносин в країні буде і справді відповідати вимогам правової демократичної держави. Слід відзначити і той факт, що з огляду на свої можливості окреслені завдання поступово виконуються. Так, наприклад, завдання щодо створення механізму професійної адаптації новопризначених працівників на робочому місці шляхом впровадження системи наставництва віднайшло свою реалізацію у двох документах, зокрема, у Методичних рекомендаціях щодо впровадження у державних органах, органах влади Автономної Республіки Крим та їх апараті системи наставництва державних службовців у 2013 році [10] та Методичних рекомендаціях щодо запровадження наставництва, розроблених та затверджених Міністерством соціальної політики України наприкінці 2017 року [11].

Водночас маємо зауважити, що, попри встановлену мету державної кадрової політики, яка полягає у забезпеченні всіх сфер життєдіяльності держави кваліфікованими кадрами, необхідними для реалізації національних інтересів у контексті розвитку України як демократичної, соціальної держави з розвинутою ринковою економікою, практично всі цілі реалізації стратегії кадрової політики стосуються державних службовців та управлінського апарату державних органів, хоча безпосередньо завдання, як було вже зазначено, поставлені ширше стосовно працівників державних органів і приватної сфери.

Загалом слід підкреслити, що означена Стратегія кадрової політики є яскравим виразником спрямувального впливу на правове регулювання відносин з використання найманої праці в державі, який безпосередньо стосується предмета розглядуваного правового режиму. Отже, на рівні державної політики як чинника, що забезпечує правовий режим у трудовому праві України, слід виокремити два види складових частин такого чинника: 1) такі, що здійснюють безпосередній вплив на формування та забезпечення правового режиму у трудовому праві; 2) такі, які здійснюють не менш потужний та важливий, але все-таки непрямий вплив на забезпечення правового режиму у трудовому праві України.

Висновки. Підсумовуючи сказане, зазначимо, що з-поміж чинників державного рівня, які забезпечують правовий режим у трудовому праві, головна роль відводиться державній політиці щодо співвідношення інтересів виробництва та інтересів працівників. Однак інтереси виробництва слід розуміти у цьому контексті широко, включаючи до цього поняття й інтереси бізнесу, оскільки відомі випадки розщеплення державної політики щодо виробництва на користь суто бізнесу (сучасна Франція) чи суто виробничих результатів (середина минулого століття в СРСР). Саме від того, яку державну політику в означеному аспекті обирає для себе держава, державна влада, залежить те, яким бути правовому режиму у трудовому праві, які будуть застосовані методи правового регулювання трудових відносин, які види найманої праці будуть урегульовані (предмет правового режиму), які гарантії та яка відповідальність будуть передбачені для суб'єктів цих відносин, яку взагалі мету буде мати означене регулювання.

Література:

1. Вакарюк Л.В. Правовий режим як компонента правового регулювання трудових відносин. Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ (Харків, 3 листопада 2017 р.) / за заг. ред. К.Ю. Мельника. Х.: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. С. 154-158.
2. Лушников А.М., Лушникова М.В., Тарусина Н.Н. Гендерное равенство в семье и труде: заметки юристов: монография. М.: ТК Велби, изд-во «Проспект», 2014. 369 с.
3. Занфірова Т.А. Проблеми правового забезпечення свободи праці в Україні: монографія. Х.: Золота миля, 2017. 496 с.
4. Хуторян Н.М. Напрямки розвитку трудового права. Правова держава. 2008. Вип. 25. С. 121-133.
5. Андрєєв Д.В. Інноваційний розвиток малого та середнього бізнесу: шляхи вдосконалення державної політики. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2016. № 6. С. 69-76.
6. Баконіна О. Що чекає на малий бізнес у 2018? Юрліга. 02.02.2018. URL: http://jurliga.ligazakon.ua/news/2018/2/2/168209.htm
7. Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/501/2015?test=4/UMfPEGznhhjao.ZigSaBOQHI4YEs80msh8Ie6.
8. Звіт за результатами моніторингу імплементації Національної стратегії у сфері прав людини (І квартал 2016 року) / ред. кол.: К. Семьоркіна, А. Блага, Б. Мойса та ін.; за заг. ред. А. Бущенко, Б. Крикливенко. К., 2016. 47 с.
9. Стратегія державної кадрової політики на 2012–2020 роки, схвалена Указом Президента України від 1 лютого 2012 року № 45/2012. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/45/2012?test=4/UMfPEGznhhjao.ZigSaBOQHI4YEs80msh8Ie6.
10. Методичні рекомендації щодо впровадження у державних органах, органах влади Автономної Республіки Крим та їх апараті системи наставництва державних службовців: наказ № 189 від 25.10.2013. Національне агентство України з питань державної служби. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/TM048475.html.
11. Методичні рекомендації щодо запровадження наставництва: наказ № 1611 від 11.10.2017 / Міністерство соціальної політики України. URL: http://ipq.org.ua/upload/files/files/03_Novyny/2017.10.26_rekomendatcii/Nakaz_11.10.2017_%20№%201611.pdf.

Вакарюк Л. В. Государственная политика как фактор обеспечения правового режима в трудовом праве Украины

Аннотация. Статья посвящена раскрытию факторов государственного уровня, которые обеспечивают правовой режим в трудовом праве Украины. Дано определение данному понятию. Детально рассматривается первый из выделенных факторов – государственная политика относительно соотношения интересов производства (и бизнеса также) и интересов работников.

Ключевые слова: факторы, обеспечение, правовой режим, государственный уровень, государственная политика, трудовое право, работник, производство, бизнес.

Vakaryuk L. State policy as a factor in ensuring the legal regime in the labor law of Ukraine

Summary. The article is devoted to the factors of national level disclose, which ensure the legal regime in the employment law of Ukraine. The definition of this concept is presented. The first of the identified factors – public policy related the ratio between interests of production (including business) and those of employees – is being examined in details.

Key words: factors, ensuring, legal regime, national level, public policy, employment law, employee, production, business.

УДК 349.22

Миколайчук А. В.,
аспірант кафедри трудового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ДО ПИТАННЯ ГАРАНТІЙ І КОМПЕНСАЦІЙ ПРАЦІВНИКАМ, ЯКІ ПОЄДНУЮТЬ РОБОТУ З НАВЧАННЯМ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню питання, пов'язаного з гарантійними та компенсаційними виплатами для працівників, які поєднують роботу з навчанням. Зроблено висновок, що роботодавець зобов'язаний створити необхідні умови і сприяти професійній і технічній підготовці працівників, які проходять навчання на виробництві, підвищують кваліфікацію чи навчаються в навчальних закладах без відриву від роботи.

Ключові слова: гарантійні виплати, компенсаційні виплати, працівники, які поєднують роботу з навчанням, роботодавець, підвищення кваліфікації.

Постановка проблеми. Життя людини нерозривно пов'язане з навчанням. Новітні технології, що постійно впроваджуються у виробництво, розвиток науки і техніки висувають жорсткі вимоги до освіти та кваліфікації сучасних працівників. Тому сьогодні ситуація, коли студент починає працювати ще до закінчення навчального закладу або працівник підприємства здобуває освіту чи підвищує кваліфікацію без відриву від виробництва, вже є нормою. Дедалі частіше постають питання правового характеру щодо регулювання трудових правовідносин з особами, які поєднують роботу з навчанням. І сьогодні, в епоху глобальних міграційних процесів, важливого значення набуває проблема гарантування прав і свобод людини та громадянина. Особливо це стосується сфери праці, завдяки якій особа заробляє собі та своїй сім'ї засоби до існування, реалізує творчий потенціал та здобуває певний соціальний статус у суспільстві.

Мета статті – розглянути питання, пов'язані з гарантійними та компенсаційними виплатами для працівників, які поєднують роботу з навчанням.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим засобом соціального захисту громадян та підтримання соціальної справедливості є закріплення для працівника гарантованого державою рівня трудових прав і свобод у нормативно-правових актах. Сьогодні законодавець відносить установлення державних гарантій трудових прав і свобод громадян, створення сприятливих умов праці і захисту прав та інтересів і працівників, і роботодавців шляхом створення необхідних правових умов досягнення оптимальної згоди інтересів сторін трудових відносин та інтересів держави до цілей і завдань трудового законодавства.

Відповідно до трудового законодавства працівники, які поєднують роботу з навчанням, мають більшу кількість додаткових гарантій. Однак надання широкого кола таких гарантій стає зовсім не вигідним роботодавцю. Для останнього це створює низку проблем, через що брати на роботу молодих працівників, щоб виконувати всі передбачені законодавством норми і положення, стає обтяжливо. Тому роботодавці, як правило, не зацікавлені в навчанні працівників, навіть якщо навчання безпосередньо пов'язане з виконуваними працівником трудовими функціями. У цьому аспекті головною проблемою сьогодення є зниження рівня соціальної захищеності працівників. Здебільшого роботодавець не бажає надавати гарантії і компенсації працівникам під час проходження професійної перепідготовки.

У теорії трудового права гарантії розуміють як засоби, способи та умови, за допомогою яких забезпечується надання працівникам прав у сфері трудових і пов'язаних з ними правових відносин. Гарантійні виплати – це грошові виплати, що здійснюються роботодавцем для збереження доходів працівників за періоди, коли останні з поважних підстав, визначених законодавством про працю, угодами, колективними чи трудовими договорами, не виконували покладені на них трудові обов'язки. Основна їх мета, як справедливо заявляє А.М. Островерх, – охорона матеріальних інтересів працівника в періоди, коли він не працював і не міг отримувати заробітної плати не з власної вини. Тобто їх цільове призначення – запобігти можливим втратам у заробітку у зв'язку з тим, що працівник з поважної причини відволікається від виконання своїх трудових обов'язків. Гарантійні виплати не є винагородою за працю, тому що вони не порівнюються з кількістю та якістю фактично виконаної працівником роботи за той час, за який вони виплачені [1, с. 8-9].

С.М. Прилипко й О.М. Ярошенко гарантійні виплати поділяють на такі:

1) виплати, що залежать від виробництва. До цієї групи належать такі гарантійні виплати: а) у разі переїзду на роботу в іншу місцевість; б) у разі службових відряджень; в) за час підвищення кваліфікації з відривом від виробництва; г) за час перебування в медичному закладі на обстеженні; ґ) працівникам, що є авторами винаходів, корисних моделей, промислових зразків і раціоналізаторських пропозицій; д) за участь у колективних переговорах і підготовці проекту колективного договору чи угоди тощо;

2) виплати, що не залежать від виробництва, але необхідні для держави, суспільства. Вказану групу утворюють гарантійні виплати: а) працівникам на час виконання державних або громадських обов'язків; б) донорам; в) незалежним посередникам та трудовим арбітрам за час роботи в примирних органах; г) членам комісій з питань приписки до призовних дільниць, призовних та лікарських комісій при районних (міських) військових комісаріатах, лікарям і середньому медичному персоналу, технічним працівникам та обслуговуючому персоналу, які направляються для роботи на призовних дільницях і збірних пунктах під час взяття допризовників на військовий облік і призову громадян на військову службу або на збори для проведення медичного огляду і повторного огляду громадян, а також для відправлення призваних на збірні пункти тощо [2, с. 506].

Водночас із гарантійними виплатами законодавством передбачені також гарантійні доплати. На відміну від гарантійних виплат, які передбачені за час звільнення від роботи, гарантійні доплати виплачуються за час виконання працівником своєї

трудової функції, але зі зниженням заробітку. Отже, гарантійні доплати слід розуміти як грошові суми, що виплачуються працівникові з метою збереження його середнього місячного заробітку, коли він з певних причин не міг виконувати свої трудові обов'язки в повному обсязі. Гарантійні доплати передбачені й для працівників, які поєднують роботу з навчанням.

Що стосується компенсацій, то у теорії трудового права їх розуміють як грошові виплати, встановлені з метою відшкодування працівникам витрат, пов'язаних з виконанням ними трудових чи інших передбачених цим Кодексом, законами та колективним договором обов'язків або інші соціально-трудові переваги, що відповідно до законів України компенсують працівникам особливості їх праці або законодавчо встановлені обмеження їх трудових прав. Компенсаційні ж виплати трактують як грошові виплати, здійснювані роботодавцем у випадках, передбачених законодавством про працю, угодами, колективним чи трудовим договорами, з метою відшкодування працівнику додаткових витрат, пов'язаних з виконанням ним трудових чи інших обов'язків.

До компенсаційних належать виплати з метою відшкодування працівникам таких витрат: а) на службове відрядження; б) у разі переїзду на роботу в іншу місцевість; в) за зношування інструментів, що належать працівникам; г) за час підвищення кваліфікації з відривом від виробництва; ґ) за використання особистих легкових автомобілів для службових поїздок тощо.

Питання щодо гарантійних та компенсаційних виплат регламентуються гл. VIII «Гарантії і компенсації» Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) [3], законами України «Про оплату праці» [4], «Про колективні договори і угоди» [5] й іншими законодавчими актами, а також підзаконними актами, прийнятими для їх розвитку. Так, відповідно до п. 1 постанови Кабінету Міністрів України «Про гарантії і компенсації для працівників, які направляються для підвищення кваліфікації, підготовки, перепідготовки, навчання інших професій з відривом від виробництва» від 28 червня 1997 р. № 695 [6] за працівниками зберігається середня заробітна плата за основним місцем роботи за час навчання. За вчителями та іншими працівниками освіти, які направляються на курси і до інститутів удосконалення вчителів, зберігається середня заробітна плата за кожним місцем роботи.

Проаналізувавши гарантійні та компенсаційні виплати, можемо зробити висновок. Основна мета гарантійних виплат – це охорона матеріальних інтересів працівника в періоди, коли він не працював і не міг отримувати заробітної плати не з власної вини. Гарантійні виплати не є винагородою за працю, тому що вони не співвідносяться з кількістю та якістю фактично виконаної працівником роботи в період, за який вони виплачені. Характерною рисою компенсаційних виплат є їх мета і зміст, тобто відшкодування працівникові понесених ним витрат, того, що витрачено або має бути витрачено у процесі виконання ним трудових або інших обов'язків, передбачених чинним законодавством. Особливістю гарантійних виплат, що відрізняє їх від компенсаційних, є те, що вони пов'язані з неробочим часом. А компенсаційні виплати пов'язані з виконанням трудової функції або справ, пов'язаних з її виконанням. Отже, призначення гарантійних виплат полягає у збереженні за працівниками заробітної плати, коли вони з поважних причин звільняються від виконання трудових обов'язків. Компенсаційні ж виплати призначені відшкодувати працівникам витрати, пов'язані з виконанням ними своїх трудових обов'язків.

Що стосується гарантій і компенсацій працівникам, які поєднують роботу з навчанням, то вони повинні надаватися як під час отримання освіти відповідного рівня вперше, так і тим працівникам, які вже мають професійну освіту відповідного рівня та направлені роботодавцем на навчання відповідно до трудового договору та угоди про навчання, укладеними між працівником і роботодавцем у письмовій формі. Так, відповідно до ст. 201 КЗпП України для професійної підготовки й підвищення кваліфікації працівників, особливо молоді, власник або уповноважений ним орган організовує індивідуальне, бригадне, курсове та інші види виробничого навчання коштом підприємства, організації чи установи. До того ж тим, хто проходить виробниче навчання або навчається в учбових закладах без відриву від виробництва, роботодавець повинен створювати необхідні умови для поєднання роботи з навчанням. «Зрозуміло, що в ринкових умовах праці, коли в багатьох професіях попит на робочі місця переважає їх пропозицію, важко вимагати від роботодавця якісь преференції у зв'язку із зайнятістю у навчанні чи підвищенні кваліфікації або здобуттям наукового ступеня», – наголошує В. Іваницька [7, с. 16]. Однак слід визнати, що законодавством закріплено низку гарантій, які можуть сприяти й заохочувати працівника до здобуття додаткової освіти, підвищення кваліфікації або проходження спеціального професійного навчання. Згідно зі ст. 203 КЗпП України під час підвищення кваліфікаційних розрядів або просування по роботі мають ураховуватись успішне проходження працівниками виробничого навчання, навчання в учбових закладах, загальноосвітня і професійна підготовка. Відповідно до ст. 207 цього Кодексу за час проходження виробничого навчання, перекваліфікації або навчання іншим спеціальностям працівникам виплачується заробітна плата в порядку й у розмірах, визначених законодавством.

Згідно зі ст. 15 Закону України «Про професійний розвиток працівників» [8] фінансування профрозвитку здійснюється роботодавцем власним коштом чи іншими джерелами, не забороненими законодавством. Оскільки метою проведення підготовки чи перепідготовки працівників є створення інтелектуального потенціалу підприємства для досягнення останнім значних позитивних результатів у здійснюваній господарській діяльності, то витрати підприємства, пов'язані з професійною підготовкою, перепідготовкою або підвищенням кваліфікації працівників за профілем діяльності такого підприємства, є витратами на виробничі цілі, що пов'язані з його господарською діяльністю й не вважаються особистими доходами (додатковим благом) працівників [9]. Як стверджує О. Хамайдюк, мета будь-якого професійного навчання – це підвищення якості професіонального складу працівників підприємства, установи та організації, формування у них високого професіоналізму, майстерності, сучасного економічного мислення, уміння працювати в нових економічних умовах, а також забезпечення на цій підставі високовиробничої праці й ефективної зайнятості [10, с. 97].

Водночас із наявністю позитивних чинників у законодавстві вітчизняна система підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів ще не повністю відповідає вимогам ринкової економіки і поступово втрачає властиву їй раніше послідовність і цілісність як у підготовці належних кадрів, так і в нормативних актах, що забезпечували гарантійні й компенсаційні виплати працівникам. Питання підвищення кваліфікації працівників перейшли сьогодні на локальний рівень правового регулювання і набули договірного характеру. Поступово слаб-

шають гарантії реалізації працівниками права на безкоштовне підвищення кваліфікації.

Однак ми вважаємо, що роботодавець зобов'язаний створювати необхідні умови і сприяти професійній і технічній підготовці працівників, які проходять навчання на виробництві або підвищують кваліфікацію чи навчаються в навчальних закладах без відриву від роботи. Якщо ініціатива проходження працівником курсу професійної підготовки або стажування виходить від роботодавця, останній повинен нести відповідні витрати. У разі відриву працівника від роботи на короткий строк для професійної підготовки дія його індивідуального трудового договору повинна подовжуватися зі збереженням середньої заробітної плати. Працівники, які поєднують роботу з навчанням, можуть бути тимчасово звільнені від роботи, передбаченої індивідуальним трудовим договором, виконувати її або на умовах неповного робочого часу, або ж у гнучкому режимі. Їм повинні заборонятися роботи важкі й зі шкідливими й (або) небезпечними умовами праці, надурочні, в нічний час, а також відрядження, не пов'язані з професійною підготовкою.

Гарантії та компенсації для працівників, які поєднують роботу з навчанням, можливо згрупувати таким чином, наприклад, гарантії та компенсації, пов'язані з (а) реалізацією права на працю в умовах, що відповідають вимогам безпеки та гігієни, (б) матеріальною підтримкою, (в) забезпеченням зайнятості, (г) дотриманням законодавства сторонами правовідносин. Вони дозволять, по-перше, забезпечити можливість продовження освіти протягом усього життя працівника без необхідності припинення трудової діяльності, по-друге, зберегти розмір отримуваної працівником середньої заробітної плати, по-третє, досягти дотримання законодавства сторонами правовідносин.

Висновки. Отже, гарантії і компенсації працівникам, які поєднують роботу з навчанням – це сукупність умов, способів і засобів, що надають можливість користуватися працівникам їх законодавчо установленими правами й свободами та забезпечують існування сприятливих умов для фактичної реалізації закріпленого правового статусу працівників; це грошове відшкодування або певні пільги, надання яких зумовлене практичними діями з підвищення освітнього рівня чи кваліфікації працівників у межах, визначених спеціальністю або посадою, які є формою закріплення й забезпечення суб'єктивних трудових прав працівників, передбачених законодавством.

Ураховуючи викладене, пропонуємо в новому Трудовому кодексі України передбачити таке:

1) закріпити статтю такого змісту:

«Роботодавець зобов'язується надати гарантії і (або) компенсації працівникам, які поєднують роботу з навчанням, як у разі отримання освіти відповідного рівня вперше, так і працівникам, які вже мають професійну освіту відповідного рівня у випадках, якщо вони володіють відповідно до законодавства таким правом. Зазначені гарантії і компенсації також надаються працівникам у разі направлення їх на навчання роботодавцем відповідно до трудового договору або угоди про навчання, укладеними між працівником і роботодавцем у письмовій формі»;

2) у якості механізму забезпечення гарантій і компенсацій, передбачених для працівників, які поєднують роботу з навчанням, закріпити матеріальну відповідальність роботодавця за відмову від надання таких гарантій та компенсацій зазначеним працівникам;

3) закріпити принцип гарантованої захищеності працівників під час проходження професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації. Зазначений принцип повинен містити гарантовані заходи захисту працівників від неправомірних дій роботодавця під час проходження професійної перепідготовки. Захист працівників повинен виявлятися в обов'язковому наданні гарантій трудових прав.

Література:

1. Островерх А.М. Гарантійні та компенсаційні виплати за законодавством України в умовах ринкової економіки: автореф. дис. канд. юрид. наук. 12.00.05. Харків, 2009. 22 с.
2. Прилипко С.М., Ярошенко О.М., Жигалкін І.П., Прудников В.А. Трудове право України: підруч. 5-те вид., допов. Харків: Право, 2014. 760 с.
3. Кодекс законів про працю України: затв. Законом УРСР від 10.12.1971 р., №322-VIII. Відом. Верхов. Ради УРСР. 1971. № 50 (Додаток). Ст. 375.
4. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 17. Ст. 121.
5. Про колективні договори і угоди: Закон України від 01.07.1993 р. № 3356-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 36. Ст. 361.
6. Про гарантії і компенсації для працівників, які направляються для підвищення кваліфікації, підготовки, перепідготовки, навчання інших професій з відривом від виробництва: постанова Кабінету Міністрів України від 28.06.1997 р. № 695. Офіційний вісник України. 1997. № 28. Ст. 65.
7. Іваницька Н. Направлення працівників на професійне навчання. Праця і закон. 2012. № 1 (145). С. 16-19.
8. Про професійний розвиток працівників: Закон України від 12.01.2012 р. № 4312-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 39. Ст. 462.
9. Щодо витрат підприємства на професійну підготовку, перепідготовку або підвищення кваліфікації своїх працівників: лист Держподадміністрації України від 21.04.2004 р. № 7040/7/17-3117. URL: http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1008.6381.0.
10. Хамайдюк О. Профессиональная подготовка, переподготовка и повышение квалификации работников. Справочник кадровика. 2008. № 10 (76). С. 97-104.

Миколайчук А. В. К вопросу гарантий и компенсаций работникам, совмещающим работу с обучением

Аннотация. Статья посвящена исследованию вопроса, связанного с гарантийными и компенсационными выплатами для работников, совмещающих работу с обучением. Сделан вывод, что работодатель обязан создать необходимые условия и способствовать профессиональной и технической подготовки работников, которые проходят обучение на производстве, повышают квалификацию или обучаются в учебных заведениях без отрыва от работы.

Ключевые слова: гарантийные выплаты, компенсационные выплаты, работники, совмещающие работу с обучением, работодатель, повышение квалификации.

Mikolaychuk A. The issue of guarantees and compensations for workers who combine work with education

Summary. The article is devoted to the study of the issue of guarantee and indemnity payments for workers who combine work with education. It is concluded that the employer is obliged to create the necessary conditions and to facilitate the professional and technical training of employees who are trained in production or improve their qualifications or study in educational institutions without interruption.

Key words: guarantee payments, compensatory payments, employees, who combine work with education, employer, professional development.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.93

Головач А. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових,
адміністративно-правових та кримінально-правових дисциплін
Донецького університету економіки та права

ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ

Анотація. У статті визначено зміст та сутність взаємодії установ виконання покарань з іншими суб'єктами запобігання злочинам у зазначеній сфері суспільних відносин, встановлені проблеми, що виникають на цьому шляху, та розроблені науково обґрунтовані заходи щодо їх вирішення по суті.

Ключові слова: взаємодія, координація, установа виконання покарань, суб'єкти запобігання злочинам, засуджений, запобігання, злочин.

Постановка проблеми. Як свідчать результати наукових досліджень, в основу співробітництва установ виконання покарань (далі – УВП) з іншими правоохоронними структурами України покладена напрацьована та зумовлена певними традиціями (стереотипами, досвідом тощо) практика. Взаємодія здійснюється у поєднанні з багатогранною та двосторонньою засадами діяльності вказаних суб'єктів. Вони взаємно доповнюють одна одну. І хоча немає сумніву в необхідності двосторонніх відносин, однак очевидні й перспективи багатосторонніх контактів, що випливають із завдань боротьби зі злочинністю. З огляду на те, що взаємодія становить складний та безперервний процес, необхідно розглянути її як окремо взяте явище для точного відображення її змісту, а потім, розглядаючи конкретні форми взаємодії УВП з іншими правоохоронними органами, показати динаміку цього процесу. Хоча поняття «співпраця» та «взаємодія» не мають принципових відмінностей, але з огляду на процедурний аспект названих явищ зміст взаємодії, як правильно вважає низка дослідників, має детальніший вигляд, де остання – це обмін результатами діяльності, у процесі якої важливо не тільки здійснити обмін інформацією, а й організувати обмін діями, спланувати загальну діяльність [1, с. 61]. Крім того, як свідчить проведений нами аналіз, незважаючи на поширеність застосування поняття «взаємодія», досі не існує загальноприйнятого його визначення.

Отже, існує складна теоретична та практична проблема, що потребує вирішення на науковому рівні. Саме це й стало вирішальним під час вибору теми цієї наукової статті, а також визначило її основне завдання – на підставі встановлення суттєвих змістовних ознак поняття «взаємодія» розробити науково обґрунтовані заходи щодо удосконалення нормативно-правових засад і практики діяльності усіх суб'єктів запобігання злочинам, що задіяні у сфері виконання покарань України.

Вивчення наукової літератури показало, що досить плідно та ефективно розробками питань, пов'язаних із взаємодією суб'єктів запобігання злочинам у сфері виконання покарань займаються такі учені, як О.М. Бандурка, В.О. Бадира, І.Г. Богатирьов, В.І. Борисов, А.В. Боровик, В.В. Василевич, В.В. Голіна, Л.М. Давиденко, О.М. Джужа, Т.А. Денисова, О.Г. Колб, І.М. Копотун, О.М. Литвак, О.М. Литвинов, В.А. Меркулова, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, І.С. Яковець та інші.

Метою дослідження є визначення змісту та сутності взаємодії установ виконання покарань з іншими суб'єктами запобігання злочинам у зазначеній сфері суспільних відносин, встановлення проблемних питань, що виникають на цьому шляху, та розроблення науково обґрунтованих заходів щодо їх вирішення по суті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «взаємодія» широко використовується в теорії і на практиці, оскільки відображає характер природи та участі різних правоохоронних органів у вирішенні завдань, що стоять перед ними. Крім того, поняття «взаємодія» розглядається різними галузями знань, кожна з яких дає йому своє визначення. Так, мовознавство тлумачить слово «взаємодія» як «<…> співдія, співдіяння, взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким- чим-небудь» [2, с. 259]. У широкому розумінні взаємодія є філософською категорією, що відображає процеси впливу об'єктів один на одного, їх взаємну зумовленість і породження одним об'єктом іншого [3, с. 65]. Взаємодія є об'єктивною й універсальною формою руху, розвитку, що визначає існування та структурну організацію будь-якої матеріальної системи. Отже, без здатності до взаємодії матерія не могла б існувати.

Сучасна філософія визначає взаємодію як поняття для визначення впливу речей одна на одну, для відображення взаємозв'язків між різними об'єктами та для характеристики форм людського буття, людської діяльності і пізнання [4, с. 65]. У понятті «взаємодія» фіксуються прямі і зворотні впливи речей, воно охоплює прямі й опосередковані відносини між об'єктами і системами. Таке визначення взаємодії є всеосяжним і застосовується для відображення будь-яких процесів і форм вияву свідомості, зокрема кримінально-виконавчих правовідносин.

У вузькому значенні у правозастосовній діяльності термін «взаємодія» означає упорядкування, взаємозв'язок, узгодження [5, с. 626], тобто це є процес взаємозалежної, погодженої діяльності різних його суб'єктів. Такий взаємозв'язок чи взаємні дії можливі за наявності певних умов:

а) у взаємодії мають брати участь принаймні два суб'єкти. Це означає, що кожен з учасників має ясно усвідомлювати, що він є суб'єктом взаємодії і виконує покладені функції водночас з іншим суб'єктом;

б) має бути окреслена спільність мети і завдань для всіх учасників взаємодії. Роз'єднаність, як свідчить практика, призводить до втрати змісту взаємодії.

Розглядаючи єдність завдань і цілей, слід зазначити, що боротьба зі злочинністю, захист законних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб та в цілому правопорядку є єдиним завданням для всіх правоохоронних органів. Його виконання складається з низки послідовних етапів, конкретизованих за своїм змістом.

Зважаючи на те, що в юридичних наукових джерелах тлумачення терміна «взаємодія» дається лише в широкому розумінні [6] та є об'єктом окремого дослідження, доцільним стосовно діяльності УВП є поняття, що розроблено військовою наукою. Відповідно до цього взаємодія – це узгодження (координація) за завданнями (об'єктами), напрямами, рубежами (районами і часом дії підрозділів, частин, з'єднань і об'єднань різних видів Збройних сил, родів військ) за ціллю, місцем та часом бойових дій в інтересах досягнення загальної мети бою та операції [7, с. 123]. Під взаємодією правоохоронних органів слід розуміти впорядковану чинним законодавством України та іншими нормативно-правовими актами діяльність вказаних суб'єктів, яка узгоджена між ними за об'єктами, предметом, завданнями і напрямами співпраці та спрямована на досягнення загальної мети боротьби із злочинністю або окремої тактичної цілі на певній стадії профілактики або вчинення злочину.

Як свідчить аналіз доктринальних джерел, наука управління розглядає соціальну систему як цілісну, динамічну структуру, що складається з елементів, взаємопов'язаних між собою. Без відносно стійких зв'язків і без взаємодії частин (елементів) ціле (система) під впливом внутрішніх і зовнішніх впливів може розпастися. До того ж взаємодія елементів є необхідною умовою збереження стійкості, цілісності соціальних систем. Водночас вона забезпечує ефективне виконання функцій, загальних для всіх учасників спільної діяльності, тому функції управління мають загальний для спільної діяльності характер і покликані забезпечувати необхідну її узгодженість. Водночас взаємодія передбачає спільну узгоджену діяльність як елементів певної системи, так і кількох систем (наприклад, системи МВС і системи ДКВС). Отже, організація взаємодії є складовою частиною організаторської роботи з узгодженої діяльності цих систем та їх елементів. Проте вивчення юридичних джерел радянської епохи показало, що взаємодія у правоохоронній діяльності завжди була пов'язана з визначенням суб'єктів, між якими цей взаємозв'язок відбувався. Такий підхід дозволяв детальніше розкрити структуру, форму, зміст такого явища, зрозуміти природу функціонування елементів взаємодії. Зміст останньої полягав у погоджених у просторі та часі спільних діях двох або більше учасників, які вирішували загальне завдання та надавали допомогу один одному в процесі його виконання [8, с. 5]. Як слушно зазначив О.М. Яковлєв, наявність взаємодії сама собою ще нічого не говорить про її характер, тобто цим поняттям однаково охоплюються також випадки ворожнечі, антагонізму, конфлікту [9, с. 18].

Питання взаємодії державних органів й УВП поміж собою та з іншими правоохоронними органами в науковій літературі є недостатньо вивченими. З огляду на те, що Державна кримінально-виконавча служба (далі – ДКВС) протягом тривалого часу була у складі Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України, вказану проблему розглядали в комплексі діяльності органів внутрішніх справ (далі – ОВС). До характерних ознак взаємодії у системі ОВС вчені віднесли такі: діяльність, наявність кількох (не менше двох) суб'єктів взаємодії, зміст завдань, що вирішуються [1, с. 62]. Як показує дослідження, ці ж елементи можуть бути характерними і для взаємодії в системі органів УВП з огляду на те, що вони є складовими частинами наукової моделі наукового терміну «взаємодія», а отже, – загальновизнаними.

Решта ознак взаємодії оцінюється вченими по-різному. Так, не всі науковці включають до своїх варіантів визначень такі ознаки, як нормативна база, становище суб'єктів взаємодії в ієрархії системи, узгодженість заходів за ціллю, місцем, часом, методами, сумісність діяльності тощо. Деякі вчені не включають у поняття «взаємодія» нормативну базу у зв'язку з її очевидністю та загальністю. Інші дослідники вважають, що вказівка про необхідність правової основи для взаємодії у цьому визначенні обмежить зміст поняття і послабить його значення для практики. Деякі вчені серед ознак взаємодії називають рівне становище взаємодіючих елементів системи, рівноправність суб'єктів, які взаємодіють на одному рівні, діяльність рівноправних елементів тощо. Проте більшість фахівців наводять визначення взаємодії, встановлюючи її діапазон за метою, місцем та часом, а дехто – ще й за методами. Отже, виявляється, що наявність у визначенні взаємодії ознаки узгодженості за метою, місцем та часом обмежує обсяг визначального поняття та зводить його лише до окремих видів взаємодії. На практиці трапляються і такі випадки, за яких визначається тільки загальне завдання і узгоджуються шляхи його вирішення, а місце та час відповідних дій обираються самими органами, що взаємодіють. В інших випадках, навпаки, узгоджується місце, а методи вирішення обираються суб'єктами самостійно. Практиці відома також достатня кількість випадків взаємодії, яка здійснюється не в результаті заздалегідь узгодженої діяльності і не через відповідну регламентацію її в нормативному акті, а внаслідок ініціативи одного із суб'єктів взаємодії. Деякі вчені називають серед ознак взаємодії і сумісну діяльність. Слід зазначити, що використання цього терміна дещо звужує зміст поняття, що розглядається. Окрім того, якщо розглянути зміст слова «сумісно», то можна констатувати, що спільна участь двох суб'єктів в одному заході не рівнозначна їх взаємодії. Остання існуватиме лише в тому випадку, якщо інтереси одного підкорені, ураховують, узгоджуються з інтересами іншого, коли від діяльності одного суб'єкта настає реальна користь для іншого. Тому, керуючись вимогою загальності визначення, слід погодитись із тим, що сумісність дій також не може бути обов'язковою ознакою взаємодії.

Як показують результати дослідження, у деяких наукових працях вживаються поруч слова «взаємодія» та «координація» [10]. На думку одних авторів, «взаємодія» та «координація» – це слова-синоніми, що означають узгодженість дій. На переконання інших дослідників, «взаємодія» – це ширше поняття, ніж «координація». На думку третіх вчених, навпаки, ширшим поняттям є «координація». Четверті вважають координацію організацією взаємодії. Проведений аналіз наукової літератури вказує на відсутність тотожності між координацією та взаємодією, оскільки координація – це функція одного із суб'єктів системи, а взаємодія – принцип діяльності, засіб контактів із суб'єктами інших систем. Крім того, координація на відміну від взаємодії містить у собі елемент підкорення волі координуючого органу системи, що спрямовує автономну діяльність на виконання загальних завдань, поставлених перед виконавцями [11, с. 139]. Водночас взаємодія є не тільки засобом, який забезпечує виконання завдань щодо боротьби зі злочинністю, вона є необхідною, щоб своєчасно втілити спільно сплановані заходи щодо боротьби зі злочинністю, зокрема в галузі

профілактики цього суспільно небезпечного явища. Оскільки взаємодія є процесом не стихійним, а керованим, забезпечує не тільки збереження системних якостей, їх стійкість, але й впливає на ефективність управління, то виникає необхідність у координації зусиль з боку суб'єкта управління.

Наука управління розглядає координацію як узгодження діяльності різних ланок державного апарату, установ і організацій для ефективного вирішення поставлених завдань. На відміну від взаємодії відносинам координації властива вже не пряма, а опосередкована і багатозначна детермінація елементів. Кожен з них зазнає впливу не одного (або кількох) безпосередньо пов'язаного з ним спільними діями елемента (що характерно для відносин взаємодії), а множини інших елементів, прямо з ним не пов'язаних. Це означає, що суб'єкт управління впливає на підпорядковані елементи системи, забезпечуючи її керованість шляхом приведення у відповідність, упорядкування загальної діяльності з виконання завдань у вигляді внесення відповідних корективів.

У концепції зарубіжних фахівців координація розглядається як засіб подолання невизначеності, джерелом якої для організації є динамічне зовнішнє середовище та технологія, що пов'язується з виробленням адекватних соціальних норм і стандартів поведінки [12, с. 74-77]. Інша група вчених визначає координацію як управління, що розглядається у контексті забезпечення узгодженості спільної діяльності об'єктів управління [13, с. 85]. Крім того, деякі дослідники відносять координацію до функцій управління. Координація і може здійснюватись за такими правилами: а) у певних межах; б) з урахуванням обов'язкових факторів координатора без підпорядкування йому; в) на основі договору координованих осіб.

Висновки. Отже, розглянувши схожі за змістом поняття «взаємодія» та «координація», можна дійти висновку, що термін «координація» є ширшим за термін «взаємодія», оскільки перша забезпечує організацію другої. Взаємодія у широкому розумінні – це взаємопов'язана, узгоджена за місцем, часом й обсягом повноважень діяльність кількох суб'єктів, що спрямована на виконання загального завдання із захисту законних інтересів, прав і свобод фізичних і юридичних осіб та боротьбу зі злочинністю. Як показало наше дослідження, взаємодія становить узгоджену діяльність державних органів, УВП та інших, зокрема ОВС та правоохоронних органів, а також державних і громадських організацій щодо спільного вирішення їх статутних завдань та щодо досягнення мети покарання, що зазначена у ст. 50 КК України. Взаємодія вказаних суб'єктів полягає в узгодженні їх дій, спрямованих на зміцнення законності та правопорядку, запобігання та викорінення злочинів як у ДКВС, так і у країні загалом. Вона здійснюється в межах компетенції цих органів у способи і за допомогою методів, що властиві кожному з них. Але для ефективної взаємодії потрібна її координація, тому не викликає сумніву особлива узгодженість дій державних органів й УВП як з окремим правоохоронним органом, так і загалом з їх системою.

Література:

1. Бюджетний кодекс України: офіційне видання. К.: Ін-Юре, 2004. 166 с.
2. Багреева Е.Г. Социокультурные основы ресоциализации преступников: автореф. дис. докт. юрид. наук: 12.00.08. М., 2001. 54 с.
3. Букалов О. Поділ на «нас» і на «них» – помилковий (проблеми місць позбавлення волі, адаптація колишніх ув'язнених. Український юрист. 2005. № 3. С. 38-39.
4. Блувштейн Ю.Д., Зырин М.И., Романов В.В. Профилактика преступлений. Минск: Университетское, 1986. 287 с.
5. Блецкан М.И. Диалектика формирования научных абстракций. Львов: Вища шк., 1989. 180 с.
6. Аванесов Г.А. Теория и методология криминологического прогнозирования. М.: Юрид. лит., 1972. 334 с.
7. Брызгалов И.В. Насильственные преступления, совершаемые в ИТК, и их профилактика: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 1984. 18 с.
8. Антонян Ю.М. Жестокость в нашей жизни. М.: Инфра-М, 1995. 319 с.
9. Васильев В.Л. Юридическая психология. СПб.: Питер, 2000. 624 с.
10. Анисимков В.М. Тюремная община: «Вехи истории». Историко-публицистическое повествование. Саратов: СГАП. 1993. 72 с.
11. Алексеев А.И., Сахаров А.Б. Причины преступлений и устранение их органами внутренних дел. М.: Моск. высш. шк. милиции, 1985. 47 с.
12. Беца О.В. Психолого-педагогічна класифікація засуджених як основа диференційного та індивідуального підходу до них у процесі перевиховання. Проблеми пенітенціарної теорії і практики. К.: Київ. ін-т внутр. справ, 1999. №4. С. 73-85.
13. Андреев В.Н. Предупреждение правонарушений в следственных изоляторах: учеб. пособие МВД СССР. ВНИИ. М., 1990. 80 с.

Головач А. В. О некоторых проблемных вопросах взаимодействия учреждений исполнения наказаний с другими субъектами предотвращения преступлений

Аннотация. В статье определено содержание и сущность взаимодействия учреждений исполнения наказаний с другими субъектами предотвращения преступлений в указанной сфере общественных отношений, установлены проблемы, возникающие на этом пути, и разработаны научно обоснованные меры их решения.

Ключевые слова: взаимодействие, координация, учреждение исполнения наказаний, субъекты предотвращения преступлений, осуждённый, предотвращение, преступление.

Golovach A. About some problems of intervention of the institutions of compliance with other security agencies

Summary. The article defines the content and essence of the interaction of penitentiary institutions with other actors for the prevention of crimes in this area of public relations, identifies the problems that arise along this path and develops scientifically substantiated measures for their substantive resolution.

Key words: interaction, coordination, penal institution, actors for crime prevention, condemned, prevention, crime.

УДК 343.241

Волинець Р. А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ САНКЦІЇ, ПЕРЕДБАЧЕНІ ЗА ЗЛОЧИНИ, ЩО ЗАЗІХАЮТЬ НА ФОНДОВИЙ РИНОК

Анотація. Стаття присвячена аналізу кримінально-правових санкцій, передбачених за злочини, що зазіхають на ринок цінних паперів, та розробленню науково обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на удосконалення їх правової регламентації.

Ключові слова: кримінальне покарання, кримінально-правова санкція, злочин, фондовий ринок.

Постановка проблеми. Попри те, що частка покарання постійно зменшується і в останні роки зазвичай не перевищує 60%, оскільки водночас із визнанням особи винною суди все частіше застосовують різні види звільнення від покарання, однак воно досі залишається основною формою реалізації кримінальної відповідальності [4, с. 295]. Основою застосування різних покарань або інших кримінально-правових заходів є кримінально-правові санкції. Н.А. Орловська обґрунтовує тезу про те, що всі санкції норм Кримінального кодексу України – це моделі, тобто ідеалізовані об'єкти, що нормативно фіксують межі кримінально-правового впливу [6, с. 12]. Враховуючи те, що вибір форм і методів реакції з боку держави на вчинений злочин та застосування заходів кримінально-правового впливу багато в чому зумовлюються тими потенційними можливостями, які закладено у відповідній санкції, законодавцю важливо визначити в законі не лише вичерпний перелік злочинів, а й встановити чітко визначені, взаємоузгоджені та сумірні з тяжкістю злочину санкції. Вони повинні бути такими, щоб суддя мав можливість індивідуалізувати кримінальну відповідальність особи з урахуванням не лише тяжкості злочину, а й особи винного. Залежно від того, яку санкцію встановлено у кримінальному законодавстві, визначається вибір заходів кримінально-правового впливу на особу, яка вчинила суспільно небезпечне протиправне діяння. Розробка проблем визначення меж кримінально-правових санкцій має не лише теоретичне, а й важливе практичне (правотворче та правозастосовне) значення, оскільки ефективність покарання та інших заходів кримінально-правового впливу, як правило, знижується через недоліки в конструюванні кримінально-правових санкцій. Від санкцій також залежить широта розсуду у межах судового розгляду, тому питання побудови кримінального закону – це питання не лише юридичної техніки, а й кримінальної політики [5, с. 4-5].

Дослідження кримінально-правових санкцій, передбачених за злочини, що зазіхають на ринок цінних паперів, у своїх роботах проводили Д.О. Балобанова, М.М. Дмитрук, Н.А. Мирошниченко, Я.І. Мітріцан, Л.В. Павлик, Г.П. Пімонов, В.О. Туляков та інші вітчизняні та зарубіжні вчені. Проте досі питання побудови кримінально-правових санкцій за злочини проти фондового ринку залишаються остаточно невирішеними та мають дискусійний характер, а шляхи їх розв'язання інколи діаметрально протилежні.

Метою статті є здійснення правового аналізу кримінально-правових санкцій, передбачених за злочини, що зазіхають на фондовий ринок, а також розроблення наукових пропозицій, спрямованих на удосконалення їх правової регламентації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як санкцію статті (частини статті) Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК) Н.А. Орловська пропонує розглядати другий абзац статті (частини статті), що містить типізований варіант реакції на конкретне суспільно небезпечне діяння, який передбачає базовий перелік кримінально-правових заходів стимулювання виконання кримінально-правової заборони із вказівкою на їх види та (в абсолютній більшості випадків) межі [6, с. 12].

Аналіз чинного КК дає підстави Л.В. Павлик зробити слушний висновок, що його положення щодо злочинів у сфері економіки є недосконалими, а під час конструювання санкцій законодавцем не витримані такі принципи: принцип диференціації кримінальної відповідальності, принцип сумірності покарання ступеню суспільної небезпеки зазіхання, принцип справедливості тощо [7, с. 178].

Отже, для запровадження дієвих кримінально-правових заходів за злочини, що зазіхають на фондовий ринок, які застосовуються в межах кримінальної відповідальності особи, а також для забезпечення належної диференціації кримінальної відповідальності за вчинення цих злочинів необхідно, щоб під час конструювання санкцій статей (або їх частин) виконувались певні вимоги.

По-перше, побудова санкцій статей Особливої частини КК повинна здійснюватися з урахуванням встановлених у статтях Загальної частини розмірів (особливо максимальних) видів покарань [9, с. 189]. Аналіз санкцій ст.ст. 199, 222^1, 223^1, 223^2, 224, 232^1, 232^2 КК та положень розділу X «Покарання та його види» Загальної частини КК дає змогу зробити висновок, що ця вимога дотримана під час побудови санкцій статей (або їх частин) за злочинні дії проти фондового ринку, адже за жоден із цих злочинів не встановлено покарання у розмірах, що перевищують верхню або нижню межу покарань, зазначених у розділі X Загальної частини КК.

Водночас слід звернути увагу на положення другого речення ч. 2 ст. 53 КК «Штраф», відповідно до якого за вчинення злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі – НМДГ), розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої злочином, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу (незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу). Отже, законодавець відступив від вищезазначеної вимоги, дозволивши призначати штраф у розмірі, який перевищує максимальний розмір цього покарання, закріплений у першому реченні ч. 2 ст. 53 КК [1; 2, с. 7-10; 3, с. 8-14].

Свого часу деякі українські криміналісти звертали увагу на те, що в окремих статтях Особливої частини КК штраф встановлено у розмірі, значно меншому, ніж розмір заподіяної відповідним злочином матеріальної шкоди, з огляду на що вони вважають, що такі розміри штрафу не можуть зробити вчинення злочину економічно невигідним [13, с. 59-60; 11, с. 175-176]. До цих статей з упевненістю можна віднести ст.ст. 223^1 та 232^2, ч. 1 ст. 224 КК, санкції яких передбачають основне покарання у вигляді штрафу від однієї тисячі до двох тисяч НМДГ, або ч. 1 ст. 232^1 КК, санкція якої передбачає основне покарання у вигляді штрафу від семисот п'ятдесяти до двох тисяч НМДГ. Цілком очевидно, що незаконне використання інсайдерської інформації, розміщення цінних паперів, зареєстрованих з порушенням чинного законодавства, або приховування інформації про діяльність емітента можуть принести значно вищі прибутки винній особі, ніж розмір штрафу, передбачений за вчинення цих злочинів. Так, наприклад, злочин, передбачений ч. 1 ст. 232^1 КК, вважається закінченим, якщо винна особа отримала необґрунтований прибуток у значному розмірі, тобто розмірі, який у п'ятсот і більше разів перевищує НМДГ. Сьогодні цей розмір дорівнює (а краще сказати – «стартує» з) 425 тис. грн, проте винну особу може бути покарано на суму, що не більша 17 тис. грн. Щоправда, до особи також може бути застосовано покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю терміном до трьох років.

Враховуючи суттєву невідповідність між суспільною небезпекою злочинів, передбачених ст.ст. 223^1 та 232^2, ч. 1 ст. 224 КК, яка полягає в розмірі завданої ними шкоди, та суворістю санкцій, передбачених за їх вчинення, необхідним є віднесення цих злочинів до категорії злочинів середньої тяжкості та передбачення за їх вчинення покарання *у вигляді штрафу від трьох тисяч до п'яти тисяч НМДГ з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.*

Водночас я не підтримую положення другого речення ч. 2 ст. 53 КК. Як слушно зазначає з цього приводу Ю.А. Пономаренко, штраф не є відкупом за вчинення злочину чи податком на незаконно придбане майно. Він сплачується не із злочинних доходів, а із законних доходів (заощаджень) винного, тим самим охоплюючи його право власності (ч. 1 ст. 50 КК). Майно ж, здобуте злочинним шляхом, підлягає або поверненню потерпілому, або оберненню в дохід держави. Так само має бути повністю відшкодована й матеріальна шкода, заподіяна злочином (ч. 1 ст. 1166 Цивільного кодексу України). З огляду на це не вбачається суттєвої проблеми в тому, що в санкції може бути встановлено розмір штрафу менший, ніж розмір шкоди, заподіяної злочином, описаним в гіпотезі цієї ж статі, бо в сукупності з розміром відшкодувань він у будь-якому разі перевищуватиме розмір завданої шкоди чи отриманого від вчинення злочину доходу [8, с. 20].

Поділяючи позицію автора стосовно цього питання, все-таки не поділяю його оптимізм щодо можливості у всіх без винятку випадках вчинення злочинів проти фондового ринку забезпечити повне відшкодування завданої злочином шкоди та стягнути з винної особи майно, здобуте злочинним шляхом. Тому розмір штрафу може і не перевищувати розміру прибутку, одержаного злочинним шляхом, але має бути більш-менш сумірним ступеню суспільної небезпеки вчиненого злочину.

Правило щодо обчислення розміру штрафу, передбачене в другому реченні ч. 2 ст. 53 КК, окрім зауважень, висловлених Ю.А. Пономаренком, має ще один недолік. Якщо винній особі буде призначено розмір штрафу, який не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої злочином, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу, то в такому разі у винної особи може просто не залишитися грошей для відшкодування шкоди, завданої потерпілому. І якщо держава (в особі відповідних учасників фондового ринку) може компенсувати завдані їй збитки коштом сплаченого штрафу як кримінального покарання, то інші учасники фондового ринку такої змоги не матимуть, що порушуватиме рівність умови кримінально-правового захисту різних учасників фондового ринку. З огляду на це вважаю за потрібне *внести відповідні зміни до ч. 2 ст. 53 КК шляхом виключення з неї другого та третього речення*.

По-друге, законодавець має встановити певний вид покарання не просто в межах, визначених у статті Загальної частини КК, а з розумним звуженням цих меж [9, с. 189]. Тобто, конструюючи санкції статей (або їх частин), законодавець зобов'язаний встановлювати не надто широкі та не надто вузькі межі (розміри) покарань, щоб це водночас відповідало принципу диференціації кримінальної відповідальності і давало змогу суду індивідуалізувати кримінальну відповідальність [7, с. 181]. Аналіз санкцій статей, які передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти фондового ринку, свідчить про те, що законодавець повністю дотримується цього правила, оскільки покарання, передбачені санкціями ст.ст. 199, 222^1, 223^1, 223^2, 224, 232^1, 232^2 КК, закріплені з розумним звуженням меж цих покарань.

По-третє, мінімальна межа санкції частини статті, що встановлює покарання, не повинна заходити за максимальну межу покарання, встановленого за менш небезпечне діяння [12, с. 242]. Це означає, що нижня межа покарання, передбаченого у другій частині статті, повинна бути більшою хоча б на одиницю за верхню межу санкції частини першої цієї ж статті або дорівнювати їй [7, с. 182]. Ця вимога порушена лише під час конструювання санкцій ч.ч. 1-3 ст. 199 КК. Так, у ч. 1 цієї статті верхня межа покарання у вигляді позбавлення волі – 7 років, у ч. 2 ст. 199 КК нижня межа покарання у виді позбавлення волі – 5 років, а верхня межа – 10 років, а нижня межа покарання у вигляді позбавлення волі у ч. 3 ст. 199 КК – 8 років. Отже, за вчинення менш тяжкого злочину, вчиненого, наприклад, з підробленими державними цінними паперами, може бути призначено суворіше покарання, ніж за вчинення тяжчого злочину, передбаченого цією статтею. Цілком очевидно, що санкції цієї статті потребують відповідних змін.

По-четверте, мінімальна межа покарання, встановленого за небезпечніше діяння, повинна бути верхньою межею покарання за менш небезпечне діяння [7, с. 182]. Це означає, що між нижньою межею покарання, передбаченого у наступній частині статті, та верхньою межею покарання, передбаченого у попередній частині, не повинно бути розриву. Ця вимога порушена під час конструювання санкцій ч.ч. 1 та 2 ст. 224, а також ч. ч. 1 та 3 ст. 232^1 КК. Так, санкція ч. 1 ст. 224 КК передбачає основне покарання у вигляді штрафу від однієї тисячі до двох тисяч НМДГ, а санкція ч. 2 цієї статті – від трьох тисяч до десяти тисяч НМДГ. Враховуючи те, що санкція ч. 1 ст. 224 КК не відповідає ступеню суспільної небезпеки злочину, відповідальність за вчинення якого передбачена диспозицією цієї статті, а також з урахуванням того, що в цій статті має бути закріплена кримінальна відповідальність за незаконні діяння з державними цінними паперами, санкція ч. 1 ст. 224 КК має передбачати покарання у вигляді *штрафу від трьох тисяч до десяти тисяч НМДГ з позбавленням права обіймати певні посади чи займа-*

тися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого. Водночас санкція ч. 2 ст. 224 КК має передбачати покарання у вигляді *штрафу від п'яти тисяч до десяти тисяч НМДГ з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років*.

Зі свого боку санкція ч. 1 ст. 2321 КК передбачає основне покарання у вигляді штрафу від семисот п'ятдесяти до двох тисяч НМДГ, а санкція ч. 3 цієї статті – від п'яти тисяч до восьми тисяч НМДГ. На мою думку, у ч. 1 цієї статті має бути передбачено покарання у вигляді *штрафу від трьох тисяч до п'яти тисяч НМДГ з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого*. У ч. 2 ст. 2321 КК має бути передбачено покарання у вигляді *штрафу від п'яти тисяч до десяти тисяч НМДГ з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років*. А у ч. 3 цієї статті, враховуючи те, що вона передбачає таку кваліфікуючу ознаку, як вчинення діянь, передбачених частинами першою – третьою цієї статті, якщо вони вчинені організованою групою, має бути передбачено покарання у вигляді *штрафу від десяти тисяч до п'ятнадцяти тисяч НМДГ з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років*.

Запропоновані зміни обґрунтовуються й тим, що ті самі або близькі за змістом кваліфікуючі ознаки складів злочинів проти фондового ринку повинні мати однаковий вплив на ступінь суспільної небезпеки досліджуваних зазіхань та на види та розміри покарань.

По-п'яте, як зазначає Л.В. Павлик, з метою диференціації кримінальної відповідальності та для забезпечення її індивідуалізації необхідно, щоб санкції були альтернативними. Для цього треба передбачити в них хоча б два основних покарання або хоча б одне основне, а інше – таке, що може бути як основним, так і додатковим (але в цьому разі повинне бути передбачене як основне покарання). В іншому разі (за наявності одного основного та одного додаткового покарання) ми можемо говорити про безальтернативність санкцій [7, с. 183]. Однак Н.А. Орловська пише: «Для побудови примусових санкцій норм Особливої частини КК доцільно використовувати підхід, що відображає такі закономірності: а) що тяжчим є злочин, то менша кількість видів основних покарань має бути передбачена у санкції, то більшою є ймовірність конструювання безальтернативних санкцій; б) максимальна кількість видів основних покарань у санкції – три, вони наближені один до одного за ступенем суворості; <…> г) визначення меж покарання в конкретній санкції має корелювати відповідній типовій санкції; д) додаткові покарання мають узгоджуватися з основним покаранням, включеним до санкцій; є) за злочини з відносно меншим ступенем тяжкості є сенс конструювати санкції з факультативними додатковими покараннями, за злочини з відносно більшим ступенем тяжкості – з обов'язковими [6, с. 30].

За вчинення злочинів, що зазіхають на фондовий ринок, законодавець, як правило, використовує покарання у вигляді штрафу та/або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю. І лише у ст. 199 КК використовується таке покарання, як позбавлення волі на певний строк. Проте єдиним основним покаранням здебільшого є штраф (ст.ст. 222^1, 223^2, 224, 232^1 та 232^2 КК). Аналізуючи штраф як безальтернативне основне покарання, Ю.А. Пономаренко акцентує увагу на тому, що призначення цього виду покарання повинно узгоджуватися з матеріальним станом засудженого, цілком можливим є те, що в окремих випадках суд не матиме підстав для призначення штрафу за такими санкціями і буде не в змозі призначити жодне покарання [8, с. 15-16]. Однак сьогодні положення ч. 5 ст. 53 КК дають змогу замінити покарання у вигляді штрафу на громадські роботи, виправні роботи або позбавлення волі на певний строк.

Лише у ст. 223^1 КК передбачено два основних альтернативних види покарання у вигляді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, а в ст.ст. 222^1, 223^2, 224, 232^1 та 232^2 КК останнє із зазначених видів покарань є обов'язковим або факультативним додатковим покаранням. Враховуючи одну із вищезазначених пропозицій Н.А. Орловської, відповідно до якої за злочини з відносно меншим ступенем тяжкості є сенс конструювати санкції з факультативними додатковими покараннями, а за злочини з відносно більшим ступенем тяжкості – з обов'язковими, вважаю, *що покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю має бути передбачене в ч. 1 ст. 222^1, ст.ст. 223^1, 223^2, ч. 1 ст. 224, ч. 1 ст. 232^1 та ч. 1 ст. 232^2 КК як додаткове факультативне покарання, а в ч. 2 ст. 222^1, ч.ч. 2–3 ст. 224, ч.ч.2–3 ст. 232^1 та ч. 2 ст.232^2 КК як додаткове обов'язкове покарання.*

По-шосте, диференціюючи кримінальну відповідальність у санкціях статей Особливої частини КК, законодавець має враховувати співвідношення ступенів суворості окремих видів покарань [9, с. 190]. Обрання видів основного покарання у злочинах невеликої та середньої тяжкості передбачає вибір типового виду покарання, яке найповніше відповідає специфіці виду злочину, характеру та типовому ступеню суспільної небезпеки злочину. До цього покарання приєднуються один чи два види основних покарань, наближених до типового виду покарання за ступенем суворості [6, с. 30].

Враховуючи те, що злочини у сфері господарської діяльності та злочини проти фондового ринку – це, насамперед, зазіхання, які спричиняють істотну матеріальну шкоду та вчиняються з корисливою метою, а також враховуючи особу злочинця, вважаю, що *покарання за ці злочини повинні бути переважно майнового характеру*. Тому передбачення покарання у вигляді штрафу за ці злочини виглядає цілком виправданим кроком. Звертаю увагу, що автори законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» (реєст. № 7279-1) взагалі пропонують зазначити, що штраф як покарання за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину підлягає застосуванню тільки за злочини у сфері господарської діяльності і злочини у сфері професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (п.п. 3–4 ч. 2 ст. 53 КК) [10].

Винятком має бути ст. 224 КК, яка, враховуючи ступінь суспільної небезпеки злочину, передбаченого цією статтею, окрім основного покарання у вигляді штрафу, має також передбачати таке основне покарання, *як арешт на строк до шести місяців або позбавлення волі на строк до двох років (ч. 1 ст. 224 КК), позбавлення волі на строк від двох до п'яти років (ч. 2 ст. 224 КК) або позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років (ч. 3 ст. 224 КК).*

Крім того, фондовий ринок України перебуває ще в стадії формування і є достатньо уразливим для діяльності організованих груп злочинної спрямованості. Отже, в разі вчинення злочинів проти фондового ринку в складі організованих груп і злочинних організацій доцільно передбачити в санкціях окремих статей

не лише такі покарання, як штраф та позбавлення права обіймати певну посаду або займатися певною діяльністю, але й суворіші покарання (арешт або обмеження волі). З огляду на це *санкція ч. 2 ст. 222[1] КК має бути доповнена такими альтернативними видами покарання, як обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк. Зі свого боку санкція ч. 4 ст. 232[1] КК має бути доповнена вказівкою на такі альтернативні види покарань, як обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років.*

По-сьоме, санкція спеціальної кримінально-правової норми повинна відрізнятись від санкції загальної норми в бік посилення покарання (якщо конкретизуюча ознака підвищує ступінь суспільної небезпеки злочину) або пом'якшення (якщо така ознака його понижує) [7, с. 188]. Аналіз санкцій статей, які передбачають кримінальну відповідальність за злочини, що зазіхають на фондовий ринок, дає змогу зробити висновок, що законодавець не завжди дотримується вищезазначеної вимоги. Так, під час аналізу об'єктивних та суб'єктивних ознак складу злочину, передбаченого ст. 223[1] «Підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів» КК, встановлено, що цей склад злочину є спеціальним щодо складу злочину, передбаченого ст. 366 «Службове підроблення» КК, оскільки суб'єктом його вчинення може бути службова особа, а предметом є офіційні документи, які використовуються на фондовому ринку. За вчинення злочину, передбаченого ст. 223[1] КК, передбачено покарання у вигляді штрафу від однієї тисячі до двох тисяч НМДГ або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. А за вчинення злочину, закріпленого в ч. 2 ст. 366 КК, передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та зі штрафом від двохсот п'ятдесяти до семисот п'ятдесяти НМДГ. Враховуючи сказане, покарання за вчинення злочину, передбаченого ст. 223[1] КК, має бути посилено у спосіб, який було зазначено вище.

Висновки. Аналіз кримінально-правових санкцій, передбачених за вчинення злочинів, що зазіхають на фондовий ринок, дозволяє зробити висновок про те, що їх нормативна регламентація має низку недоліків, які мають бути усунені шляхом внесення відповідних змін до ст.ст. 199, 222[1], 223[1], 223[2], 224, 232[1] та 232 КК. Водночас відповідних змін також потребує ч. 2 ст. 53 КК «Штраф», з якої доцільно прибрати друге та третє речення.

Література:

1. Берзін П. Визначення покарання у виді штрафу за новою редакцією ст. 53 Кримінального кодексу України. Юридичний вісник України. 2012. № 13 (31 березня–6 квітня); № 14 (7–13 квітня). С.11.
2. Берзін П. Деякі особливості визначення розміру покарання у виді штрафу за новою редакцією ст. 53 Кримінального кодексу України від 15 листопада 2011 року. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки». 2012. Вип. 90. С. 7-10.
3. Берзін П.С. Визначення розміру покарання у виді штрафу за новою редакцією ст. 53 Кримінального кодексу України від 15 листопада 2011 року. Право і громадянське суспільство. 2012. № 1. С. 8-14. URL: http://lcslaw.knu.ua/2012-1.pdf.
4. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник. Київ: Ваіте, 2014. 944 с.
5. Книженко О.О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві: дис. докт. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2011. 431 с.
6. Орловська Н.А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування: автореф. дис. докт. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2012. 40 с.
7. Павлик Л.В. Диференціація кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2013. 248 с.
8. Пономаренко Ю.А. Штраф як вид покарання у кримінальному праві України (за результатами реформи 2011 р.). Харків: Право, 2012. 80 с.
9. Пономаренко Ю.А. Значення системи покарань для диференціації кримінальної відповідальності в санкціях статей Особливої частини КК України. Кримінальний кодекс України 2001р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: Міжнародний симпозіум (Львів, 11–12 вересня 2009 р.). Львів: ЛьДУВС, 2009. С. 188-190.
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: проект закону України (реєстр. № 7279-1) від 16 листопада 2017 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62902.
11. Усатий Г.О. Ефективність кримінально-правової протидії податковій злочинності у сфері електронної торгівлі. Актуальні проблеми удосконалення кримінального законодавства України: тези доповіді міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 травня 2007 р.). Київ: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2007. С. 175-176.
12. Філей Ю.В. Вплив принципу диференціації кримінальної відповідальності на побудову кримінально-правових санкцій. Кримінальний кодекс України 2001р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: Міжнародний симпозіум (Львів, 11–12 вересня 2009 р.). Львів: ЛьДУВС, 2009. С. 240-243.
13. Шаповалова О.А. Штраф як вид покарання за злочини у сфері господарської діяльності. Питання боротьби зі злочинністю: збірник наук. праць. Вип. 11. Харків: Кроссроуд, 2006. С. 56-61.

Волынец Р. А. Уголовно-правовые санкции, предусмотренные за преступления, посягающие на фондовый рынок

Аннотация. Статья посвящена анализу уголовно-правовых санкций, предусмотренных за преступления, посягающие на рынок ценных бумаг, а также разработке научно обоснованных рекомендаций, направленных на совершенствование их правовой регламентации.

Ключевые слова: уголовное наказание, уголовно-правовая санкция, преступление, фондовый рынок.

Volynets R. Criminal sanctions foreseen for offenses affecting the stock market

Summary. The article is devoted to the analysis of penal sanctions provided for crimes encroaching upon the securities market and the development of scientifically based recommendations aimed at improving their legal regulation.

Key words: criminal punishment, criminal law, crime, stock market.

УДК 343.3/.7

Гроза І. В.,
аспірант економіко-правового факультету
ДВНЗ «Одеський національний університет імені І. І. Мечникова»

ПОРУШЕННЯ ПРАВ АДВОКАТІВ ТА ГАРАНТІЙ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття висвітлює труднощі та невідповідності, що виникають під час спроби провести облік реальної кількості злочинів проти адвокатів в Україні. Проведено статистичний аналіз наявних даних.

Ключові слова: порушення прав адвокатів, захисник, адвокат, гарантії адвокатської діяльності.

Постановка проблеми. Щодня у процесі своєї діяльності адвокати стикаються з проблемою незаконних втручань в їх діяльність з метою вплинути на хід їх роботи та результати справи в цілому. Така проблематика має не лише соціальний і правовий характер, але також етичний і психологічний. І якщо класифікація таких втручань сьогодні є досить чіткою і прозорою, то статистичний облік реальної кількості таких втручань абсолютно відсутній.

Звіт про порушення прав і гарантій адвокатської діяльності за період 2013–2016 року наводить статистику порушень прав адвокатів, однак ця кількість абсолютно не показує реальної ситуації через низку складнощів під час їх обліку. За даними звіту видно, що існує негативна тенденція тиску на адвокатуру. Така ситуація потребує невідкладної об'єктивної та результативної реакції вищого керівництва країни, а також правоохоронних органів.

Тема втручань в діяльність захисників має давню історію і бере свій початок разом із зародженням інституту адвокатури. Цій темі присвячено низку наукових статей, серед яких хотілося б виділити [1], а також російських авторів [2; 3]. Важливість цього питання неодноразово обговорювалася за круглими столами представниками Національної асоціації адвокатів України (далі – НААУ) з представниками правоохоронних органів, профільних навчальних закладів, суддівського корпусу. Це питання порушувалося на конференціях, зокрема на міжнародній конференції НААУ у листопаді 2017 року, присвяченій 5-річчю створення першої професійної самоврядної організації адвокатури [4, с. 3–6]. Комітет видає тематичні звіти та методичні матеріали.

Також поточний стан та основні проблеми стосовно теми висвітлені у [5], де особливо наголошується, що в Україні існують значні розбіжності між законодавством і практикою, а також говориться, що одним із головних запитів, що лунають від адвокатів усієї країни, є посилення системи захисту їх прав і гарантій професійної діяльності відповідно до українського законодавства та міжнародних стандартів, які застосовуються в Україні.

Сьогодні види таких втручань чітко класифіковані, а з 2001 року відповідальність за їх вчинення визначається статтею 397 Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Втручання в діяльність захисника чи представника особи». Чинний Кримінальний кодекс України містить низку положень, що передбачають відповідальність за втручання в діяльність захисника чи представника особи. Так, ним встановлена відповідальність за чотири види таких злочинів:

1) втручання в діяльність захисника чи представника особи [6, с. 397];

2) погроза або насильство щодо захисника чи представника особи [6, с. 398];

3) умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи [6, с. 399];

4) зазіхання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги [6, с. 400].

Однак головною проблемою залишається суцільне порушення гарантій, наданих законом, а також відсутність реальної статистики та оцінки масштабу та ризиків цього явища і, як наслідок, відсутність адекватного реагування з боку правоохоронних органів та притягнення до відповідальності.

На жаль, у сучасному суспільстві порушення прав і гарантій адвокатської діяльності мають системний характер, до того ж з боку держави відсутня належна реакція. Крім того, такі порушення стають частиною сучасної політики.

Мета дослідження полягає в тому, щоб висвітлити реальні масштаби порушень, що відбуваються, і відповідно до наявної класифікації проаналізувати причини та запропонувати дієвий алгоритм усебічного їх відстеження та запобігання.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі своєї діяльності та під час виконання професійних обов'язків адвокат може зіткнутися з багатьма суперечностями, що стосуються інтересів клієнтів, адвокатури, представників влади, судів та інших державних органів. Адвокат опиняється в ситуації, в якій він, дотримуючись принципів законності та верховенства права, змушений шукати баланс інтересів, якого часом взагалі не існує. На базі такого конфлікту інтересів виникають ризики порушення прав адвокатів та втручання у їхню професійну діяльність.

Згідно з «Основними принципами, що стосуються ролі юристів», що прийняті у 1990 році восьмим Конгресом ООН з запобігання злочинності та поводження з правопорушниками, уряди держав – членів ООН (включно з Україною) зобов'язані забезпечити юристів такими умовами, за яких вони могли б виконувати свої обов'язки за обставин, вільних від загроз, перешкод і невиправданого втручання. У пункті 25 [7] зазначено: «Професійні асоціації юристів співпрацюють з урядами з метою забезпечити всім особам реальний і рівний доступ до юридичного обслуговування, а також щоб юристи мали можливість консультувати та надавати допомогу клієнтам без неправомірного втручання відповідно до закону і визнаних професійних стандартів та етичних норм».

Офіційна статистика злочинів проти адвокатів показує лише незначну частину таких злочинів і може бути розглянута тільки як статистична вибірка з генеральної сукупності всіх таких скоєних злочинів, проте загальна структура розподілу зберігається.

У [5, с. 3] наведена така класифікація злочинів проти захисника:

– ненадання адвокатам доступу до своїх клієнтів;

– порушення права на конфіденційне спілкування клієнта з адвокатом;

ДОДАТОК 1

1. Обшуки (22,55%)	23	22,55%
2. Допит адвокатів (15,69%)	16	15,69%
2. Втручання у правову позицію (15,69%)	16	15,69%
3. Кримінальне переслідування (11,76%)	12	11,76%
4. Фізична розправа (9,80%)	10	9,80%
5. Погрози (6,86%)	7	6,86%
5. Знищення майна (6,86%)	7	6,86%
6. Вбивства і замахи (5,88%)	6	5,88%
7. Негласні слідчі дії (4,9%)	5	4,90%
	102	

– ненадання чи невчасне надання адвокату доступу до інформації, матеріалів справи (перешкоджання підготовці захисту);

– проведення неправомірних обшуків в офісах адвокатів і вилучення документів, що становлять адвокатську таємницю (намагаючись у такий спосіб отримати інформацію у справі, де адвокат захищає інтереси клієнта, та вчиняючи тиск на адвоката);

– порушення статусу адвокатів у кримінальному провадженні;

– зловживання притягненням до дисциплінарної відповідальності адвокатів та порушенням кримінальних справ проти адвокатів;

– застосування позасудових заходів впливу на адвоката (залякування, погрози, словесні образи, знищення майна, фізичні напади, вбивство).

У звіті про порушення прав і гарантій адвокатської діяльності надається інша класифікація, злочини проти адвокатів поділяються на 9 основних категорій:

1) негласні слідчі дії;
2) вбивства і замахи;
3) знищення майна;
4) загрози;
5) фізична розправа;
6) кримінальне переслідування;
7) допит адвокатів;
8) втручання в правову позицію;
9) обшуки.

Перше місце серед цих категорій займають обшуки у приміщеннях адвокатів, які складають 22,55% від загальної кількості злочинів проти адвокатів. Друге місце поділяють допит адвокатів (15,69%) і втручання в правову позицію адвоката (15,69%), на третьому місці – кримінальне переслідування (11,76%) (див. Додаток 1).

Під час аналізу динаміки злочину проти адвокатів за даними НААУ особливу занепокоєність викликає той факт, що за офіційною статистикою у 2016 році порівняно з 2015 кількість злочинів зросла на 241%.

Необхідно відзначити, що Генеральна прокуратура України надала статистику з Єдиного реєстру досудових рішень (далі – ЄРДР), що вже є наближенішою до реальності (див. Додаток 2), але розбіжності з даними інших джерел дуже

ДОДАТОК 2

Відомості про кількість зареєстрованих упродовж 2013–2017 років, січня-лютого 2018 року кримінальних правопорушень (проваджень), передбачених ст.ст. 397–400 КК та результати їх досудового розслідування

Період	Стаття КК	Зареєстровано	Закрито всього	У т.ч.	Обліковано*	Направлено до суду з обвинувачувальним актом **	Кримінальні правопорушення, у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято (про закінчення або зупинення)**
				Закрито за ч. 1 пп 1, 2, 4, 6 ст. 284 КПК			
2013 рік	Втручання в діяльність захисника чи представника особи, ст. 198	203	166	166	37		37
	Погроза або насильство щодо представника або захисника особи, ст. 198	50	35	35	15	2	13
	Умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи, ст. 399	4	2	2	2		2
	Зазіхання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, ст. 400	1			1		1
2014 рік	Втручання в діяльність захисника чи представника особи, ст. 198	94	66	66	28	1	27
	Погроза або насильство щодо представника або захисника особи, ст. 198	29	14	14	15	2	13
	Умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи, ст. 399	6	4	4	2		2
	Зазіхання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, ст. 400	0					
2015 рік	Втручання в діяльність захисника чи представника особи, ст. 198	128	68	68	68		60
	Погроза або насильство щодо представника або захисника особи, ст. 198	41	14	14	27	1	26
	Умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи, ст. 399	5	1	1	4		4
	Зазіхання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, ст. 400	4	1	1	3	1	2
2016 рік	Втручання в діяльність захисника чи представника особи, ст. 198	182	95	95	87		87
	Погроза або насильство щодо представника або захисника особи, ст. 198	46	13	13	33	2	30
	Умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи, ст. 399	6	1		5		5
	Зазіхання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, ст. 400	0					
2017 рік	Втручання в діяльність захисника чи представника особи, ст. 198	229	116	116	113		113
	Погроза або насильство щодо представника або захисника особи, ст. 198	74	30	30	44	3	41
	Умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи, ст. 399	9	5	5	4		4
	Зазіхання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, ст. 400	3	2	2	1		1
Січень-лютий 2018 року	Втручання в діяльність захисника чи представника особи ст. 198	40	4	4	36		36
	Погроза або насильство щодо представника або захисника особи, ст. 198	7			7		7
	Умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи, ст. 399	1			1		1
	Зазіхання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, ст. 400	0					

ДОДАТОК 3

Статистичний аналіз кількості зареєстрованих упродовж 2013–2017 років, січня – лютого 2018 року кримінальних правопорушень (проваджень), передбачених ст. ст. 397–400 КК та результати їх досудового розслідування

Період	Злочини проти адвокатів, кількість	Абсолютний приріст	Темп приросту, %	Темпи росту, %
2013	258	-	-	100
2014	129	-129	-50	50
2015	178	-80	-31.01	68.99
2016	234	-24	-9.3	90.7
2017	315	57	22.09	122.09
Усього	1114			

великі. Член Комітету захисту прав адвокатів при НААУ адвокат Юрій Григоренко, який запитав статистичні дані щодо кримінальних проваджень за статтями 397–400 КК України, наголошує, що до суду доходить 1% заяв про злочин проти адвокатів [8].

Аналізуючи ці дані, бачимо, що темп наростання вказує на тенденцію щорічного збільшення кількості злочинів проти адвокатів. У 2017 році порівняно з базовим 2013 роком кількість злочинів виросла на 22,1%, а середній щорічний приріст складає 5,1%, щороку кількість злочинів зростала в середньому на 14,25 (Додаток 3).

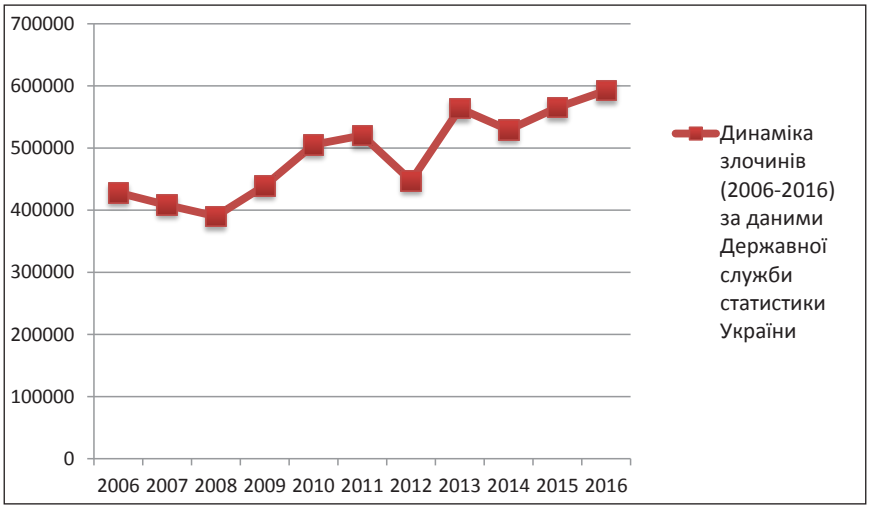

Така статистика має викликати занепокоєння і відповідну реакцію правоохоронних органів.

У Додатку 4 представлена динаміка загальної кількості злочинів в Україні за 10 років (2006–2016), надані відомості державної служби статистики України [9]. Ці два показники є прямо корельованими, оскільки злочини проти адвокатів є частиною загальної кількості злочинів. На рівень злочинності впливає низка складних соціально-економічних факторів, але особливо хотілося б виділити фактор низької ефективності роботи правоохоронних органів, що має основний вплив на кількість злочинів проти адвокатів. Особливо нас цікавить можливість провести порівняльний аналіз загальної динаміки злочинності та динаміки реальної кількості злочинів проти адвокатів і відстежити зміну їх процентної частки в загальній кількості злочинів. Такий числовий аналіз дозволить на практиці відстежувати ефективність проведених реформ.

На практиці всі спроби провести реформи навіть не торкнулися цієї сфери. До того ж реальна ситуація викликає стурбованість навіть за відсутності офіційної статистики. Ось що пише адвокат, секретар Ради адвокатів України, член Вищої ради юстиції Павло Гречківський про реформу: *«Доцільність реформи і її цілі визначені досить суб'єктивно. Адже оцінка інституційної спроможності системи органів адвокатського самоврядування, які відпра-*

ДОДАТОК 3
Динаміка злочинів (2006-2016) за даними Державної служби статистики України

Рік	Кількість злочинів
2006	428149
2007	408170
2008	390162
2009	439459
2010	505371
2011	520218
2012	447147
2013	563560
2014	529139
2015	565182
2016	592604

цювали 5 років, не проводилася. Немає експертних висновків, які б підтвердили необхідність перебудування системи».

Також він зазначає, що реформа не торкнулась порушення прав адвокатів, хоча лише за 5 останніх років тільки НААУ направила понад 300 звернень за фактами вбивств, нападів, обшуків, допитів, затримань і арештів адвокатів, однак практично основна частина таких звернень відбувається в регіонах і досі ніяк не відображається в загальній статистиці. Проте Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури (далі – ВКДКА) приводить інші цифри: «За період 2014 року було прийнято 763 заяви, скарги, звернення та листи. З 2014 року до 2016 року кількість зросла майже до 2 000. Станом на третій квартал 2017 року ВКДКА розглянула близько 1 400 таких листів. Станом на сьогодні у цілому секретаріатом ВКДКА опрацьовано близько 7 000 документів з 2014» [10].

Для порівняння зазначимо, що офіційна статистика НААУ зареєструвала лише 102 випадки за 4 роки. Основна проблема реформування полягає в слабкому впливі офіційної організації, що представляє адвокатуру на розробку змін в законодавстві.

Висновки. З огляду на сказане хотілося б відзначити, що тема порушень прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності є дуже гострою та суперечною проблемою, що викликає резонанс у суспільстві. Вона потребує належної та ефективної реакції з боку представників влади. Висвітлення реальних цифр та масштабів цього явища на фоні дуже повільного прогресу у розслідуванні кримінальних справ за фактами втручання в діяльність адвокатів допоможе розробити дієвий механізм мінімізації та страхування тих ризиків, яким піддаються адвокати, а також механізм, який дозволив би мінімізувати тиск на адвокатуру з боку правоохоронних органів.

Література:

1. Головко М.Б. Відповідальність за втручання в діяльність захисника. Наше право. 2014. № 8. С. 144–149.
2. Иванов А.В. Гарантии независимости адвокатов и пути их совершенствования. Евразийская адвокатура. 2014. № 6 (13). С. 57-65.
3. Стецовский Ю.И. Защита адвоката от уголовного преследования. Адвокат. 2007. № 9. С. 36.
4. Ізовітова Л.П. НААУ та ССВЕ провели конференцію «Права та обов'язки адвоката під час слідчих дій». Вісник національної асоціації адвокатів України. 2017. № 12 (39). с.7-8.
5. Проект ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні». Захист прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності: заключення та рекомендації. 2016. URL: http://www.justicereformukraine.eu/wp-content/uploads/2016/07/newsletter7_ua.pdf.
6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 року № 2341-III / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
7. Основні положення про роль адвокатів, прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам у серпні 1990 року. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. 2000. № 1.
8. Злочини проти адвокатів: ГПУ надала статистику з ЄРДР. Закон і бізнес. 04.04.2018.
9. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/pp_rik/pp_u/90-2002.html.
10. Національна асоціація адвокатів України. URL: http://unba.org.ua/news/2798-vkdka-pidtverdila-institucijnu-spromozhnist-ta-efektivnist-oleksandr-drozdov.html.

Гроза И. В. Нарушение прав адвокатов и гарантий адвокатской деятельности в Украине

Аннотация. Статья освещает сложности и несоответствия, возникающие при попытке провести учет реального количества преступлений против адвокатов в Украине. Проведен статистический анализ имеющихся данных.

Ключевые слова: нарушение прав адвокатов, защитник, адвокат, гарантии адвокатской деятельности.

Groza I. Violation of lawyers' rights and guarantees of advocacy in Ukraine

Summary. The article highlights the difficulties and inconsistencies that arise when trying to account for the real number of crimes against lawyers in Ukraine. A statistical analysis of the available data is carried out.

Key words: violation of lawyers' rights, defender, advocate, guarantees of advocacy.

УДК 343.9

Єрмолаєва-Задорожня С. В.,
здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ВІКТИМОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ЗЛОЧИНІВ ЩОДО ПЕРЕШКОДЖАННЯ СЛУЖБОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Анотація. Стаття присвячена вивченню віктимологічних чинників, які детермінують злочини щодо перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів.

Ключові слова: віктимологія, віктимна поведінка, віктимність, професійний ризик, службова діяльність правоохоронців.

Постановка проблеми. Віктимологічні чинники водночас з іншими є одними з причин вчинення групи злочинів перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів. Працівники правоохоронних органів під час вступу на службу проходять спеціальну підготовку та навчання для опанування заходів власної віктимологічної безпеки. Однак сучасні реалії показують, що різні криміногенні чинники, негативне ставлення з боку населення і громадянського суспільства змушують проаналізувати віктимологічні чинники, які можуть бути приводом перешкоджання виконанню службових обов'язків працівників правоохоронних органів. Віктимологічний аналіз цієї категорії злочинів дозволить остаточно визначитись із усіма чинниками, які детермінують їх вчинення.

У дослідженні віктимної поведінки працівників правоохоронних органів, яка зумовлює перешкоджання виконанню їх службових обов'язків, значне місце потрібно відводити вивченню причин і умов такої поведінки. Цей напрямок пов'язаний з вивченням віктимологічної ситуації, яка, як зазначають Д.В. Рівман і В.С. Устинов, показує криміногенну роль жертви в механізмі злочину [1]. Важливе значення для дослідження віктимологічних причин і умов має аналіз результатів проведеного нами дослідження та матеріалів кримінальних проваджень за останній рік (2017).

Наше дослідження проводилось серед працівників правоохоронних органів (органів прокуратури, Національної поліції, Національної гвардії, Національного антикорупційного бюро України, Служби безпеки України, органів Державної фіскальної служби, органів Митної служби, Державної прикордонної служби України, Державної кримінально-виконавчої служби). До цих органів були направлені відповідні віктимологічні анкети, які містили питання стосовно досвіду віктимізації, заявницької активності, думки з приводу причин і умов вчинення проти них відповідної категорії злочинів та характеру поведінки під час вчинення проти них злочинних посягань. Кількість опитаних правоохоронців склала 523 особи. Вивчення матеріалів архівних кримінальних проваджень проводилось у трьох містах України: м. Харків, м. Суми та м. Дніпро. Загалом було опрацьовано 148 кримінальних проваджень, які розглядались відповідними районними судами вказаних областей.

Для початку визначимось із поняттям «віктимна поведінка», оскільки сьогодні воно залишається досить дискусійним у кримінологічній науці. У психології поведінка визначається як довільна активність особи, тобто така активність, за якою визнана свідомо мета і є можливістю контролю за ходом процесів, що відбуваються [2, с. 13]. Отже, ідеться про свідому поведінку особи (вона може бути негативна, помилкова, асоціальна).

У кримінології віктимна поведінка розглядається як антипод злочинної поведінки. Здебільшого вона досліджувалася у контексті механізму злочинної поведінки та обставин, які пом'якшують вину. Під віктимною поведінкою зазвичай розуміють дії або бездіяльність особи, що зумовили вибір її у ролі жертви і стали приводом для вчинення злочину в конкретній життєвій ситуації. Віктимна поведінка за своєю суттю є небезпечною для жертви в ситуації взаємодії зі злочинцем. Віктимна поведінка привертає увагу злочинця, зумовлює вибір жертви, стає приводом для вчинення злочину проти конкретної особи, яка виявилась підвищено уразливою в конкретній ситуації, тобто характеризувалась високим ступенем віктимності [3].

Метою статті є проведення віктимологічного аналізу злочинів щодо перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу дослідження. З огляду на наявні у кримінологічній теорії типи віктимної поведінки та результати дослідження можемо виокремити типи поведінки, які притаманні правоохоронцям – жертвам злочинів щодо перешкоджання їх службовій діяльності: *позитивна, провокуюча і пасивна.*

Позитивна поведінка проявляється в дотриманні працівниками правил особистої безпеки, норм поведінки, яка визначається законами та відомчими нормативними актами. Відповідно до таких актів діяльність правоохоронців має відповідати нормам службової етики – такту, витримці, морально-правовому впливу на правопорушників.

Дослідження матеріалів архівних кримінальних проваджень підтверджує тезу про позитивну поведінку правоохоронців під час вчинення щодо них злочинних зазіхань. Здебільшого відповідні працівники завчасно попереджали осіб про правомірність власних дій, висували вимогу про припинення правопорушень або інших дій, які могли перешкоджати їх службовій діяльності. Незаконні дії з боку злочинців у такому разі були пов'язані із бажанням уникнути відповідальності, вираженням невдоволення рішенням правоохоронців у формі агресії (наприклад, в одному з кримінальних проваджень злочинець замість виконання законної вимоги залишити місце проведення огляду за допомогою підручних засобів завдав тілесних ушкоджень працівникові правоохоронних органів). Позитивна поведінка правоохоронців також проявляється у повідомленні про випадки вчинення злочинів групи перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів. Як виявило наше дослідження, більшість працівників (близько 75%) повідомляли про факти вчинення проти них злочинів указаної категорії. Ствердна відповідь більшості респондентів (94%) на запитання «Чи дотримуєтесь Ви особисто правил особистої безпеки під час виконання службових обов'язків?» також підтверджує тезу про позитивність віктимної поведінки правоохоронців.

Подібна модель поведінки зазвичай притаманна не всім працівникам правоохоронних органів. Деякі з них умисно створюють

криміногенні ситуації власними діями. Нами неодноразово розглядалось питання неправомірної поведінки правоохоронців (комерціалізація їх діяльності, корумпованість правоохоронної системи, переважання незаконних методів у такій діяльності тощо). Така поведінка має провокативний характер, вона зумовлює підвищену агресію у відповідь з боку потерпілих від таких незаконних дій чи їх родичів. З огляду на це існує закономірність: що вище показники протиправної поведінки правоохоронців, то нижче рівень їх віктимологічної безпеки і навпаки. У цьому аспекті доволі цікавими є результати нашого дослідження. Серед причин, які призводять до вчинення групи злочинів щодо перешкоджання службовій діяльності правоохоронців, жоден з респондентів не вказав на протиправну діяльність з їх боку. Така відповідь є доволі очікуваною, оскільки незаконне насильство серед працівників правоохоронних органів, як правило, викликає великий суспільний резонанс, але такі факти мають високий рівень латентності саме через наявність терпимості до такого поводження серед самих правоохоронців як до достатньо легкого та швидкого способу отримання бажаного для виконання службових обов'язків результату [4, с. 107]. Насторожує і відсоток правоохоронців, які вказали, що кожен четвертий (20%) злочин цієї групи не реєструється через бажання деяких працівників вирішити питання зі злочинцями особисто. Така відповідь дозволяє стверджувати можливість існування самосуду над особами, які вчинили злочини стосовно працівників правоохоронних органів.

Останнім часом доволі розповсюдженою серед населення є теза про пасивність дій правоохоронців. Вона проявляється не лише в нехтуванні працівниками правоохоронних органів власними обов'язками (головний обов'язок – запобігання злочинності), але й у неспроможності належно здійснювати ці обов'язки. Бездіяльність правоохоронців, на жаль, проявляється і під час вчинення злочинних зазіхань саме щодо перешкоджання їх службовій діяльності. Вони не можуть належно протистояти злочинцям (з будь-яких причин, зокрема через неналежну професійну підготовку, страх перед можливими наслідками, осуд та тиск з боку суспільства), чим демонструють такі складові частини віктимної поведінки: вербальну, невербальну та фізичну [5]. До того ж лише кожен четвертий правоохоронець повідомляє про вчинені проти нього злочини означеної категорії. Серед причин неповідомлення правоохоронцями про злочини проти них вказуються такі: небажання брати участь в офіційному розслідуванні та марнувати власний час; незначна матеріальна шкода, яка була спричинена злочином; відсутність серйозних наслідків для здоров'я. Пасивності правоохоронців сприяє і той факт, що майже 40% респондентів висловили невпевненість у покаранні винних осіб.

Поведінка працівників правоохоронних органів зумовлена їх соціально-рольовою позицією (присягою, статутами, внутрішньовідомчими наказами, зокрема вищих керівників, службовим обов'язком) і об'єктивно вимагає від них ініціативних дій антикриміногенного характеру, інституційно формує їхню підвищену (порівняно з іншими особами) соціально-рольову віктимність – реалізовану кримінальним актом здатність ставати за певних обставин жертвою злочину. Вона може бути як індивідуальною, так і груповою. Правоохоронці як окрема категорія осіб характеризуються особливим видом групової віктимності, зокрема професійною, яка пов'язана із виконанням ними службових обов'язків з охорони громадського порядку та запобігання злочинності. У сучасних умовах службова діяльність правоохоронців стає дедалі складнішою, напруженішою й небезпечнішою, оскільки вони майже щодня змушені контактувати із представниками злочинного контингенту, наражаючись на небезпеку. Тому працівники правоохоронної системи як представники авторитету органів державної влади потенційно можуть стати жертвою злочину внаслідок цілеспрямованих дій кримінальних елементів [6].

Важливим аспектом дослідження віктимної поведінки як зовнішнього прояву віктимності є виділення чинників, які впливають на останню. З цього приводу, на думку західних вчених, перспективним є вивчення найтиповіших ситуацій перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів. Серед складників таких ситуацій виокремлюють стан та динаміку вчинення злочинів щодо перешкоджання службовій діяльності правоохоронців, дослідження особи злочинця та особи жертви, чинники, які сприяють підвищенню ступеня віктимності правоохоронців.

Відповідно до результатів нашого дослідження 82% правоохоронців ставали жертвами аналізованої групи злочинів у 2017 році. Аналіз відповідей на запитання «Чи ставали Ви особисто протягом 2017 р. жертвою перелічених нижче злочинів» дозволяє виокремити структуру злочинів щодо перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів. Вона має такий вигляд: ч. 3 ст. 296 Кримінального кодексу України (далі – КК України) – 2,3%; ст. 341 КК України – 0,8%; ст. 342 КК України – 16,7%; ст. 343 КК України – 17,4%; ст. 345 КК України – 20,5%; ст. 347 КК України – 0%; ст. 348 КК України – 17,4%; ст. 349 КК України – 0%; ст. 391 КК України – 6,8%; ст. 392 КК України – 0%; жоден з цих злочинів щодо мене не вчинявся – 18,2%. Вивчення цих відповідей дозволяє стверджувати їх відповідність офіційним даним статистики Генеральної прокуратури стосовно структури злочинів щодо перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів.

Особами, які здебільшого виступали в ролі злочинців, є пересічні громадяни (так вважає 82% респондентів). Відзначимо також, що співробітники Національного антикорупційного бюро серед осіб, які перешкоджали їх службовій діяльності, вказали й осіб, які є представниками органів державної влади і місцевого самоврядування, сфери кримінальної юстиції, судової влади. Але таких відповідей отримано лише декілька, їх загальна сума становить 4% (залишкові 14% становить відповідь «Щодо мене не вчинялись злочини цієї категорії» – С. В.). Переважання пересічних громадян у структурі злочинців підтверджує тезу про високий рівень агресії стосовно правоохоронців. Завищені очікування від реформи правоохоронної системи, на жаль, себе не виправдали. Громадяни зазначають, що правоохоронні органи продовжують здійснювати незаконну діяльність, незважаючи на проведену серед їх працівників переатестацію. Через поширеність такої думки серед населення будь-яка антикриміногенна активність правоохоронців сприймається негативно. Матеріали архівних кримінальних проваджень свідчать, що здебільшого законні вимоги працівників правоохоронних органів стикаються із супротивом.

На думку опитаних правоохоронців, серед чинників, які пов'язані із вчиненням проти них групи злочинів щодо перешкоджання їх службовій діяльності, варто виділяти професійний ризик (60%), негативне ставлення громадян до правоохоронної системи в цілому (57%), місце перебування (37%), час доби (17%) та особисту неуважність (2%) (наведені показники перевищують 100%, оскільки респондентам пропонувалося декілька варіантів відповідей – С. В.).

Специфіка діяльності правоохоронців включає наявність такого явища, як професійний ризик. У загальному розумінні професійним ризиком є ризик, пов'язаний з професійною діяльністю особи. Слід підкреслити позицію А.В. Осінцевої, яка запропонувала проаналізувати прояви віктимності через такі професійні ризики: технічний

ризик, корупційний ризик, криміногенний ризик, стресогенний ризик [7]. Пропонуємо розглянути їх детальніше.

Технічний ризик може проявлятися, наприклад, у ймовірності технічних несправностей спеціальних засобів захисту (зброї, боєприпасів). Унаслідок прояву цього ризику правоохоронець може стати жертвою нещасного випадку, жертвою недбалості і професійної помилки.

Корупційний ризик. У наукових та експертних колах неодноразово описувалась проблема поширення корупції в правоохоронній системі. Корупція в органах внутрішніх справ – це явище, яке полягає в незаконному використанні правоохоронцями свого службового становища і наданих їм повноважень для отримання матеріальних та інших благ від фізичних та юридичних осіб і виконанні для забезпечення їх вимог дій всупереч інтересам служби. Найнебезпечнішим наслідком такого ризику є включення правоохоронців до організованих злочинних угруповань [7].

Криміногенний ризик – це ризик формування тісних контактів між правоохоронцями та злочинцями. Доволі розповсюдженим є встановлення між обома сторонами «професійних» взаємовідносин. Нерідко правоохоронцями здійснюється протекція злочинної діяльності (наприклад, незаконного грального бізнесу, незаконної торгівлі спиртними напоями, незаконного обігу наркотичних речовин). Службова інформація, отримана правоохоронцями під час службової діяльності, нерідко передається злочинцям, які використовують її з незаконною метою.

Стресогенний ризик виражається в тому, що правоохоронна діяльність вирізняється особливими умовами служби, а часто і непередбаченими ситуаціями. Непередбачуваність полягає в тому, що практично вся службова діяльність правоохоронних органів полягає в застосуванні антикриміногенних заходів і пов'язана зі злочинними діяннями або порушеннями норм і правил суспільної поведінки. Правоохоронні органи в екстремальних умовах, крім зазначених завдань, займаються питаннями запобігання злочинності, охорони громадського порядку та захисту державних і суспільних інтересів. Вирішення зазначених завдань відображається у змісті і процесі спілкування в екстремальних ситуаціях, які часто мають конфліктний характер [7].

На нашу думку, ще одним вагомим віктимогенним чинником є статева приналежність працівників правоохоронних органів. Отримані дані дослідження свідчать про такий статевий розподіл: 81% чоловіків та 19% жінок. Це пояснюється тим, що роботу в правоохоронних органах переважно обирають представники чоловічої статі. Однак у жінок-правоохоронців у деяких випадках виникають проблеми використання прийомів самозахисту під час здійснення діяльності із запобігання та протидії проявам злочинності. Менший зріст та вага, схильність правопорушників зневажати жінок-правоохоронців, існування певних складнощів у разі застосування зброї та фізичної сили роблять їх потенційно уразливими, якщо вони опиняються у конфліктній ситуації під час несення служби [8].

Приналежність до певних правоохоронних відомств так само впливає на потрапляння правоохоронців до небезпечних ситуацій. Дані як офіційної статистики, так і нашого дослідження свідчать про найбільший ступінь уразливості працівників Національної поліції (45%), оскільки вони найчастіше змушені взаємодіяти із кримінальним середовищем. Подальший розподіл виглядає так: працівники органів прокуратури (16,5%), працівники, які забезпечують діяльність установ виконання покарань і слідчих ізоляторів (10%), органів Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України (обидві позиції по 9%), органів Державної фіскальної служби (6,2%), Національного антикорупційного бюро України (2,1%) та органів митної служби (1%).

Висновки. Отже, можемо дійти висновку про специфіку професійної віктимності правоохоронців. Саме вона сприяє вчиненню проти них групи злочинів щодо перешкоджання їх службовій діяльності. Віктимна поведінка працівників правоохоронних органів як зовнішній прояв віктимності найчастіше виражається трьома її типами: позитивним, провокуючим та пасивним. На віктимність правоохоронців впливають різні чинники, які взаємопов'язані між собою. Незважаючи на законний режим діяльності правоохоронців, вони все одно стають жертвами злочинів. Це пояснюється професійним ризиком їх діяльності, який проявляється у таких його видах: технічному, корупційному, криміногенному та стресогенному. Усталене негативне ставлення населення до правоохоронної системи також не сприяє захищеності її працівників – громадяни переважно налаштовані чинити опір діяльності правоохоронців, вважаючи її апріорі незаконною. Соціально-рольова позиція працівників правоохоронних органів вимагає від них щоденного емоційного напруження, морального навантаження через зіткнення із правопорушниками. Такі ситуації накладають відбиток у вигляді професійної деформації, яка також є чинником підвищення ступеня віктимності правоохоронців. На віктимність правоохоронців впливають різні чинники, які взаємопов'язані між собою.

Література:

1. Ривман Д.В., Устинов В.С. Виктимология: монография. Нижний Новгород, 1998. 211 с.
2. Хеккхаузен Х. Мотивация и деятельность. Москва. 1986. Т. 1. 408 с.
3. Голіна В.В., Головкін Б.М., Валійська М.Ю. Віктимологія: навч. посіб. /за ред. В.В. Голіни і Б.М. Головкіна. Харків: Право, 2017. 308 с.
4. Мартиненко О.А., Шарікова В.П. Злочинна шкода, що вчиняється працівниками ОВС України при виконанні службових обов'язків. Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2013. 220 с.
5. Головкін Б.М. Віктимна поведінка жертв злочинів. Проблеми законності. 2016. Вип. 135. С. 124-135.
6. Довгаль М. Професійна віктимність представників органів державної влади. URL: http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/1-2017/dovgal.pdf (дата звернення: 22.03.2018 р.).
7. Осинцева А.В. Виктимологический аспект профессиональной деятельности сотрудника полиции в контексте профессиональных рисков. URL: https://cyberleninka.ru/article/v/viktimologicheskiy-aspekt-professionalnoy-deyatelnosti-sotrudnika-politsii-v-kontekste-professionalnyh-riskov (дата обращения: 22.03.2018 г.).
8. Права жінок-правоохоронців та політика гендерної рівності: досвід інших країн у вітчизняному контексті. URL: http://khpg.org/index.php?id=1241689788 (дата звернення: 22.03.2018 р.).

Ермолаева-Задорожняя С. В. Виктимологические факторы преступлений по препятствованию служебной деятельности сотрудников правоохранительных органов

Аннотация. Статья посвящена изучению виктимологических факторов, которые детерминируют преступления по препятствованию служебной деятельности сотрудников правоохранительных органов.

Ключевые слова: виктимология, виктимное поведение, виктимность, профессиональный риск, служебная деятельность правоохранителей.

Ermolaeva-Zadorozhnya S. Victimological factors of crimes related to the interference of the service activities of the workers of the law-enforcement bodies.

Summary. The article is devoted to the study of victimological factors that determine crimes related to the interference of the service activities of the workers of the law-enforcement bodies.

Key words: victimology, victim behavior, victimness, professional risk, service activity of the law-enforcement officers.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.985+343.13+341

Ходанович В. О.,
кандидат юридичних наук,
докторант
Національної академії Служби безпеки України

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИЯВЛЕННЯ Й РОЗСЛІДУВАННЯ ШПИГУНСТВА В УКРАЇНІ ТА ФРН

Анотація. У статті розглядаються окремі питання, що пов'язані з виявленням спецслужбами України та Федеративної Республіки Німеччина шпигунської діяльності, з особливостями розслідування шпигунства органами досудового розслідування.

Ключові слова: шпигунство, діяльність із розслідування, кримінальне провадження, контррозвідувальна діяльність.

Постановка проблеми. Вітчизняне суспільство сьогодні не лише розуміє потребу набуття Україною статусу демократичної, правової держави, а й усвідомлює надзвичайну важливість її захисту від потенційних і реальних загроз. Впливові політичні кола деяких країн – сусідів України – дедалі активніше вдаються до недружніх дій щодо нашої держави, піддають сумнівам її територіальну цілісність, намагаються вплинути на внутрішні політичні процеси, вдаються до спроб втрутитися в економіку країни. Інтерес до України як об'єкту розвідки останнім часом збільшився. Сусідньою державою РФ здійснюються системні кроки зі знищення української державності, з початку 2014 року фіксується безпрецедентна активізація розвідувальної та розвідувально-підривної діяльності спецслужб РФ проти України, якій передував тривалий і системний процес підготовки до агресії, анексії території, соціально-економічної та суспільно-політичної дестабілізації із застосуванням методів «гібридної війни» [1, с. 28-29]. Розвідувальна діяльність іноземних спецслужб та використовуваних ними організацій стала сьогодні фактором, який загрожує національній безпеці та цілісності України. У зв'язку з цим першорядного значення й особливої актуальності набуває розробка комплексу проблем, спрямованих на вдосконалення діяльності Служби безпеки України (далі – СБУ) з виявлення, розкриття й досудового розслідування, припинення й запобігання шпигунства та державної зради у формі шпигунства. Успішна боротьба з цими злочинами залежить від багатьох факторів, у тому числі від підвищення актуальності наукових досліджень, поступального розвитку і зв'язку криміналістики, теорії контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності, кримінального процесу, їх впровадження в практичну діяльність СБУ.

Питання забезпечення безпеки держави від розвідувально-підривної діяльності спецслужб іноземних держав багатьма науковцями розглядається в аспекті складної багаторівневої системи, функціонування якої забезпечується різними видами та напрямами людської діяльності, зокрема контррозвідувальної, оперативно-розшукової, кримінально-правової, кримінально-процесуальної, криміналістичної та ін. Велике теоретичне й практичне значення проблеми протидії шпигунству неодноразово спонукало дослідників і практичних співробітників звертатися до її вивчення. З позиції науки кримінального права питання протидії шпигунству розглядалися у працях О.Ф. Бантишева, І.В. Діордіця, О.О. Дудорова, С.В. Дякова, Н.І. Загороднікова, О.Ю. Звонарьова, В.С. Картавцева, О.О. Климчука, В.А. Ліпкана, М.І. Мельника, Г.В. Новицького, В.М. Рябчука, М.І. Хавронюка, Р.Л. Чорного, Д.В. Царьова, В.М. Шлапаченка та інших вітчизняних вчених. За останнє десятиліття має місце певна активізація в дослідженні кримінально-процесуальних та криміналістичних проблем протидії шпигунству та іншим злочинам проти основ національної безпеки України. Наукова скарбниця вітчизняної науки збагатилася низкою вагомих праць фахівців у галузі криміналістики, кримінального процесу, теорії оперативно-розшукової діяльності В.А. Колесника, С.С. Кудінова, М.А. Погорецького, М.Є. Шумили, Л.І. Щербини та ін., в яких розглянуто низку важливих проблем та позначено шляхи їх вирішення, зокрема, щодо взаємодії оперативних і слідчих підрозділів та їхніх співробітників у досудовому розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України, розуміння сутності оперативної діяльності, її завдань та використання отриманих результатів в інтересах кримінального судочинства, вдосконалення засобів доказування в кримінальних провадженнях, розроблення нових та вдосконалення існуючих методик розслідування шпигунства та державної зради у формі шпигунства і т. ін.

Мета статті – розглянути окремі питання, що пов'язані з виявленням спецслужбами України та ФРН шпигунської діяльності.

На сьогодні в Україні стоїть питання щодо реформування Служби безпеки України, головною метою якого є утворення ефективної, динамічної та гнучкої в управлінні спеціальної служби, укомплектованої високопрофесійними фахівцями, приведення завдань, функцій і напрямів її діяльності у відповідність з актуальними потребами захисту суспільства та держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. Активно долучившись до реалізації європейського вектору розвитку на фоні спротиву силам, які прагнуть завадити цьому, необхідно критично переосмислити історію створення та еволюції національних спеціальних служб. Необхідно вивчати досвід нормативно-правового регулювання контррозвідувальної діяльності та її організації, що склався як в Україні, так і за кордоном, адаптувати його до потреб сучасності [2, с. 25]. Одним із напрямів реформування власних спеціальних служб є вивчення досвіду іноземних держав, зокрема окремих країн ЄС з питань виявлення й досудового розслідування шпигунства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідно зазначити, що проблеми забезпечення національної безпеки є одними з найважливіших на будь-якому етапі розвитку держави: вони існують у кожній сучасній державі й пов'язані з вирішенням цілого комплексу завдань у політичній, інформаційній, воєнній, економічній, соціально-гуманітарній, правовій, ідеологічній та інших сферах розвитку суспільства і держави.

Для вдосконалення засобів і методів протидії шпигунській діяльності спецслужб іноземних держав недостатньо вивчати шпи-

гунство лише як злочин та способи його вчинення, а необхідно досліджувати таку діяльність як соціальне явище, оскільки вести боротьбу із розвідувально-інформаційною, розвідувально-підривною діяльністю старими засобами й методами просто неможливо.

Сьогодні розвідувально-підривна діяльність спецслужб іноземних держав становить собою систему ретельно спланованих і послідовно здійснюваних заходів. Таку діяльність спецслужб іноземних держав розглядають як діяльність з використання протиправних засобів та методів здобування розвідувальної інформації шляхом шпигунства, проникнення до секретів, які охороняються законами держави, а також здійснення спеціальних розвідувальних операцій, спрямованих на підрив конституційного ладу, економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу держави [3]. Дії будь-якої особи, котрі посягають на державний суверенітет, конституційний лад, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал, інформаційну безпеку України, життєво важливі інтереси держави, а так само й права і свободи громадян, вторгаються у сферу охорони державної таємниці, за наявності відповідних кримінально-правових ознак є злочинами, кримінальна відповідальність за які передбачена Розділом 1 Особливої частини КК України.

Кримінально-караними діяннями визнаються аналогічні злочини і за кримінальним законодавством ФРН. Злочини проти державної безпеки розміщені в Розділі другому «Державна зрада та загроза зовнішній безпеці». Поняття «державної таємниці» надано в § 93 Кримінального кодексу ФРН. Зокрема, частиною 1 згаданої статті передбачено, що державною таємницею є факти, предмети або відомості, котрі доступні лише обмеженому колу осіб і які мають зберігатись у таємниці від іноземної держави, щоб попередити небезпеку спричинення шкоди зовнішній безпеці ФРН. § 94 передбачена кримінальна відповідальність за державну зраду; § 96 – за «Зрадницьке шпигунство: вивідування державної таємниці»; § 98 – за «Зрадницьку агентурну діяльність»; § 99 за агентурну діяльність секретних служб [4].

В арсеналі державних засобів протидії розвідувально-підривній та іншій протиправній діяльності спецслужб іноземних держав важливе місце належить силам та засобам оперативних підрозділів СБ України, які відіграють значущу роль серед найбільш ефективних засобів боротьби зі злочинністю. При цьому беззаперечним є те, що використання специфічних, за необхідності – негласних сил, засобів і методів суб'єктами контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності є одним з важливих і невід'ємних компонентів успішної роботи для вирішення завдань з виявлення, попередження, припинення і розкриття злочинів проти основ національної безпеки України [5, с. 178].

Необхідно зазначити, що в більшості країн Європейського Союзу в структурі спеціальних служб існують контррозвідувальні служби, діяльність яких регулюється відповідними законами. Так, наприклад, у ФРН контррозвідувальна діяльність спеціальних органів регулюється Федеральним законом «Про захист Конституції», який був прийнятий 20 грудня 1990 року. Цим законом до завдань контррозвідувальної діяльності віднесено збирання й аналіз інформації щодо: спрямувань проти конституційного ладу, цілісності й безпеки Федерації; корупційних правопорушень серед представників вищих органів державної влади під час виконання ними службових обов'язків; втручання в діяльність державних органів Федерації з боку іноземних держав; загроз і спрямувань щодо зовнішніх інтересів Федерації; розпалювання міжнаціональної ворожнечі, що перешкоджає мирному існуванню народів; здійснення перевірки осіб під час допуску до державної таємниці; інформування державних органів щодо загроз безпеці Федерації. В ході збирання відомостей щодо загроз безпеці Федерації контррозвідувальним органам надано право застосовувати методи, сили й засоби для негласного збирання інформації, включаючи конфіденційних помічників, проведення негласних спеціальних оперативних заходів (прослуховування, відеозапис, зовнішнє спостереження та ін.), тайнопис, документи прикриття та інші розвідувальні засоби. З метою виявлення й попередження розвідувально-підривної діяльності органам контррозвідки надано право залучати до сприяння телекомунікаційні, транспортні підприємства, кредитні й фінансові установи. Окрім цього, вони уповноважені витребувати у фінансових установ відомості щодо банківських рахунків та їх власників, щодо банківських вкладів та руху активів. Законом визначені особливі права органів контррозвідки в отриманні інформації з інших державних органів. У такому випадку головним критерієм під час обміну інформацією виступають інтереси державної безпеки. Зокрема, дозволено направляти запити щодо отримання матеріалів стосовно будь-яких осіб, які цікавлять контррозвідувальні органи, до будь-яких державних органів без обґрунтування причин запиту.

Німецький фахівець О.С. Міхаеліс у своїй монографії «Політичні партії під наглядом відомства з охорони Конституції: демократія між толерантністю та військовою готовністю» зазначає, що до завдань цієї спецслужби відносять збирання й аналіз інформації про дії і наміри, спрямовані проти конституційного ладу ФРН. Також до її компетенції входить забезпечення безпеки федеральних установ та попередження діяльності, яка загрожує безпеці країни, в тому числі й розвідувальній діяльності на користь іноземних держав. Федеральне відомство з охорони конституції може збирати, обробляти й використовувати всю інформацію, необхідну для виконання своїх завдань, включаючи персоніфіковані дані. Воно може використовувати методи, засоби й інструменти для прихованого збирання інформації, включаючи агентуру (довірених осіб), зовнішнє спостереження, звуко- й відеозапис, тайнопис, фальшиві документи (маються на увазі документи прикриття), «замасковані» автомобільні номери. Неминучі при цьому вилучення з таємниці переписки, поштового і телеграфного повідомлень регулюються окремим законодавством, згідно з яким телефонні розмови можна лише прослуховувати і записувати, листи лише відкривати і читати, якщо є підозра, що плануються або вже вчинені певні тяжкі кримінальні злочини, такі, як участь у терористичних об'єднаннях, державна зрада, зрада Вітчизні або діяльність агентів у таємних службах. Заходи з нагляду за кореспонденцією, поштовими і телеграфними повідомленнями повинні проводитися після відповідної перевірки за особистим розпорядженням міністра внутрішніх справ або його заступника. Про розпорядження повинна бути повідомлена спеціальна комісія парламенту, котра проводить перевірку і вирішує, чи є передумови для проведення заходів. Її рішення є кінцевим. Інформація, яку збирає відомство на підставі своїх законних повноважень, піддається ретельному аналізу, у випадку необхідності Відомство інформує про результати МВС, інші відомства з охорони Конституції, поліцію, прокуратуру та інші органи [6].

Особливістю діяльності контррозвідки ФРН є те, що вона, на відміну від поліції – правоохоронного органу, що діє за принципом легальності (тобто зобов'язаного розслідувати, розкривати

та попереджати правопорушення), діє за принципом оперативної доцільності. Це означає, що спецслужби не зобов'язані розкривати кожний злочин і мають достатнє поле для маневру за наступної передачі відомостей про кримінальні правопорушення поліцейським службам. У такому випадку інтереси довготривалої оперативної гри з іноземними розвідками превалюють над можливістю притягнення агентів до кримінальної відповідальності. Відповідно до принципу доцільності, органи кримінального переслідування вільні у прийнятті рішення щодо того, чи треба здійснювати розслідування чи можна відмовитися від кримінального переслідування [7, с. 35].

Необхідно зазначити, що пізнання фактичних обставин шпигунства розпочинається ще до початку досудового розслідування і часто – в межах контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності. Проте доказування в кримінальному провадженні як елемент пізнання об'єктивно не може виникнути до виконання відповідних процесуальних процедур, оскільки для цього потрібне процесуальне опосередкування. Оцінка слідчим результатів оперативного пізнання фактичних обставин шпигунства, державної зради тощо може стати поштовхом для розвитку пізнання кримінально-процесуального і вплинути на прийняття слідчим рішення про внесення відомостей про виявлений злочин до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початок кримінального провадження. Основним суб'єктом оперативно-розшукового пізнання є співробітник оперативного підрозділу, який здійснює таку діяльність і має певні владні повноваження, що визначаються його посадовим статусом [8, с. 142-143].

Процес розслідування злочинів є одним із найбільш складних видів соціальної діяльності. Розслідування таких тяжких злочинів проти основ національної безпеки України, як шпигунство та державна зрада у формі шпигунства, пов'язане зі значним обсягом роботи, специфічністю умов розслідування, необхідністю проведення комплексу контррозвідувальних, оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) й негласних слідчих (розшукових) дій. Пізнання слідчим обставин шпигунства виникає як необхідність, обов'язковість реагування з боку держави у формі здійснення досудового розслідування на загрозу гарантіям розвитку механізму безперешкодної роботи влади та існуванню суспільства. У зв'язку з цим фактичні обставини, які встановлюють у результаті процесуального пізнання, є юридичною істиною за своїм змістом та наслідками. Фактичний бік пізнаного переломлюється крізь призму юридичної оцінки, а тому і спрямованість пізнання, і зміст встановленого слідчим у ході проведення ним слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій є доволі специфічними. Пізнання слідчим фактичних обставин кримінального правопорушення передбачає наявність процесуальних приписів щодо порядку вчинення певних дій слідчим, має визначені межі пізнання, які суворо окреслені нормами права.

Початок кримінального провадження переводить процес пізнання фактичних обставин вчиненого злочину на процесуальний рівень і зумовлює початок доказування. Проте це не позбавляє пізнання його багаторівневого характеру. Контррозвідувальна діяльність також надає свій внесок у таке пізнання і може навіть виявляти певний вплив як на процесуальне пізнання, так і на подальший хід доказування. Пізнання обставин шпигунства та державної зради у формі шпигунства в межах здійснення за дорученням органу досудового розслідування оперативно-розшукових заходів надає можливість отримати оперативним шляхом інформацію, що потрібна для прийняття слідчим, прокурором процесуальних рішень щодо здійснення певних або інших слідчих (розшукових) дій, обрання тактичних прийомів їх проведення, застосування тактичних комбінацій, оперативно-тактичних операцій. Оперативно-розшуковим шляхом може бути зібрано інформацію, яка характеризує особу підозрюваного, його спосіб життя, наміри й можливості щодо переховування від кримінального переслідування, його зв'язки тощо. Це також є способом пізнання фактичних обставин злочину і може мати значення для прийняття низки процесуальних рішень.

У Німеччині діє заповідь розподілу компетенції між спецслужбами та поліцейськими органами, особливо відділами державної безпеки федеральної і земельної поліцейських служб. На відміну від німецьких спецслужб, поліція Німеччини для виконання своїх завдань із розслідування злочинів має певні повноваження примусу. Вона може здійснювати арешт людини, обшукувати, викликати на допит, допитувати, проводити впізнання, обшуки в житлі, конфісковувати предмети. На відміну від поліції, яка працює як правоохоронний орган і діє за принципом легальності, тобто зобов'язана стежити, розслідувати, розкривати і попереджати правопорушення, німецькі спецслужби здійснюють свою діяльність за принципом доцільності. Це означає, що спецслужби не зобов'язані розкривати будь-який злочин проти національної безпеки держави і можуть мати достатні можливості для рішення щодо передавання даних про такі правопорушення поліцейським службам. Проте сьогодні спостерігається тенденція використання в діяльності поліції методів спецслужб, це пояснюється тим, що як і в нашій країні, в Німеччині певною мірою відбувається процес «асиміляції норм розшукового права в класичні процесуальні інститути, що встановлюють процедуру пізнання та документування слідів протиправних діянь на стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень» [9, с. 65].

Сучасний порядок організації досудового провадження, а саме слідчі та оперативно-розшукові повноваження посадових осіб на досвіді ФРН та інших країн ЄС, розглядаються науковцями в контексті попереднього слідства із застосуванням негласної інформації поліцією в доказуванні, оскільки характерною особливістю Європейських законодавств є відсутність у ньому уособленої оперативно-розшукової діяльності, яка виведена за межі кримінально-процесуального регулювання. На думку законодавців цих країн, всі дії, що спрямовані на виявлення, розкриття й розслідування злочинів, мають єдині корені, у зв'язку з чим відсутня необхідність в їх диференціації [10, с. 172]. Підслідність тієї або іншої категорії кримінальних справ прокуратурі визначається Кримінально-процесуальним кодексом ФРН. На органи прокуратури покладено функції розслідування державних і політичних злочинів. Як тільки прокуратурі стало відомо із заяв або інших джерел про підозру у вчиненні державного або політичного злочину, вона повинна дослідити обставини справи для вирішення питання щодо порушення публічного обвинувачення. Вона зобов'язана дослідити не лише обвинувальні, а й виправдувальні обставини, зберігати докази, які можуть бути втрачені, з'ясовувати обставини, які мають значення для визначення міри покарання й застосування кримінального закону. Відповідно до КПК прокурор вправі витребувати від усіх органів публічної влади надання різноманітних відомостей, проводити самостій-

но розслідування або за допомогою органів влади та чиновників поліцейської служби. Таке дізнання містить проведення слідчих дій й прийняття рішень, передбачених законом. Прокурор вправі особисто здійснювати розслідування, проводити допити, надавати доручення поліцейським органам на проведення обшуку, вилучення речових доказів тощо [11].

Висновки. Вивчення досвіду діяльності спецслужб Федеративної Республіки Німеччина у виявленні злочинів проти основ національної безпеки та поліції й прокуратури із розслідування шпигунства показує, що, не дивлячись на відмінності в технічній озброєності, правовому регулюванні їх діяльності, має місце низка загальних з українською спецслужбою проблем, які потребують свого розв'язання, зокрема це проблеми порушення кримінальних справ про шпигунство, використання в доказуванні відомостей, отриманих негласним шляхом, та інші.

Література:

1. Марущак А.І., Петров О.Г. Інформаційна взаємодія вітчизняної контррозвідки із громадськістю: теоретико-правові передумови і сучасність. Роль і місце національної спецслужби в історії українського державотворення. Київ: ВПЦ «Київський Університет», 2017. С. 28-29.
2. Кудінов С.С. Національна спецслужба в українському державотворенні: проблеми сучасності та шляхи їх вирішення. Роль і місце національної спецслужби в історії українського державотворення. Київ: ВПЦ «Київський Університет», 2017. С. 25-26.
3. Лекарев С.В., Порк В.А. Бизнес и безопасность: толковый терминологический словарь. Москва: Ягуар, 1995. 336 с.
4. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии. В редакции от 13 ноября 1998 г.
5. Ходанович В.О. Окремі питання виявлення й досудового розслідування злочинів проти основ національної безпеки України. Вісник Академії адвокатури України. 2017. Т. 14. Число 38. № 1. С. 177-185.
6. MICHAELIS L.O. Politische Parteien unter der Beobachtung des Verfassungsschützes: Die Streitbare Demokratie zwischen Toleranz und Abwehrbereitschaft. Baden-Baden: Nomos Verl., 2000. 292 s.
7. Бойльке В. Уголовно-процессуальное право ФРГ: учебник; перевод с нем. Я.М. Плошикной, под ред. Л.В.Майоровой. Красноярск: РУМЦ ЮО, 2004. 352 с.
8. Колесник Ю. Використання слідчим результатів оперативно-розшукового пізнання фактичних обставин вчинення злочину. PRO FUTURO oswiata i nauka bez granic. 2014. № 2 (6). P. 138-149.
9. Глушков В.А., Білічак О.А. Гарантії дотримання конституційних прав особи у провадженні негласних слідчих (розшукових) дій. Актуальні проблеми держави і права. 2013. Вип. 67. С. 65-75.
10. Трефилов А.А. Организация досудебного производства по УПК Швейцарии 2007 года: дисс. … к.ю.н. Москва, 2014. 199 с.
11. Щерба С.П., Додонов В.Н.. Полномочия прокуроров на досудебных стадиях в уголовном процессе Германии, Франции, Англии, Италии и Испании. Законность. 2011. № 6. С. 53-57.

Ходанович В. А. Отдельные вопросы выявления и расследования шпионажа в Украине и ФРГ

Аннотация. В статье рассматриваются отдельные вопросы, связанные с выявлением спецслужбами Украины и ФРГ шпионской деятельности, с особенностями расследования шпионажа органами досудебного расследования.

Ключевые слова: шпионаж, деятельность по расследованию, уголовное производство, контрразведывательная деятельность.

Khodanovych V. Separate issues of detection and investigation of espionage in Ukraine and the Federal Republic of Germany

Summary. The article deals with certain issues related to the detection of espionage by special services of Ukraine and the Federal Republic of Germany, peculiarities of the investigation of espionage by the bodies of pre-trial investigation.

Key words: espionage, investigation activities, criminal proceedings, counterintelligence activities.

УДК 343.1

Коваль А. А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного та адміністративного права і процесу
Чорноморського національного університету імені Петра Могили

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ПІД ЧАС ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Анотація. У статті розглядаються форми здійснення судового контролю за дотриманням прав і свобод людини під час призначення та проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Аналізується порядок діяльності суду у цій сфері. Виявлені прогалини у чинному законодавстві щодо участі слідчого судді у судовому контролі за дотриманням прав людини під час призначення та проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Запропоновано шляхи вирішення проблем.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії, слідчий суддя, судовий контроль, клопотання, конституційні права людини, скарга.

Постановка проблеми. У різні часи суддя уособлював мудрість, справедливість, чесність, розум. З плином століть вимоги до постаті судді майже не змінилися. Проте суспільство під впливом науково-технічного прогресу і глобалізації висуває до цього представника влади нові критерії. Суддя має бути доброчесним, компетентним та високоморальним. Керуючись верховенством права, він повинен діяти винятково в межах та порядку, встановленому законом. Суд уособлює закон. «Богиня правосуддя тримає в одній руці терези, на яких вона зважує право, а в іншій – меч, яким вона його захищає. Меч без терезів – це чисте насилля, терези без меча – безсилля права» [1, с. 5].

У XXI столітті роль суду у забезпеченні конституційних прав і свобод зміцнилася, а випадки його участі – розширилися. У кримінальному процесі з'явився новий суб'єкт – слідчий суддя, єдиною функцією якого є контроль за дотриманням прав і свобод людини. Проте, на жаль, кримінальний процесуальний закон має недоліки, які можуть знівелювати прагнення українців до європейських цінностей та стандартів, затверджених судово-правовою реформою.

Роль суду у забезпеченні прав людини в кримінальному процесі завжди перебувала у центрі уваги вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких Ю.П. Аленін, Б.Т. Безлепкін, В.Д. Берназ, В.В. Гевко, В.А. Глушков, Ю.М. Грошевий, А.Я. Дубинський, В.С. Зеленецький, Л.Н. Лобойко, В.Г. Лукашевич, Е.Д. Лук'янчиков, В.Т. Маляренко, В.М. Стратонов, В.М. Тертишник, С.А Шейфер, В.П. Шибіко, М.Е. Шумило та інші. Судовий контроль під час призначення та проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) став предметом вивчення таких вчених-процесуалістів, як О.В. Капліна, В.В. Городовенко, М.А. Погорецкий, Д.Б. Сергєєва, С.Р Тагієв. Проте проблеми забезпечення судом прав людини під час призначення негласних слідчих (розшукових) дій залишаються малодослідженими.

Мета статті – на основі аналізу норм кримінального процесуального законодавства визначити форми судового контролю за дотриманням прав людини під час призначення та проведення негласних слідчих (розшукових) дій, дослідити проблеми, які виникають у ході цієї діяльності та сформулювати бачення шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) покладає на слідчого суддю єдину та досить важливу функцію – судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні (п. 18, ч. 1 ст. 3 КПК) [2]. Його складовою частиною є контроль за забезпеченням прав людини під час проведення НСРД. На думку С.Р. Тагієва, цей напрям діяльності слідчого судді є вкрай важливим, оскільки одним із завдань сучасної української державності та політичної влади є забезпечення високого ступеня захисту прав і свобод особи, створення надійних механізмів стримувань і противаг, створення додаткової системи гарантій обґрунтовування та доцільності обмеження конституційних прав і свобод особи [3, с. 41].

Контроль за забезпеченням прав людини під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій здійснюється в певних формах. Д.ю.н., суддя апеляційного суду В.В. Городовенко, погоджуючись із С.Р. Тагієвим, наголошує, що формами судового контролю під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України є такі:

– судове дослідження під час розгляду ухвал про проведення негласної слідчої (розшукової) дії (однак суд не має права вирішувати питання про винуватість особи у вчиненні злочину, давати оцінку доказам з точки зору їх достовірності та достатності для кваліфікації діянь особи або вирішувати інші питання, які потребують вирішення під час судового розгляду справи);

– постановлення ухвали слідчого судді про проведення негласної слідчої (розшукової) дії;

– контроль строків проведення негласних слідчих (розшукових) дій;

– негайне припинення негласної слідчої (розшукової) дії, якщо слідчий суддя постановить ухвалу про відмову в наданні дозволу на її проведення (стосовно особливих випадків, передбачених ст. 250 КПК) [4].

Всі окреслені форми є гарантіями забезпечення процесуальних прав суб'єктів, відносно яких проводяться НСРД. Однак недоліком кримінального процесуального законодавства у сфері проведення НСРД, на нашу думку, є відсутність можливості оскарження суб'єктами кримінального провадження ухвали слідчого судді про надання дозволу на проведення НСРД. Частинами 1, 2 ст. 309 КПК передбачено перелік ухвал слідчого судді, які можуть бути предметом оскарження в апеляційному порядку на стадії досудового розслідування. Водночас сторона кримінального провадження має право висловити свою незгоду з ухвалою, можливість оскарження якої не передбачено у

КПК, шляхом подання під час підготовчого провадження у суді заперечень проти неї [5]. Ми вважаємо, що необхідно передбачити можливість оскарження ухвали слідчого судді суб'єктом, стосовно якого проводились НСРД, раніше (з моменту її розсекречення). Якщо апеляційний суд визнає незаконними підстави проведення НСРД, то надалі це може призвести до визнання доказів недопустимими, а згодом – до закриття кримінального провадження ще до початку судових стадій.

Погоджуючись із думкою О.Г. Яновської, слід враховувати, що ст. 24 КПК гарантує кожному право на оскарження процесуальних рішень суду в порядку, передбаченому КПК України. Керуючись принципом забезпечення доступу до правосуддя (єдиним критерієм, який дає можливість визначити, які саме судові рішення можуть бути оскаржені до суду, хто саме має право на таке оскарження), зазначимо, що має бути загроза обмеження конституційних прав і свобод громадян [6, с. 13].

З приводу форми судового контролю під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні, яку визначає С.Р. Тагієв, – контролю строків проведення НСРД, слід також висловити певні критичні зауваження.

Так, законодавець не передбачає у КПК норми, що закріплює повноваження слідчого судді здійснювати контроль за строками проведення НСРД. У ст. 249 КПК України встановлено лише загальні правила стосовно строків проведення НСРД у кримінальному провадженні. Крім того, КПК взагалі не містить норм, які дозволяли б йому здійснювати контроль за виконанням НСРД після надання ухвали про дозвіл на її проведення. Здійснити контроль за проведенням НСРД слідчим або оперативним підрозділом слідчий суддя не може, оскільки закон не наділяє його такими повноваженнями. За такої ситуації весь судовий контроль під час проведення НСРД, які обмежують конституційні права людини, зводиться лише до встановлення наявності достатніх підстав для проведення НСРД.

Прикро й дивно, але такі важливі заходи забезпечення прав та інтересів людини і громадянина, пов'язані із проведенням НСРД, як фіксація ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій, повідомлення осіб, щодо яких проводилися негласні слідчі (розшукові) дії, заходи щодо захисту інформації, отриманої в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій, заходи щодо захисту інформації, яка не використовується у кримінальному провадженні, використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні також не є предметом судового контролю.

Так, наприклад, відповідно до ст. 253 КПК особи, конституційні права яких були тимчасово обмежені під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також підозрюваний, його захисник мають бути письмово повідомлені прокурором або за його дорученням слідчим про таке обмеження. Конкретний час повідомлення визначається із урахуванням певних обставин, що містяться у ч. 2 зазначеної статті, проте відповідне повідомлення про факт і результати негласних слідчих (розшукових) дій повинно бути здійснене протягом дванадцяти місяців з дня припинення таких дій, але не пізніше звернення до суду з обвинувальним актом.

Водночас слідчо-прокурорська практика свідчить про непоодинокі випадки, коли ці строки порушувалися або особи, відносно яких проводилися НСРД, взагалі не повідомлялися про їх проведення. Не відомо про такі порушення і слідчому судді, а отже, і реакція на них з його боку відсутня.

Отже, судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час проведення НСРД у кримінальному провадженні зводиться до винесення ухвали слідчим суддею про дозвіл на проведення таких дій або відмову у їх проведенні.

Що стосується останньої форми судового контролю під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, то слід зазначити: якщо слідчий суддя постановить ухвалу про відмову в наданні дозволу на проведення розпочатої НСРД стосовно особливих випадків, така НСРД негайно припиняється на підставі ст. 250 КПК України.

Однак слід також вказати на інший варіант припинення НСРД. Відповідно до ч. 3 ст. 246 КПК України прокурор має право заборонити проведення або припинити подальше проведення негласних слідчих (розшукових) дій. З огляду на цю норму складно зрозуміти, чи може прокурор самостійно заборонити проведення або припинити подальше проведення НСРД, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді. Також відкритим залишається питання про його обов'язок повідомляти в такому випадку слідчого суддю.

У науковій літературі вже зазначалось про необхідність внесення змін до ст. 246 КПК України щодо обов'язку прокурора повідомляти слідчого суддю про припинення НСРД, рішення на проведення яких він давав [7, с. 89].

Так, на думку О.Ю. Татарова, це твердження не зовсім обґрунтоване, оскільки припинення НСРД може бути застосоване і в інших випадках, наприклад, у разі неможливості подальшого здійснення відповідних заходів (відсутні технічні можливості, виїзд особи до іншої країни тощо), у випадку отримання достатніх фактичних даних для доведення винуватості особи або завершення строків проведення НСРД, а також у разі припинення проведення НСРД на підставі рішення прокурора, що здійснювалось із процесуальними порушеннями організації та тактики проведення НСРД.

Крім того, автор вважає, що прокурор як процесуальний керівник забезпечує дотримання конституційних прав особи та їх відновлення, а тому додаткове інформування слідчого судді про припинення НСРД є недоцільним [8, с. 73]. З цим необхідно погодитись, адже, як було вже раніше зазначено, судовий контроль не повинен зводитися лише до надання чи ненадання дозволу на проведення НСРД.

Наступна проблема щодо захисту прав людини і громадянина, які є об'єктом судового контролю під час проведення НСРД, полягає в тому, що у КПК України на відміну від відомчого нормативного акту, тобто Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні (далі – Інструкція), не визначено перелік процесуальних документів, так званих матеріальних носіїв інформації, які відповідно до Інструкції підлягають розсекреченню після завершення проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Згідно з п. 5.1 Інструкції підлягають засекречуванню постанова слідчого, прокурора про проведення НСРД, клопотання про дозвіл на проведення НСРД, ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення НСРД та додатки до неї, протокол про проведення НСРД, які містять відомості про факт та методи проведення НСРД, а також відомості, що дають змогу ідентифікувати особу, місце або річ, щодо якої проводиться або планується проведення такої дії, розголошення яких створює загрозу національним інтересам та безпеці.

Після проведення таких дій, якщо витік зазначених відомостей не завдасть шкоди національній безпеці України, грифи секретності матеріальних носіїв інформації щодо їх проведення підлягають розсекреченню на підставі рішення прокурора, який здійснює повноваження прокурора в конкретному кримінальному провадженні у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, з урахуванням обставин кримінального провадження та необхідності використання матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій як доказів (п. 5.9) [9].

Практика свідчить, що *ухвала слідчого судді* про надання дозволу на проведення НСРД до матеріалів провадження не долучається, а отже, з порушенням вимог ч. 11 ст. 290 КПК по завершенню досудового розслідування не відкривається стороні захисту. Відповідно до зазначеної норми сторони кримінального провадження зобов'язані здійснювати відкриття одна одній додаткових матеріалів, отриманих до або під час судового розгляду.

Ця ситуація може призвести до таких наслідків:

По-перше, до втрати зібраних доказів, що мають значення для вирішення справи, оскільки відповідно до ч. 12 ст. 290 КПК України, якщо сторона кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів відповідно до положень цієї статті (в такому разі у суді не досліджуються матеріали, які стосуються надання дозволу на проведення НСРД), то суд не має права допустити відомості, що містяться в них, як докази.

По-друге, до скасування або зміни судового рішення під час розгляду справи в апеляційній чи касаційній інстанціях відповідно до вимог п. 3 ч. 1 ст. 409, п. 1 ч. 1 ст. 438 КПК України на підставах істотного порушення вимог кримінального процесуального закону, оскільки згідно з ч. 1 ст. 412 КПК України істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону є такі порушення вимог КПК України, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення.

Зазначене узгоджується з вимогами Генеральної прокуратури України в інформаційному листі до керівників регіональних прокуратур від 29 лютого 2016 року № 09/2-117 вих-16-92-ОКВ «Про проблемні питання, які виникають при використанні у кримінальному провадженні доказів, одержаних в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій або оперативно-розшукових заходів», згідно якого такий стан не узгоджується із загальними засадами кримінального судочинства [10].

А тому цілком правильними у деяких випадках є рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ про визнання незаконним використання як доказів результатів застосування НСРД чи оперативно-розшукового заходу (далі – ОРЗ) з огляду на те, що стороні захисту у повному обсязі не відкривалися і в суді не досліджувалися матеріали, які стосуються санкціонування проведення НСРД чи ОРЗ.

Як зазначається у згаданому листі Генеральної прокуратури України, таких висновків дійшов касаційний суд у зв'язку з відсутністю у матеріалах кримінального провадження ухвал слідчого судді або постанов прокурора про надання дозволів на застосування зазначених заходів. Вказаний факт, на думку суду касаційної інстанції, позбавив суд можливості встановити, які конкретно НСРД чи ОРЗ були санкціоновані слідчим суддею або прокурором, щодо яких осіб, на який строк та чи діяли правоохоронні органи під час їх проведення у межах та у спосіб, які передбачені у відповідних процесуальних рішеннях. Унаслідок цього не з'ясовано правові підстави та порядок застосування заходів, які тимчасово обмежували конституційні права і свободи особи, що становило основний критерій допустимості їх результатів як джерела доказів.

Наведене стало підставою для скасування у касаційному порядку судових рішень, які ґрунтувалися на таких доказах, з направленням кримінальних проваджень на новий судовий розгляд. Така правова позиція викладена, зокрема, в ухвалах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 24 березня 2015 року у справі № 5-747км15 стосовно М.Д. Литвиненка, від 09 квітня 2015 року у справі № 5-229км15 стосовно В.І. Шляхова, від 20 травня 2015 року у справі № 5-1200км15 стосовно О.В. Цехмістера тощо.

Необхідно звернути увагу і на такі наслідки, як скасування судового рішення у зв'язку з ухваленням судового рішення незаконним складом суду відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 412 КПК України, оскільки таємний характер НСРД та відсутність в матеріалах справи ухвали суду про надання дозволу на проведення НСРД, а також про відмову в наданні такого дозволу можуть призвести (з порушенням вимог ст. 76 КПК України) до повторної участі судді у кримінальному провадженні.

Згідно з частиною першою зазначеної статті суддя, який брав участь у кримінальному провадженні під час досудового розслідування, не має права брати участі у цьому ж провадженні в суді першої, апеляційної і касаційної інстанцій.

З метою недопущення таких випадків необхідно доповнити ст. 248 КПК України положенням про те, що копія протоколу про проведення негласних слідчих (розшукових) дій повинна обов'язково надаватися слідчому судді.

Висновки. Отже, аналіз норм кримінально-процесуального законодавства дає підстави зробити висновок, що закріплені форми судового контролю дозволяють забезпечити конституційні права людини під час призначення та проведення НСРД лише частково. А тому необхідність утвердження прав людини потребує внесення змін до КПК, зокрема щодо таких обставин:

– можливість оскарження ухвали слідчого судді суб'єктом, стосовно якого проводились НСРД (з моменту їх розсекречення);

– необхідність здійснювати контроль за виконанням НСРД після надання ухвали про дозвіл на її проведення (до моменту закінчення);

– необхідність сповіщення слідчого судді прокурором про повідомлення осіб, відносно яких проводилися НСРД, про їх проведення (після закінчення);

– зобов'язання прокурора повідомляти слідчого суддю про припинення НСРД, рішення на проведення яких він надавав;

– необхідність надання копії протоколу про проведення НСРД слідчому судді.

Література:

1. Иеринг Р. Борьба за право / пер. С.И. Ершова с 13-го нем. изд. 2-е изд. Москва: Изд. М.И. Прокоповича, 1965. 96 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 29.03.2018).
3. Тагієв С.Р. Деякі проблемні питання проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Вісник Верховного Суду України. 2014. 10 (170). С. 40-47.

4. Городовенко В.В. Слідчий суддя як суб'єкт надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій. URL: https://kievskiysud.od.ua/press-department/all-news/3295-slidchij-suddya-yak-sub-ekt-nadannya-dozvolu-na-provedennya-neglasnikh-slidchikh-rozshukovikh-dij (дата звернення: 10.04.2018).
5. Про деякі питання порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування: лист Вищого спеціалізованого суду від 09.11.2012 № 1640/0/4-12 // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v1640740-12 (дата звернення: 10.04.2018).
6. Яновська О.Г. Інститут оскарження на стадії досудового розслідування. Адвокат. № 1 (148). 2013. С. 10-13.
7. Кравченко Е.Е. Место прокурорского контроля в системе негласных следственных (розыскных) действий. Наше право. 2015. № 1. С. 85-90.
8. Татаров О.Ю. Окремі проблеми при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. Вісник кримінального судочинства. 2016. № 3. С. 69-77.
9. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12 (дата звернення: 10.04.2018).
10. Про проблемні питання, які виникають при використанні у кримінальному провадженні доказів, одержаних в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій або оперативно-розшукових заходів: лист Генеральної прокуратури від 29 лютого 2016 року № 09/2-117 вих-16-92-ОКВ. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/1nordoc.ntml (дата звернення: 12.04.2018).

Коваль А. А. Некоторые проблемы судебного контроля при назначении и проведении следственных (розыскных) действий

Аннотация. В статье рассматриваются формы осуществления судебного контроля за соблюдением прав и свобод человека при назначении и проведении негласных следственных (розыскных) действий. Анализируется порядок деятельности суда в данной сфере. Выявлены пробелы в действующем законодательстве относительно участия следственного судьи в судебном контроле за соблюдением прав человека при назначении и проведении негласных следственных (розыскных) действий. Предложены пути решения проблем.

Ключевые слова: негласные следственные (розыскные) действия, следственный судья, судебный контроль, ходатайство, конституционные права человека, жалоба.

Koval A. Some problems of the judicial control during the appointment and the conducting of the secret investigative (search) actions

Summary. In the article the forms of the judicial control over the observance of human rights and freedoms during the appointment and the conducting of the secret investigative (search) actions are considered. The procedure of the court activity in this sphere is analyzed. The gaps in the current legislation regarding the participation of an investigating judge in the judicial control over the observance of human rights and freedoms during the appointment and the conducting of the secret investigative (search) actions were revealed. The ways of their solution are offered.

Key words: secret investigative (search) actions, investigative judge, judicial control, petitions, constitutional human rights, complaint.

УДК 343

Гладіліна О. В.,
аспірант кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

СТАНОВЛЕННЯ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СУДОВО-МЕДИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ

Анотація. Стаття присвячена вирішенню питання розвитку судово-медичної експертизи під час розслідування умисних убивств. Автором визначені періоди становлення судово-медичної експертизи.

Ключові слова: судова медицина, судово-медична експертиза, судово-медична служба України, бюро судово-медичної експертизи.

Постановка проблеми. Однією з передумов проведення ефективного розслідування є використання слідчими, прокурорами під час проведення розслідування спеціальних знань. Питання використання спеціальних знань, зокрема медичних, під час розслідування умисних вбивств з певною періодичністю вивчаються та обговорюються науковцями як правових, так і медичних наук. Відомий австрійський криміналіст Ганс Грос (1847–1915 рр.) стверджував, що спеціальні знання відіграють визначну роль під час встановлення об'єктивної істини. Медичні знання під час розслідування умисних вбивств застосовуються під час проведення таких слідчих (розшукових) дій: огляд місця події, огляд трупа, ексгумація трупа. Вирішення проблеми застосування медичних знань під час розслідування умисних убивств полягає у взаємодії органів досудового розслідування з державними спеціалізованими судово-медичними установами під час огляду місця події, огляду трупа та проведення судово-медичної експертизи.

Становлення та напрями розвитку судово-медичної експертизи під час розслідування умисних убивств досліджуються провідними науковцями правових та медичних наук. Серед них В.Г. Гончаренко, А.В. Іщенко, В.В. Зосіменко, В.Д. Мішалов, О.І. Мотлях, В.В. Топчій, Ю.М. Чорноус та інші. Однак подальшого розвитку у наукових працях це питання так і не отримало.

Мета статті – з'ясування питання становлення та напрямів розвитку судово-медичної експертизи під час розслідування умисних вбивств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науковий інтерес до судово-медичної експертизи під час розслідування умисних убивств, а також сама ґенеза її розвитку починають свій шлях ще з давніх часів.

Значення та важливість медичних висновків у судових справах відображаються у XII Таблицях у 448 р. до н.е. у Давньому Римі, в яких зазначалось, що під час розгляду справ про вмерлих насильницькою смертю, під час огляду трупа, захоронення трупа за межами міста, встановлення опіки над недієздатними потрібна була присутність лікаря. Пізніше з розвитком права у Давньому Римі розширилась сфера застосування медичних знань. Кодекс Юстиніана (529–534 р. до н.е.) засвідчує, що лікарі не є свідками у судовому процесі, а є суддями. Це є першою згадкою про важливість медичних знань під час розслідування злочинів.

У деяких країнах Азії судова медицина почала свій розвиток у XIII ст. Так, у Китайській Імперії існував компендіум судової медицини, який складався з п'яти розділів. У першому розділі йшла мова про судово-медичне дослідження трупа, про симуляцію пошкоджень, про викидень; у другому – про способи та механізм вчинення пошкоджень різними предметами, про відміну прижиттєвих та посмертних пошкоджень; у третьому – про удавлення та утоплення; два останніх розділи присвячені отруєнням.

Особливе значення для розвитку судово-медичної експертизи мав Карний кодекс Німеччини, який називався Кароліна (1632 р.). У ньому зазначалося, що суди зобов'язані запрошувати лікарів як осіб, що засвідчують випадки поранень або смертельних пошкоджень, вбивств, отруєнь тощо. Кримінальний кодекс Німеччини став підґрунтям для зародження судово-медичної експертизи [1, с. 15].

Подальший розвиток судово-медичної експертизи у Європі пов'язаний з італійськими, французькими, німецькими лікарями. Так, хірург Амбруаз Паре вперше систематизував праці з судової медицини. Він у своїх працях приводив дані про судово-медичну оцінку ушкоджень, асфіксію, отруєння. Сицилійський лікар Фортунадо Фіделіс у 1602 році опублікував працю «Про висновки лікарів», у якій порушувались питання стосовно медичної поліції, судової медицини та насильницької смерті. Перший судово-медичний довідник був опублікований італійським лікарем Паоло Закхіасом, який мав назву «Судово-медичні питання». На початок XIX ст. німецький бібліографічний довідник налічував близько 2 980 джерел із судової медицини [1, с. 17].

Історія виникнення вітчизняної судово-медичної експертизи поділяється на три етапи: дореволюційна Росія, радянський період, незалежна Україна.

У дореволюційній Росії судово-медична експертиза мала не практичний, а здебільшого емпіричний характер. Процесуальне регламентування судово-медичної експертизи було зафіксовано у Морському та Воїнському уставі Петра I, який був прийнятий у 1716 році. У Воїнському уставі фіксувалися підстави для проведення судово-медичної експертизи та розтину трупа, а у Морському уставі був виділений окремий артикул на проведення судово-медичної експертизи, в якому вперше зафіксовано час її проведення.

Протягом 1737–1797 років були створені міські, а потім і губернські медичні заклади, в яких проводилась судово-медична експертиза. З кожним роком значення судово-медичної експертизи у правовому полі підвищувалась, що потребувало професійних спеціалістів. Тому у 1798 році вперше почала викладатися дисципліна «Судова медицина». Одним із перших викладачів судової медицини вважається професор Московського університету Є.О. Мухін (1766–1850 рр.). Перший російський підручник з судової медицини мав назву «Короткий виклад судової медицини для

академічного та практичного вживання» професора С.А. Громова (1832 р.). У 1841 році М.І. Пирогов видав спеціальний атлас «Анатомічне зображення людського тіла, призначений для судових лікарів», а вже у 1842 році затверджений перший Устав судової медицини, який увійшов до VIII Зводу законів Російської імперії. У період з 1850 по 1900 роки було видано такі основоположні праці з судової медицини, як «Розгляд пошкоджень у судово-медичному відношенні» І.П. Заболоцького, «Судова гінекологія» В.О. Мержєєвського, «Довідник вивчення судової медицини юристами» В. Штольца.

Післяреволюційний період розвитку судової медицини пов'язаний з видатним вченим та основоположником судової експертизи – М.С. Бокаріус (1869–1931 рр.). У 1924 році була відкрита Центральна судово-медична лабораторія, яка виконувала практичні та наукові функції у розробці нових методів дослідження. Досягнення наукової та практичної діяльності з судової медицини опубліковувалися у збірнику «Судебно-медицинская экспертиза» (мовою оригіналу), який публікувався у період з 1925 по 1931 роки. У 1931 році на базі судово-медичної лабораторії та кафедр судової медицини двох московських медичних інститутів був створений Державний науково-дослідний інститут судової медицини.

У довоєнний період були видані такі основоположні наукові та практичні роботи з судової медицини: «Основи судово-медичної експертизи» К.О. Нижегородського (1928 р.), «Судова хімія» А.В. Степанова (1929 р. та 1939 р.), «Судова балістика» В.Ф. Червакова (1938 р.). У воєнний період розвиток судової медицини базувався на воєнній судовій медицині. У цей період були проведені дослідження щодо вибухової травми. Відновлення розвитку судової медицини розпочалося зі створення у 1946 році Всесоюзного товариства судових медиків та криміналістів. А вже у 1948 році вийшов наказ № 82 про післявоєнне відновлення судової медицини. У 1951 році відповідно до наказу № 643 «Про реорганізацію судово-медичної експертизи та затвердження штатних нормативів медичного персоналу Бюро судово-медичної експертизи» були організовані Республіканські та обласні бюро судово-медичної експертизи з повною адміністративною та фінансовою незалежністю, що дозволило покращити їх діяльність [1, с. 17].

Після прийняття Україною незалежності відбулися істотні зміни у структурі судово-медичної служби. Відповідно до п. 1.3 Інструкції про проведення судово-медичної експертизи, яка затверджена наказом № 6 від 17 січня 1995 року Міністерством охорони здоров'я (МОЗ) України, система судово-медичної служби України складається з Головного бюро судово-медичної експертизи, Республіканського бюро судово-медичної експертизи (Автономна Республіка Крим), Бюро судово-медичної експертизи управлінь охорони здоров'я обласних виконавчих комітетів (рис. 1).

Головне бюро судово-медичної експертизи (з 2009 року – Державна установа «Головне бюро судово-медичної експертизи») МОЗ України є головною організаційно-методичною та науково-практичною установою МОЗ України з судово-медичної діяльності. Відповідно до Положення про Головне бюро судово-медичної експертизи МОЗ України основними функціями є організаційно-методична та науково-практична діяльність,

Рис. 1. Структура судово-медичної служби України

яка спрямована на розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України, виконання особливо складних первинних та повторних судово-медичних експертиз, впровадження в експертну діяльність в бюро нових методів дослідження, а також сприяння заходам щодо поліпшення охорони здоров'я населення.

До структури Головного бюро входять такі підрозділи [2]:

– судово-медичний відділ;

– відділ судово-медичної експертизи речових доказів (судово-медична лабораторія), який складається з відділення судово-медичної гістології, відділення судово-медичної імунології, відділення судово-медичної криміналістики, відділення судово-медичної токсикології, відділення судово-медичної цитології;

– організаційно-методичний відділ;

– адміністративно-господарська частина.

При Головному бюро створюється методична (консультаційна) рада, діяльність якої здійснюється відповідно до Положення про методичну (консультаційну) раду бюро. Очолює Головне бюро судово-медичної експертизи Головний судово-медичний експерт, який є фахівцем у галузі судової медицини МОЗ України. Сьогодні головним судово-медичним експертом є Кондратенко Віталій Львович. Основною діяльністю бюро є проведення судово-медичних експертиз [3].

Однак сьогодні визначена організаційна структура є неефективною через відсутність фінансування, що зі свого боку призводить до дефіциту кваліфікованих кадрів, збільшення строків проведення судово-медичних експертиз, зниження якості проведення розтинів та складання висновку експерта. Крім того, з 1995 року нормативно-правові акти, які регламентують судово-медичну діяльність, не змінювались, що також негативно впливає на розвиток судово-медичної діяльності в Україні.

Висновки. Використовуючи викладене, слід констатувати, що наразі судово-медична служба України потребує змін, які безпосередньо пов'язані зі зміною законодавства (потрібне прийняття закону, який буде регулювати судово-медичну діяльність), зміною структури, заохоченням молодих та талановитих лікарів судово-медичних експертів до роботи у бюро, внесенням змін щодо проведення атестації судово-медичних експертів. Надалі варто продовжити дослідження у сфері взаємодії органів досудового розслідування з державними спеціалізованими судово-медичними установами під час розслідування умисних убивств, що дасть змогу підвищити ефективність розслідування зазначених злочинів.

Література:

1. Тагаєв М. М. Судова медицина: навч. посібник. Харків: Фактор, 2012.1296 с.
2. Положення про бюро судово-медичної експертизи управлінь охорони здоров'я обласних виконавчих комітетів та республіканське бюро (Автономної Республіки Крим): наказ МОЗ від 17.01.1995 р. № 6 / МОЗ України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0258-95 (дата звернення: 29.03.2018).
3. Положення про Головне бюро судово-медичної експертизи МОЗ України: наказ МОЗ від 17.01.1995 р. № 6 / МОЗ України. URL: http://pathology.med.sumdu.edu.ua/new/files/%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0/%D0%97%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%BB%D1%8C%201/Nakaz_6__17_01_1995__.pdf (дата звернення: 29.03.2018).

Гладилина Е. В. Становление и направление развития судебно-медицинской экспертизы при расследовании умышленных убийств

Аннотация. Статья посвящена решению вопроса развития судебно-медицинской экспертизы при расследовании умышленных убийств. Автором определены периоды становления судебно-медицинской экспертизы.

Ключевые слова: судебная медицина, судебно-медицинская экспертиза, судебно-медицинская служба Украины, бюро судебно-медицинской экспертизы.

Hladilina E. Formation and direction of development of forensic medical examination in the investigation of premeditated murders

Summary. The article is devoted to the solution of the issue of the development of forensic expertise in the investigation of premeditated murders. The author defines the periods of the forensic medical examination.

Key words: forensic medicine, forensic medical examination, forensic medical service of Ukraine, forensic medical examination office.

УДК 343.985+343.13

Сідєльніков А. В.,
аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Академії адвокатури України

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ АДВОКАТОМ-ЗАХИСНИКОМ В УМОВАХ ЗМАГАЛЬНОСТІ СТОРІН

Анотація. У статті розкривається розуміння сутності спеціальних знань, які використовуються в кримінальному провадженні, і доводиться та теза, що використання таких знань і допомоги спеціаліста адвокатом-захисником відповідає функції захисту та забезпечує реалізацію засади змагальності сторін.

Ключові слова: кримінальне провадження, спеціальні знання, спеціаліст, судова експертиза, збирання доказів, адвокат-захисник, змагальність сторін.

Постановка проблеми. Кримінальне процесуальне законодавство України сьогодні перебуває у стані активного реформування. Це пов'язано із запровадженням у кримінальне судочинство міжнародних стандартів у сфері гарантування та захисту прав людини, а також з удосконаленням правового статусу й процесуальних повноважень різних його учасників. Неабияку роль у досягненні поставлених завдань відіграє розширення меж дії засади змагальності як у кримінальному судочинстві, так і на стадії досудового розслідування.

Положеннями ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» встановлено, що адвокатом є фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах і в порядку, що передбачені законом. Адвокатська діяльність – це незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту. Захист – це вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні [1]. Вагому й важливу частку адвокатської діяльності складає виконання адвокатом функції захисту в кримінальному провадженні, де він має процесуальний статус захисника і представляє інтереси сторони захисту – підозрюваного, обвинуваченого, підсудного.

Аналіз положень і нормативних приписів чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) дає підстави стверджувати, що адвокат-захисник як сторона захисту в кримінальному провадженні наділений достатніми повноваженнями та має певні процесуальні можливості для здійснення повноцінного і дієвого захисту на стадії досудового розслідування та під час судового розгляду матеріалів кримінальної справи. Важливим є те, що він має повноваження на активне доказування позиції захисту шляхом самостійного збирання, перевірки й подання суду доказів, участі в проведенні слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Однією із важливих засад вітчизняного кримінального провадження визнано змагальність сторін. За таких умов кожна зі сторін кримінального провадження повинна мати всі можливості для збирання й подання суду доказів, зокрема й тих, отримання та перевірка яких потребують застосування спеціальних знань і допомоги спеціаліста, залучення експерта для проведення судової експертизи. Ці питання мають важливе практичне значення, а тому потребують належної теоретичної розробленості. І якщо проблеми використання спеціальних знань слідчим, прокурором мають доволі широке висвітлення в науковій літературі, в начальних та методичних джерелах, то питання роботи адвоката-захисника із науково-технічними засобами, використання ним допомоги спеціаліста, а також залучення за ініціативою чи самостійно стороною захисту експерта для проведення судової експертизи не є достатньо дослідженими, а тому і не мають належного висвітлення у вітчизняній науковій літературі. Розгляд цих питань в окремих і розрізнених наукових статтях або фрагментарне викладення у монографічних працях, які розкривають важливі проблеми адвокатської практики, проблемних аспектів використання спеціальних знань адвокатом, не розв'язує багатьох питань, що впливають на підвищення результативності захисної функції адвоката. Тому проблеми використання спеціальних знань адвокатом-захисником, що здійснює свої функції в умовах змагального процесу, варті окремого дослідження.

Сьогодні ні у кого не виникає сумнівів щодо необхідності поглиблених досліджень теорії й практики професійного захисту в межах наукової спеціальності 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Питанням ролі адвоката в захисті прав особи в кримінальному провадженні, тактики захисту в кримінальному судочинстві присвячені ґрунтовні докторські дисертації таких вітчизняних науковців: Т.В. Варфоломеєвої «Організаційні, процесуальні та криміналістичні проблеми захисту адвокатом прав підозрюваного, обвинуваченого, підсудного» [2], В.О. Попелюшка «Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми» [3]. Певні проблемні питання, що пов'язані із використанням криміналістичних знань під час здійснення захисту в кримінальному провадженні, висвітлені в докторській дисертації І.І. Когутича «Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді» [4].

Не залишили поза увагою проблеми діяльності захисника й використання ним допомоги спеціалістів вітчизняні науковці у своїх кандидатських дисертаціях. Це наукові праці Т.В. Корчевої «Проблеми діяльності захисника у досудовому провадженні і в суді першої інстанції» [5], Є.І. Виборнової «Реалізація права на захист на стадії досудового слідства» [6], А.М. Бірюкової «Забезпечення адвокатурою конституційного права на захист у кримінальному процесі України» [7], Н.В. Борзих «Діяльність захисника щодо забезпечення прав і свобод підозрюваного та обвинуваченого в кримінальному процесі України» [8], П.В. Кучевського «Діяльність адвоката у кримінальному процесі» [9], Р.А. Чайки «Участь захисника на досудовому

слідстві» [10], О.Г. Шнягіна «Реалізація функції захисту в кримінальному процесі України» [11].

Значна увага проблемам діяльності адвоката у кримінальному судочинстві приділена в наукових працях Я.П. Зейкана, С.Ф. Сафулько, О.Г. Яновської й інших відомих вітчизняних науковців та практиків [12; 13]. Визнаючи вагомий внесок згаданих та інших учених у розвиток наукових і практичних положень щодо участі адвоката у кримінальному провадженні й використання спеціальних знань, зазначимо, що більшість з наявних наукових праць ґрунтується на чинному у певний період вітчизняному й зарубіжному законодавстві та враховує стан правозастосовної практики до набуття чинності КПК України у 2012 р. Щоправда, останніми роками було підготовано певну кількість дисертаційних досліджень з проблем участі адвоката у досудовому розслідуванні й визначення його ролі у збиранні доказів та забезпеченні доказування. Насамперед, це докторська дисертація О.М. Скрябіна «Захисник в кримінальному процесі: нормативно-правове дослідження» [14], а також кандидатські дисертації І.В. Дубівки «Діяльність адвоката в стадії досудового розслідування» [15], О.В. Малахової «Реалізація інституту сприяння захисту у кримінально-процесуальному доказуванні» [16], О.В. Старенького «Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні» [17], Є.В. Смирнова «Участь захисника в реалізації процесуальних прав підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні» [18]. У зазначених наукових дослідженнях висвітлено низку проблем, що виникають з огляду на недоліки чинного вітчизняного процесуального законодавства, відсутність достатньої кількості досліджень за напрямом діяльності сторони захисту, дотримання високих Європейських стандартів забезпечення прав учасників судочинства. Дослідниками запропоновано шляхи розв'язання окремих з них, зокрема й тих, які виникають під час виконання функцій захисту в умовах змагального процесу та в ході використання адвокатом-захисником спеціальних знань під час збирання й подання до суду доказів.

Мета статті полягає у спробі привернути увагу до потреби усвідомлення важливості теоретичного осмислення тих питань, які розкривають не лише можливість, а й нагальну потребу активного використання адвокатом-захисником можливостей спеціальних знань і допомоги спеціаліста під час виконання ним функцій захисту з метою виявлення, дослідження й подання доказів у кримінальному провадженні з дотриманням проголошених законом засад змагальності сторін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досудове розслідування кримінальних проваджень і розгляд їх у суді сьогодні не можна уявити без використання учасниками цього процесу досягнень різних галузей наукових знань. Здатність орієнтуватись у всій різноманітності можливостей використання спеціальних знань і судової експертизи та правильно використовувати ці можливості в пізнанні істини й розкритті фактичних обставин вчиненого правопорушення є невід'ємною частиною компетентної роботи не лише працівників органів досудового розслідування й суду, а й представників адвокатської професії. Для сучасного періоду розвитку вітчизняного кримінально-процесуального права і його теорії характерною є кардинальна зміна поглядів на сутність і зміст засади змагальності в кримінальному провадженні та зміна його нормативного закріплення. На прийняття правильного рішення у справі впливає повнота і якість доказового матеріалу, на якому ґрунтуються окремі процесуальні рішення та прикінцеве рішення за всією справою. Підвищенню ефективності й дієвості доказування сприяє використання слідчим, прокурором, адвокатом-захисником та судом знань спеціаліста, що потрібні для належної оцінки встановлюваних фактів та обставин справи. Саме тому зростає роль і значення спеціальних знань для встановлення конкретних фактів, що, окрім забезпечення повноти розслідування, спрямоване й на забезпечення захисту прав та інтересів особи.

Змагальність вже на початку XIX століття вважалась обов'язковим елементом, що найкраще забезпечує інтереси правосуддя і населення, організації суду [19, с. 543]. Учасники такого змагального процесу, тобто сторона обвинувачення і сторона захисту, ставлять перед собою різну мету, мають різні функції і власні або й спільні докази, але протилежної спрямованості. Ці сторони є конкурентними суб'єктами одного кримінального провадження, що представляють обвинувачення і захист, мають рівність в реалізації процесуальних функцій та інтересів шляхом надання суду обвинувальних і таких, що виправдовують, доказів, результатом чого має бути здійснення правосуддя. Суд повинен забезпечити рівні умови у реалізації сторонами своїх прав, а також у поданні конкурентних доказів і висловлюванні аргументів на свою користь. За таких умов суд займає позицію незалежного арбітра і сам не бере участі в змагальності, проте гарантує дотримання законності відносно реалізації прав кожною із сторін.

Рушійною силою змагального процесу є не пошук і подання суду фактів, які вказують на обтяжуючі обставини або можуть пом'якшити покарання винної особи, а саме обвинувачення й захист від нього як спір двох протилежних у процесуальному розумінні сторін. Тут застосовується широкий спектр дій, а саме: подання сторонами конкурентних доказів, висловлювання конкурентних думок, здійснення процесуальних дій у відповідь чи на упередження дій протилежної сторони, боротьба в плані висловлювання власної інтерпретації поданих іншою стороною доказів, за можливості – їх спростування, прогнозування кожною із сторін подальшого перебігу процесу в його досудовій та судовій стадії, врахування кожною із сторін конкретної ситуації досудового розслідування чи судового розгляду, обрання лінії поведінки як тактики й стратегії обвинувачення або захисту тощо. Кожна зі сторін має власні засоби для такої боротьби під час змагання. Важливим у цьому розумінні є використання адвокатом-захисником наданих йому чинним кримінальним процесуальним законом можливостей у здійсненні функції захисту з використанням допомоги обізнаних осіб, якими є спеціалісти з різних галузей науки, техніки, мистецтва, ремесла, а також з використанням особистих знань, що можуть бути віднесені до категорії спеціальних.

Правильне розуміння спеціальних знань – це важлива умова застосування їх в усіх необхідних випадках, що зумовлені потребою судочинства. Вчені зазначають, що для повноти дослідження треба дати визначення спеціальних знань в науковознавчому та процесуальному значеннях, аби надалі мати підстави певним чином тлумачити необхідність і допустимість їх застосування у судочинстві, адже без формалізації їхнього використання не можуть прийматись обґрунтовані і законні юридичні рішення [20, с. 23]. На це звертав увагу відомий вітчизняний криміналіст З.М. Соколовський, коли казав про те, що віднесення певних знань до числа спеціальних має процесуальне значення, коли від цього залежить розв'язання питання щодо необхідності призначення експертизи. Поза вказаними межами воно має лише загальнотеоретичний інтерес, але ніяких процесуальних наслідків не має [21, с. 116-117].

Дотепер у науковців і практиків не стихають суперечки з приводу розуміння сутності спеціальних знань, що використовуються

у кримінальному провадженні. Не висловив своєї чіткої думки з цього приводу і вітчизняний законодавець. Процесуальне законодавство України не розкриває змісту поняття «спеціальні знання». Так, наприклад, у ст. 69 КПК України йдеться про використання наукових, технічних або інших спеціальних знань, до того ж їх використання зумовлюється потребою вирішення певних питань у разі призначення експертизи.

У низці наукових джерел з криміналістики, в іншій науковій літературі спеціальні знання визначають як результат оволодіння певним рівнем знань і навичок діяльності в конкретній професії та спеціальності. Тобто, на думку багатьох вчених, спеціальні знання здобуваються шляхом освіти і практичної діяльності. Наприклад, В.Д. Арсеньєв та В.Г. Заблоцький спеціальними знаннями називають систему відомостей, що отримані в результаті наукової і практичної діяльності у певних галузях (медицина, автотехніка тощо) і закріплені в науковій літературі, методичних посібниках, настановах тощо. Спеціальною обізнаністю вони називають знання, що отримані відповідними особами внаслідок теоретичного і практичного навчання певному виду діяльності, а також навички, що необхідні для реалізації цих знань [22, с. 4]. На думку вітчизняного науковця І.І. Когутича, що була висловлена ним у ґрунтовному монографічному виданні, спеціальні знання необхідно розуміти як наукові, технічні та інші професійні, зокрема і техніко-криміналістичні знання, отримані внаслідок фахової підготовки разом із навичками, набутими у процесі роботи в певних галузях практичної діяльності, які водночас із науково-технічними засобами використовують під час пошуку, виявлення, вилучення й дослідження слідів з метою одержання доказової та додаткової (орієнтуючої, допоміжної та іншої криміналістично значущої) інформації, необхідної для встановлення істини у справі [23, с. 25-27].

Головна мета використання спеціальних знань у кримінальному провадженні передбачає, що спеціальні знання використовуються для збирання й перевірки доказів і водночас для формування суб'єктом доказування доказової інформації й для її перевірки та оцінки. Отже, використання адвокатом-захисником спеціальних знань і допомоги спеціалістів та експертів як їх носіїв з метою збирання, перевірки та подання до суду доказів цілком відповідає призначенню такого адвоката і сприяє реалізації засади змагальності у кримінальному провадженні.

Висновки. Слідчий, прокурор, адвокат, суддя, спеціаліст, судовий експерт повинні мати відповідні спеціальні знання, необхідні кожному з них для виконання своїх процесуальних функцій. Кожен з них зобов'язаний мати певні загальні й спеціальні знання, без яких він не може обіймати певну посаду або мати певний процесуальний статус як учасник кримінального провадження. Такі знання особа набуває під час одержання вищої юридичної чи іншої фахової освіти. Потреби судочинства і рівні спеціальних знань визначають процесуальні форми їх застосування і розмежування компетенції суб'єктів – носіїв спеціальних знань. Форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні розподіляються на такі основні види: (а) безпосереднє застосування спеціальних знань учасниками процесуальної діяльності, на яких відповідно до закону лежить обов'язок чи яким надано право доказування; (б) використання спеціальних знань фахівцями без залучення їх до участі у кримінальному провадженні (консультації, отримання довідок тощо); (в) використання спеціальних знань шляхом залучення спеціалістів для допомоги у збиранні, дослідженні, оцінці й використанні доказів; (г) використання спеціальних знань шляхом залучення судових експертів – осіб, що володіють спеціальними знаннями і залучаються стороною обвинувачення, стороною захисту чи судом для проведення судової експертизи тощо.

Малодослідженими і такими, що варті подальших теоретичних розвідок розроблення практичних рекомендацій, є питання використання спеціальних знань адвокатом-захисником. Розв'язання цієї проблеми має безпосереднє відношення до забезпечення засади змагальності сторін як надання стороні захисту реальних можливостей у збиранні й поданні суду якісних доказів для прийняття правильного рішення у справі.

Література:

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2013. № 27, Ст. 282.
2. Варфоломеева Т.В. Организационные, процессуальные и криминалистические проблемы защиты адвокатом прав подозреваемого, обвиняемого, подсудимого: дисс. докт. юрид. наук: 12.00.09. Киев, 1994. 485 с.
3. Попелюшко В.О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми: дис. докт. юрид. наук: 12.00.09. Острог, 2009. 502 с.
4. Когутич І.І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді: дис. докт. юрид. наук: спец. 12.00.09. Львів, 2010. 529 с.
5. Корчева Т.В. Проблеми діяльності захисника у досудовому провадженні і в суді першої інстанції: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків, 2006. 21 с.
6. Виборнова Є.І. Реалізація права на захист на стадії досудового слідства: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2009. 19 с.
7. Бірюкова А.М. Забезпечення адвокатурою конституційного права на захист у кримінальному процесі України: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2010. 20 с.
8. Борзих Н.В. Діяльність захисника щодо забезпечення прав і свобод підозрюваного та обвинуваченого в кримінальному процесі України: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпропетровськ, 2010. 20 с.
9. Кучевський П.В. Діяльність адвоката у кримінальному процесі: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2010. 21 с.
10. Чайка Р.А. Участь захисника на досудовому слідстві: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків, 2008. 19 с.
11. Шнягін О.Г. Реалізація функції захисту в кримінальному процесі України: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2010. 20 с.
12. Зейкан Я., Яновська О. Кримінальний процес: основні аспекти адвокатської діяльності: посібник викладача. Київ: ТОВ «7КО», 2010. 235 с.
13. Зейкан Я.П., Сафулько С.Ф. Настільна книга адвоката у кримінальній справі (КПК 2012). Київ: Дакор, 2013. 576 с.
14. Скрябін О.М. Захисник в кримінальному процесі: нормативно-правове дослідження: автореф. дис. докт. юрид. наук: спец. 12.00.09. Запоріжжя, 2017. 36 с.
15. Дубівка І.В. Діяльність адвоката в стадії досудового розслідування: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2017. 233 с.
16. Малахова О.В. Реалізація інституту сприяння захисту у кримінально-процесуальному доказуванні: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Одеса, 2015. 20 с.
17. Старенький О.С. Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2016. 20 с.
18. Смирнов Є.В. Участь захисника в реалізації процесуальних прав підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Запоріжжя, 2016. 247 с.

19. Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А. Энциклопедический словарь. Современная версия. Москва: Изд-во Эксмо, 2003. 672 с.
20. Гончаренко В.Г., Курдюков В.В., Легких К.В. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. Вісник Академії адвокатури. Вип. 9, 2007. С. 22-32.
21. Соколовский З.М. Проблема использования в уголовном производстве специальных знаний для установления причинной связи явлений: дисс. докт. юрид. наук: 12.00.09. Харьков, 1968. 372 с.
22. Арсеньев В.Д., Заблоцкий В.Г. Использование специальных знаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела. Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1986. 186 с.
23. Когутич І.І. Криміналістичні знання, їх сутність і потреба розширення меж використання: монографія. Львів, 2008. 420 с.

Сидельников А. В. Использование специальных знаний адвокатом-защитником в условиях состязательности сторон

Аннотация. В статье раскрывается понимание сущности специальных знаний, используемых в уголовном производстве, доказывается тот тезис, что использование таких знаний и помощи специалиста адвокатом-защитником отвечает функции защиты и обеспечивает реализацию принципа состязательности сторон.

Ключевые слова: уголовное производство, специальные знания, специалист, судебная экспертиза, собирание доказательств, адвокат-защитник, состязательность сторон.

Sidielnikov A. The use of special knowledge of the solicitor-advocate in terms of competitiveness of the parties

Summary. In the article understanding of essence of the special knowledge's, in-use in a criminal production opens up, a that thesis is proved, that the use of such knowledge's and help of specialist an advocate-defender answers the function of defense and provides realization of principle of contention's of sides.

Key words: criminal proceedings, special knowledge, specialist, forensic examination, collection of evidence, solicitor-advocate, competitiveness of the parties.

УДК 343.143.4

Денисенко Г. В.,
аспірант юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ІНСТИТУТ ІМУНІТЕТУ СВІДКА ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ ТА ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНА. ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Анотація. Стаття присвячена порівняльно-правовому аналізу процесуального статусу свідка в аспекті застосування імунітету свідка в кримінальному процесі України та Федеративної Республіки Німеччина.

Ключові слова: кримінальне судочинство, процесуальний статус свідка, імунітет свідка, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінально-процесуальний кодекс Федеративної Республіки Німеччина.

Постановка проблеми. Ефективність досудового розслідування та кримінального судочинства є обов'язковим атрибутом для кожної держави незалежно від того, до якої групи належить її правова система. Одним зі шляхів підвищення ефективності кримінального судочинства є забезпечення балансу вичерпної повноти доказової бази, законності її формування та безумовного дотримання прав і свобод учасників кримінального судочинства. Україна, обравши курс на реформування соціальної, економічної, політичної й правової систем, приділяє значну увагу закріпленню на конституційному рівні принципів, що є основою механізму реалізації захисту прав і свобод громадян. Однією з ланок такого механізму є інститут імунітету свідка, який одержав правове закріплення в Конституції України [1] і Кримінальному процесуальному кодексі 2012 року [2].

Законодавче закріплення й удосконалення вищенаведеного інституту є значним кроком на шляху зміцнення демократичних і моральних засад кримінального судочинства, а також важливим засобом забезпечення процесуальних прав і гарантій законності й обґрунтованості залучення учасників кримінального процесу до сфери кримінального судочинства й застосування до них пов'язаних із цим обмежень.

Для науковців, що займаються дослідженнями у сфері кримінального процесуального права, особливий інтерес становить порівняльно-правовий аналіз та характеристика відповідних законодавчих норм у різних державах, зокрема у європейських країнах, котрі, як і Україна, належать до романо-германської правової сім'ї [3, с. 244–286]. Однією з таких країн є Федеративна Республіка Німеччина, Кримінально-процесуальний кодекс якої є одним з найстаріших у Європі й успішно поєднує давні консервативні норми з реалізацією нових демократичних принципів.

Загальні засади правового статусу свідка неодноразово досліджувались у працях таких радянських науковців, як Г. Горський, Л. Карнеєв, Л. Кокорєв, М. Строгович, які обґрунтовували доцільність запровадження інституту імунітету свідка в кримінальному процесі. За часів незалежності М. Михеєнко, С. Стахівський, В. Шибіко та інші вчені також підтримували цю ідею у розвитку конституційних положень. Після закріплення у Кримінально-процесуальному кодексі України 1969 року правової норми, що звільняла особу, яка має процесуальний статус свідка, від обов'язку давати показання щодо членів своєї сім'ї і близьких родичів, з'явилися дослідження Р. Баранніка, О. Белькової, С. Волкотруба, присвячені цій проблематиці. Водночас із набранням чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом України [2] питання функціонування інституту імунітету свідка знову набули непересічної актуальності, зокрема, в аспекті використання досвіду іноземних країн у вдосконаленні ефективності вітчизняного кримінального процесу, особливо в часи, коли все національне законодавство трансформується до вимог європейського.

Мета статті. У статті планується дослідити процесуальний статус свідка в аспекті імунітету свідка в кримінальному процесі України та Федеративної республіки Німеччина, здійснивши порівняльно-правовий аналіз цієї інституції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інститут імунітету свідка є однією із основних процесуальних гарантій, спрямованих на забезпечення прав і законних інтересів громадян у кримінальному процесі [4, с. 17–18].

У перекладі з латинської мови термін «імунітет» – це звільнення від чого-небудь [5, с. 230]. У юриспруденції імунітет трактується як виняткове право не підкорятися деяким правилам [6, с. 48].

У кримінально-процесуальній літературі пропонуються різні трактування імунітету свідка, проте єдиної точки зору щодо обсягу цього поняття наразі немає. Одні автори керуються вузьким значенням цього інституту, розуміючи під ним право свідка у виняткових випадках на звільнення від обов'язку давати показання [7, с. 50]. Обґрунтовуючи зазначену позицію, процесуалісти наголошують на тому, що про імунітет свідка слід вести мову тільки в тому разі, якщо особа підпадає під категорію свідка та має право відмовитися від дачі показань. На їхню думку, імунітет свідка – це передбачена законом можливість особи, допитуваної в якості свідка, давати показання у справі тільки на підставі власного розсуду, а отже, суб'єктами такого імунітету не можна називати осіб, які з певних причин ні за яких умов не можуть мати процесуальний статус свідка, тому на цій підставі вони виключають із числа свідків осіб, яких законом заборонено допитувати в такій якості [8, с. 11, 16]. Інші дослідники, трактуючи імунітет свідка у широкому сенсі, вважають, що імунітетом свідка охоплюється як заборона на допит деяких осіб в якості свідків, так і право відмовитися від дачі показань або від відповідей на поставлені запитання [9, с. 29], і розуміють під ним сукупність правил про абсолютне або обмежене звільнення деяких груп осіб від обов'язку свідчити [10, с. 114].

Видається, що позиція процесуалістів, які дотримуються широкого трактування такого імунітету, найбільш системна,

оскільки зміст імунітету свідка охоплює два аспекти. З одного боку, мова йде про заборону допитувати певних осіб як свідків, а з іншого –в законі існує визначення кола осіб, що мають право не давати показання в якості свідків або відмовитися відповідати на деякі питання. Обґрунтованою є думка В. Молчанова про те, що визначення свідоцького імунітету, що по суті є аналогією імунітету, досліджуваному у нашій статі, як права відмовитися від дачі свідчень і як заборони на допит певних категорій осіб в якості свідків, випливає з лексичного значення слова «імунітет» – звільнення від чого-небудь [11, с. 112–113]. Заслуговує на увагу визначення свідоцького імунітету, сформульоване О. Гришиною та С. Саушкіним: «Свідоцький імунітет – це сукупність нормативно закріплених правил, що звільняють деякі категорії свідків від передбаченого законом обов'язку давати показання у кримінальній справі, а також таких правил, що звільняють будь-якого допитуваного від обов'язку свідчити проти себе» [12, с. 28]. Також становить інтерес визначення Є. Пєтуховим поняття «свідоцький імунітет». Автор виділяє два різні поняття – «імунітет» і «привілей». На його думку, свідоцький привілей – це пільга, право вибору свідчити або не свідчити, водночас у поняття «свідоцький імунітет» входять положення, що мають імперативний характер і заборонять проводити допит як свідків певних категорій осіб. Отже, у першому випадку показання можуть бути визнані доказами, а у другому випадку вони визнаються неприпустимими [13, с. 82]. Водночас вважаємо, що поняттям «імунітет свідка» охоплюється й поняття «привілей». Воно означає, з одного боку, звільнення від процесуального статусу свідка, з іншого – від обов'язку свідчити.

Також слід зазначити, що у теорії кримінального процесу залежно від волевиявлення особи, наділеної свідоцьким імунітетом, виділяються два такі види імунітету: імперативний (абсолютний, безумовний) і диспозитивний (відносний, умовний) [10, с. 116]. Ця класифікація є найпоширенішою, однак деякі автори пропонують інший підхід до систематизації видів імунітету свідка, виділяючи загальний і спеціальний імунітет свідка. Загальний імунітет є правом кожного (свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинувачуваного або будь-якої іншої особи) не свідчити проти себе, свого чоловіка або дружини й близьких родичів. Спеціальний вид автори визначають як імунітет окремих категорій громадян, які звільнені від обов'язку свідчити, і цей імунітет поширюється тільки на осіб, що мають процесуальний статус свідка [14, с. 52]. Водночас прибічники такого підходу не розглядають імунітет свідка як заборону на допит деяких осіб у якості свідків, що звужує зміст такого інституту, як імунітет свідка. Тому перша класифікація імунітету свідка видається найповнішою і точною, оскільки нею охоплюються всі види свідоцького імунітету.

Отже, імперативний імунітет сформульовано в забороні допитувати деяких осіб як свідків. Ним користуються особи, які повинні зберігати в таємниці відомості, отримані ними під час виконання своїх професійних або службових обов'язків. Диспозитивний імунітет виражається у праві свідка відмовитися від дачі показань. Різновидом диспозитивного імунітету є право не свідчити проти себе, свого чоловіка (дружини) та інших близьких родичів. На думку Р.В. Баранніка, предметом права на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів є показання, пояснення або інші дані, які містять у собі інформацію про вчинення допитуваною чи опитуваною особою, членом її сім'ї чи близьким родичем діяння, за яке встановлено будь-який з видів юридичної відповідальності, а також інформацію, що становить таємницю особистого життя [15, с. 13].

С. Волкотруб, досліджуючи питання свідоцького імунітету, робить висновок, що імунітет не повинен поширюватись на показання свідка, які він дав раніше, адже можливість виключення згаданих показань із сукупності доказів є недоцільною, оскільки ускладнює хід доказування і не сприяє усвідомленню особою не так юридичної, як моральної відповідальності за власні рішення [16, с.108–109], однак це є дискусійним.

В України сьогодні діє Кримінальний процесуальний кодекс України, прийнятий 13 квітня 2012 року (далі – КПК України). Згідно з його нормами свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню у ході кримінального провадження, і яку викликано для дачі показань. Вікових обмежень статус свідка не має, однак КПК України у статтях 135 та 226 передбачає спеціальний порядок виклику і допиту неповнолітніх свідків. У суді свідки допитуються під присягою [2].

Відповідно до ч. 2 ст. 65 КПК України не можуть бути допитані як свідки такі особи: 1) захисник, представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, законний представник потерпілого, цивільного позивача в кримінальному провадженні – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника або захисника; 2) адвокати – про відомості, що становлять адвокатську таємницю; 3) нотаріуси – про відомості, що становлять нотаріальну таємницю; 4) медичні працівники й інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд і їх результати, інтимний й сімейний аспекти життя людини – про відомості, що становлять лікарську таємницю; 5) священнослужителі – про відомості, отримані ними на сповіді віруючих; 6) журналісти – про відомості, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації; 7) професійні судді, народні засідателі й присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження відносно прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали; 8) особи, які брали участь в укладанні й виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладанні й виконанні угоди про примирення; 9) особи, до яких застосовані заходи безпеки – про дійсні дані щодо їх особистості; 10) особи, що мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовані заходи безпеки – у відношенні цих даних. Крім того, особи, перераховані в пп. 1–5, із приводу зазначених відомостей можуть бути звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, що довірила їм ці відомості, у визначеному нею обсязі. Звільнення здійснюється у письмовій формі за підписом особи, що довірила зазначені відомості. Не можуть без їхньої згоди бути допитані як свідки особи, що мають право дипломатичної недоторканності, а також працівники дипломатичних представництв – без згоди представника дипломатичної установи.

Також слід згадати про конституційний принцип, відповідно до якого особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом (ч. 1 ст. 63 Конститу-

ції України [1]). При тому зауважимо, що зміст дефініцій «члени сім'ї» та «близькі родичі» у нормах чинного законодавства України розкривається неоднозначно, різні підходи до тлумачення містить сімейне та антикорупційне законодавство.

Зауважимо, що показання свідка, який надалі буде визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні, повинні визнаватися судом недопустимим доказом під час будь-якого судового розгляду (стаття 87 КПК). Тобто доказової сили такі свідчення не мають [2].

Кримінальний процес у Німеччині не є змагальним. Прокурор у своїй роботі керується принципом дослідження матеріальної істини (§ 160 КПК Німеччини). З огляду на цей принцип, що є притаманним процесам інквізиційного типу, прокурор зобов'язаний досліджувати не лише обвинувальні, але й виправдувальні докази. Суд також має дотримуватися такого принципу.

У німецькому законодавстві право відмовитись від дачі показань, що тягнуть за собою самозвинувачення свідка, регламентується § 55 Кримінально-процесуального кодексу Федеративної Республіки Німеччина (далі – КПК ФРН), прийнятого 1 лютого 1877 року [17; 18]. Зазначена норма встановлює: «Кожен свідок може відмовитися від повідомлення відомостей з таких питань, відповіді на які вплинуть на нього самого або одного з його родичів, зазначених в § 52 абз. 1 КПК ФРН, створять небезпеку переслідування за вчинення кримінально караного діяння або адміністративного правопорушення». Отже, свідок повинен бути попереджений про його право відмови від повідомлення таких відомостей.

Правом відмови від дачі показань з особистих підстав (§ 52) за КПК ФРН користуються такі особи: заручений з обвинувачуваним; подружжя обвинувачуваного, якщо навіть шлюб більше не існує; особи, що перебувають із обвинувачуваним у родинних відносинах прямої лінії, у спорідненні або пов'язані усиновленням або перебувають у родинних відносинах за побічною лінією до третього коліна, або ж є родичами до другого коліна, або раніше були у такому спорідненні. Такі категорії осіб до присяги не приводяться (§ 61 КПК ФРН).

Обмеженим правом на відмову від дачі показань свідків у Німеччині користується досить широке коло осіб (§ 53 КПК ФРН). До цього кола належать священики, журналісти, захисники, малолітні, члени уряду, члени бундестагу, ландтагу, члени консультативних установ, податкові повірені, аптекарі й акушери щодо відомостей, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням професійних обов'язків. Це право відмови від свідчень через займану посаду в Німеччині регулюється не тільки КПК ФРН, але й закріплене в основному законі – у Конституції, прийнятій 23 травня 1949 року (ст. 47) [19].

Стосовно реалізації права на імунітет неповнолітніми особами становить інтерес положення § 52 ФРН, яке передбачає, що у разі коли малолітні внаслідок недостатньої зрілості інтелекту або особи, які перебувають під опікою внаслідок психічного захворювання чи розумової відсталості, не розуміють належним чином значення права на відмову від дачі свідчень, то вони можуть бути допитані лише у випадку, якщо вони готові свідчити і їх законний представник дав згоду на допит. Якщо законний представник сам є обвинуваченим, то він не може вирішувати питання про використання права на відмову від дачі свідчень; це ж стосується і батька чи матері, які не є обвинуваченими. Якщо право на законне представництво мають обидва з батьків, один з них не може вирішувати питання щодо свідчень без згоди іншого [17; 18].

Якщо ж свідок без законної на те підстави відмовиться від дачі показань, то він зобов'язаний відшкодувати заподіяні відмовою збитки, може бути оштрафований і навіть арештований на строк до 6 місяців. Правом застосування цих заходів наділені судді під час попереднього розгляду [17].

Дія імунітету свідка суттєво обмежена щодо так званих коронних свідків. У КК ФРН інститут коронного свідка врегульований § 46b (допомога в розслідуванні або запобіганні тяжких злочинів). Згідно з його нормами, якщо особа, що вчинила діяння, що карається позбавленням волі з підвищеною нижньою межею санкції або довічним позбавленням волі, шляхом добровільного повідомлення наявних у неї відомостей істотно сприяла розкриттю перерахованих у законі кримінально карних діянь або добровільно й вчасно повідомила правоохоронний орган про зазначене діяння, про планування якого вона поінформована, внаслідок чого це діяння може бути відвернене, суд може пом'якшити покарання (замість довічного позбавлення волі призначається позбавлення волі строком не менше 10 років). Якщо особа брала участь у вчиненні кримінально карного діяння, її сприяння розкриттю повинно стосуватися більшого, ніж її власні дії у вчиненні цього діяння. Замість пом'якшення покарання суд може звільнити особу від покарання, якщо відповідне діяння карається винятково обмеженим за часом позбавленням волі й особа підлягала б покаранню у вигляді позбавлення волі на строк не більше 3 років. Під час винесення відповідних рішень суд враховує сутність та обсяг повідомлених фактів і їх значення для розкриття або припинення діяння, час повідомлення, обсяг сприяння, здійсненого особою органам кримінального переслідування, суспільну небезпечність діяння, про яке особа надала відомості, співвідношення перерахованих вище обставин з тяжкістю вчиненого особою діяння і її провиною. Пом'якшення покарання й звільнення від нього не застосовуються, якщо особа повідомила наявні в неї відомості тільки після початку судового розгляду щодо неї [17; 18; 20, с. 27].

Висновки. Імунітет свідка – це сукупність правил, що звільняють певні групи осіб від обов'язку давати показання у кримінальному провадженні, а також звільняють будь-якого допитуваного від обов'язку свідчити проти себе. З огляду на це імунітет свідка поділяється на два види, тобто на імперативний (абсолютний, безумовний) і диспозитивний (відносний, умовний). Наразі в Україні законодавцем здійснена спроба привести чинне кримінально-процесуальне законодавство у відповідність до норм Конституції України, однак ще залишаються окремі питання щодо нормативного окреслення кола членів сім'ї, які користуються таким імунітетом, а також існує потреба у вдосконаленні гарантій реалізації імунітету для неповнолітніх.

Зокрема, потребує чіткого визначення коло суб'єктів, яких стосуються норми, закріплені у ч. 1 ст. 63 Конституції України. Якщо свідок є малолітнім і внаслідок цього або з інших причин не усвідомлює належним чином значення права на імунітет, на законодавчому рівні має бути гарантовано, що він може бути допитаний лише з дозволу його законного представника. У цьому контексті Україні доцільно використати позитивний досвід Німеччини, узявши за приклад відповідні норми КПК ФРН.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/ show/4651-17/conv (дата звернення: 03.12.2017).
3. Давид Р. Основные правовые системы современности: сравнительное право / перевод с французского М.А. Крутоголова и В.А. Туманова. М.: Издательство «Прогресс», 1967. 496 с.
4. Литвинцева Н.Ю. Свидетельский иммунитет как элемент принципа охраны прав и свобод человека и гражданина в уголовном судопроизводстве. Сибирские уголовно-процессуальные и криминалистические чтения. 2015. № 1. С. 17–27.
5. Современный словарь иностранных слов. Около 20 000 слов. Санкт-Петербург «ДУЭТ», «КОМЕТА». 1994г. 752 с.
6. Даев В.Г. Иммунитеты в уголовно-процессуальной деятельности. Известия вузов. Серия «Правоведение». 1992, № 3. С. 48–52.
7. Шмарева Т.А. Свидетель в российском уголовном судопроизводстве. Москва: Юрлитинформ, 2014. 144 с.
8. Будников В.Л. Иммунитет свидетеля в уголовном процессе: лекция. Волгоград: Изд-во Волгоград. гос. ун-та, 1998. 32 с.
9. Литвинцева Н.Ю. Свидетельский иммунитет в российском уголовном судопроизводстве: учебное пособие. Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2014. 72 с.
10. Смолькова И.В. Актуальные проблемы охраняемых федеральным законом тайн в российском уголовном судопроизводстве: монография. М.: Юрлитинформ, 2014. 352 с.
11. Молчанов В.В. Свидетельский иммунитет в гражданском процессуальном праве. Известия вузов. Серия «Правоведение». 2006. № 2. С. 112–113.
12. Саушкин С.А., Гришина Е.П. Правовое обеспечение свидетельского иммунитета: современное состояние и вопросы развития. Адвокатская практика. 2002. № 5. С. 28–30.
13. Петухов Е.Н. Противоречия в новом УПК России. Проблемы применения нового уголовно-процессуального законодательства в досудебном производстве: материалы науч.-практ. конф. в 2 ч. Ч. 1. Барнаул: Барнаул. юрид. ин-т МВД России, 2002. С. 79–85.
14. Лопатин В.Н., Федоров А.В. Свидетельский иммунитет. Государство и право. 2004, № 6. С. 49–57.
15. Бараннік Р.В. Право особи на свободу від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2002. 20 с.
16. Волкотруб С.Г. Актуальні питання імунітету свідків в кримінальному судочинстві. Форум права. 2009. № 3. С. 105–110. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09vcgvkc.pdf.
17. Уголовно-процессуальный кодекс ФРГ. Москва: Германский Фонд международного правового сотрудничества и Организации безопасности и сотрудничества в Европе. URL: http://pravo.org.ua/files/_(1).pdf.
18. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германия: научно-практический комментарий и перевод текста закона со вступительной статьей профессора Уве Хелльманна «Введение в уголовно-процессуальное право ФРГ». URL: https://publishup.uni-potsdam.de/opus4-ubp/frontdoor/deliver/index/docId/6039/file/sdrs02.pdf.
19. Основной закон Федеративной Республики Германии от 23 мая 1949 года: конституции государств Европейского Союза / под ред. Ю.П. Урьяса. Москва, 1997. 195 с.
20. Литвишко П.А. Институт коронного свидетеля в борьбе с организованной преступностью: краткий сравнительный анализ законодательства России и некоторых стран Европы. Вестник Следственного комитета при прокуратуре Российской Федерации. 2010. № 2 (8). С. 21–29.

Денисенко В. Г. Институт иммунитета свидетеля по Уголовному процессуальному кодексу Украины и Федеративной Республики Германия. Сравнительно-правовой анализ

Аннотация. Статья посвящена сравнительно-правовому анализу процессуального статуса свидетеля в аспекте использования иммунитета в уголовном процессе Украины и Федеративной Республики Германия.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, процессуальный статус свидетеля, иммунитет свидетеля, Уголовный процессуальный кодекс Украины, Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германия.

Denisenko G. The Institute of Immunity is a witness under the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Federal Republic of Germany. Comparative legal analysis

Summary. The article is devoted to the comparative-legal analysis of the procedural status of a witness in the aspect by using immunity of witness in the criminal procedure of Ukraine and the Federal Republic of Germany.

Key words: criminal procedure, witness status, immunity of witness, Criminal Procedure Code of Ukraine, Code of Criminal Procedure of the Federal Republic of Germany.

УДК 343.985

Кравченко К. С.,
аспірант кафедри правосуддя юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ З МЕТОЮ ТРУДОВОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню особи злочинця – одного із головних елементів криміналістичної характеристики торгівлі людьми, вчиненої з метою трудової експлуатації. Критеріями дослідження стали соціально-демографічні, правові і морально-психологічні ознаки. Розкриті особливості діяльності організованих злочинних груп, наведена класифікація осіб, які входять до складу таких угруповань, визначена роль кожного із них. Зазначені проблемні питання, які безпосередньо стосуються криміналістичної характеристики особи злочинця, запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: криміналістична характеристика, особа злочинця, розслідування, торгівля людьми, трудова експлуатація.

Постановка проблеми. Розкриття криміналістичних особливостей особи злочинця під час розслідування торгівлі людьми з метою трудової експлуатації, дослідження проблемних питань, які виникають в теорії і на практиці, є надзвичайно актуальними завданнями. Оскільки вчинення такого злочину пов'язане із високим ступенем латентності, наявністю корупційних зв'язків у злочинців і має транснаціональний характер, його практично неможливо вчинити самостійно, а тому досить частим є явище, коли створюються організовані злочинні групи з чітко визначеною ієрархічною структурою і розподілом ролей, які діють на постійній основі, організовують весь процес, пов'язаний із торгівлею людьми (від вербування майбутніх жертв, виготовлення необхідних виїзних документів, забезпечення транспортування та перетину кордону і до безпосередньої експлуатації потерпілих осіб).

Дослідження особи злочинця під час розслідування фактів вчинення торгівлі людьми з метою трудової експлуатації є необхідним для удосконалення методики розслідування торгівлі людьми, підвищення ефективності розслідування, а також для внесення змін до чинного законодавства з метою покращення ефективності протидії торгівлі людьми, зокрема протидії торгівлі людьми з метою трудової експлуатації.

Дослідженням криміналістичної характеристики злочину та її структурних елементів, зокрема особи злочинця, займались такі вчені, як Т.В. Авер'янова, О.Я. Баєв, В.П. Бахін, Р.С. Бєлкін, І.О. Возгрін, А.Ф. Волобуєв, В.К. Гавло, В.Г. Гончаренко, М.М. Демідов, А.В. Дулов, Є.П. Іщенко, В.Ф. Єрмолович, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалова, М.Г. Коршик, В.Г. Лукашевич, Г.А. Матусовський, Г.І. Поврезнюк, М.В. Салтевський, М.О. Селіванов, С.С. Степичев, В.В. Тіщенко, Є.Є. Центров, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та інші.

Дослідженням питань досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень щодо торгівлі людьми займалися такі вчені, як С.Р. Абрамова, Н.М. Ахтирська, О.М. Бандурка, В.С. Батиргареєва, П.В. Горбаченко, В.І. Борисов, Н.О. Гуторова, Т.А. Денисова, С.Ю. Журавльов, В.О. Іващенко, В.М. Куц, Л.Г. Ковальчук, В.Т. Маляренко, В.П. Огурецький, А.М. Орлеан, Т.А. Пазинич, В.М. Підгородинський, Н.В. Плахотнюк, В.В. Турок, О.О. Телічкін, О.А. Удалова, Т.М. Юденко та інші вчені. Проте особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики під час розслідування торгівлі людьми з метою трудової експлуатації не була предметом спеціального наукового дослідження, а тому ця стаття є актуальною.

Мета статті – дослідження криміналістичних особливостей особи злочинця як структурного елементу криміналістичної характеристики торгівлі людьми, вчиненої з метою трудової експлуатації, розкриття проблемних питань, які виникають у процесі розслідування, та зазначення шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із основних структурних елементів криміналістичної характеристики будь-якого злочину є особа злочинця, важливість дослідження якої обґрунтовується метою отримання необхідних даних задля успішного розкриття злочину, вибору та застосування найефективніших тактичних прийомів, необхідних для впливу на злочинця під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Вчені, досліджуючи зазначене питання, давали різні визначення поняттю «особа злочинця». Так, В.Н. Кудрявцев, Г.М. Миньковский, А.Б. Сахаров наголошують, що особа злочинця – це широке поняття, що виражає соціальну сутність особи, складний комплекс, який характеризує її ознаки, властивості, зв'язки, відносини, її моральний і духовний світ, взяті в розвитку, у взаємодії із соціальним та індивідуальними життєвими умовами, що у певний спосіб визначили вчинення злочину [1, с. 21].

Ф.В. Глазигін у своєму науковому дослідженні підтримує позицію, відповідно до якої дослідження криміналістичних особливостей певних категорій злочинців дозволяє розробити своєрідні типові моделі різних категорій правопорушників, знання яких значно полегшує процес виявлення і розшуку злочинця, вибір ефективної тактики і методики проведення досудового розслідування, а також виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню злочину [2, с. 8].

Варто зазначити, що особу злочинця необхідно досліджувати за сукупністю соціально-демографічних, правових і морально-психологічних ознак.

До показників соціально-демографічного характеру доцільно відносити стать, вік, освіту, професію, сімейний стан, місце проживання, соціальне походження, соціальну роль у суспільно-політичному житті, у сімейно-побутовій сфері тощо. Отже, розкриваючи особливості кожного із зазначених елементів, варто зазначити, що торгівлю людьми, зокрема торгівлю людьми з

метою трудової експлуатації, вчиняють, як правило, чоловіки (62%), а жінки причетні до таких злочинів рідше (38%). Серед чоловіків 8% мають незакінчену середню освіту, 44% – середню освіту, 20% – середню спеціальну освіту, 16% – незакінчену вищу освіту, 11% – вищу освіту. Серед жінок 63% мають середню освіту, 20% – вищу освіту, 6% – незакінчену вищу освіту, 5% – незакінчену середню освіту, 3% – початкову освіту.

Що стосується віку злочинців, то можемо навести такі статистичні дані:

– чоловіки: 30% – до 30 років, 39% – від 30 до 40 років, 19% – від 40 до 50 років, 12% – старше 50 років;

– жінки: 27% – це жінки віком до 30 років, 30% – від 30 до 40 років, 22% – від 40 до 50 років, 18% – старше 50 років [3, с. 9].

Стосовно сімейного стану наводимо такі дані: 35% чоловіків, що вчиняють означені злочини, неодружені, 57% – одружені, 2% перебувають у громадянському шлюбі, 6% – розлучені. Мають дітей майже 60% чоловіків (своїх або на утриманні). Що стосується жінок, то більшість має одну, дві дитини.

Вид занять злочинців: 70% чоловіків не працюють, решта – водії, менеджери, різноробочі, приймальники пункту вторинної сировини, охоронці, вчителі, приватні підприємці. Що стосується жінок, то близько 85% із них не працюють, а решта – офіціантки бару, реалізатори косметики, реалізатори споживчих товарів на ринку, 7% – пенсіонери [3, с. 9].

До показників морально-психологічного характеру належать психологічні властивості і особливості (рівень розумового розвитку й інтелект, здібності, навички і уміння, емоційність, темперамент, вольові якості) і моральні якості (інтереси і потреби, ціннісні орієнтації, відношення до різних соціальних і моральних цінностей, схильності і звички).

Ознаки, що характеризують правосвідомість злочинця, Н.Т. Ведерніков розуміє як відношення цього суб'єкта до закону, його правову поведінку (вона в нормі або патології), а також встановлення наявності або відсутності фактів минулої антигромадської і протиправної поведінки [4, с. 127]. До вказаних фактів належать адміністративні правопорушення, затримання і приводи, колишні судимості тощо. За вказаними ознаками можна зробити висновки про схильність осіб до правопорушень, одноосібних або групових дій, про мотивацію особою своєї антигромадської поведінки [5, с. 28].

Необхідно враховувати, що оскільки торгівля людьми – це злочин, який здебільшого має транскордонний характер, який зумовлений низкою ознак, зокрема, під час вчинення торгівлі людьми відбувається перетин зон митного і прикордонного контролю, які є обмеженим простором зі своїми власними засобами охорони, обмеженим доступом, спеціальним порядком перебування тощо, то участь у торгівлі людьми можуть брати такі спеціальні суб'єкти: співробітники митниці, прикордонних служб, а також страхових та туристичних агенцій, організацій з працевлаштування тощо. Також особливістю є те, що діяльність у зазначених зонах переходить у своєрідну латентну форму існування, створюючи можливості для вчинення посадових злочинів (контрабанда, вимагання, хабарів тощо) співробітниками митниці.

Під час характеристики особи злочинця необхідно враховувати, що особи, які вчиняють торгівлю людьми, зокрема торгівлю людьми з метою трудової експлуатації, мають певні криміналістичні особливості. Такий вид злочину практично неможливо вчинити самостійно, для нього притаманний груповий характер вчинення за попередньою змовою групою осіб або організованою групою.

Досить часто торгівлю людьми з метою трудової експлуатації вчиняють організовані групи з чітко визначеною ієрархічною структурою і розподілом ролей.

Так, у країнах Європи і Азії створюються і функціонують транснаціональні злочинні угруповання, які за структурою і масштабом складають мережеві системи, метою діяльності яких є отримання незаконних прибутків від торгівлі людьми, зокрема і трудової експлуатації потерпілих осіб. Такі організовані злочинні групи діють на постійній основі, організовують весь процес, пов'язаний із торгівлею людьми (від вербування майбутніх жертв, виготовлення необхідних виїзних документів, забезпечення транспортування та перетину кордону, сприяння у набутті ними прав на перебування у країні призначення або приховування їх від правоохоронних органів до безпосередньої експлуатації жертв).

Такі транскордонні злочинні групи характеризуються певними особливостями:

– синтетичним складом членів груп (входять спеціальні посадові суб'єкти, члени організованих транснаціональних організацій, члени вузькоспеціалізованих транскордонних злочинних груп);

– геополітичними особливостями групи, чисельністю, масштабами діяльності, фактором проникнення у владні структури, організаційною гнучкістю, оперативністю реагування, системою захисту;

– оперативним проникненням по обидва боки кордону, що зумовлено обізнаністю із дефектами охорони прикордонних структур;

– відпрацьованістю нелегального переміщення вантажів, грошей, людей, що вирішує проблему кордону як такого [6, с. 92].

Для криміналістичної характеристики особи злочинця суттєве значення мають дані про формування таких груп (кількісний склад, вікова структура, ступінь згуртованості, професійні знання тощо). Досить частим є явище, коли організовані групи створюються родинами, а торгівля людьми перетворюється на своєрідний вид сімейного бізнесу, а отже, підвищується рівень організованості цих груп, їх оперативність, рівень конспірації.

Для прикладу можна зазначити, що у серпні 2017 року правоохоронці відкрили кримінальне провадження стосовно 11 учасників злочинної групи, діяльність яких полягала у незаконному переправленні українців через країни Європейського Союзу для подальшої трудової експлуатації у Великій Британії.

Так, злочинці вербували жителів Івано-Франківської та Тернопільської областей для влаштування на роботу у Великій Британії. Спочатку громадяни України отримували візи і їхали до Польщі, а звідти організатори схеми доправляли їх до Литви, де підшуковували документи – паспорти або водійські права, у яких були б схожі до їх зовнішності фотографії. Далі з цими документами українців переправляли через Німеччину, Нідерланди, Данію та Норвегію до Великої Британії. Коли не було змоги підібрати потрібні документи, злочинці перевозили людей просто у нішах вантажівок.

У Великій Британії українці працювали у сфері сільського господарства і отримували мізерну платню. Крім того, жінки і чоловіки проживали у спільних кімнатах і не мали нормальних умов для гігієни. За таку допомогу у працевлаштуванні громадяни України мали заробити і сплатити учасникам схеми від 4 200 до 4 700 фунтів [7].

Отже, у криміналістичному розумінні, як відзначається в науковій літературі, ролі у злочинних об'єднаннях, що діють у сфері торгівлі людьми, чітко розподіляються з виділенням організаторів, вербувальників, диспетчерів, бойовиків-охоронців, водіїв, осіб, які надають у користування іншим учасникам приміщення та здійснюють спостереження за цими приміщеннями, а також інших осіб. Цей перелік злочинців не є вичерпним, можуть бути й інші функціональні ролі учасників, можливою є ситуація поєднання в одній особі кількох функцій. Можливі випадки, коли особи, що сприяють здійсненню злочинної діяльності на її окремих етапах, безпосередньо не входять до складу групи та є необізнаними з кінцевою метою такої діяльності (фотографи, працівники паспортної служби, провідники) [4, с. 174].

Варто зазначити, що, на жаль, притягнути до відповідальності всіх учасників транснаціональної злочинної групи вкрай складно. Особи, які затримуються на території України, як правило, є вербувальниками – найслабшою ланкою в механізмі торгівлі людьми з метою трудової експлуатації. Інші учасники злочинної групи перебувають за межами України, тому більшість кримінальних проваджень потребує направлення клопотань до іноземних держав про надання правової допомоги. А тому надзвичайно важливим для розслідування злочинів зазначеного виду є укладення договорів про взаємну правову допомогу під час розслідування злочинів.

Під час розслідування торгівлі людьми, вчиненої з метою трудової експлуатації, варто звернути увагу на так званих рекрутерів – трудових посередників, які допомагають у працевлаштуванні працівникам, тим самим сприяючи руху робочої сили для задоволення світового попиту. Оскільки глобалізація постійно підштовхує ринки до тимчасової або сезонної контрактної роботи, яка залежить від мобільності робочої сили та гнучкості, то зростає важливість рекрутингу. Ці посередники можуть варіюватися від ліцензованих і законних до неформальних і нерегульованих (а часто – до кримінальних).

Варто зазначити, що позитивним кроком для України є схвалення законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном», який було схвалено Комітетом з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення. Відповідно цього законопроекту було визначено органи, що здійснюють контроль у сфері провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном. Контроль за дотриманням ліцензіатами вимог ліцензійних умов покладається на Міністерство соціальної політики, як це передбачає Закон «Про ліцензування видів господарської діяльності», а контроль за провадженням суб'єктом господарювання такої діяльності без отримання відповідної ліцензії покладається на Державну службу України з питань праці. Міністерство соціальної політики наділене повноваженнями складати протоколи, розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення, пов'язані з невиконанням ліцензіатами законних вимог посадових осіб Міністерства в частині провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном. Також у проекті передбачено встановлення фінансових санкцій за порушення ліцензіатом умов здійснення ліцензійної діяльності, розмір яких становитиме 10 мінімальних заробітних плат [8].

Як захід попередження протидії торгівлі людьми з метою трудової експлуатації законопроектом передбачено проведення низки перевірок документів на відсутність ризиків потраплянння осіб в ситуації, пов'язані з торгівлею людьми.

Недобросовісні вербувальники використовують різні методи, які в підривають гідні умови праці. Вони вводять в оману працівників щодо умов та характеру роботи, конфіскують або знищують документи, що засвідчують особу працівників, щоб запобігти їх виїзду, втягують працівників у боргову залежність, навіть боргову кабалу – форму людського насильства, в якій окремі громадяни змушені відмовлятися від більшої частини або всієї своєї заробітної плати на користь погашення боргу.

Отже, кількість злочинців може варіюватися залежно від конкретної ситуації, яка склалася, а також від низки інших факторів, проте необхідно враховувати що у будь-якому разі під час вчинення торгівлі людьми, зокрема торгівлі людьми з метою трудової експлуатації, обов'язково наявні такі особи, як продавець і покупець. Можлива також участь посередника, який здійснює вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання людини, яка є об'єктом торгівлі. У вчиненні торгівлі людьми з метою трудової експлуатації часто беруть спільну участь громадяни України й іноземні громадяни або особи без громадянства. Продавцями найчастіше є громадяни України, а покупцями – іноземні громадяни.

Необхідно враховувати, що одне із проблемних питань, яке досі є неврегульованим українським законодавством – це вчинення торгівлі людьми, зокрема торгівлі людьми з метою трудової експлуатації юридичними особами. Так, досить часто з метою здійснення злочинної діяльності, пов'язаної із торгівлею людьми, створюються фірми, які займаються працевлаштуванням за кордоном нашої держави, реєструються шлюбні агенції, туристичні фірми тощо, які на підставі легальної візи переправляють осіб за кордон, а далі відбувається передача третім особам з метою експлуатації. На жаль, у чинній редакції ст. 96-3 Кримінального кодексу України не передбачено застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб за ст. 149 Кримінального кодексу України, тому доцільно внести зміни до ст. 96-3 Кримінального кодексу України і передбачити кримінальну відповідальність для юридичних осіб за вчинення торгівлі людьми.

Висновки. Особа злочинця є головним елементом криміналістичної характеристики торгівлі людьми, вчиненої з метою трудової експлуатації. Цю особу доцільно розглядати через сукупність соціально-демографічних, правових і морально-психологічних ознак. Особливу увагу слід приділяти дослідженню організованих злочинних угруповань, їх кількісного складу, ролі кожного у вчиненні торгівлі людьми. Існує потреба внесення змін до Кримінального кодексу України і запровадження кримінальної відповідальності для юридичних осіб за вчинення торгівлі людьми, а також внесення змін до низки законодавчих актів з метою вжиття заходів із попередження торгівлі людьми юридичними особами.

Література:

1. Кудрявцев В.Н. Личность преступника: монографія / под ред. В.Н. Кудрявцева, Г.М. Миньковского, А.Б. Сахарова. Москва: Юридическая література. 1975. 272 с.
2. Глазырин Ф.В. Методика расследования преступлений и личность участников уголовного судопроизводства. Методика и психология расследования преступлений: сб. науч. тр. Свердловского юрид. ин-та. Свердловск, 1977. С. 95–107.

3. Ахтырская Н., Юденко Т. Торговля людьми в Украине: причины, правовые формы борьбы, проблемы практической реализации государственной политики в сфере ее преодоления. Киев: «Издательство ООО Компания Ваитэ». 2009. 152 с.
4. Волкова А.І. Структура криміналістичної характеристики торгівлі людьми. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр Нац.ун-ту «Одеська юридична академія». Одеса. 2006. С. 174–181.
5. Щербаковська К.О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування торгівлі людьми: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; Харків. нац. ун-т внутрішніх справ. Харків, 2012. 234 с.
6. Биленчук П.Д. Транснациональная преступность: состояние и трансформация: учеб. пособие / под. ред. П.Д. Биленчук, С.Е. Еркенов, А.В. Кофанов. Киев, 1999. 272 с.
7. Трудова міграція чи експлуатація? Ліквідовано канал торгівлі людьми / Укрінформ. URL: https://www.google.com.ua/amp/s/www.ukrinform.ua/amp/rubric-presshall/2283728-trudova-migracia-ci-ekspluatacia-likvidovano-kanal-torgivli-silgosprabami.html (дата звернення: 24.03.2018).
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном: проект закону від 31.03.2017 р. № 6275 / Верховна Рада України. URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61484 (дата звернення: 24.03.2018).

Кравченко К. С. Личность преступника как элемент криминалистической характеристики торговли людьми, совершенной с целью трудовой эксплуатации

Аннотация. Статья посвящена исследованию личности преступника – одного из основных элементов криминалистической характеристики торговли людьми, совершенной с целью трудовой эксплуатации. Критериями исследования стали социально-демографические, правовые и морально-психологические признаки. Раскрыты особенности деятельности организованных преступных групп, приведена классификация лиц, входящих в состав таких групп, определена роль каждого из них в торговле людьми. Названы проблемные вопросы, которые непосредственно касаются криминалистической характеристики личности преступника, предложены пути их решения.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, личность преступника, расследование, торговля людьми, трудовая эксплуатация.

Kravchenko K. The offender as an element of forensic characteristics of human trafficking committed for the purpose of labor exploitation

Summary. The article highlights the forensic characteristic of the offender during the investigation the facts of committing human trafficking for the purpose of labor exploitation. The article is focused on analysis of a set of socio-demographic, legal and moral-psychological features. The author focuses on describing organized groups, committed human trafficking. The classification of persons belonging to such groups is given, the role of each of them is determined. It is also mentioned problematic issues, which are directly related to the forensic character of the offender's personality, suggested ways of their solution.

Key words: forensic characteristic, offender, investigation, human trafficking, labor exploitation.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

УДК 342.922:351.71

Задирака Н. Ю.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ, ЩО НАЛЕЖАТЬ ДЕРЖАВІ В СТАТУТНИХ КАПІТАЛАХ ГОСПОДАРСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Анотація. У статті розглядаються нові підходи до розуміння правового режиму корпоративних прав, що належать державі в статутних капіталах господарських організацій. Досліджуються інституційні та організаційні прояви таких корпоративних прав. Запропоновано нівелювати суперечливі аспекти реалізації правового режиму корпоративних прав, що належать державі в статутних капіталах господарських організацій.

Ключові слова: публічне майно, корпоративні права, правовий режим публічного майна, господарська організація, статутний капітал.

Постановка проблеми. Існування правового режиму корпоративних прав, що належать державі в статутних капіталах господарських організацій, зумовлене макро- й мікроекономічними аспектами публічного управління щодо майнових і немайнових прав суб'єктів публічної адміністрації в аспекті використання часток у статутному фонді як активів, спрямованих на одержання дивідендів та інших форм прибутку. У межах цього правового режиму відбувається суспільне відтворення, а також максимізація доходу кожного конкретного суб'єкта господарювання, частки в статутному капіталі яких входять до публічного майна, що належить державі. Зауважимо, що важливу регуляторну роль у цих процесах мають як нормативно-правові акти рівня закону за юридичною силою, так і локальні акти – статутні документи.

Мета статті – на підставі доктрини й судової практики сформулювати нові підходи до розуміння правового режиму корпоративних прав, що належать державі в статутних капіталах господарських організацій. Для успішного виходу України на світовий і європейський ринки як конкурентоспроможного учасника має сформуватись адміністративно-правовий базис з урахуванням тенденцій наднаціонального корпоративного права.

Виклад основного матеріалу. Говорячи більш докладно про правовий режим корпоративних прав, зазначимо, що нерідко мають місце судові спори, пов'язані з вимогами «визнати право власності на частку в статутному капіталі», а не суто «визнати корпоративні права» [1, с. 91]. Досить часто також трапляються спори щодо компенсаційного виміру реалізації правового режиму корпоративних прав, що належать державі в статутних капіталах господарських організацій. Як приклад можна навести позов Публічного акціонерного товариства «Український графіт» із вимогою визнати протиправними та скасувати накази Регіонального відділення Фонду державного майна України по Запорізькій області «Про затвердження акту розрахунку розміру компенсації» [2].

Водночас одними з найбільш поширених є адміністративні позови стосовно інституціональних та організаційних проявів правового режиму корпоративних прав, що належать державі в статутних капіталах господарських організацій. Наприклад, можна згадати позов Голови правління Приватного акціонерного товариства «Індар» до Міністерства охорони здоров'я України за участю третіх осіб без самостійних вимог на предмет спору (акціонерного товариства «Індар», державної акціонерної компанії «Укрмедпром», Кабінету Міністрів України) про визнання протиправним та скасування рішення про відсторонення від виконання повноважень у результаті проведення позачергових загальних зборів на підставі листа Міністерства охорони здоров'я України [3]. Істотну роль під час розгляду й вирішення таких спорів відіграє врахування таких факторів: суб'єктного складу органів публічної адміністрації, які реалізують публічне управління корпоративними правами; кількості останніх у частині відсотків від статутного капіталу відповідного публічного майна; порядку формування органів управління конкретною господарською організацією, корпоративні права в статутному капіталі якої належать державі. Зрозуміло, що найбільше значення має оцінка формального та змістового вимірів адміністративних актів, на підставі яких здійснюється публічне управління вказаними корпоративними правами в статутному капіталі.

З огляду на викладене важливо якомога більшою мірою нівелювати описані суперечливі аспекти реалізації правового режиму корпоративних прав, що належать державі в статутних капіталах господарських організацій. Для цього необхідно орієнтуватись на якісно-кількісні показники ефективності публічного управління в аспекті обсягу безпосередньої участі держави в корпоративних відносинах: на частку валового внутрішнього продукту в публічному секторі; на частку держави в частині валового нагромадження основного капіталу; на відсоток активів органів публічної адміністрації в матеріально-фінансових активах корпорацій; на питому вагу державних інвестицій в інноваційну, інфраструктурну та інші індустрії.

З огляду на наведене варто підтримати позицію О.М. Вінник щодо того, що на макрорівні необхідно забезпечити ефективність публічного управління задля гарантування суспільного відтворення, збільшення податкових надходжень у доходах бюджету за рахунок дивідендів та інших форм прибутку, а на мікрорівні – створити умови для максимізації вартості пакета акцій і збільшення форм прибутку, які отримує держава-«акціонер» під час здійснення публічного управління шляхом видання адміністративних актів [4, с. 83]. Отже, доцільно забезпечити баланс інтересів держави та суб'єктів приватного права як

учасників корпоративних відносин через лібералізацію й посилення диспозитивності регуляторних меж, диференційованість і мобільність публічного управління, гнучкість інструментів діяльності публічної адміністрації, збільшення інформаційної прозорості й відкритості, інноваційного виміру взаємодій між учасниками відносин із використання корпоративних прав, що належать державі в статутних капіталах господарських організацій.

До того ж, деталізуючи корпоративну об'єктну спрямованість публічного управління в межах реалізації відповідного правового режиму публічного майна, необхідно зробити акцент на інституціональному вимірі останнього. У цьому плані варто підтримати позицію В.І. Жабського щодо того, що ключовими суб'єктами зазначеного публічного управління є не лише уповноважені особи з використання корпоративних прав держави, а й вищий, центральні та спеціально управомочені органи виконавчої влади, зокрема, зі спеціальним статусом: Кабінет Міністрів України, Фонд державного майна України як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статутом, органи виконавчої влади, уповноважені урядом України [5, с. 19]. Однак із наведеного переліку органів наочно простежується недосконаліть інституційної побудови системи суб'єктів публічного управління корпоративними правами, що належать державі в статутних капіталах господарських організацій.

Так, істотним інституційним недоліком правового режиму корпоративних прав, що належать державі в статутних капіталах господарських організацій, є суміщення функцій відомчої спрямованості. Ідеться про центральний рівень суб'єктів публічної адміністрації, у межах якого останні реалізують публічне управління корпоративними правами держави додатково до здійснення своєї основної компетенції. Відповідно, вказані другорядні повноваження з публічного управління є обтяжливими для таких суб'єктів публічної адміністрації, що призводить до погіршення якості результатів використання зазначеного публічного майна. Як приклад можна навести ситуацію, пов'язану з поточним станом здійснення повноважень Державним агентством України з управління державними корпоративними правами та майном, коли компетенція переходить до інших органів публічної адміністрації чи суб'єктів приватного права, переважно уособлюваних органом управління юридичними особами. Як пояснюють В.І. Борисова, О.Р. Кібенко, І.В. Спасибо-Фатєєва, значну негативну роль у цьому сенсі відіграє невизначеність формулювання поняття управління корпоративними правами держави, а також передача в управління прав із майна, а не прав на майно [6, с. 316–317].

Необхідно забезпечити адекватний функціональний вимір реалізації правового режиму корпоративних прав, що належать державі в статутних капіталах господарських організацій, шляхом перерозподілу компетенції. Запропонованого результату можна досягти, зокрема, шляхом делегування повноважень на конкурсній основі іншим суб'єктам публічного права, а також суб'єктам приватного права (холдинговим компаніям, менеджерам, організаціям управління активами тощо). Важливо при цьому, щоб розмір прибутку таких суб'єктів прямо пропорційно залежав від якості реалізації делегованих публічно-управлінських функцій у сфері використання корпоративних прав держави.

Фактично участь держави в органах господарських організацій (загальних зборах, спостережній раді, правлінні, ревізійній комісії) інституціоналізує разом з іншими учасниками корпорації її волю як юридичної особи, а загалом гарантує стабільне та прибуткове функціонування останньої [7, с. 142]. Механізм публічного управління такими корпоративними правами держави має засновуватись на ефективній взаємодії суб'єктів публічної адміністрації вищого та центрального рівнів із суб'єктами приватного права з урахуванням специфіки їх організаційно-правової форми, насамперед акціонерними товариствами з державною часткою в статутному фонді (капіталі). Водночас не виключені ситуації, коли держава в особі єдиного органу може безпосередньо в належний і дієвий спосіб здійснювати публічне управління корпоративними правами господарських організацій у межах різних секторів економіки.

Що стосується сутності корпоративних прав, що належать державі в статутних капіталах господарських організацій, то в межах реалізації відповідного правового режиму йдеться про участь суб'єктів публічної адміністрації в розподілі національних економічних активів. Зазначені корпоративні права мають стратегічне значення для забезпечення безпеки та розвитку економіки України, а також задоволення публічного інтересу держави й суспільства, соціальних потреб широких верств населення. На переконання А.Л. Свечкіної та І.В. Кравцової, правовий режим такого публічного майна переважно домінує для стратегічних галузей (військово-промислової, оборонної, у паливно-енергетичних комплексах), природних монополій (залізниць, сфери зв'язку, житлово-комунального господарства), соціальної сфери (охорони здоров'я, освіти, культури), науково-дослідної діяльності [8, с. 62]. До того ж такий державний корпоративний «портфель» наразі починає активно зменшуватись. Нерідко при цьому скорочення має місце за рахунок не лише дрібних чи низьколіквідних пакетів корпоративних прав, а й досить прибуткових господарських організацій. З метою збалансування описаного стану справ необхідно зважати на пріоритет правової природи корпоративних прав держави в господарських організаціях як прямо поіменованих об'єктів sui generis, на номінальну вартість і порядок публічного управління яких впливають їхні майнові й немайнові властивості, а також відсотково-дробовий вимір часток щодо загального розміру статутного капіталу.

Варто наголосити на тому, що нормативний аспект розуміння корпоративних прав держави в статутних капіталах господарських організацій представлений не на рівні закону. Так, у ч. 1 ст. 3 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» поняття «корпоративні права держави» позначає лише «корпоративні права, що належать державі в статутних капіталах господарських організацій» [9]. Навряд чи наведене формулювання можна вважати прийнятною дефініцією. У розділі ІІ Основних концептуальних підходів до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2004 р. № 155, надається тлумачення вказаного терміна як права держави, частка якої визначається в статутному капіталі господарського товариства, що включає право на управління цим товариством, отримання частки його прибутку (дивідендів), активів у разі ліквідації відповідно до законодавства, а також інші права, передбачені законом та установчими документами [10].

З огляду на наведене поняття «корпоративні права держави» можна зробити висновок, що більш доцільно було б розглядати зазначені корпоративні права крізь призму не «участі в управ-

лінні», а реалізації органами публічної адміністрації права на участь у такому публічному управлінні крізь призму інвестиційної специфіки цього різновиду публічного майна. Фактично органи публічної адміністрації є субститутами корпоративних прав на оборотоздатний еквівалент (частку в статутному капіталі господарських організацій). Тому можемо повною мірою погодитися з доктринальною позицією про доцільність ідентифікації відповідних часток за номерами та реєстрацію прав на них у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців [1, с. 92].

Корпоративні права держави в статутному капіталі господарських організацій є комплексом повноважень щодо внесеного органами публічної адміністрації сумарного вкладу в аспекті похідних від статутного капіталу арифметичних показників (номінальної вартості, відсотків, дробів). Мається на увазі форма фіксації майнової та немайнової участі суб'єктів публічного й приватного права, представлена бухгалтерською величиною стосовно часток у межах корпоративних прав держави та оборотоздатним статутним капіталом господарських організацій як самостійного об'єкта прав sui generis, сформованого для задоволення публічного інтересу в частині підвищення національної інвестиційної привабливості та для досягнення інших цілей, зокрема облікових.

Висновки. У плані реалізації правового режиму корпоративних прав, що належать державі в статутних капіталах господарських організацій, можна говорити про його динамічний характер. В аспекті розвитку процедурного виміру останнього варто вказати на домінування «внутрішніх» інструментів діяльності публічної адміністрації, окрім традиційних нормативних та адміністративних актів, актів-дій та актів-планів. При цьому йдеться насамперед про симбіоз політико-правових та організаційно-господарських аспектів використання публічних корпоративних прав задля формування сприятливого інвестиційного клімату та підвищення оборотоздатності цього різновиду публічного майна на національному рівні.

Література:

1. Смітюх А.В. Щодо правової природи частки у статутному капіталі господарського товариства. Правова держава. 2015. № 19. С. 89–94.
2. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 14 квітня 2016 р. № К/800/32672/14. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/57255288.
3. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 12 березня 2015 р. № К/800/53784/14. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/43407794.
4. Вінник О.М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення. К.: Атіка, 2009. 252 с.
5. Жабський В.І. Корпоративні права держави як об'єкт корпоративних правовідносин. Наше право. 2013. № 10. С. 16–22.
6. Корпоративне управління: монографія / І.В. Спасибо-Фатєєва, О.Р. Кібенко, В.І. Борисова; за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Х.: Право, 2007. 500 с.
7. Погрібний Д.І. Особливості реалізації державних корпоративних прав. Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. 2010. № 3. С. 135–144.
8. Свечкіна А.Л., Кравцова І.В. Формування інноваційної стратегії управління корпоративними правами держави. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2010. № 684: Проблеми економіки та управління. С. 60–65.
9. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21 вересня 2006 р. № 185-V (зі змінами й доповненнями станом на 7 березня 2018 р.) / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 46. С. 1502. Ст. 456.
10. Про затвердження Основних концептуальних підходів до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2004 р. № 155 (зі змінами й доповненнями станом на 8 серпня 2012 р.) / Кабінет Міністрів України. Офіційний вісник України. 2004. № 6. Ст. 327.

Задирака Н. Ю. Подходы к пониманию правового режима корпоративных прав, которые принадлежат государству в уставных капиталах хозяйственных обществ

Аннотация. В статье рассматриваются новые подходы к пониманию правового режима корпоративных прав, которые принадлежат государству в уставных капиталах хозяйственных обществ. Исследуются институциональные и организационные проявления такого рода корпоративных прав. Предложено нивелировать спорные аспекты реализации правового режима корпоративных прав, которые принадлежат государству в уставных капиталах хозяйственных обществ.

Ключевые слова: публичное имущество, корпоративные права, правовой режим публичного имущества, хозяйственная организация, уставной капитал.

Zadyraka N. Approaches to understanding the legal regime of corporate rights owned by the state in the charter capitals of commercial partnerships

Summary. In the article new approaches to understanding the legal regime of corporate rights owned by the state in the charter capitals of commercial partnerships is devoted. The institutional and organizational disclosures of this kind of corporate rights are examined. It is proposed to level off contradictory aspects of realization of the legal regime of corporate rights owned by the state in the charter capitals of commercial partnerships.

Key words: public property, corporate rights, legal regime of public property, commercial partnership, charter capital.

UDC 341.9

Ivanova D. A.,
Postgraduate Student of the Maritime and Customs Law Department
National University "Odessa Law Academy"

INTERNATIONAL SHIPPING: CONFLICT – LEGAL REGULATION

Summary. The article discusses some issues of legal regulation relating to international shipping, examined through the prism of international private law. Some problems of the legal regulation of international relations of a private law character associated with the passenger's shipping are analyzed.

Key words: passenger, carrier, conflict law, conflict norms, international private law.

The statement of a problem. International shipping as one of the connecting links between the economies of the states, separates regions and continents, ensuring the active development of international trade, so an important role belongs to the transport in the current conditions of intensive international integration processes in the economic sphere. Nowadays, the international transport law as a branch of international private law is a complex of legal norms contained in national legislation, international treaties, customs, and regulates binding relations for the carriage of goods, passengers and baggage in international traffic. A distinctive feature of legal regulation in this area is the fact that the main issues of transportation are resolved in international agreements, in transport conventions, which contain unified rules that uniformly determine the conditions for international carriage of goods and passengers. In foreign and domestic literature, attention is drawn to the fact that there is hardly any other area of law in which there is such a number of international agreements on the unification of legal norms as in the field of transport law [1, p. 125]. In the absence of the same material and legal norms refer to the rules of national law in accordance with the conflict rules of transport conventions or national legislation.

The aim of the article is to analyze some issues of legal regulation of the international shipping. The urgency of the study of conflict norms is connected with the variety of relations that arise in the sphere of maritime passengers shipping, which must be settled through a conflict – legal method. In practice, the question of the applicable law causes a certain complexity, as it is necessary to find out which conflict norm is to be applied.

The basic material. Today, Ukraine is a party to many transport conventions, and Ukrainian legal entities and citizens are guided by the provisions of these conventions when transported. Their norms are imperative. It is the international transport law that has a clearly defined sectoral structure, based on the use of one or another type of transport, therefore, we can talk about international private law of the sea.

At present, transportation of passengers occupies a significant place in the activities of transport organizations. It should be considered that the comprehensive nature of the movement of passengers requires detailed regulation of the contractual documentation of transportation and clear regulation as the legal status of the parties to the agreement, as well as the operational resolution of disputed situations arising between them in transportation. Expansion and intensity of various international relations, which, indeed, the whole world, naturally entail the steady growth of the number of concluded international passenger transportation agreements, as well as the development of the practice of its regulation and enforcement.

International passenger transportation is a rather complex type of services, which has multidimensional specific characteristics. Their principal difference from domestic traffic is the fact that international traffic is being carried out on the territory of several states. International maritime transport in international private law means a special mode of transportation characterized by the general features of transboundary commercial traffic, such as the existence of several competing legal orders, within which it is carried out, the existence of commercial objectives, the presence of a joint movement in the space of the object of transportation and individualized means of transportation, the specifics of the marine space, including the feature of the regime of their legal regulation.

Today, the legal regulation of international passenger transportation is carried out both by the norms of national legislation and international treaties. According to several authors, the national legislation on international transport is subsidiary in relation to the international treaties. In other words, domestic legislation is subject to international transportation agreements in the event that any problem is not regulated by a transport convention, or the convention itself, that is, its conflict of law rule refers to national law [2, p. 345]. Indeed, if any relations are not regulated by an international treaty, the application of an internal act in this case is subsidiary. However, the second situation – when there is a referral to a national law through a convention on conflict of laws – can hardly be qualified as "subsidiarity" of the application of national law. The theorists of the IPL indicate that a conflict rule applies in combination or together with the material norm of the national law of the state. This action is not a subsidiary, but carries a basic character. This is the specificity of the conflict – legal method of international transport law and IPL in general [3, p. 9].

The subject of international private maritime law is the legal regulation of the carriage of goods, passengers and luggage in international maritime traffic. International private maritime law is the branch of international transport law and the subbranch of IPL. In the doctrine, a concept of the international private maritime law established a fairly long [4, p. 98]. For the international private maritime law is characterized by the modification of common conflict bases, their transformation into special: the law of the port of departure instead of the law of the place of concluding of a contract, the law of the place of collision of ships – instead of the law of committing the offense [5, p. 432]. The most important conflict principles are the principle of the autonomy of the will, the law of the flag and the law of the court. Both for IPL in general and for international private maritime law, three types of sources are characterized: norms of national legislation, international treaties and international customs. A significant feature of the regulation of this sphere in recent years is the expansion of multilateral trea-

ties, which include unified substantive and legal conflict rules that allow us to solve complex issues of merchant shipping on an equal basis. The subject of unification, including, there are rules on the carriage of passengers.

International customs serve as formed over a long period of time, rules and customs of maritime navigation, which are legally binding. The main difference between international conventions and treaties is that they are unwritten, as they are in the terminology of the Charter of the International Court of Justice, a proof of general practice. Among the international treaties regulating international passenger transportation are of the greatest interest: the Athens Convention relating to the carriage of passengers and their luggage by sea 1974, in the versions of the London Protocols of 1976, 1990 and 2002. From the outset, the Brussels Convention 1961 contains both material and conflict norms. All conflict rules are based on the application of the law of the court. The Brussels Convention 1961 has a limited scope: applies only to an international passenger transportation (transport between ports of different states or one state, but with an approach to a foreign port). The Brussels Convention 1961 defines terms used, enshrines the obligations of a carrier, establishes his responsibility. An important legal meaning is the definition of a concept "transportation", which is associated with the period of time it covers. Passenger's period of transportation means the period during which a passenger is on board, the time of embarkation and debarkation, as well as the carriage of a passenger by water from shore to ship, and vice versa, if the cost of this transportation is included in the ticket price or the vessel used for this subsidiary transportation, provided to a passenger by a carrier. It is within the timeframe that a carrier is responsible for his obligations to a passenger. At present, the transportation of passengers is governed by the Athens Convention of 1974, which was developed and adopted under the aegis of the International Maritime Organization (IMO).

The Athens Convention of 1974 adopted many of the rules of the Brussels Convention of 1961, namely: the liability of a carrier for damage, the principle of presumed guilty of a carrier, establishing limits of his liability and exemption from liability in the case of guilty behavior of a passenger. The Athens Convention of 1974 contains the definition of the concept of international passenger transportation and provides for the possibility of increasing the limits of liability of a carrier on the basis of a precisely expressed written agreement between the passenger and the carrier. In accordance with Clause 9 of the Article 1 of the Athens Convention of 1974, the international carriage of a passenger is defined as any carriage in which, in accordance with the contract of carriage, the place of departure and destination are located in two different States or in one state, if, in accordance with the contract of carriage or the intended flight, the intermediate port of the event is located in another state. The Athens Convention of 1974 applies to any international carriage if the ship floats under the flag of a State Party or is registered therein; the contract of carriage is concluded in the State Party; in accordance with the contract of carriage, the place of departure or destination is in the Member State [6]. However, the convention does not apply when the carriage falls under the civil liability regime provided for by the provisions of any other international convention on the carriage of passengers and their luggage by another mode of transport (provided that these provisions apply to the carriage by sea).

The liability of the carrier for the damage caused by the death of a passenger or causing him a bodily injury, as well as the loss or damage to the luggage, occurs if the event giving rise to the damage occurred during the carriage and due to the fault of a carrier. The carrier may, in accordance with the law of the country of the court, be released from liability in whole or in part if it proves that the guilty conduct of a passenger has caused or contributed to his death or injury, loss or damage to the luggage. Article 16 of the Athens Convention of 1974 fixes the limitation period. Any claim for compensation for damage caused by the death of a passenger, injury to him or loss or damage to luggage shall be subject to a statutory limitation period of two years. The most significant normative act for the legal enforcement of maritime passenger and luggage transportation at the national level is the Merchant Shipping Code of Ukraine. The MSC was put into effect on July 12, 1995. It refers to the codified acts of the legislation regulating both the field of public law of the sea and the sphere of private maritime law. The Article 7 of the MSC of Ukraine establishes a kind of hierarchy of application of the norms of the international and the national legislation [7]. Thus, Ukraine's international maritime shipping agreements are applied in Ukraine in the manner prescribed by the Law of Ukraine "On International Treaties of Ukraine" [8]. According to the Law of Ukraine "On Private International Law" [9] dated at 23 June 2005, an international treaty of Ukraine is a valid international treaty of Ukraine, the consent of which is binding on the Verkhovna Rada of Ukraine.

The current international treaties of Ukraine, the consent on obligation by which is provided by the Verkhovna Rada of Ukraine, is part of the national legislation and is applied in the manner prescribed for the norms of the national legislation. If an international agreement of Ukraine, which entered into force in the established procedure, establishes rules other than those provided for in the relevant act of the legislation of Ukraine, then the rules of the international agreement shall apply. Ukraine has ratified a large number of international treaties, conventions, agreements on merchant shipping. The universal law by its nature, the main international legal instrument, is the United Nations Convention on the Law of the Sea 1982, its content is 17 parts and 320 articles devoted to questions of the legal regime of territorial waters, the open sea, the exclusive economic zone, archipelagic waters, international straits and others [10]. All other international legal acts can be divided into several groups:

the international legal acts on the use of maritime spaces (The Convention on the Territorial Sea and the Neighboring Region 1958, The Convention on the High Seas 1958, The Convention on the Continental Shelf 1958, The Convention on the regime of straits 1936, The Convention on the regime of navigation on the Danube1948 and others);

the international legal instruments on maritime safety (The International Convention for the Safety of Life at Sea 1974, The International Convention on Search and Rescue 1979, The Convention on the International Regulations for Preventing Collisions at Sea 1972, The International Convention on Load Lines 1966, The International Convention for the Measurement of Vessels 1969 and others);

the international legal instruments on the protection of the marine environment (The International Convention for the Prevention of Pollution from Ships 1973 (MARPOL), The International Convention on Civil Liability for Oil Pollution Damage 1992 and others);

the uniform international legal instruments for maritime transport (United Nations Convention on the Carriage of Goods by Sea

1978 (Hamburg Rules), The International Convention on the Unification of Certain Rules for the Bill of Lading of 1924 (Hague Rules and Visby Rules – amendments to the Convention, introduced by the Protocol of 1968), The Athens Convention on the Carriage of Passengers and their Luggage by Sea 1974, York – Antwerp Rules of 1950 Regarding General Accident and others);

the international legal instruments on limitation of liability (The International Convention on the Unification of Some Rules on Limitation of Liability of Owners of Navy 1924, The Convention on Limitation of Liability of Shipowners 1957, The Convention on Limitation of Liability for Maritime Claims 1976).

In accordance with the current Ukrainian legislation, carriage of passengers by sea is subject to compulsory licensing. According to the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine, the body of licensing of passenger transportation by sea / river transport is Ukrmorrichinspektsiya (this body was created by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 7, 2015, No. 829) [10]. Licensing conditions established a number of organizational, qualification and technological requirements for business entities that provide services for the transportation of passengers by river or sea transport. For the licensing activity without a license, the legislator provided for administrative liability (a fine of one thousand to two thousand non – taxable minimum incomes of citizens with the confiscation of money obtained as a result of the commission of this administrative offense, or without such).

Conclusions. According to the analysis, a large number of international treaties have been adopted in the field of international shipping, containing both materially – legal norms and conflict – legal norms. The subject of their regulation includes a wide range of issues arising in connection with carrying out shipping of passengers. So, the specificity of international shipping creates difficulties in determination the applicable law and establishing jurisdiction, which should be overcome.

References:

1. Гречуха В.Н. Международное транспортное право: учеб. для магистратуры. Москва: Юрайт, 2014. 542 с.
2. Канашевский В.А. Международное частное право: учебник. 2-е изд., доп. Москва: Международные отношения, 2009. 752 с.
3. Касаткина А.С. Договор перевозки пассажира и багажа в международном частном праве: учеб. пособие. Москва: Юрлитинформ, 2014. 176 с.
4. Иванов Г.Г., Маковский А.Л. Международное частное морское право. Ленинград: Судостроение, 1984. 280 с.
5. Лунц Л.А. Курс международного частного права. Москва: Спарк, 2002. 1007 с.
6. The Athens Convention relating to the carriage of passengers and their luggage by sea 1974. URL: http://www.imo.org/en/About/Conventions/ListOfConventions/Pages/Athens-Convention-relating-to-the-Carriage-of-Passengers-and-their-Luggage-by-Sea-(PAL).aspx (date of address: 12.04.2018).
7. Кодекс торгівельного мореплавства України від 23.05.1995 р. № 176/95-ВР. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80 (date of address: 11.04.2018).
8. Про Міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1906-15 (date of address: 12.04.2018).
9. Про Міжнародне приватне право України: Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2709-15 (date of address: 12.04.2018).
10. The United Nations Convention on the Law of the Sea. 1982. URL: http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/convention_overview_convention.htm (date of address: 12.04.2018).

Іванова Д. А. Міжнародні морські перевезення: колізійно-правове регулювання

Анотація. У статті розглядаються деякі питання правового регулювання, що стосуються міжнародних морських перевезень, розглянуті через призму міжнародного приватного права. Проаналізовано деякі проблеми правового регулювання міжнародних відносин приватно-правового характеру, пов'язаних з морським перевезенням пасажира.

Ключові слова: пасажир, перевізник, колізійне право, колізійні норми, міжнародне приватне морське право.

Иванова Д. А. Международные морские перевозки: коллизионно-правовое регулирование

Аннотация. В статье анализируются некоторые вопросы правового регулирования, касающиеся международных морских перевозок, рассмотренные через призму международного частного права. Проанализированы некоторые проблемы правового регулирования международных отношений частноправового характера, связанные с морской перевозкой пассажира.

Ключевые слова: пассажир, перевозчик, коллизионное право, коллизионные нормы, международное частное морское право.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Євдокимов В. А.
НОРМОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ГАЛИЦЬКОГО СЕЙМУ ТА РОЗВ'ЯЗАННЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОТИСТОЯННЯ **4**

Мацелюх І. А.
ДО ПРОБЛЕМИ ЦЕРКОВНОГО СУДОУСТРОЮ РУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ **8**

Христова Г. О.
ПОЗИТИВНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВИ В СИТУАЦІЇ ВИМУШЕНОГО ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ **11**

Ковальова С. Г.
ПРОТИПОЖЕЖНА БЕЗПЕКА ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СЕРЕДНЬОВІЧНОМУ МІСЬКОМУ ПРАВІ (XI – XV СТ.) **17**

Джолос С. В.
ОБ'ЄДНАНА ЄВРОПА: ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ **21**

Андрухів О. І.
БОРОТЬБА З ДИТЯЧОЮ БЕЗПРИТУЛЬНІСТЮ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ В УМОВАХ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД НАЦИСТСЬКИХ ОКУПАНТІВ **25**

Бровко Н. І.
ВПЛИВ МОВНОГО ПИТАННЯ НА ІСТОРИЧНИЙ ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ **29**

Бондар Н. А.
ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЮРИДИЧНОЇ (ПРАВНИЧОЇ) ОСВІТИ В ЕМІГРАЦІЇ У XX СТОЛІТТІ **33**

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Чехович Т. В.
ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ ГРОМАДЯН ПЕРЕД ЗАКОНОМ В ОКРЕМИХ СФЕРАХ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ **38**

Єгорова В. С.
КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА В УКРАЇНІ **44**

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ ПРАВО

Фатхутдінов В. Г.
ПРАВОВИЙ ЗМІСТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ **48**

Миколенко О. М.
ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНИХ ПРАВОВІДНОСИН В ДОКТРИНІ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА **52**

Пастух І. Д.
СПІВВІДНОШЕННЯ НАДАННЯ В ОРЕНДУ МАЙНА З ІНШОЮ ОПЛАЧУВАНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПУБЛІЧНОГО СЛУЖБОВЦЯ **55**

Субота С. І.
ДОВІРА НАСЕЛЕННЯ ЯК КРИТЕРІЙ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ **59**

Комісаров С. А.
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД З ОХОРОНИ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ **63**

Дем'янчук Ю. В., Бака О. І.
РОЗРОБКА ЗАСОБІВ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ НА ОСНОВІ ДОСВІДУ РОЗВИНУТИХ КРАЇН.....**67**

Карпунцов В. В.
НОВЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ ПРОКУРОРА В ПОРІВНЯЛЬНОМУ ВИМІРІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОДЕЛІ НІМЕЧЧИНИ.....**70**

Хрідочкін А. В.
ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ СКЛАДУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ.....**73**

Костенко Я. В.
ЮВЕНАЛЬНА ПРЕВЕНЦІЯ ЯК ФОРМА ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНІ.....**77**

Старосельцева О. В.
ФУНКЦІЇ ФОНДУ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ УКРАЇНИ У ФІНАНСОВО-ПРАВОВОМУ МЕХАНІЗМІ ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ.....**80**

Бартусяк П. І.
МЕХАНІЗМ ІНФЛЯЦІЇ БЛАГА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ПЛОЩИНА.....**84**

Ященко Н. В.
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ КОСВЕННОГО НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ.....**88**

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Яновицька Г. Б.
СПОЖИВАЧ-ЗАМОВНИК ЯК СТОРОНА ДОГОВОРУ КОНСАЛТИНГУ.....**92**

Коломієць Я. Л.
ЩОДО ОБОВ'ЯЗКОВОСТІ ЧЛЕНСТВА НОТАРІУСІВ В НОТАРІАЛЬНІЙ ПАЛАТІ УКРАЇНИ.....**95**

Бєлікова О. В., Бєлікова Є. Я.
ДЕЯКІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ НА РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ.....**97**

Терехов Р. Г.
ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ ПЕРУКАРСЬКИХ ПОСЛУГ.....**101**

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Вакарюк Л. В.
ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ В ТРУДОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ.....**106**

Миколайчук А. В.
ДО ПИТАННЯ ГАРАНТІЙ І КОМПЕНСАЦІЙ ПРАЦІВНИКАМ, ЯКІ ПОЄДНУЮТЬ РОБОТУ З НАВЧАННЯМ.....**110**

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Головач А. В.
ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ.....**114**

Волинець Р. А.
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ САНКЦІЇ,ПЕРЕДБАЧЕНІ ЗА ЗЛОЧИНИ, ЩО ЗАЗІХАЮТЬ НА ФОНДОВИЙ РИНОК.....**117**

Гроза І. В.
ПОРУШЕННЯ ПРАВ АДВОКАТІВ ТА ГАРАНТІЙ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....**121**

Єрмолаєва-Задорожня С. В.
ВІКТИМОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ЗЛОЧИНІВ ЩОДО ПЕРЕШКОДЖАННЯ СЛУЖБОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ.....**126**

КРИМІНАЛЬНИЙПРОЦЕС,КРИМІНАЛІСТИКА,ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВАДІЯЛЬНІСТЬ

Ходанович В. О.
ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИЯВЛЕННЯ Й РОЗСЛІДУВАННЯ ШПИГУНСТВА В УКРАЇНІ ТА ФРН.....**130**

Коваль А. А.
ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ПІД ЧАС ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ.....**134**

Гладіліна О. В.
СТАНОВЛЕННЯ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СУДОВО-МЕДИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ.....**138**

Сідєльніков А. В.
ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ АДВОКАТОМ-ЗАХИСНИКОМ В УМОВАХ ЗМАГАЛЬНОСТІ СТОРІН.....**141**

Денисенко Г. В.
ІНСТИТУТ ІМУНІТЕТУ СВІДКА ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ ТА ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНА. ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....**145**

Кравченко К. С.
ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ З МЕТОЮ ТРУДОВОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ.....**149**

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Задирака Н. Ю.
ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ, ЩО НАЛЕЖАТЬ ДЕРЖАВІ В СТАТУТНИХ КАПІТАЛАХ ГОСПОДАРСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.....**154**

Ivanova D. A.
INTERNATIONAL SHIPPING: CONFLICT – LEGAL REGULATION.....**157**

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

Науковий збірник

Виходить шість разів на рік

№ 31, 2018

Серію засновано у 2010 р.

Коректор Вишнякова Я.І.
Комп'ютерна верстка Калабухова С.Ю.

Підписано до друку 06.04.2018 р. Формат 60х84/8. Обл.-вид. арк. 21,34, ум.-друк. арк. 19,07.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення № 0618/60.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)
Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua